

BERNARD LIETAER & STEPHEN BELGIN

ÚJ PÉNZ EGY ÚJ VILÁGNAK

Stephen Belgin – Bernard Lietaer

Új pénz egy új világnak

2016. szeptember

Stephen Belgin
Bernard Lietaer

Új pénz egy új világnak

2016. szeptember

© Bernard Lietaer és Stephen Belgin

Kiadja a Bankráció Kft.

1016 Budapest, Mészáros utca 58/a.

E-mail: ujpenz@bankraciokft.hu

ujpenz.bankraciokft.hu

Korrektor: Matus Andrea

Fordítók: Hidy Mátyás és Sándor Eszter

Tördelő: Primusz F. Péter

ISBN 978-963-12-7044-0

Minden jog fenntartva.

A szerzőkről

Bernard Lietaer pénzügyi területen dolgozik és végez kutatómunkát már több mint harminc éve. Tevékenységi köre kivételesen széles: volt már a belga központi bank munkatársa, alapkezelő, egyetemi professzor és végzett tanácsadói munkát számos kormányban és multinacionális cégnek. Részt vett az egységes európai pénznem, az euró konvergencia-mechanizmusának megtervezésében és bevezetésében, és a Belga Nemzeti Bank elektronikus fizetőrendszerét felügyelő szervezet elnöke volt.

Társalapítója és menedzsere a rendkívül sikeres valutaalapnak, a Gaia Corp-nak, amely számos befektetést és környezetvédelmi projektet támogat a profitjából. Volt a Louvain Egyetem Nemzetközi Pénzügyek tanszékének professzora, tanított a Sonoma Állami Egyetemen és a Naropa Egyetemen is. Jelenleg a kaliforniai Berkeley Egyetem Fenntartható Erőforrások Központjának kutatója. Tagja a Római Klubnak, a Művészetek és Tudományok Világakadémiájának, az Üzleti Világakadémiának és a Művészetek és Tudományok Európai Akadémiájának. Bernard Lietaer a pénzrendszerekről szóló számos könyv és cikk szerzője, köztük a *The Future of Money* (melyet 18 nyelvre fordítottak le) és az *Új pénz egy új világnak* (első megjelenés: Quiterra Press, 2011) című műnek, amelyet kezében tart az olvasó.

Stephen Belgin a Quiterra Press alapítója és elnöke. A rendszerszintű gondolkodásmód és az abban rejlő lehetőségek elkötelezett kutatója. Egy, az 1970-es években átélt halálközeli élménye után hosszú utazásba kezdett, mely során számos országban és tudományterületen tett látogatást az orvosi kutatástól a kommunikációig. Bernard Lietaerrel együtt már egy évtizede dolgozik az *Új pénz egy új világnak* megírásán, amely – a Quiterra Pressnél megjelenő más könyvekhez hasonlóan – a társadalmi átalakulásról és a rendelkezésünkre álló lehetőségekről szól.

Szakértői vélemények

Az Új pénz egy új világnak mintha egy fátylat lebbentene fel a pénz titkáról. Mivel sok évig voltam kormánytag több kormányban is, és szintén jó néhány évig kongresszusi tanácsadó, azt hittem, épp eleget tudok erről a bonyolult témáról. De miután elolvastam ezt a csodálatos könyvet, már pontosan tudom, miért van olyan nehéz helyzetben a világ, és különösen az Egyesült Államok gazdasága. Pénzügyi vezetőinknek minden jó szándékuk ellenére sincsenek meg a megfelelő eszközeik a kialakult nehéz helyzet kezelésére. Tehát hálával tartozunk Bernard Lietaernek és Stephen Belginnek ezért a mesterműért, amely rávilágít a jelenlegi rendszer hibáira, és működőképes kiegyensúlyozó megoldásokat javasol, amelyek jobban szolgálják majd a társadalmat a jövőben. Akit egy kicsit is érdekel a világ pénzügyi jövője, annak el kell olvasnia az Új pénz egy új világnak-ot. Bármelyik párt nyeri is a következő választásokat, ez a jelentős könyv minden egyes kormánytisztviselő számára kötelező olvasmány.

David M. Lindahl

az USA korábbi energiaügyi államtitkára

Ez a könyv túlélésünk kulcsa. Meglepett, mennyit tanultam a pénzről (ebből következően az is, mennyi mindent nem tudtam róla). A mű egyszerre érdekes és tanulságos olvasmány.

Margaret Wheatley

a Management and the New
Physics című könyv szerzője.

A könyv egész életre szóló víziót kínál, leírja annak történelmi, társadalompszichológiai alapjait, és megadja a megvalósításához szükséges inspirációt és módszereket. Meggyőződésem, hogy a mű rendkívül hatékonyan vezetheti végig mai felbolydult világunk lakóit egy egészséges átalakuláson.

Tom Atlee

a Co-Intelligence Institute alapítója
a The Tao of Democracy és a Reflections
on Evolutionary Activism írója

A könyv írói a legokosabb emberek, akik ma a pénzrendszer újragondolásával foglalkoznak. Ha ön azon többségbe tartozik, akik szerint a pénz egy színes papír a zsebében, akkor változtassa meg a szemléletét. A számunkra rendelkezésre álló pénzek olyan változatosak lehetnek, amilyen változatosak a gaz-

dasági céljaink. Egy világban, ahol az elégségesnél sokkal több erőforrással gazdálkodhatnánk, megérdemlünk egy olyan pénzt, amely nem aláássa, hanem kifejezi azt a bőséget, amit elérhetnénk. Ez a könyv bizonyítja ezt, és kijelöli az utat az eléréséhez.

Douglas Rushkoff
a Life Inc., és a Program
or Be Programmed szerzője

Izgalmas, kihívó és mély; egyedi és alapvető módon segít megérteni a pénz működését.

Dr. Peter Russell
a The Global Brain és a Waking
Up in Time szerzője

Napjainkban a pénz egészen különleges változásokon megy át, amelyek elkerülnek a média figyelmét. Ez a könyv minden bizonnyal a pénz forradalmának hírnöke lesz.

David Boyle
New Economics Foundation, London

A könyv bölcs és alapos elemzést nyújt a pénz természetéről a világunkban; ezek a figyelemre méltó és gyakorlatias megoldások arra készítetnek minket, hogy teljesen más szemmel tekintsünk a pénzre.

Jacob Needleman professzor
filozófus; a Money and the
Meaning of Life írója

A nemzeti valuta hideg és önző. Teremtsünk hát közösségi pénzeket, amelyekkel össze tudjuk fogni a közösségeket, ahogy az Új pénz egy új világnak javasolja.

Cutomu Hotta
volt japán igazságügyi miniszter, a japán Legfelsőbb Bíróság tagja,
a Szavajaka Jóléti Alapítvány (Sawayaka Welfare Foundation)
elnöke, a japán „Fureai Kippu” kiegészítő pénz kifejlesztője

A pénz által dominált világunkban, amelyben már-már tragikus méreteket ölt

az egyenlőtlenség, roppant fontos a szerzők briliáns elemzése arról, hogyan szolgálhatja a pénz az egész emberiség javát. Ez a kulcsa a valódi, demokratikus globalizációnak – az emberiség következő evolúciós ugrásának.

Elisabet Sahtouris, Ph.D.

evolúcióbiológus; A Walk Through Time: From Stardust to Us és az EarthDance: Living Systems in Evolution című könyvek szerzője

Bernar Lietaer és Stephen Belgin arra ösztönöznék minket, hogy újragondoljuk a pénzről, gazdaságról és kereskedelemről alkotott feltételezéseinket. Elemzéseik és történelmi tudásuk inspiráló és gondolatébresztő módon mutatja be, hogy hol csúszott félre a világgazdaság. Am ami még ennél is fontosabb: kézzel fogható, a gyakorlatból származó megoldásokat nyújtanak egy igazságosabb, virágzóbb és fenntarthatóbb globális társadalom létrehozására

Martin N. Davidson, Ph.D.

Darden Üzleti Iskola professzora, a The End of Diversity as We Know It című könyv szerzője

A könyv receptet ad arról, hogy a jövőben hogyan teremthetünk egy társadalmi alapú gazdaságot, amely felelősségteljesebb, környezetbarátabb és kevesebb konfliktus forrása.

Jesper Jespersen professzor

Churchill College, Cambridge Egyetem és Roskilde Egyetem

Életünkben időnként jön valami, ami megváltoztatja a világnézetünket, és kifordítja a sarkaikból a világot. Az Új pénz egy új világnak lerombolja azokat a nézeteket, amelyek ma a pénz használatához kötődnek, és megmutatja, hogyan tudjuk a pénzt a saját szolgálatunkba állítani, ezáltal nagyobb jólétet és több lehetőséget teremteni, miközben megoldjuk társadalmi és környezetvédelmi problémáinkat is.

Nitin Gadia

a Creating Our Own Money című oktatófilm készítője, a Central Iowa Currency Initiative (Iowai pénzügyi kezdeményezés) elindítója

Az Új pénz egy új világnak egyszerű és erőteljes elméletet fogalmaz meg: ha nem tudjuk egyensúlyba hozni társadalmi rendszerünket a pénzrendszerünkkel, nem fogunk tudni igazságos, fenntartható és békés világot létrehozni. Szerencsére az egyensúly megteremtésének lehetőségeit részletesen leírja ez a mű. Addig viszont sajnos MINDEN munka, amit végzünk, legyen az bármilyen hasznos vagy „sikeres”; csak arra jó, hogy betömjük vele a lyukakat. Szerintem a könyv minden olvasója erre a következtetésre fog jutni, ha mégsem, jelentkezzen nálam. Ez a rossz hír. A jó hír viszont, hogy KÉPESEK VAGYUNK RÁ! Az Új pénz egy új világnak egyedül és hatékony eszközöket kínál legmélyebb problémáink megoldására, és egy jobb, virágzó jövő létrehozására.

John Steiner
világpolgár

A információs médium itt maga az üzenet. Ahogy a szerzők rámutatnak, a pénzrendszerünk nem semleges, hanem jelentős hatással van a viselkedésünkre. Az írók hatalmas tapasztalata a pénzügyek területén, és az, hogy tisztában vannak a napjainkban zajló világméretű szemléletváltással, gondolatébresztő elméletekben kristályosodik ki... Nem kell, hogy eme informatív és inspiráló könyv minden egyes elméletével egyetértsünk, hogy lássuk, milyen kiemelkedő munka ez, és milyen jó válaszokat ad a pénz jövőjével kapcsolatos kérdésekre az információs korban. Teljes szívvel ajánlom mindenkinek.

James Robertson
a The New Economics of Sustainable Development
írója, a Creating New Money társszerzője

Ez a könyv felnyitotta a szemem, hogy miről szól a pénz, és annak jövője – és miről nem.

Stephen Denning
a Világbank Tudásmenedzsment
Programjának igazgatója

Bernard Lietaerhez hasonlóan már mások is rájöttek, hogy a mai gazdaság nem fenntartható, de nem tudtak előállni egy kivitelezhető megoldással. Az Új pénz egy új világnak című könyvükben Lietaer, és szerzőtársa Stephen Belgin megtették ezt, mégpedig bátor hozzáállással és friss szemmel, ami miatt ez a mű új korszakot hozhat a gazdaságban.

Tosiharu Kato
a japán Nemzetközi Kereskedelem és Ipar Minisztériuma Szolgáltatási Osztályának vezetője

Az Új pénz egy új világnak azon ritkábbnál is ritkább könyvek közé tartozik, amelyek valóban meg tudják változtatni a történelem menetét – hiszen már szinte mindenki érzi, hogy szükség van erre, csak nem tudjuk hogyan kellene hozzálátnunk. Bernard Lietaer és Stephen Belgin lefegyverző egyszerűséggel és teljesen világosan fedik fel a felszabadító titkos összetevőt, amely gyors és mély társadalmi változásokat, szemléletváltást és a természeti környezet gyógyulását hozhatja el – a pénz újratervezését. Olvassák el ezt a könyvet és látni fogják, hogyan vehetnek részt a munkában, amellyel megalkotható egy fenntartható és jólétet hozó új világ.

Richard Ruster, Ph.D.

a Center for the Human Dream
alapítója a Hummingbird
Community társalapítója,
a The Homing Process: A Unifying
Theory of Evolving Systems írója

Három könyvet olvastam, amelyeket igazán lélekemelőnek és változásra sarkallónak tartok: ezek A Course in Miracles, A most hatalma és a legújabb, az Új pénz egy új világnak. Ez a munka világos úttervet nyújt az emberiség eddig leküzdhetetlennek tűnő válságainak legyőzésére; ráadásul ehhez nincs szükség nemzetközi egyezményekre, adókra, a vagyon újraelosztására. Mi több a folyamat alatt esélyt kapunk a lelki kiteljesedésre is. Az Új pénz egy új világnak ajándék az emberiség számára, és mindenkinek el kell olvasnia, aki álmodni mer egy józan világról. Bernard Lietaer és Stephen Belgin mesterművet alkottak.

Dr. Frank Baylin

a Baylin Publications
elnök-vezérigazgatója

További vélemények olvashatók a következő internetes oldalon:
newmoneyforanewworld.com

Tartalomjegyzék

I. A mi pénzünk, a mi világunk	23
1. Két város meséje	25
2. Üdvözljük Moneyville-ben	29
3. Megatrendek és pénz	35
4. Bevezetés a pénzbe	43
5. A pénz nem értéksemleges	49
6. Vissza a jövőbe	59
7. Szemléletváltás	67
8. Gazdasági rövidlátás	73
9. Egy válság tanulságai	79
10. A vakfolt	87
II. Új pénz	93
11. A hatalmas átalakulás	95
12. Hatékonyság, rugalmasság és pénz	103
13. A fenntartható fejlődés	109
14. A LETS és az idődollár	117
15. Társadalmi célú kiegészítő valuták	125
16. Kereskedelmi célú kiegészítő valuták	141
17. A Terra, egy kereskedelmi referenciavaluta	149
18. Két világ	159
III. A pénz misztikuma	167
19. Archetípusok	169
20. A hiányzó archetípus és a pénz	175
21. Egy archetípus elnyomása	183
22. Árnyékok	189
23. A pénz és a Tao	193
24. Az elnyomás következményei	199
IV. A pénz, az archetípusok és a történelmi korok	209
25. Visszatérés az érett középkorba	211
26. Az ókori Egyiptom	223
27. Visszatérés az ókori Egyiptomba	231
28. Bali, a kivétel	241
29. Meghívás egy új világba	253
30. Az átalakulás és a pénz dinamikája	257
Meghívó	257
Végjegyzetek	259
Index	289

Stephen Belgin,
Bernard Lietaer

Új pénz egy új világnak

Ezt a könyvet két nagyszerű asszony emlékének ajánljuk,
akik mind nőként, mind anyaként kivételesek voltak:
Agnes Lieater-Catry (1914–2011) és Edith Dernis-Belgin (1923–2011).

Köszönetnyilvánítás

A szerzők köszönettel tartoznak Dr. Sally Goernernek és Dr. Robert Ulanowitznak a rendszerfizika és az elméleti közgazdaságtan területén végzett úttörő jelentőségű munkájukért, amely a 12. és a 13. fejezet tudományos alapját szolgáltatta.

Köszönjük továbbá fáradhatatlan szerkesztőink, Jonathan Kolber és Daniel Drasin munkáját, Jennifer Dunne jelentős szakmai és személyes hozzájárulását, Jillian Reitsma értékes grafikus segítségét, Stephen DeMeulenaere a balinéz kiegészítő valutákra vonatkozó kutatásait és Margit Kennedy kutatásait az állásdíjról és a kiegészítő valutákról. Szintén hálánkat fejezzük ki a következő személyeknek és szervezeteknek: Michael Spolum és családja, Tesa Silvestre, Lisa Spiro Price, Eric Karlson, Sean Karlson, Molly Stranahan, Rebecca és Rob Gordon, Lisa Stone, a Lipman család, Ruby Begay, Susan Belchamber, Rachel Bagby, Edward Ciaccio, William Donohoe, Mark Finser, Derek Garcia, Nitin Gadia, Lion Albaugh, David Uhl, a Hummingbird Community, a Triskeles Alapítvány, Anthony Dunkley, Chris Tucker, Phyllis Karlson, Evelyn Resnick, Bertha Paul, Phontip Honu, Alexander Belgin, és még olyan sokan, hogy mindenkit lehetetlen lenne itt felsorolni. Köszönjük Jacqui Dunne, Deb Shapiro és Ed Shapiro segítségét a könyv egy korábbi kiadásának létrejöttében.

Bernard Lietaer és Stephen Belgin

Bevezető

Ha minden kockán forog, minden lehetséges.
Norman Cousins

Az emberiség kritikus útelágazáshoz érkezett. Két egyformán lehetséges, mégis teljesen különböző út áll előtte. Az elmúlt évtizedek különböző területeken elért példátlan eredményei teljes megújulást és aranykort hoztak a társadalomnak. Azonban ezekkel élesen szemben állnak a minden eddiginél nagyobb fenyegetést jelentő, látszólag legyőzhetetlen globális problémák. Amire most szükségünk van, az egy gyökeres, de nagyon egyszerű változás. Globális civilizációnknak új operációs rendszerre van szüksége, mégpedig minél hamarabb.

A mostani, látszólag paradox helyzetet ugyanaz a gondolkodásmód eredményezte, amely elhozta az iparosodás korszakát és számos találmányt adott az emberiségnek, ám ugyanakkor felelős a minket sújtó válságok sorozatáért is. A társadalmi-gazdasági szabályrendszer, amely alapján most működik a világ, több száz évvel ezelőtt alakult ki, és egy olyan világgép vezérelte, mely nem ismerte fel, hogy Földünk egy élő rendszer, és minden életformának megvan az egyedi, értékes helye és rendeltetése az élet körforgásában. Azzal, hogy figyelmen kívül hagytuk az ökoszisztémánk és társadalmi közösségeink fenntartásához szükséges feltételeket, nemtörődöm módon beszennyeztük saját életterünket.

A fenti gondolkodásmód egyenes következményeként most a következő problémákkal kell szembenéznünk: súlyos pénzügyi instabilitás, a vagyon egyre egyenlőtlenebb eloszlása, háborúk az erőforrásokért, a közösségek szétesése, riasztó mértékű fajkihalás, az ökoszisztéma kimerülése és egyre gyorsabb klímaváltozás. Most, amikor az élelmszer- és energiaipar, az egészségügy, az oktatás és a pénzügyi rendszerek a szétesés jeleit mutatják, mindannyiunk kötelessége, hogy kreativitásunkat és erőforrásainkat használva megtegyük a következő nagy evolúciós lépést.

A mi korunk nagy feladata, hogy az önpusztítás helyett életigenlő gondolkodásmódra, életstílusra és rendszerekre álljunk át.

A nagy kérdés az, hogyan tudunk kilépni abból a lefelé tartó spirálból, amelybe belekerültünk.

A mai kor egyik nagy áldása, hogy gyorsan növekvő globális mozgalom alakult ki ezen kérdés megválaszolására, amelyben részt vesznek közösségek, cégek, non-profit szervezetek és kormányok egyaránt. Innovatív erőfeszítéseik már most is számos sikertörténetet és inspiráló új modelleket eredményeztek. Sem kreativitásból, sem jó szándékból nincs hiány.

Aminek azonban nagyon a híján vagyunk, az a velünk szemben álló kihívások rendszerszintű okainak megértése, és egy világosabb kép arról, hogy az egymástól elszigetelt személyek és csoportok erőfeszítéseiből és tapasztalataiból hogyan alkothatunk egy átfogó megoldásokat kínáló rendszert. A körülményeknek az elmúlt évtizedekre jellemző nagymértékű romlása mindaddig folytatódni fog, amíg nem jutunk el problémáink gyökeréhez. Azonban jó hírrel is szolgálhatunk. Kreativitásunkat és energiánkat jóval hatékonyabban is lehet hasznosítani, és ennek módszere már most is rendelkezésünkre áll. Ehhez elen-

gedhetetlen, hogy nagyobb figyelmet szenteljünk a nagy kirakós játék egy kis darabjának, amely az utóbbi időben a hivatali és társadalmi viták keresztútjében állt: a monetáris rendszerünknek. Az elmúlt évtizedekben csendes, de briliáns átalakulás történt a pénzügyek területén. Számatalan kezdeményezés született a pénz szerepének újragondolására, a társadalmi szereplők rendkívül széles skálájától, melybe beletartoztak falusi gazdálkodók, civil szervezetek, kis- és középvállalkozások, multinacionális cégek és kormányok egyaránt. Ezek a közösségek kidolgozták a kiegészítő pénzek rendszerét – olyan pénzügyi kezdeményezéseket, amelyek nem helyettesítik, hanem inkább kiegészítik a nemzeti valuták rendszerét, hogy a kielégítetlen szükségleteket kihasználatlan erőforrásokkal elégítsék ki.

Ezen új kezdeményezések szinte határtalan lehetőséget nyújtanak a problémák megoldására, többek között az olyan társadalmi és gazdasági ügyekre, mint az oktatás fejlesztése, a betegségek gyógyítása, a fiatalok bűnözése, az idősek ápolása, a környezet rendbetétele és a városgondozás; az üzleti életben pedig megoldást nyújthatnak a munkahelyteremtés, dolgozói lojalitás, és az üzleti ciklusok stabilizálásának kérdéseire.

Ezek a kezdeményezések senkit nem hoznak hátrányos helyzetbe, viszont az egész társadalom profitál belőlük. Kiaknázásukhoz nincs szükség adóemelésre, a vagyon újraelosztására, kötvényekre, jótékonyagra vagy intézmények, kormányok által nyújtott kölcsönökre. Ha figyelembe vesszük a tét nagyságát, és hogy mit értünk el eddig, a legkevesebb, amit tehetünk, hogy elgondolkodunk jelenlegi lehetőségeinken.

Könyvünk célja, hogy utat nyisson a gyakorlati fejlődési lehetőségek előtt, egyrészt a pénz működésének mélyebb értelmezésével, másrészt olyan pénzügyi kezdeményezések bemutatásával, amelyek a globális társadalom sokféle és gyakran egymásnak ellentmondó szükségleteit elégíthetik ki, figyelembe véve bolygónk élő és lélegző ökoszisztémáját is.

Az Új pénz egy új világnak részeinek áttekintése

A könyv négy részre tagolódik, melyek célja, hogy bemutassuk a rendelkezésünkre álló elméleteket és lehetőségeket, hogy újragondoljuk a pénz működését.

Az I. rész címe *A mi pénzünk, a mi világunk*. Ebben a részben bemutatjuk a mai világ pénzügyi és banki rendszereit. Az ebben a részben tárgyalt témák a következők:

- azok a módszerek és lehetőségek, amelyekkel egy város úgy tudja megoldani számos problémáját, hogy közben nem volt szüksége adóemelésekre, a vagyon újraelosztására, vagy külső segítség igénybevételére (Első fejezet – Két város meséje),
- pénzügyi rendszerünk és a minket körülvevő világ összeférhetetlensége (Második fejezet – Üdvözljük Moneyville-ben),
- a világot sújtó kritikus problémák és az általuk felvetett pénzügyi kérdések (Harmadik Fejezet – Megatrendek és pénz),
- a pénzzel kapcsolatos régi rejtélyek és fontos megállapodások (Negyedik fejezet – A pénz alapjai),
- a pénzügyi rendszerünk látszólag ártalmatlan tulajdonságai (Ötödik fejezet – A pénz nem értéksemleges),
- egy kevésbé ismert történelmi aranykor és annak pénzügyi rendszere (Hatodik fejezet – Vissza a jövőbe),

- hogyan reprodukálja a pénz a régi idők meggyőződéseit és célkitűzéseit (Hetedik fejezet – Nézőpontváltás),
- hagyományos elméletek és feltételezések a gazdaság működéséről és arról, milyen méresekkel próbálnak meggyőződni a gazdaság feltételezett épségéről (Nyolcadik fejezet – Gazdasági rövidlátás),
- hogyan volt lehetséges, hogy a nagy gazdasági világválság nehéz éveit alatti egyes közösségek nemcsak fennmaradtak, hanem egyenesen virágzásnak indultak (Kilencedik fejezet – Egy válság tanulságai),
- hogyan hat uralkodó gazdasági elméleteinkre és politikánkra az a tény, hogy nem értjük igazán jól a pénz működését (Tizedik fejezet – A vakfolt).

A II. részben – *Új pénz* – áttekintjük azokat a pénzügyi eszközöket és új gazdasági elméleteket, amelyek segítenek a mai kor problémáinak megoldásában. Az ebben a részben kifejtett témák a következők:

- a napjainkban megfigyelhető példátlan gazdasági változások (Tizennegyedik fejezet – A hatalmas átalakulás);
- az új gazdasági elméletek, amelyek a természetes ökoszisztémákból és egyéb komplex rendszerekből erednek (Tizenkettedik fejezet – Hatékonyság, rugalmasság és pénz);
- elméletek a gazdasági életképességről és a gazdasági növekedésről (Tizenharmadik fejezet – A fenntartható fejlődés);
- a két legelterjedtebb kiegészítő valuta (Tizennegyedik fejezet – A LETS és az idődollár);
- adott társadalmi problémák kezelését megcélzó valuták (Tizenötödik fejezet – Társadalmi célú valuták);
- az üzleti élet, különösen a kis- és középvállalkozások igényeit kielégítő valuták (Tizenhatodik fejezet – Kereskedelmi célú valuták);
- egy globális referenciavaluta, amely túllép a mai nemzetközi gazdasági környezet korlátain (Tizenhetedik fejezet – A Terra, egy kereskedelmi referenciavaluta);
- annak valószínű következményei, hogy a társadalmi problémákat megpróbáljuk a fennálló pénzrendszeren belül megoldani (Tizenkilencedik fejezet – Két világ).

A III. részben – címe *A pénz misztikuma* – feltérképezzük a pénz és az emberi lélek között fennálló szoros kapcsolatot. Az itt tárgyalt témák:

- kultúrákon és korokon átívelő érzelmi minták és tevékenységek (Tizenkilencedik fejezet – Archetípusok);
- egy alapvető archetípus, és annak mély kapcsolata a pénzzel (Huszdik fejezet – A hiányzó archetípus és a pénz);
- ezen archetípus régóta tartó és rendszerszintű elnyomása (Huszonegyedik fejezet – Egy archetípus elnyomása);
- az elnyomott pszichikai energiák megnyilvánulása (Huszonkettedik fejezet – Árnyékok);
- a kollektív lélekkel foglalkozó pszichológia, a taoizmus és a pénzrendszerek közti kapcsolat (Huszonharmadik fejezet – A pénz és a Tao);
- a mai pénzügyi rendszer hatása a társadalomra (Huszonegyedik fejezet – Az elnyomás következményei).

A IV. részben – *Pénz, archetípusok és történelmi korok* – megvizsgáljuk a történelem több fontos civilizációjának pénzrendszerét, az archetípusok tiszteletét és ezek mindennapi életét. Témáink a következők lesznek:

- a középkori Nyugat-Európa az archetípusok nézőpontjából (Huszonötödik fejezet – Visszatérés az érett középkorba);
- egy történelmi civilizáció, amely kivételes gazdagsága kétezer évig fennállt (Huszonhatodik fejezet – Az ókori Egyiptom);
- Az ókori Egyiptom az archetípusok nézőpontjából (Huszonhetedik fejezet – Visszatérés az ókori Egyiptomba);
- egy figyelemre méltó kultúra pénzügyi és archetípusos tulajdonságai, amely ezer éve fennáll, és mind a mai napig létezik (Huszonnyolcadik fejezet – Bali, a kivétel);
- a vizsgálat eredményeinek és következtetései összegzése és meghívás a kutatás folytatására az interneten (Huszonkilencedik fejezet – Meghívás egy új világba);
- a pénzügyi rendszer megújításnak fontossága a társadalom folyamatos felnőtté válásának részeként (Harmincadik fejezet – Az átalakulás dinamikája és a pénz). Ez a ráadás-fejezet és más kiegészítő anyagok – többek közt egy bibliográfia – elérhető internetes partneroldalainkon:

newmoneyforanewworld.com

és

lietaer.com

Számos fejezet tartalmaz szövegbetéteket, amelyek bár nem elengedhetetlenül fontosak a fejezet tartalmának megértéséhez, olyan kiegészítő információkat tartalmaznak, melyek érdekelhetik az olvasót. Minden ilyen szövegrész világosan elkülönül a főszövegtől.

I. rész

A mi pénzünk, a mi világunk

A közgazdaságtan a pénzről szól, és pont ezért jó.
Woody Allen

De a pénz vajon miről szól?

1. fejezet

Két város meséje

Ha csak egy kalapácsunk van, mindent szögnek nézünk.
Abraham Maslow

Brazília délkeleti, Paraná nevű államának fővárosában, Curitibában nagy problémát jelentett a mindent elborító szemét.¹ A város népessége az 1942-es 120000-ről 1997-re 2,3 millióra duzzadt. A lakosság nagy része favellákban lakott, azaz kartonból és hullámlemezről összerakott viskókból álló nyomornegyedekben. A szemetesautók a túl szűk sikátorok miatt nem tudtak behajtani a favellákba, ezért a szemét hegyekben állt, és betegségek ütötték fel a fejüket.

Jaime Lerner, aki 1971-ben lett Curitiba polgármestere, nem rendelkezett megfelelő anyagi erőforrásokkal, hogy azt tegye, ami ilyenkor szokásos: ledózeroltassa a területet, vagy kiszélesítse az utcákat. A kövténykibocsátás, további adók bevezetése vagy a szövetségi segítség szintén nem jöhetett szóba. Más megoldást kellett találnia.

Curitiba a régió termékeny földjeinek és trópusi klímájának köszönhetően bővelkedett terményekben. Ezen kívül az önkormányzat által működtetett buszhálózattal is rendelkezett, ami viszont kihasználatlan volt, mert a favellák lakóinak nem volt pénzük tömegközlekedésre. A polgármesternek támadt egy ötlete, hogyan oldhatná meg a város problémáit ezen két előny kihasználásával.

Nagy acélkonténereket helyeztek ki a favellák szélén. Bárki, aki odavitt egy zsák szelektíven gyűjtött hulladékot, kapott egy utalványt, amelyet beválthatott buszjegyre. Akik papírt és kartondobozt gyűjtöttek, műanyag kártyákat kaptak, amelyeket becserélhettek az évszaknak megfelelő friss gyümölcsre és zöldségre. Hamarosan a buszutalványokkal is lehetett ételt vásárolni a helyi piacokon. Iskolai szemetgyűjtő programot is hirdettek; a bevételből a szegényebb gyerekek is kaphattak füzeteket a tanulmányaikhoz. Több tízezer gyerek kezdett szemetgyűjtésbe, és hamarosan megtisztultak a szegénynegyedek. Egy hároméves időszakban több mint száz iskola összesen 200 tonna szeméért cserébe 1,9 millió füzetet osztott szét a gyerekeknek. Ez, ha az újrahasznosított papír mennyiségét nézzük, naponként 1200 fát mentett meg a kivágástól. Curitiba 62 szegénynegyede 11 000 tonna szemetet gyűjtött össze; ezért cserébe majdnem egymillió buszutalványt és 1 200 tonna ételt kaptak az ott lakók. A felnőttek a buszjegyeken a belvárosba utaztak, és sokan közülük munkát találtak. Más programokat is indítottak, hogy előteremtsék a szükséges pénzt a történelmi épületek renoválására, parkosításra és lakóházak építésére, és mindezt olyan módszerekkel, amelyek szinte semmilyen anyagi terhet nem jelentettek az önkormányzatnak. Rövid idő elteltével a curitibai háztartások több mint 70 százaléka részt vett ezekben a programokban.

A számos kezdeményezés – a város megtisztítása, a felújítások, a munkahelyteremtés, az oktatás fejlesztése, a betegségek és az éhezés leküzdése – anélkül valósult meg, hogy a városvezetésnek adót kellett volna emelni, erőforrásokat átcsoportosítani, kötvényeket kiadni, segélyszervezetekhez fordulni vagy kölcsönökért folyamodni akár a szövetségi kormányhoz, akár olyan szervezetekhez, mint a Világbank, vagy a Nemzetközi Valutaalap (IMF). A fejlesztéseknek csak győzteseivel voltak, vesztesei nem – itt mindenki nyert.

Az eredmények pusztán a gazdasági fejlődést tekintve is figyelemre méltóak. 1975 és 1995 között Curitiba bruttó hazai terméke (GDP) átlagban 75 százalékkal gyorsabban nőtt, mint Paraná államé, és 48 százalékkal gyorsabban, mint Brazília teljes GDP-je. Egy átlagos curitibai lakos az országos minimálbér nagyjából háromszorosát kereste. Ha a nem hagyományos módszereket, mint a szeméért juttatásokat nyújtó programokat is figyelembe vesszük, a lakosok teljes reáljövedelme legalább még 30 százalékkal magasabb volt. Ami a történet emberi oldalát illeti – a városlakók önbecsülésének és jövőbe vetett hitének visszaállítása felbecsülhetetlen értékkel bírt.

Curitiba felfedezte a módját annak, hogyan lehet a fennálló igényeket kihasználatlan erőforrásokkal kielégíteni. Ezt úgynevezett kiegészítő valuta bevezetésével tették – olyan pénzügyi kezdeményezésekkel, amelyek nem helyettesítik, hanem inkább kiegészítik a nemzeti valutát. Ez az innovatív megközelítés nagyban hozzájárult a helyi gazdaság fejlődéséhez. Lehetővé tette, hogy a fejlődő, korábban szegénységben élő város saját maga oldja meg a problémáit, és alig egy emberöltő alatt jelentős eredményeket érjen el.

Curitiba 1990-ben elnyerte az ENSZ Környezetvédelmi Programja által kiadott legmagasabb kitüntetést.

A világ minden táján jellemző, hogy az emberek és a tisztviselők egyre jobban aggódnak, és egyre inkább kételkednek abban, hogy a közösségeket, országokat, vagy akár az egész Földet fenyegető problémák sikeresen megoldhatók. A kiegészítő kezdeményezésekkel Curitiban és szerte a világon elért eredmények azonban mást mutatnak. A jelenlegi problémáink nem azért állnak fenn, mert megoldhatatlanok, hanem mert a *rendszerszintű okaik* helyett csupán a *tüneteikre* koncentráltunk. A lényeg, hogy eddig nem értettük meg teljesen és nem használtuk fel jól azt az erőforrást, amely az emberi alkotások között a leghatalmasabb – a pénzt.

Hogy illusztráljuk, milyen folyamatok mennek végbe jelenleg a világban, bemutatunk egy várost, amely teljes mértékben a fantázia szüleménye: Hammerville-t.²

Hammerville

Hammerville („Kalapácsváros”) arról a tulajdonságáról kapta a nevét, ami teljes mértékben megkülönböztette a többi várostól: gyakorlatilag minden munkához – legyen szó akár vágásról, festésről, takarításról, vízvezeték-szerelésről, bontásról, szántásról, betakarításról, vagy bármi egyébéről – Hammerville szorgalmas lakói szinte kizárólag egyetlen szerszámot használtak: a kalapácsot. Sőt, a kalapáccsal kapcsolatos sportokat sem vetették meg: a kalapácsvetés persze kézenfekvő volt, de a bowling már egy kicsit nehezen ment. Az ünnepségeik középpontjában is ez állt, sőt polgári büszkeségüknek is ez volt a szimbóluma.

Az idők során a kalapács lett a vagyon legfontosabb mércéje is. Bár néhány különösen ügyes illető több kalapácsot is képes volt egyszerre használni, valójában nem volt különösebb oka,

hogy egy embernek egynél több kalapácsa legyen. Mindazonáltal a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely mércéje az lett, hogy valakinek hány kalapács van a birtokában.

Jó ideig senki nem kérdőjelezte meg ezen világ korlátait. Néhány kivételtől eltekintve, ha valamit nem lehetett megépíteni, megjavítani vagy megmérni egy kalapáccsal, akkor azt a munkát el sem végezték. A csavarhúzó, csavarkulcs, eke vagy ecset teljesen ismeretlen eszközök voltak. Az emberek még a „szerszám” fogalmával sem voltak tisztában. A kalapács az kalapács, és ennyi. Hammerville polgárai még csak elképzelni sem tudták a máshol magától értetődő dolgokat – nemhogy megvalósítani.

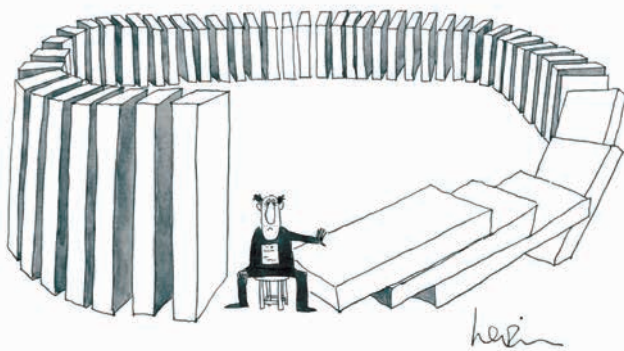
Idővel Hammerville lakói komoly problémákkal szembesültek. A népesség nőtt, de nem tudták, hogyan elégítsék ki a megnövekedett lakhatási, oktatási, egészségügyi igényeket, a töb-biről nem is beszélve. Az emberek kalapáccsal kezdtek mutogatni egymásra. A sok kalapáccsal rendelkező polgárok egyre inkább megkérdőjelezték a kalapácsban szegényebbek képességeit, akik pedig egyre nagyobb ellenszenvvel tekintettek a gazdagokra.

Az viszont senkinek nem jutott eszébe, hogy számba vegye a kalapács korlátait. Nem gondoltak rá, hogy a problémák megoldásának szinte kizárólagos eszköze egyszerűen nem alkalmas minden feladat megoldására. Arra sem jöttek rá, milyen szoros összefüggés van a kalapácsközpontú világvégük és aközött, hogy milyen dolgokat tartanak lehetségesnek. Hammerville jóra való lakóit egyszerre határozta meg és korlátozta le ez a kalapácskultusz, és minden jó szándékuk ellenére komoly bajban találták magukat.

Persze Hammerville abszurditása és lakóinak korlátoltsága egyáltalán nem jellemző a mi világunkra, vagy mégis?

A két világ és a pénz

Ez a könyv két világ, két paradigma történetét meséli el. Röviden felvázolja a jelenlegi helyzetet és annak logikus következményeit, ha ugyanazzal a gondolkodásmóddal akarjuk megoldani a problémáinkat, amely a problémák kialakulásához vezetett. A könyv fő célja azonban, hogy egy alternatív jövőképet vázoljon fel a társadalom számára és gyakorlati útmutatóval szolgáljon ennek megvalósítására.

Ez az alternatív jövőkép egy olyan világot ábrázol, amelyben az emberiség hosszú távú érdekei és bolygónk megővésének szempontjai kiegyenlítik az üzlet és az ipar rövid távú érdekeit; amelyben mindenki jelentőségteljes munkát végezhet, de marad ideje magára, a családjára

és a barátaira; ahol a gyermekeink nevelése és oktatása, az idős emberekkel való törődés ugyanakkora figyelmet kap, mint más, a társadalom számára szintén fontos munkafeladatok. Ez a világ tiszteli az élet változatosságát és szentségét, azt kutatja, hogyan lehetünk jobb emberek, és ennek folyományaként emberibbek.

Ez a jövőkép nemcsak, hogy lehetséges, de egyetlen emberöltő alatt a gyakorlatban is elérhető. Számos, a fejlődéshez szükséges eszköz már ma is rendelkezésünkre áll. A Curitiba-ban használtakhoz hasonló kiegészítő monetáris eszközök széles skáláját tudjuk gyorsan, olcsón és biztonságosan csatasorba állítani, és mindehhez csak az kell, hogy jobban megértsük a pénz működését.

Záró gondolatok

Curitiba városa egy nagyon fontos, 25 év időtartamú esettanulmányt nyújtott nekünk. A város a gyakorlatban tanúsítja, hogy a „kettős valuta” elve – amelyben szerepet kap mind a hagyományos valuta, mind a jól kigondolt kiegészítő valuták – gyorsan és hatékonyan veheti fel a harcot számos, jelenleg kezelhetetlennek tűnő problémával; mindezt olyan módszerekkel, amelyek nemcsak egy bizonyos csoport helyzetét javítják, hanem mindenki egyformán nyer velük. A könyvben más fontos esettanulmányokat is bemutatunk, amelyek érzékeltetik, milyen széles körben alkalmazhatók ezek a monetáris fejlesztések.

A Hammerville-re jellemző, és annak fejlődését aláásó korlátolt gondolkodás nem kell, hogy minket is hatalmába kerítsen. Viszont jobban meg kell értenünk a pénzt, és azt, hogyan szövi át társadalmunk minden részét – mert a pénz a mi kalapácsunk.

2. fejezet

Üdvözöljük Moneyville-ben

Korunk feszültségei nagyrészt abból származnak, hogy a tegnapi eszközeivel próbáljuk megoldani a ma problémáit.

Marshall McLuhan

Kezdjük egy millió dolláros kérdéssel: hogyan lehetséges, hogy egy ilyen felvilágosult korban, mint a miénk ekkora kalamajkában találtuk magunkat, és mit tegyünk, hogy kikerüljünk belőle? Gondoljuk át a következőket.

A múlt században elért eredményeink példa nélkül állnak az emberiség történelmében. A század elején még csak homályos fogalmaink voltak a génekről, a végére pedig feltérképeztük az emberi genomot. A morze-kódtól eljutottunk a bináris kódig, a lovas kocsitól az űr felfedezéséig. Szinte azonnal el tudjuk érni egymást, bárhol is vagyunk, és több információhoz férünk hozzá, mint amit az emberiség történelme során az összes egyetem és könyvtár felhalmozott.

Azonban, miközben távoli bolygókat vizsgálunk, a sajátunkat beszennyezzük. A várható életkor hosszabb, mint valaha, de a nyugdíjazás is egyre nehezebb. Bőven elég ételt termelünk, hogy ellássuk az egész emberiséget, mégis rengetegen éheznek. A megoldandó feladatok száma végtelen, habár rengeteg rátermett, szorgalmas ember munkálkodik rajtuk. Mindazonáltal híján vagyunk az előre vivő lehetőségeknek, ráadásul folyamatos gazdasági instabilitás és pénzügyi összeomlások sora sújt minket.

Bár eredményeink az emberiség hatalmas potenciáljáról tanúskodnak, mostanában óriási kihívásokkal találjuk magunkat szemben, amelyek ellenállnak minden megoldási kísérletünknek. Az a helyzet, hogy az állami és magánszektorban történt néhány fontos áttörés és megannyi merész próbálkozás ellenére ezek a kihívások az évtizedek során egyre csak nőttek és súlyosbodtak. Mi ennek az oka?

Ha röviden kellene válaszolni, azt mondanánk, hogy a pénzzel van valami probléma. Gondjainknak azonban nem maga a pénzhiány az oka, mint ahogy az sem segít, ha hatalmas összegeket fordítunk a megoldásukra. Dollárbilliókat költünk egyik problémára a másik után, de ezek nem tudják megállítani – minthogy önmagukban nem is lehetnek képesek rá – a bolygónk állapotának folyamatos romlását, sem megakadályozni az úgynevezett üzleti ciklusok következő lejtmenetét. Erőfeszítéseink meghiúsulásának épp az az oka, hogy nem értjük elég jól a pénz működését, és nem tudjuk jól használni a korlátozottan rendelkezésre álló pénzügyi eszközöket.

Nem ugrik be erről egy másik hely?

Akár mennyire is abszurdnak tűnik elsőre, posztindusztriális korunk nagy dilemmája sokban hasonlít Hammerville-ére (Kalapácsváros). Nekünk is rengeteg problémával kell szembenéznünk, amelyek súlyosabbak, mint valaha. Mi is össze vagyunk zavarodva, mert nem értjük, mi történik velünk, és hogy mit kellene tennünk ellene. Rövid távú gondolkodásmódot követünk, amelyek annak ellenére léteznek még mindig, hogy egy halomnyi bizonyíték

áll a rendelkezésünkre a veszélyeiről. Ráadásul a legtöbb tevékenységünk mozgatórugója egyetlen eszköz, amely modern világunkban épp olyan fontossá és megkerülhetetlenné vált, mint Hammerville-ben a kalapács.

Vessünk hát egy pillantást vívmányokkal teli, mégis problémákkal küzdő korunkra; arra a helyre, amire egyre inkább úgy gondolunk: Moneyville, azaz pénzváros.

Moneyville pénze

„A halak nem látják a vizet”. Ez a közmondás arról szól, hogy vannak dolgok, amelyek mindig jelen vannak az életünkben, de egyszerűen nem veszünk róluk tudomást. Ilyen a pénz is. Persze figyelünk arra, hogy mennyi pénzt költünk, mennyink van, mennyire van még szükségünk, és a megszerzésének és befektetésének módjára. Azonban ritkán kérdőjelezzük meg a pénz természetét és azt a rendszert, amelyben működik. A pénz az egyszerűen csak... pénz. Mi mélyen elmerülünk az általa keltett áramlatokban.

A pénz majdnem olyan fontos szerepet játszik Moneyville-ben, mint a kalapácsok Hammerville-ben. Hatása sokkal szerteágazóbb, mint azt gondolnánk. Az ember által teremtett dolgok közül ez az egyik legrégebbi, legáthatóbb, és legnagyobb befolyású tényező. Mégis, a világban elfoglalt központi helye ellenére a pénz működése mindezülig rejtély maradt a szakértők és a laikusok előtt egyaránt.

Valójában senki sem tudja teljes bizonyossággal megmondani, mikor született a pénz. Annyit tudunk, hogy előbb, mint az írás és maga az írott történelem. A 20. század egyik legünnepeltebb közgazdásza, John Maynard Keynes így fogalmazta meg ezt:

A pénz, ahogy a civilizáció sok más eleme is, sokkal ősbibb intézmény, mint ahogy azt mi tanultuk. Eredete a történelem kódébe vész, talán akkorra, amikor a jégkorszaki jég elolvadt, és könnyen lehet, hogy azokból az időkből származik, amikor – két jégkorszak között – az időjárás kellemesebbre fordult, és az emberek elméjében könnyebben foganhattak meg új gondolatok – talán a Heszperidák szigetein, vagy Atlantiszon, esetleg Közép-Azsia egyik édenkertjében.¹

Ami biztosan megállapítható: a pénz befolyása folyamatosan nőtt az évszázadok során. Richard Wagner, az Institute of Certified Financial Planners (Minősített Pénzügyi Tervezők Intézete) korábbi elnöke így fogalmaz: „a pénz a legerőteljesebb, nem vallási erő napjainkban”.² A francia pénzügyi elméleti szakember, Jacques Rueff egy lépéssel továbbmegy, amikor kijelenti: „a pénz lesz az, amely majd eldönti az emberiség sorsát”.³ A pénz az elsődleges eszköz, amellyel kapcsolatba lépünk és üzleteket bonyolítunk le egymással, miközben dollár- és eurómilliárdok, valamint egyéb nemzeti valuták cserélnek gazdát nap, mint nap. A globális gazdaság alakulása, az egyes államok ügyei, sőt, a pusztá életben maradásunk is a pénzen áll vagy bukik.

Azonban mit tudunk valójában erről a különös emberi találmányról? Honnan származik? Ki határozza meg a működésének szabályait? Miért olyan nehéz hozzájutni? Az életünkben betöltött szerepe ellenére legtöbbünk nem érti a pénz működését. Kollektív vakság lett úrrá rajtunk, amely nemcsak az olyan Wall Street-i óriáscégek bukásához vezetett, mint a Lehman Brothers, de minden eddiginél nagyobb veszélyt jelent magára a társadalomra is.

Vegyük példának azt a szakadéket, amely a korunk világa és az általunk használt pénz között tátong.

A szakadék

Valamilyen homályos okból Moneyville jóra való lakói közül csak néhány jött rá arra, hogy a mi korunk és a pénz mennyire nem illenek egymáshoz. Számos 21. századi problémát próbálunk megoldani a pénzzel, miközben a banki és pénzügyi rendszerünket meghatározó tényezők túlnyomó többsége egy letűnt korból származik.

A napjainkban is használt pénzrendszert a 17–18. században találták ki; egy jórészt még az iparosodás előtti korban, amelyben még nem jelentett problémát a környezetszennyezés, az üvegházhatás vagy a túlnépesedés. A világ akkori, nagyjából 700 milliós össznépességének többsége egyszerű falusi gazdálkodó volt, akik alig hagyták el a gazdaságukat vagy falujukát, és akik gazdasági tevékenysége nagyrészt helyi barterügyletekre szorítkozott. A pénzt a városokon kívül csak korlátozottan használták, főleg Angliában; abban az országban, ahonnan a mai világ legtöbb pénzügyi paradigmája származik.

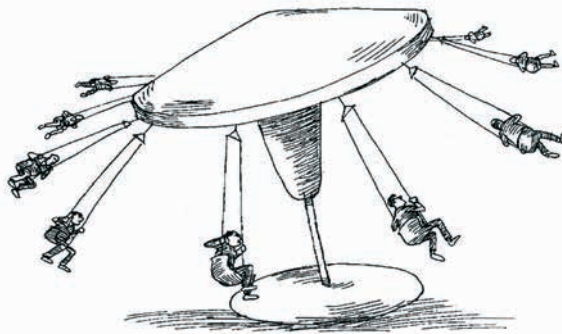
Azonban a történelem változása már küszöbön állt. Ez az idő volt az ipari forradalom hajnala és ekkor születtek meg a modern nemzetállamok. Mind a belföldi, mind a nemzetközi kereskedelem egyre nagyobb teret hódított, és vele együtt a pénzre alapuló tranzakciók rendszere is, amely megkönnyítette az árucserét. Akár tudatos tervezésnek, akár a véletlenek összjátékának köszönhető, az akkor létrejött pénzügyi és bankrendszerek egy új, modernista világszemléletet tükröztek, és oroszlánrészük volt a kor legfontosabb céljai – a növekedés, a piaci verseny, a nemzeti szemlélet és az iparosodás – megvalósításában.

A következő három évszázad során a Föld szinte minden nemzete adoptálta azokat az alapvető eszközöket, amelyek ezekben az évszázados rendszerekbe beépültek. A bank- és pénzügyi rendszerek beváltak, és lehetővé tették a legelképezhetőbb technikai és ipari találmányok létrejöttét, amelyeket az emberiség valaha látott.

Ám a mai dinamikus, önálló, sosem alvó világfalu már teljesen más, mint akár egy generációval ezelőtti világ – nemhogy az évszázadokkal ezelőtti. A társadalomnak és a folyamatos ostrom alatt álló természeti környezetnek már teljesen másra van szüksége, mint eddig a történelem során. Azok az eszközök, melyek olyan jól szolgálták egy másik kor céljait, mára elégtelenné váltak, és egyszerűen nem alkalmasak a mai kultúra, és a mezőgazdasági, iparosodott és posztindusztriális gazdaságok egymásba fonódó rendszereinek kiszolgálására, amelyekből a mai társadalmi-gazdasági környezet felépül.

Ám a mai és a régi világot elválasztó szakadék ellenére még ma is használjuk az iparosodás korának legfontosabb hajtóerejét: annak pénzügyi rendszerét. A mai kor és az évszázados pénzrendszer monopol helyzetének össze nem illése áll napjaink számos problémája mögött.

A következő történet jól illusztrálja, milyen folyamatok játszódnak le manapság a társadalom és a pénz kapcsolatában.

A pénzügyi körhinta

Egy német kisváros prominens lakói – köztük a polgármester, a főbíró és számos fontos üzletember – együtt vacsoráztak egy helyi étteremben. Jócskán kóstolgatták az étterem borait is, majd az étkezést snapszokkal zárták. Már jóval elmúlt éjfél, amikor a társaság tagjai – akkor már meglehetősen kapatosan – végre feltápászkodtak. Ám az ünneplésnek még nem volt vége.

Az étterem előtti tér a késői óra miatt teljesen üres volt, az épp a téren állomásozó utazó vidámpark gépeit éjszakára kikapcsolták. Ennek ellenére a jókedvű társaság egyik tagjának támadt egy ötlete: igazán vicces lenne menni egy kört a körhintán. Bekapcsolta hát a gépezet motorját, és behuppant az egyik székbe. A többiek követték a példáját.

A kezdeti lelkesedés hamar lelohadt, amikor a társaság tagjai egyenként ráébredtek, hogy micsoda galibába kerültek. A körhinta leállító gombját menet közben nem tudták elérni, és egyikük sem úszta volna meg súlyos sérülések nélkül, ha kiugrik a szerkezetből.

A körhintát ugyan egyszerű volt elindítani, de mire teljes sebességgel forgott, kicsúszott az ellenőrzés alól. Mivel éjszaka volt, a körhintán ülők kiabálását senki nem hallotta. Egészen reggel hatig keringtek a hintán, amikor valaki végre értesítette a rendőrséget és a tűzoltóságot, véget vetve a megpróbáltatásoknak. Azonban addigra a társaság egyik tagja szívinfarktusban meghalt, hárman pedig eszméletüket veszítették. Az incidenst követően az egyik túlélő csatlakozott egy titokzatos vallási szektához, a többiek pedig éveken át küzdöttek lelki sérüléseikkel.

A történetet talán még abszurdabbá teszi, hogy az utolsó szóig igaz.⁴ Számunkra azonban most inkább a metaforikus jelentése fontos: a körhinta a mai világ pénzügyi rendszerét szimbolizálja.

Mi mindannyian egy hatalmas, bolygónyi méretű körhintán ülünk, amely automata üzemmódban pörög és kezd kicsúszni az ellenőrzésünk alól. A pénzügyi rendszer jórészt mindenféle beavatkozás nélkül működik; sőt számos mai szükségletünk ellen dolgozik. Ennek eredményeképp a Földnek és a rajta élőknek egyre nagyobb kockázattal kell szembesülniük. A pénzzel kapcsolatos kollektív tudatlanságunk megakadályozza, hogy elérjük ennek a gigászi körhintának a lekapcsoló gombját, és megnehezíti, hogy meg tudjuk határozni korunk legnagyobb problémáinak alapvető okait és kezelni tudjuk azokat.

Ahogy már említettük, problémáink nem azért vannak velünk még mindig, mert megoldhatatlanok, hanem azért, mert a rendszerszintű okaik helyett inkább csak a tüneteiket

kezeljük, és megoldási erőfeszítéseinket csak egyetlen pénzügyi eszköz, a nemzeti valuta használatára korlátozzuk. A mi világunkban nemzeti valuták látják el a kalapács szerepét, és monopolhelyzetük azt eredményezi, hogy a problémáink nemhogy nem oldódnak meg, hanem egyre jobban elmérgesednek.

Szerencsére Moneyville meséjének van egy másik vetülete is, amely reménnyel és ígérettel teli. Számos új pénzügyi eszköz áll rendelkezésünkre, amelyeket nagyrészt azoknak a közösségnek köszönhetünk, amelyek szerte a világon a pénz újraértelmezésén munkálkodnak. Ahogyan Curitibában, számos más helyen is új, innovatív módokat találnak arra, hogy a kielégítetlen szükségleteket és a kihasználatlan erőforrásokat összeegyeztessék egymással. Ezzel mindannyiunknak értékes leckét adnak a pénzről és annak potenciáljáról.

De mielőtt közelebbi pillantást vetnénk új lehetőségeinkre, meg kell értenünk az összefüggést korunk problémái és a mai pénzügyi rendszer között.

Záró gondolatok

Mai pénzügyi rendszerünk, amelyet a nemzeti valuták monokultúrája jellemez, alig változott az elmúlt évszázadok alatt. Az iparosodás korának paradigmája még ma is uralkodik életünk minden fontos része fölött. Meghatározza személyes és csoportos döntéseinket, akár tudatában vagyunk, akár nem, akár szeretnénk, akár nem. A közgazdászok, a pénzügyi szakemberek és a laikusok egyaránt úgy fogadták el a pénz de facto monopóliumát, mintha az az élet megváltoztathatatlan ténye lenne.

3. fejezet

Megatrendek és pénz

A modern válságokat az ember okozza, és abban különböznek a régebbi válságoktól, hogy kezelhetők.

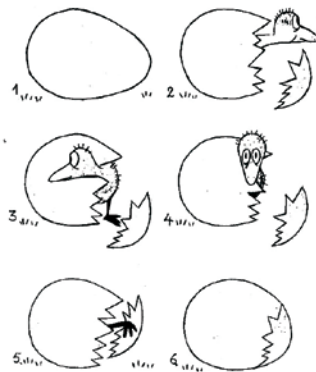
Egy, a Római Klubnak szóló jelentésből

Moneyville számos, egyre kritikusabb problémával küzd, amelyekkel nekünk kell szembenéznünk. Különböző okokból – melyek egyszerre nyilvánvalóak és rejtélyesek – minden problémánk valamilyen formában a pénzhez kapcsolódik. Például tudjuk, hogy sok kereskedelmi gyakorlatunk – mint az erdők kiirtása vagy a féktelen környezetszennyezés – hosszú távú ökológiai következményekkel fog járni. Azt is látjuk, hogy az olyan problémák, mint a munkanélküliség, a szegénység, az idősgondozás kihívásai mind a krónikus pénzhiányhoz köthetők.

Sokkal kevésbé nyilvánvaló a kapcsolat a problémáink és a jelenleg fennálló pénzügyi rendszer típusa között.

A következő oldalakon öt olyan területet mutatunk be, ahol az utóbbi időben nagymértékben megváltoztak a körülmények. Ezekre a területekre megatrendekként hivatkozunk. A vizsgált megatrendek a következők: a népesség előregedése, az „ökológiai hitelválság”, a pénzügyi szakadék, a foglalkoztatási válság és a gazdasági instabilitás. Minden megatrendet egy pénzzel kapcsolatos kérdés követ, amely további gondolatokat ébreszthet az adott terület és a pénz összefüggéseiről.

Az itt bemutatott megatrendek vizsgálata során arra kérjük az olvasót, hogy nyitottan, az eddigi meggyőződéseit egy időre félretéve fogadja az olvasottakat. A megatrendek komoly fejfájást okoznak a mai időkben, és ha nem tudunk rájuk hatékony megoldást találni, akkor akár visszafordíthatatlan károkat is okozhatnak. Ebben az összefüggésben sokszor tekintünk ellenségként ezekre a globális kihívásokra, és mint az itt látható csibe, mi is néha a helytelen, ámde biztonságosabb megoldást választjuk.

Ám ugyanezek a problémák különleges lehetőséggel is kecsegtetnek. Ahogyan a régi rabszolgahajcsárok, ezek is olyan területekre hajtanak minket, amiket nincs túl sok kedvünk felfedezni. Bár ezek a megatrendek vészjóslóak, arra sarkallnak minket, hogy ismerjük meg jobban saját magunkat és az életünket, és hogy keressünk új utakat az előrehaladáshoz.

Ebből a nézőpontból a valódi ellenség nem maga a probléma, mint olyan, hanem paradox módon az, hogy képtelenek vagyunk szembenézni vele és élni a lehetőséggel, hogy átlépjük képzelt határainkat és továbbfejlődjünk. Amikor mégis sikerült felmőnünk a feladathoz, az nagyszerű elméletekhez vezetett a különböző rendszerek hatásairól – különösen a pénzügyi rendszeréről –, és azzal a valós eséllyel kecsegtet, hogy a jövőben egy józanabb, fenntarthatóbb világot tudjunk építeni.

Az itt vizsgált megatrendeket a teljesség igénye nélkül mutatjuk be; nem célunk az összes problémát felsorolni, megelégszünk a legfontosabbakkal. Az idézett adatok 2011 szeptemberéből valók, így nem a legújabb helyzetet mutatják, de segítenek az általános irányok és a ma zajló változások mértékének érzékeltetésében.

Kezdjük az előregedéssel, amely ugyan a leghalványabb az itt vizsgált megatrendek közül, ám egyben a legnagyobb erejű is.

Az öregedési hullám

Amikor Otto von Bismarck báró megalapította Németország első társadalombiztosítási rendszerét az 1870-es években, a nyugdíjkorhatárt 65 évben jelölte meg. Ebben az volt a trükk, hogy akkoriban a várható életkor átlagosan 48 év volt. A népesség csupán két százaléka érte meg, hogy visszavonulhatott, és élvezhette „ezüst napjait”.¹ Akkoriban teljesen lehetetlennek tűnt, hogy ugyanez a társadalombiztosítási rendszer egyszer még nagy terhet fog róni az államra.

Az emberiség történelmének 99%-át tekintve az átlagos várható életkor valahol 18 év körül alakult.² Nyilvánvalóan ez többé már nem igaz. Az elmúlt évszázadban az orvostudomány fejlődésének és az életkörülmények javulásának egyik figyelemre méltó következménye, hogy azoknak az embereknek a kétharmada, akik valaha is megérték a 65. életévüket, még ma is életben van.³ A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) 30 fejlett tagországát vizsgálva azt találjuk, hogy az 1960-as években csak minden 11. ember volt 65 éves vagy annál idősebb.⁴ Mára már minden 7. ember tartozik ebbe a csoportba, 2030-ra pedig a várakozások szerint az OECD-országok minden 4. lakosa minősül majd idősnek.⁵

Bár azt reméljük, hogy az idősek számának növekedése átmenetet fog képezni az információs korból a „bölcesség korába”, először a sokkal sürgetőbb gazdasági problémákon kell úrrá lennünk.

Az egyik a fedezetlen kötelezettségek problémája – az olyan juttatások kérdése, amelyek napjaink dolgozó embereinek járnának nyugdíjazásuk után, de amelyek kifizetésére nincsenek tartalékaink. Az olyan összegeket, amelyekből a jövőbeli nyugdíjakat fizette volna az amerikai társadalombiztosítási rendszer és más nyugdíjrendszerek, már kifizették a mostani nyugdíjasoknak, és nem biztos, hogy ezeket pótolni lehet. A fedezetlen kötelezettségek már most is 35 billió dollárra rúgnak csak az OECD-országokban. Ha még az egészségügyi rendszer költségét is hozzáadjuk, a szám akár ennek a duplája is lehet.⁶

Mindeközben az egészségügyi ellátás egyre drágul. 2008-ban, amikor a világválság elmélyült, az amerikai egészségügyi kiadások 6,9 százalékkal emelkedtek – az infláció kétszerezésével.⁷ A becslések szerint a mai árakon egy nyugdíjba vonuló házaspárnak az Egyesült Államokban legalább 250 000 dollárnyi megtakarításra lesz szüksége, hogy csak a legalapvetőbb orvosi ellátást megkapja.⁸ Ahogy a források egyre fogynak, a nyugdíjasokra és a társadalom egészére nehezedő nyomás egyre nő.

Nincs olyan történelmi precedens, amelyet segítségül hívhatnánk, hogy fogást találjunk az előregedés problémáján.

A következő nehéz kérdés megfogalmazza azt a dilemmát, amellyel az előregedés állít szembe minket: *hogyan lesz képes a társadalom előteremteni azokat a pénzeszegeket és erőforrásokat, amelyek ahhoz szükségesek, hogy hosszú életet biztosítsanak az időseknek?*

Az „ökológiai hitelválság”

A Föld természeti rendszerei számos alapanyagot és erőforrást nyújtanak számunkra, amelyek elengedhetetlenek gazdaságunkhoz és az életünkhöz. Azonban egyre inkább megfigyelhető, hogy az erőforrásokat, melyekre életünket alapoztuk, gyorsabban merítjük ki, mint ahogy újra tudnak tölteni. Az emberi igény a bolygó erőforrásaira – az ökológiai lábnyomunk – mára majdnem 30 százalékkal meghaladta a természet regenerációs képességét.⁹

A World Wildlife Fund (WWF) jelentése szerint „ugyanúgy, ahogy a felelőtlen költsékezés recesszióba taszított minket, a világ természeti tőkéjének felelőtlen pazarlása is eljutott egy olyan pontra, ahol már jövőbeli jólétünket veszélyezteti?”¹⁰

Az elmúlt 150 millió évben a fajképződés üteme (új fajok keletkezése) a becslések szerint egyenlő vagy egy kicsit magasabb volt, mint a kihalásuk sebessége. Az emberiség legutóbbi két évszázada – és különösen az elmúlt néhány évtized – ezt az egyensúlyt azonban teljesen felborította. Napjainkban körülbelül 150 faj hal ki minden egyes nap.¹¹

Az ember terjeszkedése nyomán zsugorodnak a világ esőerdői. A FAO, az ENSZ Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Szervezete szerint „az erdőirtás riasztó, nagyjából 13 millió hektár/év sebességgel folyik”¹² ami Nagy-Britannia teljes területének körülbelül fele. Egy olyan visszacsatolási mechanizmus miatt, mely erősíti az erdőirtás hatásait, a fapuszulás egyszerre súlyosbít más ökológiai problémákat és súlyosbodik azok miatt. Ilyen probléma például a biológiai sokféleség csökkenése, a talaj eróziója és a növekvő hőmérséklet. Az ENSZ 2007-es, Bali szigetén tartott klímakonferenciája a következő figyelmeztetést adta ki: „ha elveszítjük az erdőket, elveszítjük a harcot a klímaváltozás ellen”¹³

A klímaváltozást tekintve elmondhatjuk, hogy a világ földfelszíni átlaghőmérséklete folyamatosan nő. A NASA Goddard Űrtudományi Intézete szerint a 2000–2010 közötti tíz év minden idők legmelegebb évtizede volt.¹⁴

A klímaváltozás pénzben mért költségei elképesztően magasak. A világkereskedelem mintegy 40%-a foglalkozik a természeti anyagok és erőforrások kereskedelmével.¹⁵ Egy, a brit kormány által megrendelt jelentés becslése szerint 2050-re a klímaváltozás miatt a világ-gazdaság mintegy évi 5 százalékkal lassabban fog bővülni (2,2 billió dollár mai értéken). Ha figyelembe vesszük a növekvő hőmérséklet környezeti, egészségügyi és egyéb ismert hatásait, a veszteség akár az éves globális GDP (9 billió dollár) 20 százalékát is elérheti.¹⁶ A 2001. szeptember 11-i terrortámadások teljes biztosítási veszteségét is figyelembe véve, a vi-

lág legnagyobb viszontbiztosító társasága, a Munich Re úgy nyilatkozott, hogy a jövőre vonatkozóan nem a terrorizmus a legnagyobb aggodalmuk, hanem a klímaváltozás.¹⁷ Paul Volcker, az amerikai jegybank szerepét betöltő Federal Reserve volt elnöke és Obama elnök Gazdasági Tanácsadó Testületének elnöke erre figyelmeztet: „ha nem lépünk most azonnal, akkor biztosak lehetünk benne, hogy gazdaságunk a következő harminc évben összeomlik. Minden, ami a dollárral, a kínai növekedéssel vagy bármi mással történhet, jelentéktelenné zsugorodik ahhoz képest, ami a Földdel történik a következő 30–40 évben, ha nem lépünk semmit [a klímaváltozás ügyében]”.¹⁸

Az ENSZ Klímaváltozási Kormányközi Testülete (IPCC) arra a következtetésre jutott, hogy a 20. század közepe óta történt hőmérséklet-emelkedés nagy része az emberi tevékenység során keletkező üvegházgázoknak tudható be.¹⁹ Bár némi vita még mindig folyik a valós arányokról, az IPCC eredményeit minden fontos iparosodott ország tudományos akadémiái igazolták.²⁰ Az egyéb ökológiai károk nagy része is valószínűleg az emberi tevékenységhez köthető.

Jól dokumentált az a jelenség, hogy amikor pénzügyi érdekek forognak kockán, a reformszándékok falakba ütköznek. A pénzücok csak a következő negyedév eredményével foglalkoznak, és még ha egy igazgató bizonyos hosszú távú prioritásokat preferálna is az azonnali eredményekkel szemben, figyelmeztetésben részesülne vagy egyszerűen leváltanák. Csak akkor lesz esélyünk kilábalni az ökológiai válságból megfelelő ütemben és szisztematikusan, ha megválaszoljuk a pénzzel kapcsolatos következő kérdést:

Hogyan oldhatjuk fel a konfliktust a rövid távú pénzügyi érdekek és a hosszú távú fenntarthatóság között?

A pénzügyi szakadék

A gazdagok és szegények közti szakadék világviszonylatban egyre csak mélyül. A különbségek mára nagyobbak, mint a huszadik század kezdete óta eddig bármikor. Egy 2005-ös ENSZ-jelentés becslése szerint a világ 50 leggazdagabb embere többet keres, mint a 416 millió legszegényebb együttvéve.²¹

Az Egyesült Államokban az a hatalmas vagyon, amely az elmúlt évtizedekben keletkezett, a szupergazdagok nagyon szűk csoportjához vándorolt. „Az 1979 és 1999 között termelt több, mint egybillió dollár 95 százaléka az amerikaiak 5 százalékanak tulajdonába került”.²² Az amerikai háztartások leggazdagabb 1 százalékanak vagyona meghaladja az alsó 95 százalék összesített vagyonát.²³ A felsővezetők és az átlagdolgozók közötti fizetési különbség a 365 legnagyobb amerikai vállalatnál az 1980-as 42:1 arányról 2000-re felugrott 531:1 arányra, ami elképesztően magas szám.²⁴ És míg a fizetési skála legfelső ötödének átlagos bevétele 9 százalékkal nőtt, az alsó egyötödben lévők fizetése 2,4 százalékkal csökkent.²⁵

A családok is egyre rosszabb helyzetben vannak. Ötvenévnnyi munka után egy átlagos amerikai család csupán 2300 dollárnyi megtakarítást tud felmutatni.²⁶ Ez annak ellenére van így, hogy a 2000-ben született statisztikák szerint egy átlagos amerikai két évvel többet dolgozott akkor, mint egy évtizeddel korábban.

Egyre jellemzőbb, hogy mindkét szülőnek munkába kell állnia. 1968-ban a családnyák csak 38 százaléka dolgozott fizetésért, mára ez az arány 70 százalékra nőtt.²⁷ Igaz, hogy ezek az adatok társadalmi változásokat és a nők munkába állási lehetőségének javulását is jelzik, azonban vilá-

gosan kitűnik belőlük, hogy egy átlagos családnak ma jelentősen több anyagi terhet kell viselnie, mint régebben. A vagyon koncentrációja azonban nem csak az Egyesült Államokra jellemző. Indonézia részvényvagyonának 61,5 százaléka az ország 15 leggazdagabb családja kezében van. A Fülöp-szigeteken ez az arány 55,1 százalék, Thaiföldön pedig 53,3 százalék.²⁸ Eközben 80 országban alacsonyabb az egy főre jutó bevétel, mint egy évtizede.

Ez a növekvő egyenlőtlenség nagyon is kézzel fogható következményekkel jár: „a világ népességének 65 százaléka még sosem telefonált, 40 százalékának nincs hozzáférése elektromos áramhoz. Az amerikaiak többezt költenek kozmetikusra, az európaiak pedig fagyira, mint amennyi ahhoz kellene, hogy biztosítani lehessen az iskoláztatást és a csatornázást kétmilliárd embernek, akiknek ezek nem elérhetők.²⁹ Napjainkban hárommilliárd ember él napi 2 dollárból vagy kevesebből, 1,3 milliárd pedig napi 1 dollárból vagy még annál is kevesebből tengődik.³⁰ Körülbelül 1,2 milliárd embernek nem jut elég étel vagy fehérje, és 2–3,5 milliárd ember nem jut elég vitaminhoz és ásványi anyaghoz, hogy megőrizze az egészségét.³¹

Ezen a területen a megválaszolendő kérdés a következő: *hogyan szállhatunk szembe a világon tapasztalható gazdasági egyenlőtlenséggel úgy, hogy már az iparosodott országoknak is egyre nagyobb terhet jelent saját polgáraik támogatása?*

A foglalkoztatási válság

Az elhúzódozó recesszió drámai hatást fejt ki a világgazdaságra, a munkahelyek számának csökkenése pedig különösen destabilizáló tényező. 2009 januárjában az amerikai foglalkoztatók 598 000 munkahelyet szüntettek meg, ami 34 évre visszamenőleg a legnagyobb egyhavi munkahelyvesztés volt.³² Japánban 2008 novemberében a munkanélküliség 3,9 százalékról 4,4 százalékra ugrott, ez 42 éve nem látott növekedést jelentett.³³ Kínában 20 millióan veszítették el a munkájukat 2008-ban.³⁴ Az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (ILO) előrejelzése szerint 2009-ben 51 millió munkahely fog megszűnni, ami 200 millió, nagyrészt a fejlődő országokban élő munkavállalót fog mélyszegénységbe taszítani.³⁵

A munkahelyek utáni világméretű hajsza azonban nem új keletű. A volt ENSZ-főtitkár, Kofi Annan 2006-ban azt nyilatkozta, hogy a világon legalább 576 millió dolgozni akaró és tudó ember nem jut munkához már hosszú ideje, és képtelen kimászni a mélyszegénységből.³⁶ A Wall Street Journal korábbi társszerkesztője, Paul Craig Roberts szerint az amerikaiak több munkahelyet veszítettek el a hitelpiaci válságot megelőző években, mint bármikor máskor a nagy világválság óta.³⁷ A New York Times az USA Munkaügyi Statisztikai Hivatalát idézve így írt: „az amerikai magánszektorban gyakorlatilag egyetlen munkahely sem keletkezett az 1999 júliusától 2009 júliusáig tartó 10 éves időszakban.³⁸

Az Egyesült Államokban a munkahelyekért folyó verseny a foglalkoztatási körülmények folyamatos romlásával is együtt járt. A termelékenység 2007-ben 1,8 százalékkal nőtt, azonban az inflációval korrigált bérek 0,8 százalékkal csökkentek ugyanebben az évben.³⁹ Az ILO szerint egy átlagos amerikai 1978 órát dolgozott 2000-ben, míg 1990-ben még csak 1942-t. Ez évente majdnem egy teljes munkahéttel több, csupán egy évtized leforgása alatt.⁴⁰ Sokak számára a munkamánia hallgatolagos kötelezettséggé vált, ha meg akarták tartani az állásukat.⁴¹

Az egyik sokat mondó jele az amerikai foglalkoztatási válságnak az egyre növekvő anyagi teher, amit a dolgozóknak kell elviselniük. A vállalatok visszavágják az olyan jutalmakat, mint az egészségügyi juttatások és a nyugdíj-hozzájárulás. Egy átlagos háztartás bevétele napjainkban alig több, mint 1973-ban volt, miközben a bevételek bizonytalansága és a pénzügyi kockázatok jelentősen nőttek. Európával ellentétben, ahol a munkahelyek csökkenése nyers munkanélküliségi adatokban mutatkozik meg, Amerikában inkább – ahogyan Jacob Hacker, a Yale egyik politikatudósa fogalmaz – „a nagy kockázathelyeződés” figyelhető meg,⁴² mert a dolgozók új kockázatokat kényszerülnek vállalni és új kompromisszumokat kötni az ezeket ellensúlyozó fizetésnövekedés nélkül. Még azoknál a családoknál is, ahol mindkét szülő dolgozik, elég egyetlen komolyabb incidens – egy nagyobb kórházi számla vagy egy gyárbezárás – hogy katasztrofális helyzetbe kerüljenek.⁴³

A jövő egyre bizonytalanabb. Bár az információs forradalom nagyon ígéretesnek mutatkozik, eddig nem tűnik úgy, hogy olyan posztindusztriális világgazdasághoz vezetne, amely munkát tud biztosítani a 2020-ra várhatóan 7,5 milliárdra duzzadó emberiségnek, nemhogy napjaink munkavállalóinak.⁴⁴

A munkahelybővülés nélküli növekedés – azaz a bevételek növekedése a foglalkoztatás hasonló mértékű kiszélesedése nélkül – nemcsak egy előrejelzés a nagyvállalatoknak, hanem tény, sőt, sok esetben kívánt célkitűzés is. A politikai és gazdasági újságíró William Greider, így ír erről: „a világ 500 legnagyobb vállalata 700 százalékkal növelte a termelését és az értékesítését az elmúlt húsz évben, miközben az összesített dolgozói létszámuk csökkent”.⁴⁵

A közgazdászok persze erre teljes joggal válaszolhatják azt, hogy a termelékenység fejlődése, ami az egyik szektorban a munkahelyek csökkenéséhez vezet, általában egy másik szektorban munkahelyeket teremt. Hosszú távon ezért a technológiai változások nincsenek túl nagy hatással az általános foglalkoztatásra. Ezek az új technológiák azonban egyre gyorsabban és gyorsabban jelennek meg, és alapvetően más képességeket igényelnek, valamint a munkahelyek tömeges átrendeződésével járnak. Ha a változás elég gyors, a munkahelyek átrendeződése pontosan olyan romboló hatású, mint a tartós munkahelyhiány.

A Nobel-díjas Vaszilij Leontieff így összegezte ezt a folyamatot: „az ember ugyanúgy fogja elveszíteni a termelés legfontosabb tényezőjeként betöltött szerepét, ahogy a lovak szorultak ki fokozatosan a mezőgazdaságból, majd végül teljesen felváltották őket a traktorok”.⁴⁶ Mi persze hagyhattuk szép csendben kihalni a mezőgazdaságban használt lovakat, de mi legyen az emberiséggel?

A kérdés a következő: *„hogyan tudunk megélhetést biztosítani további embermillióknak, amikor több tízmillió embernek ma sincs munkája, és a technológia fejlődése nagyon is valószínűvé teszi a munkahelybővülés nélküli növekedést?”*

A banki és pénzügyi válság

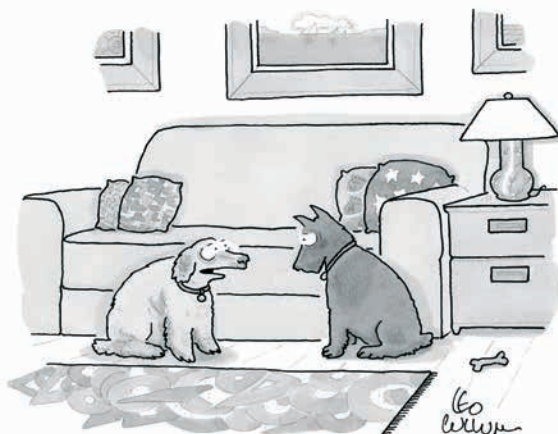
A bank- és pénzügyi rendszerünk nagyon instabillá vált. A 2008–2009-es gazdasági válság évtizedekre visszamenőleg a legsúlyosabb volt, de távolról sem az egyetlen. A 1971 és 1996 között eltelt huszonöt évben a Világbank 169 pénzügyi és 93 bankválságot jegyzett fel, amelyek 130 különböző országban zajlottak le.⁴⁷ Ezekben a statisztikákban ráadásul még nincsenek benne a közelmúlt súlyosabb válságai, mint az ázsiai (1997) az orosz (1998), az argentin (2001) vagy a 2007–2008-as bankválság. 2003-ban a Nobel-díjas Joseph Stiglitz

így nyilatkozott: „valami nagyon nincs rendjén a világ pénzügyi rendszerével. A nemzetközi válságok vagy válságközeli helyzetek mindennapossá váltak... A kérdés már nem az, hogy lesz-e következő válság, hanem az, hogy hol fog lecsapni”.⁴⁸ A jelenlegi sérülékenység egyik rendszerszintű oka az a minden eddiginél nagyobb globális szerencsejáték, amely manapság a pénzünk értékét meghatározza. A pénzpiacok napi forgalma 2010-ben 4 billió dollár volt.⁴⁹ Ez több mint háromszorosa a 2001-es adatnak, és még nem számít bele a származtatott termékek nagy volumenű kereskedelme.⁵⁰ Ezen tranzakciók majdnem 96 százaléka tisztán spekulatív – nincs kapcsolatban a „valódi” gazdasággal, és nem tükrözi a világ valós áruinak és szolgáltatásainak kereskedelmét.⁵¹ A valutakereskedelmet – mivel elsődlegesen spekulatív piacként működik – nemcsak a valós közgazdasági hírek, hanem az egyszerű pletykák és feltételezések is befolyásolják.

A gazdasági problémák a világon mindenhol és minden szektorban éreztetik hatásukat. Dimitrij Medvegyev korábbi orosz elnök jól látta ezt, amikor így nyilatkozott: „A tény, hogy a világ legnagyobb pénzügyi cégei képtelenek pontosan felmérni a kockázatokat, súlyosbítva a világ legnagyobb gazdaságának agresszív pénzügyi politikájával nem pusztán vállalati veszteségeket eredményezett. A legtöbb ember a világon szegényebb lett”.⁵²

Az amerikai jegybank szerepét betöltő Federal Reserve System (közismertebb nevén Fed) szerint 2008-ban az amerikai háztartások nettó értéke (az eszközök és kötelezettségek különbsége) 11,2 billió dollárral csökkent. Ez a hatodik olyan egymást követő negyedév volt, amelyben a 2007. év második negyedévében mért, csúcst jelentő 64,4 billió dollárhoz képest visszaesés következett be.⁵³ Eközben a lakóingatlanok értéke a piaci értékének 46,2 százalékára esett vissza, amely a valaha mért legalacsonyabb érték.⁵⁴

Az egymást követő pénzügyi válságok sorozatának egyenes következménye a középosztály gyors zsugorodása. A gazdasági piramis tetején nagyon kevés gazdag ember foglal helyet, a legtöbben pedig a szegénység szélén egyensúlyoznak, vagy szegénynek nevezhetők. Ugyanez volt a helyzet az ázsiai, orosz és argentin válságokkal, és ez történhet az Egyesült Államokban és másol is.

Valami biztosan nem stimmel. Már megint kutyaeledelt kell ennünk.

A pénzügyi válság részletesebb elemzése a könyv további fejezeteiben található. Egyelőre elég annyi, hogy figyelembe véve a pénz kulcsfontosságú szerepét a világban, a banki és pénzügyi szektorban zajló viharok káros hatással vannak az egész társadalomra és súlyosbítják a megatrendeket. A visszaesés hatással van a foglalkoztatásra, az egészségügyi ellátásra, a nyugdíjrendszerre, és nehezíti, hogy válaszokat tudjunk adni a társadalmi, gazdasági és környezetvédelmi problémák hosszú sorára.

Az utolsó pénzügyi kérdés egyszerű: hogyan tudunk felkészülni a jövőbeli gazdasági és pénzügyi válságokra, vagy ha lehet, elkerülni őket?

Hogy jobban be tudjuk mutatni, miért álltak ellen a megatrendek minden eddigi, a megoldásukra tett kísérletünknek, érdemes párhuzamot vonni köztük és az orvostudomány története között.

Egy példa az orvostudományból

A pénzügyi paradigmánk kialakulása arra az időre tehető, amikor a betegségek gyógyításának elsődleges módszere az volt, hogy eret vágtak a páciensnek, és gyakran igen nagy mennyiségű vért csapoltak le tőle. Bár ez a módszer az esetek túlnyomó többségében valójában ártott a betegnek, az érvágás a leggyakoribb orvosi praktika maradt az ókortól egészen a 19. század végéig. Amikor például George Washington torokgyulladásal ágynak esett, majdnem két liter vért vettek tőle. A páciensnek sokkal nagyobb esélye volt belehalni a kezelésbe, mint magába a betegségbe.

Az érvágás gyakorlatát, a számos hozzá kapcsolódó elméletet, valamint a beteg állapotának elkerülhetetlen romlására született megannyi magyarázatot az elmúlt kétezer évben gyakorlatilag senki nem kérdőjelezte meg. Briliáns orvosok briliáns elméleteket alkottak a módszer igazolására, csak hogy alapvetően tévedtek. Azonban a bakteriológia, az immunológia és más, ma már széles körben elterjedt tudományágak előtt ez a hibás orvosi gyakorlat a bizonyosság látszatát keltette és évezredekken keresztül fennmaradt.

Hasonló a helyzet a mai világgal és a pénzzel. Ahogyan már említettük, a mi korunk megatrendjei nem azért léteznek, mert nem lehet rajtuk fogást találni, hanem mert csekély számú, évszázados pénzügyi eszközzel próbáljuk őket megoldani, amelyeket egyszerűen nem a mai világra tervezték.

Záró gondolatok

Az, hogy nem tudunk kielégítő válaszokat adni a globális kihívásokra, nem azért van, mert a klímaváltozás, a munkahelycsökkenés vagy a többi megatrend megoldhatatlan. Ezek a problémák sokkal inkább azért vannak még mindig velünk, mert eddig képtelenek voltunk azonosítani és elhárítani az alapvető okaikat, és különösen azért, mert nem értettük meg teljesen a köztük és a pénz között fennálló kapcsolatot.

Mindegy, mennyire őszinte a vágy vagy szilárd az elhatározás, egyszerűen nem fogjuk tudni megoldani a nehézségeinket, ha nem értjük meg a jelenlegi pénzügyi rendszer működésének dinamikáját.

4. fejezet

Bevezetés a pénzbe

A pénz olyan, mint egy fémkarika, amit a saját orrunkba tettünk. Így most az orrunknál fogva vezet minket, amerre csak akar. A baj csak az, hogy elfelejtettük: mi vagyunk az alkotói.

Mark Kinney

Ha a kedves olvasó nem teljesen érti a pénz működését, talán némileg megvigasztalhatja az, hogy nincs egyedül. Ahogy John Maynard Keynes egyszer szellemesen megjegyezte: „csak három embert ismerek, aki valóban érti a pénzt: egy professzor egy másik egyetemről, az egyik diákom, és egy kezdő hivatalnok a Bank of Englandnél”.¹ Keynes – roppant körültekintően – nem nevezte meg őket.

Ha a nagy recesszióból bármit is tanultunk, az az, hogy Keynes szavai ma is mennyire igazak. Legtöbbünk, a vezető közgazdászoktól és pénzügyi guruktól az átlag laikusokig sosem ismerkedett meg megfelelően a pénzzel. A ma kockán forgó tétet figyelembe véve, legfőbb ideje és mindannyiunk érdeke, hogy lerántsuk a leplet erről az örök rejtélyről.

A következő alapozó kurzus áttekintést nyújt a modern kor pénzügyi rendszerének alapjairól.

A pénz misztikuma

Minden modern társadalom – tekintet nélkül azok kulturális vagy politikai hátterére – elfogadta a jelenlegi pénzügyi rendszert. Amikor az 1786-os francia és az 1917-es orosz forradalom megdöntötte az addig fennálló rendet, a forradalmárok szinte mindent megváltoztattak az adott országban, a pénzt kivéve. Minden társadalom az alapjaitól építette újjá a jogrendszerét. A franciák még a teljes mértékegység-rendszerüket is lecserélték, és megalkották a metrikus rendszert; sőt, kísérletet tettek a naptár megváltoztatására is. Az oroszok pedig teljesen ki akarták irtani a magántulajdont és államosították az összes bankjukat és vállalatukat. Mindezek ellenére a pénzügyi rendszer teljesen érintetlenül maradt, leszámítva, hogy az új bankjegyekre új hősök és jelmondatok kerültek. Az elmúlt fél évszázad leforgása alatt történt, hogy Mao kommunista fordulatot hajtott végre Kínában, és száznál is több gyarmati ország nyerte el függetlenségét, azonban mindenhol ugyanaz a folyamat játszódott le: ezek az országok egyszerűen lemásolták a nemzeti valuták rendszerét, amely azóta szabványossá vált.

Azt csak kevesen látják át, hogy gyakorlatilag az összes ma létező nemzeti valuta – tekintet nélkül arra, hogy melyik ország nyomja, hogy dollárnak, eurónak vagy pesónak hívják, hogy milyen anyagból készül, milyen formájú és mintázatú – valójában ugyanolyan típusú pénz.

Pénz és varázslat

Gyakran tűnik úgy, hogy a pénznek mágikus tulajdonságai vannak. Karin Lissakers, a Clinton-érában az IMF igazgatója ezt a sokat mondó meghatározást adta: „a pénz mágia, a központi

bankok vezetői pedig a mágusok. És egyik mágus sem szereti felfedni a titkait”² Vajon az igazi varázslásra gondolt vagy az egyszerű bűvésztükkökre? Talán mindkettőre.

Egy példa: egyetlen magára valamit is adó mágus repertoárjából sem hiányozhat az eltűnős mutatóvány, amire a pénz – különösen mostanában – igencsak látványosan képes! Valaha rég, amikor a pénzt még főleg arany- és ezüstérmék reprezentálták, a bankok papírt kezdtek kiadni. Ezek a papírok egyszerű bizonylatok voltak arról, hogy mennyi nemesfémét tárolnak a bizonylat ellenében, és hol. Az eltűnő mutatóvány azóta jóval kifinomultabb lett: a papírpénz is kezd eltűnni, és átalakul a bankárok, brókerek és pénzintézetek számítógépein lévő bitekké és bájtokká. Komolyan felmerül a lehetőség, hogy hamarosan teljesen visszavonul a virtuális világba. Talán amikor az utolsó dollár, euró vagy jen is örökre belevész az elektronikus értebe, végre megértjük, hogy a pénz nem anyagi természetű.

Az elmúlt évtizedek történései még jobban megmutatták a pénz nem anyagi természetét. 1971-ben az Egyesült Államok felhagyott azzal a gyakorlattal, hogy a dollár értékét az arany értékéhez viszonyítva határozza meg. Azóta a dollár pusztán az amerikai kormány ígéretét tükrözi, hogy beváltja a dollárt – de mire? Egy másik dollárra! Amikor a dollár mögött még ott állt az arany, legalább még feltételezni lehetett, hogy van némi valós értéke.

A pénz hosszú evolúcióját mágia és rejtély lengi körül. A mágia évezredekken keresztül jellemzően vallásos természetű volt. Napjainkban a gazdaság felkent papjai azok, akik megfejthetetlen tudományos képleteket mormolnak, és szándékosan rejtélyes nyelven beszélnek. William Greider a Fed bankról szóló könyvében – melynek nagyon találóan A szentély titkai címet adta – így ír: „csakúgy, mint egy vallás esetében lenni szokott, a Fed nem annyira válaszolt az emberek kérdéseire, mint inkább kinyilatkoztatott. Rendelkezéseit misztikus nyelven tette közzé, amit az emberek nem értettek, de tudták, hogy átható hangját nem tanácsos figyelmen kívül hagyni”³

Alan Greenspan, a Fed volt elnöke egy kongresszusi meghallgatásán épp olyan kétértelműen beszélt, mint a delphoi jósa jósnői, sőt, ezt megspékelte jól ismert bölcs humorával is: „ha szokatlanul világosnak tűnik, amit mondtam, akkor biztosan félreértették”⁴ Csak visszavonulása után merete bevallani, hogy néha ő sem látta tisztán a dolgokat. 2008-ban az amerikai kongresszusnak szóló beszédében Greenspan elismerte: nagy megdöbbenéssel és hitetlenkedve szembesült azzal, hogy a hitelintézetek, a szabályok lazítása és más politikák milyen nagy szerepet játszottak a 2008–2009-es pénzügyi válságban.⁵

Mi a pénz?

Gyakran a pénzt a fizikai megjelenési formájával azonosítjuk. Az idők során a pénz mindig egy tárgy formájában jelent meg – mi több, ezek a tárgyak meglehetősen széles skálán mozogtak. Glyn Davies pénztörténész összeállított egy teljes ábécét a pénz reprezentációjára használt tárgyak listájáról, amelyen olyanok is szerepelnek, mint a borostyán, a gyöngy, a kagyló, vagy a különböző madzagok, az ezekre húzott kagylók vagy a zappozatok, azaz a díszített bárdok.⁶

Egy egyszerű gondolatkíséret azonban segít különbséget tenni egy átlagos tárgy és a pénz között. Tegyük fel, hogy egyedül vagyunk egy lakatlan szigeten. Ha van egy tárgyunk, mondjuk egy kés, akkor azt felhasználhatjuk mindarra, amire való. Azonban ha van egymillió dollárunk akármilyen formában – készpénz, aranyérmék, hitelkártya, vagy akár néhány zappozat – ezek egy lakatlan szigeten nem lesznek többek, mint papír, fém vagy műanyag, vagy amiből éppen készülnek. Többé nem funkcionálnak pénzként.

Röviden azt mondhatjuk, hogy bár a pénz mindenféle tárgy formáját felvette már a történelemben, a pénz nem egy tárgy.

Akkor mi is a pénz valójában?

A pénzt úgy definiálhatjuk, mint egy közösség megállapodását arra, hogy valamilyen szabványos dolgot használjanak csereeszközként.⁷ Mint megállapodás, a pénz ugyanazt a helyet foglalja el a társadalomban, mint annak egyéb egyezségei; a házasságkötés vagy egy kölcsönszerződés. Ezek a konstrukciók valóságosak, még akkor is, ha csak az emberek fejében léteznek. Egy pénzről szóló megállapodást meg lehet kötni formálisan vagy informálisan, szabadon vagy kényszer hatására, tudatosan vagy nem tudatosan. A legtöbben soha nem egyeztünk bele tudatosan, hogy dollárt, pesót vagy más valutát használjunk fizetésre, és nem is gondolkozunk el a természetükön. Egyszerűen használjuk őket, és ezzel automatikusan részt veszünk egy kimondatlan megállapodásban azokkal, akikkel üzletelünk.

Egy pénzzel kapcsolatos megállapodás csak egy bizonyos közösségen belül érvényes. Néhány ilyen egyezés csak az emberek egy egészen kis csoportjára vonatkozik, mint a kártyajátékokban használt zsetonok vagy egy nagyobb közösségre, mint egy bizonyos állam lakói, vagy éppen a használatának ideje korlátozott, mint amikor a második világháborúban a fronton harcoló katonák cigarettát használtak csereeszközként. Egy közösség lehet földrajzilag széttagolt, mint az internet-felhasználók közössége, vagy egy országnál nagyobb területre is kiterjedhet, ahogy a dollárt nemzetközi referenciavalutaként is használják.

A legfőbb funkció, ami egy bizonyos tárgyat pénzzé változtat, az a *csereeszközként való használata* az áruk és szolgáltatások kereskedelmében. Más funkciói is vannak; lehet például az *elszámolás egysége*, feladata lehet az *értékmegőrzés*, azaz hogy megbízhatóan lehessen tárolni és aztán visszakapni; és végül, különösen mostanában a *spekuláció eszközeként* is funkcionálhat. Megjegyzendő, hogy nem minden pénz tölti be szükségszerűen az összes fenti funkciót.⁸

Összefoglalva: a pénz mágikus képességével akkor vértézünk fel egy adott dolgot, amikor egy közösség megállapodik, hogy azt fogja használni csereeszközként. A megszokott pénzügyi rendszer ezért nem ténylegesen létező dolog, mint a víz vagy a levegő, hanem egy döntés eredménye, ugyanúgy, mint a társadalmi vagy gazdasági szerződések. És mint minden szerződés, ez is időnként felülvizsgálatra és módosításra szorul. Egy másik régi rejtély az, hol és hogyan keletkezik a pénzünk.

A pénz teremtése

Amikor Willie Suttont, a híres amerikai bankrablót megkérdezték, miért rabolt bankokat, állítólag így válaszolt: „azért, mert ott van a pénz”. Hogy jobban értsük a pénzről szóló megállapodásainkat, először meg kell értenünk a bankrendszert. Nem azért, mert ott tartják a pénzt, hanem azért, mert ott *teremtik* azt.

A nyugati bankrendszer eredete

A késő-középkorban az arany- és ezüstérmék a pénz bevett formájának számítottak. Az aranyművesek voltak azok, akik a legnagyobb tudással rendelkeztek az arany tisztaságának megállapítására. Ők a rájuk bízott pénzt páncélozott ládákból tartották, hogy megvédjék a tolvajoktól. Így bevett szokássá vált, hogy az emberek a megtakarított pénzüket az arany-

művesnek adták megőrzésre. Az aranyműves bizonylatot adott az általa őrzött érmékről, és felszámított egy csekélyke díjat az őrzésükért.

Amikor szükség volt a pénzre, az aranyműves a bizonylatért cserébe visszaadta az érméket tulajdonosnak.

Az emberek hamarosan rájöttek, hogy jóval kényelmesebb az arany helyett a bizonylattal kiegyenlíteni a számlát. Ha az aranyművest megbízható embernek ismerték, akkor miért kockáztatták volna, hogy fizikailag mozgassák az aranyat? Az aranyműves bizonylata így a fizetés ígéretévé vált. Bárki, aki elfogadta, hallgatólagosan megállapodást kötött az aranyművesrel. Innen ered a modern kori papírpénz.

Idővel néhány vállalkozó kedvű aranyműves azt vette észre, hogy a náluk lévő arany legnagyobb része mindig a ládákbán marad. A betétesek gyakorlatilag soha nem vették ki az összes érméjüket egyszerre. Így az aranyművesek több érméről tudtak kiállítani bizonylatot, mint amennyit tároltak, és így növelni tudták a bevételeiket, mivel anélkül tudtak több pénzt kölcsönözni, hogy növelni kellett volna a tartalékaikat.

Így az árucikkekre – aranyra vagy ezüstre – alapozott pénz helyett a hangsúly idővel eltolódott a hitelre vagy kölcsönre alapuló pénzre, amelyet papírbizonylatokkal igazoltak. Ez a felállás még ma is érvényes, leszámítva azt a fontos különbséget, hogy mára az aranyművesek szerepét a bankok vették át. A lexikonokban rálelünk a kapcsolatra: az aranyművesek a tranzakciókat általában munkapadjaikon intézték, melyek olasz neve banco. Innen származik a „bank” szó.⁹

Az európai bankrendszer és a hitelalapú pénzügyi rendszer együtt született meg a 13. századi Itáliában. A fő hozzávalók közül a legtöbb már rendelkezésre állt: a papírpénz, mint az üzletfél tartozásának igazolása, az üzletfél jó hírnevének fontossága, és az, hogy a bankárok több pénzt tudtak teremteni, mint amennyi betétet tároltak. Ez utóbbit ma a „résztartalékra épülő bankrendszernek” hívjuk.

Napjaink bankrendszerének többi elemét évszázadokkal később, a viktoriánus kor előtti Angliában hozták létre.

Korunk pénzügyi megállapodásai

Az 1600-as évek vége az ipari forradalom hajnalának és a modern nemzetállamok megszületésének kora volt. Ezek a vívmányok jelentős pénzügyi erőforrásokat igényeltek, ezzel együtt kifinomultabb beruházási módokat és pénzügyi megállapodásokat. Így, azért az ígéretért cserébe, hogy bármikor, ha a kormánynak pénzre van szüksége, a bankok kölcsönözni fognak, a bankok kizárólagos jogot nyertek a papírpénz, mint „törvényes fizetőeszköz” nyomtatására, azaz egy olyan pénz kiadására, amit a kormány az adó befizetésénél elfogad.¹⁰

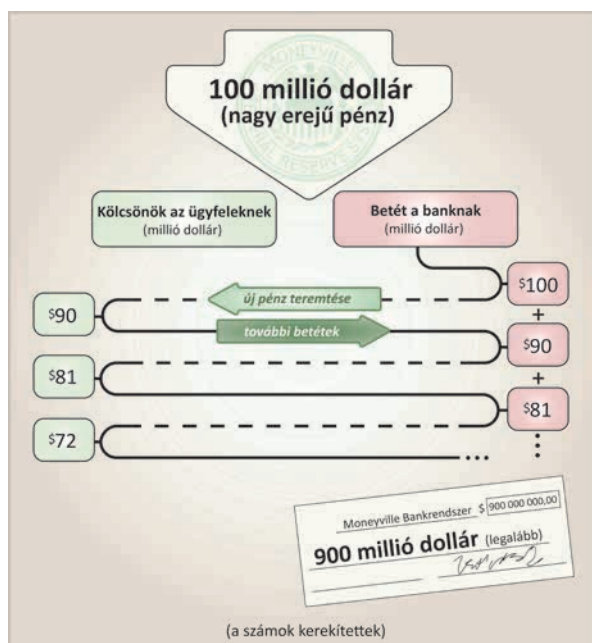
A legrégebbi ilyen megállapodás 1668-ra datálódik, amikor Svédországban a „Királyság Birtokainak Bankja” (ma a Riksbank) elnyerte ezt a jogot. Két évtizeddel később hasonló modell szerint megalapították a Bank of Englandet, „amelytől azután a modell elterjedt szerte a világon”.¹¹ John Kenneth Galbraith közgazdász szerint „a Bank of England pont ugyanúgy viszonyul a pénzhez, mint Szent Péter a valláshoz. És meg is érdemli ezt a hírnevét, tekintve az ott teremtett pénz kezelésének rejtélyes módjait”.¹²

A bankok és a kormányok ezen, még ma is érvényben lévő megállapodása feljogosítja a bankokat, hogy az általuk kapott betétek ellenében pénzt teremtsenek. Az új pénz az ügyfeleknek kihelyezett kölcsön formájában jön létre, mértéke a (tartalékban lévő) betét értékének maximum 90 százaléka (egy része); innen a név: „résztartalékra épülő rendszer”.¹³

Ez az új kölcsön – például egy jelzálogkölcsön egy ház megvásárlásához – általában egy másik betétet eredményez valahol a bankrendszerben, ebben az esetben a ház eladója által. A bank, amely megkapja a következő betétet, cserébe jogosult új kölcsön kihelyezésére a betét további kilencven százalékának erejéig, és ez a folyamat betéttől kölcsönig, kölcsöntől betétig gördül végig a bankrendszeren. A pénz ezen alkímiája pénzügyi rendszerünk egyik legnagyobb titka (lásd az ábrát).

A pénz alkímiája

A pénz modern alkímiáját hivatalosan úgy hívják: „résztartalék-többszörözés”. Kezdődik azzal, hogy egy ország központi bankja mondjuk 100 millió egységnyi úgynevezett „nagy erejű pénzt” nyom a gazdaságba, és kihelyez egy kölcsönt a kormány fenti összegű számláinak kifizetésére. Ezt az összeget annak címzettje elhelyezi a bankrendszerben, amely lehetővé teszi a fogadó banknak, hogy 90 millió egységnyi újabb kölcsönt helyezzen ki (a 100 millió egység 90 százalékát), miközben a többi tízmillió a bankban marad, mint „steril tartalék”.

4.1. ábra – Pénzteremtés bankhitelek segítségével

A 90 millió egységnyi új kölcsön aztán valahol máshol egy azonos összegű betétet fog eredményezni, és lehetővé teszi a fogadó banknak, hogy 81 millió egység értékű új hitelt helyezzen ki (az új betét 90 százalékát), és így tovább. A folyamat eredménye az, hogy számos ismétlés után az eredeti 100 millió egységnyi további 900 millió egység „hitelpénzt” generál, ahogy áthalad a bankrendszeren.

Ez a nyakatekert mechanizmus a bankok és a kormány között fennálló egyezség eredménye. Ez az oka annak, hogy a pénz előbb-utóbb bejárja az egész bankrendszert, és általa megérthetjük, hogy a pénz és az adósság szó szerint ugyanannak az érmének a két oldalát jelentik.

Megjegyzendő, hogy az egész pénzteremtési procedúra a kölcsönök körül forog. *Ha az összes hitelt visszafizetnék, a bankok pénze egyszerűen eltűnne.* Ez azért lehet így, mert a pénzteremtés egész, fent leírt folyamata megismétlődne, csak visszafelé. A kölcsönök visszafizetése (a 4.1. ábra bal oldalán) automatikusan együtt járna az összes betét felhasználásával (a jobb oldalon). Még a központi bank nagy erejű pénze is elpárologna, ha a kormány képes lenne kifizetni a tartozásait.

Ez a pénzteremtési folyamat a jelenlegi pénzügyi rendszer egyik legjelentősebb tényezője, mégis ezt értjük legkevésbé. Mivel a pénzünk kölcsönök formájában létezik, mind adósok vagyunk; azok adósai, akik megteremtették és kölcsönözték nekünk a pénzt – a bankoknak. Ezen pénzteremtési séma következményei mélyre hatnak és messzire nyúlnak, ahogy azt a következő fejezetben látni fogjuk.

Záró gondolatok

A pénzt hosszú evolúciója során mágia és misztikum övezte. A mai társadalomban betöltött szerepét tekintve rendkívül fontos, hogy a lehető legjobban megismerjük ezt a nagy jelentőségű emberi találmányt. Az első lépés, hogy megértsük: a pénz egy megállapodás, és mint ilyen, módosítható.

A pénzügyi és bankrendszerünkben jelenleg fennálló megállapodások a 16. századi Angliából erednek. A bankok jogot kaptak, hogy új pénzt hozzanak létre az általuk kapott betétekért cserébe. Ez a folyamat létrehozta a résztartalékra alapuló bankrendszert. Ebben a pénzteremtési mechanizmusban szinte az összes pénzünk kölcsönpénz, amely a bankrendszerünk által nyújtott kölcsönökből származik. Ez a megállapodás évszázadokkal ezelőtt jött létre, egy, a mostanitól jelentősen különböző korban és gyökeresen más körülmények között. Lehetséges volna, hogy van a pénzek egy másik fajtája is, amellyel jobb válaszokat tudnánk adni a mai kor kihívásaira?

5. fejezet

A pénz nem értéksemleges

A legnagyobb erő az univerzumban a kamatos kamat.

Albert Einsteinnek tulajdonított mondás

Létezik egy régóta fennálló nézet a közgazdaságtanban, mely szerint a pénz „értéksemleges”, azaz a pénz egyszerűen csak egy passzív csereeszköz, amely nem befolyásolja sem magát a tranzakciót, sem a felhasználói közötti kapcsolatot. Ez a vélekedés szorosan összefügg egy másik hagyományos nézettel, a „gazdasági ember” fogalmával, amely szerint az emberek mindig tökéletesen racionálisan hoznak gazdasági döntéseket, úgy, hogy az maximalizálja személyes hasznukat és jólétüket.

Azonban megjegyzendő, hogy ezek a fogalmak a 18. századra vezethetők vissza, jóval az ember tudatalattijának és döntési mechanizmusának feltárása, valamint a modern viselkedés- és társadalomtudományok vívmányai előtt. Ezek a feltételezések abban a világnézetben gyökereznek, amely a gazdaságot és a társadalmat a newtoni fizika szerint próbálta leképezni, és amely úgy tartotta, hogy az emberi viselkedési és befektetési minták ugyanolyan rendszerbe foglalhatók, mint az égitestek keringése.

Azóta már tudjuk, hogy teljes tévútra visz minket, ha a pénzt és más komplex társadalmi-gazdasági jelenségeket egy mechanikus, értéksemleges rendszerbe próbáljuk betuszkolni. Az „irracionalis túlfűtöttség” és a gazdasági lufik felfúvódásának, valamint kipukkanásának évszázados jelensége gyökeresen ellentmond a gazdasági ember koncepciójának. A pénz feltételezett semlegességét is számos bizonyíték cáfolja. Ezek a bizonyítékok arról árulkodnak, hogy a különféle pénzügyi rendszerek jelentősen különböző értékeket támogatnak, és a történelem folyamán mindig is hatással voltak a társadalom viselkedésére.

Ennek a könyvnek az egyik legfontosabb állítása az, hogy a pénz *nem értéksemleges*.

A pénz nagyban meghatározza csereügyleteink természetét és a valuta felhasználói közti kapcsolatot. A pénz működésének minden eleme – a pénz teremtésének módjától a valuta kamatáig – erősen befolyásolja viselkedésmintáinkat, és kulcsszerepet játszik annak a gazdaságnak és társadalomnak a kialakításában, amelyben élünk.

Minden nemzeti valuta rendelkezik a következő tulajdonságokkal, amelyeket egyben a hagyományos értelemben vett pénz tulajdonságainak is tekintünk, és mindmáig nem kérdőjeleztük meg őket:

- földrajzi kapcsolódás egy nemzetállamhoz;
- teremtés a semmiből – aranyra nem beváltható hitelpénz;
- kibocsátás bankhitel útján;
- kamat.

A továbbiakban megvizsgáljuk, hogy a monetáris rendszerünk ezen, látszólag ártalmatlan összetevői milyen mély hatást gyakorolnak mindannyiunkra és általában véve a társadalomra.

Nemzeti valuták

A nemzeti valuták a nemzeti érzés rendkívül hatékony erősítőjének bizonyultak, mert a honpolgárokkal való kereskedelmet ösztönzik a külföldiekkel való kereskedelem helyett. Charles Handy közgazdász így jellemzi a pénz szerepét egy bizonyos közösséghez tartozás érzésének erősítésében: „egy közös valuta közös információs rendszert is teremt, amelyben a be- és kimenő információk mérhetőek és összehasonlíthatóak az egyes részekben belül”.¹ A pénz egy „információs határral” vesz körül „minket” és elválaszt „tőlük”, azaz másoktól, így – pusztán egy atlaszban látható határok helyett – kézzel fogható határokat teremt, amelyek erősítik egy nemzetállam egységét.

A Szovjetunió felbomlása közben például az összes függetlenné váló köztársaság egyik első lépése volt, hogy bevezette saját nemzeti valutáját. Az eurót, amely hivatalosan tucatnyi európai nemzeti valutát váltott fel, többek közt azért vezették be, hogy páneurópai tudatot és egységet teremtsen az emberek fejében.

Miközben ma már nehéz lenne elképzelni olyan valutákat, amelyek nem terjednek ki legalább egy országra, a történelemben feltűnt valuták nagy részét valójában helyi urak adták ki saját érdekeltégi területükön.

A fiat pénz és a bankhitel

A fiat szót a Biblia latin fordításában találjuk meg. A Teremtés könyvében szereplő „Fiat Lux” (Legyen világosság!) voltak az Isten által kimondott első szavak. A következő mondat így szól: „És világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó”. A fiat szó az istenihez hasonlatos képességre utal, hogy valamit teremtsünk a semmiből (ex nihilo), pusztán a Szó hatalmával.

Ma minden hagyományos nemzeti valuta a világon fiat, azaz aranyra nem visszaváltható valuta. Egy hatalmi intézmény teremtette őket, amely kijelentette, hogy egy bizonyos csereeszköz elfogadható az adók befizetésére – azaz törvényes fizetőeszköz. Ahogy már említettük, ezek a fiat valuták bankhitel formájában jönnek létre egy ország jegybankjának hierarchikus fennhatósága alatt.²

A bankhitel és a pénzteremtés korábban leírt sziszifuszi folyamata feloldja a pre-viktóriánus Anglia két elsődleges célja közti látszólagos ellentmondást. Az egyik cél a nemzetállam megteremtése és fenntartása volt, a másik a magánkezdeményezések és a verseny fenntartása. A monetáris rendszer egy ország bankrendszerén keresztül jó alapot teremt a nemzeti valuta kiadásának belülggyé tételére – bár elméletben nem lenne az –, miközben folyamatos nyomás alá helyezi az egyes bankokat, hogy versengjenek a betétekért.

John Jackson és Cambell R. McConnell közgazdászok a bankhitel és a fiat monetáris rendszerek egy fontos vetületére mutatnak rá: „a hitelpénz a hasznosságához viszonyított ritkaságából nyeri az értékét”.³ Más szavakkal, mesterséges eszközökkel kevesebb pénzt kell rendelkezésre bocsátani, mint amennyire igény lenne. Ez a hiány sarkall mindenkit arra, hogy erőfeszítéseket tegyen ennek az elengedhetetlenül fontos eszköznek a megszerzésére. Banki nézőpontból, ha nem tartják fenn ezt a hiányt, az inflációhoz vagy akár hiperinflációhoz vezet, és erodálja egy valuta értékét.

A folyamatos pénzhiány menedzselése az egyik oka annak, hogy a mai monetáris rendszer miért nem önszabályozó, miért igényli egy központi bank felügyeletét. A jegybankok egymás között is versengenek, hogy saját valutáik mennyiségét féken tartsák, hogy megmaradjon a reatív értékük nemzetközi viszonylatban.

Ezt úgy érik el, hogy amikor csökkenteni kell a pénzkínálatot, növelik a kamatlábakat, így drágítják az abban felvett kölcsönöket.

A társadalomra ez a jelenség sokrétű hatást gyakorol; egy fontos hatása az, hogy együttműködés helyett versenyre ösztönöz.

A kamat

Bár a kölcsön és a kamat létrejötte valószínűleg még a városiasodás előtte datálható, a kamat első írásos bizonyítékai az ősi Sumér birodalomból származnak. Itt úgy nevezték: más, ami bárányt jelent. Ez az elnevezés a következő gyakorlatból eredt: azért cserébe, hogy megengedték, hogy egy birkanyáj valaki földjén legeljen, a föld tulajdonosa választhatott egy bárányt abból a nyájból. Ez a rendszer jól mutatja a kölcsön, kamat és mezőgazdasági termelés közötti eredeti kapcsolatot.⁴ Stephen Zarlenga, az Amerikai Monetáris Intézet igazgatója szerint „a kölcsönöket szemes termény, állatok és mezőgazdasági szerszámok formájában adták a gazdálkodóknak. Mivel ha egy szem magot elültettek, az több száz új magot eredményezhetett, a gazdálkodók aratás után könnyedén ki tudták fizetni a magot annak „kamatával” együtt.⁵

De mit eredményezhet egy gramm ezüst vagy arany? Amint kamatot kezdtek felszámolni a pénzre, mély vita bontakozott ki erről, amely a mai napig is tart. A figyelem középpontjában az áll, mennyi kamatot is kell valójában felszámolni egy kölcsönre.

Kamat és uzsora

Bár a mai korban az uzsora túl magas kamatlábat jelent, régebben egyszerűen így nevezték a pénzre felszámított kamatot. A nyugati világban a kamat felszámításának gyakorlatát egészen VIII. Henrik uralkodásáig nem szabályozták hivatalosan. Henrik volt az, aki 1545-ben törvényesítette a kamatot, miután szakított a római katolikus egyházal. Addig mindhárom nagy vallás szent könyve (a zsidó, a keresztény és az iszlám vallásé) tiltotta a kamatot (lásd az alábbi magyarázatot).⁶

A kamat és a vallás

A héber szentírás a következőket írja: „Ne végy kamatot atyádfiától se pénz, se élelem, se más egyéb után, amit kamatra szokás adni!” (Mózes ötödik könyve, 23:20). Az iszlám még univerzálisabban ítéli el a kamatot: „Amit kamatra adtak kölcsön, hogy az emberek javaiban kamatot fialjon, az nem kamatozik Allahnál”. (Korán, 30.39.)

Mivel a modern monetáris rendszer főként keresztény hatás alatt formálódott, különös figyelmet érdemel, hogyan változott ezen vallás hozzáállása a kamathoz az idők során. A katolikus egyház egyik leghosszabb ideig fennálló dogmája az volt, hogy a kamat felszámítása halálos bűn. Alexandriai Kelemen, egy korai egyházatyja így írt erről Sztromáta című művének 18. fejezetében: „A törvény tiltja, hogy egy ember kamatot fogadjon el a testvérétől; testvér pedig nemcsak az, aki ugyanazon szülőktől született, hanem aki ugyanannak a népnek a sarja”.⁷ Az I. karthágói zsinat (i.u. 345) és az aacheni zsinat (i.u. 789) szerint még a laikusok

(a papságon kívüli hívők) esetében is elítélendő, ha kamatszedés útján akarnak pénzhez jutni. A középkori kánonjog teljesen tiltotta a gyakorlatot.⁸ A bécsi zsinat (i.u. 1311) még azt is kijelentette, hogy azokat, akik azt tartják, hogy a kamatkövetelés nem bűn, eretnekké kell nyilvánítani és meg kell büntetni. A katolikus egyház kamat elleni doktrínáját végül 1822-ben kérdőjelezték meg Franciaországban. Az ügyben érintett volt egy lioni nő, akinek addig nem akartak feloldozást adni, amíg vissza nem fizette a kamatot, amit korábban keresett. A kérdésben kikérték a Vatikán hivatalos állásfoglalását, amely így válaszolt: „Tájékoztatjuk a kérelmezőt, hogy kérdését megválaszoljuk, amikor annak eljön a megfelelő ideje... Addig is szent feloldozást nyerhet, ha teljesen aláveti magát a Szentszék utasításainak”. A kérdés tisztázását újra megígérték 1830-ban, majd harmadszor is, 1873-ban. Ezután az ügy válasz nélkül leke-rült a napirendről. Így a kamat bűne, amelyet az egyház hivatalosan sosem vont vissza, egyszerűen feledésbe merült.⁹

A kamat és a kölcsön

A kamat kulcsfontosságú a hitelezési folyamat során. Andrew Lowd kutató három tényezőről ír, amelyek meghatározzák a kamatlábat: a nemfizetési fedezet, az infláció és a használdozat-költség.¹⁰

Nemfizetési fedezet. A kamat megvédi a kölcsönadót a lehetséges nem fizetéstől, ezt „kockázati felárnak” is nevezik. A kamat ilyen esetekben megfelelő elővigyázatossági intézkedés annak biztosítására, hogy a kölcsönadó legalább azt az összeget visszakapja, amit a kölcsönvevőknek adott.

Ha például 105 darab 1000 dollár értékű kölcsönt adtunk ki, de csak 100 darabot fizettek vissza, akkor 5000 dollárunk elveszett. Mivel a kölcsönadó nem tudhatja, hogy melyik kölcsönvevő nem fogja visszafizetni a kölcsönt, ennek kockázatát elosztja az összes kölcsönre úgy, hogy 5 százalék kamatot számol fel mindre. Így a kamat csak egy kis pluszköltséget jelent a kölcsönvevőnek azért cserébe, hogy pénzhez jut.

Infláció. Az inflációt itt úgy határozzuk meg, mint az árszínvonal tartós emelkedését, amely szükségképpen rontja a pénz vásárlóerejét. Ha a kölcsönadó évi 3 százalék inflációs rátánál kölcsönt ad, ez azt jelenti, hogy az összeg évente 3 százalékot veszít az értékéből, még akkor is, ha a kölcsönvevő tökéletesen megbízható. Azzal, hogy a kölcsönadó felszámítja az aktuális inflációs rátának megfelelő kamatot, biztosítja, hogy a pénze megőrzi az értékét.

Használdozat-költség. A pénz még több pénz előteremtésére is használható. Azzal, hogy a kölcsönadó kölcsönt ad, lemond a lehetőségről, hogy saját maga generáljon nyereséget. Az ezért felszámított kamat kompenzálja a kölcsönadót.

Számunkra itt különösen fontos lesz azt megvizsgálni, hogy milyen hatással van a viselkedésünkre az, hogy a pénz nem értéksemleges.

A kamat hatásai az emberi viselkedésre

Bár a kamat összes hatását csak kevesen értik, az emberi viselkedést erőteljes és szerteágazó módokon befolyásolja. A monetáris rendszerünk a következő közvetlen hatásokat gyakorolja ránk:

1. versenyre ösztönöz,
2. táplálja a gazdasági növekedést,
3. a vagyon koncentrációját eredményezi.

1. A verseny ösztönzése

A kamat felszámítása – amely annak az egyik eredménye, hogy a pénzünk bankkölcsönök formájában létezik – nagyobb versenyre ösztönöz, mint ami az emberi természetből adódna.

Vegyük példának a bankkölcsönöket. Amikor egy bank pénzt teremt – például azzal, hogy kihelyez 100 000 dollár jelzáloghitelt, akkor csak a kölcsön tőkét teremti meg. A bank nem generál kamatot a kölcsönre, viszont nagyjából 200 000 dollárt szeretne visszakapni a kölcsönért cserébe a következő 20 év alatt. A bank így elvárja a kölcsönvevőtől, hogy keresse meg a második 100 000 dollárt.

A következő történet jól szemlélteti, hogy a kamat milyen sűrűn átszövi monetáris rendszerünket, és hogyan ösztönzi a versenyt.

A tizenegyedik darab

Volt egyszer egy kis falu, ahol az emberek nem ismerték a pénzt, sem a kamatot. Minden nap, amikor a piac nyitva volt, az emberek elvitték oda a csirkéjüket, tojásukat, sonkájukat és kenyerüket. Aztán belefogtak hagyományos alkudozási rituáléjukba, hogy saját árujukért cserébe megkapják, amire szükségük volt. Az egyik piaci napon egy fényes cipőjű, elegáns kalapú idegen érkezett a faluba. Mosolyogva figyelte a piaci nyüzsgést. Amikor az egyik gazda hat csirkét kergetett, hogy becserélje őket sonkára, az idegen nem bírta tovább és felnevetett.

– Szegény emberek – mondta –, milyen primitívek!

A gazda felesége meghallotta ezt és így vágott vissza:

– Talán az uraság jobban el tudná kapni a csirkéket?

Az idegen így válaszolt:

– Nem, dehogy. De van egy jó módszerem arra, hogy megszabadítsalak titeket a vesződéstől. Adjatok egy nagy marhabőrt, aztán hívjátok össze a falu népét és elmondom.

Ahogy kérte, a falu népe összesereglett, és az idegen fogta a marhabőrt, tökéletes köröket vágott ki belőle, és mindegyiket finom mintájú pecséttel látta el. Aztán tíz ilyen bőrdarabot odaadott minden családnak és kijelentette, hogy minden darab egy csirkét ér

– Most már tudtok alkudozni a bőrdarabokkal, ahelyett, hogy a csirkéket kelljen üldözniük! – mondta.

A falusiak látták, hogy van értelme annak, amit mond. Az idegen szavai mindenkire nagy hatással voltak.

– Ó, még egy dolog – mondta az idegen. – Egy év múlva visszatérek, és az életemek megkönnyítésének elismeréséül elvárom, hogy mindenki adjon nekem egy új darabot, egy tizenegyediket!

A gazda felesége aggódni kezdett. Hiszen nem volt tizenegyedik darab, nem vágták ki a marhabőről. Így hát megkérdezte: – No de honnan szerezzünk mi egy tizenegyedik darabot?

– Majd kitaláljátok – válaszolt az idegen kaján vigyorral az arcán.

Ahogy az idegen megmondta, sokkal egyszerűbb volt a marhabőr darabjait csereberélni a piacon, mint a csirkét. De ennek a kényelemnek rejtett költsége volt: a tizenegyedik darab megszerzése versenyt szított a falusiak között. Ez azt jelentette, hogy tizenegy családból egynek el kellett veszítenie az összes bőrdarabjának ellenértékét, hogy kifizessék az idegent, még ha minden falusi felelősségteljesen végezte is a munkáját.

A tizenegyedik darab és a verseny, amit az generált, egy másik ősrégi hagyományra is hatással volt. Azelőtt aratáskor, vagy ha az egyik falubeli csűrje javításra szorult a vihar után, a falusiak egyszerűen mentek és segítettek egymásnak, tudván, hogy ha egyszer nekik lesz szükségük segítségre, számíthatnak a többiekre.

Amikor azonban a következő évben néhány gazdát vihar fenyegetett, a többiek szokatlan módon nem igazán akartak nekik segíteni. A családok most már egymással versengtek a tizenegyedik darabért. A kamatos pénz megjelenése véget vetett a falusiak hagyományos, spontán együttműködésének.

A tizenegyedik darab története a gazdaság működését írja le laikusoknak. Ebben a történetben a kamat befolyása elkülönül a többi tényezőtől, mert ez a falu egy zéró növekedésű társadalom: nincs lakosságnövekedés, termelésnövekedés és a pénzkínálat sem nő. A gyakorlatban mindhárom tényező (lakosság, termelés, pénzkínálat) változik az idő előrehaladtával, így a kamat hatásait még nehezebb felmérni. A tanmese üzenete az, hogy még ha minden más tényező állandó is, a kamat megszerzéséért folyó mesterséges verseny a jelenlegi rendszer szerkezetéből következik.

Tehát hogyan fizethető vissza egy kölcsön, amelynek a kamata nem áll rendelkezésre? A kamat visszafizetése a tulajdonunkban lévő tőke használatát igényli. Arra kényszeríti az embereket, hogy versenyezzenek azért a pénzért, ami nincs, és csőddel bünteti őket, ha sikertelenek. Amikor egy bank ellenőrzi a hitelképességet, valójában azt vizsgálja, hogy az ügyfél mennyire képes talpon maradni a piaci versenyben, hogy megszerezze azt a pénzt, ami a tőke és a kamat visszafizetéséhez szükséges. A végén valaki mindig veszít. *A pénzsűke a rejtett motor, amely a bankkölcsönre épülő monetáris rendszerünket hajtja.*

A nemzeti valuták mai rendszerében az egyik ok, amiért a központi bankok döntései ennyi figyelmet kapnak az, hogy a megnőtt kamatlábak a jövőben több csődhöz vezetnek. A gazdasági tortának a kamatláb mértékével kell gyorsabban nőnie, hogy mindenki ugyanannyit kapjon. A monetáris rendszer így arra kötelez minket, hogy adósságba verjük magunkat, és aztán másokkal versengve üzleteljünk, hogy az adósság kamatát kifizessük a bankoknak vagy más kölcsönadóknak. Így nem is csoda, hogy „kemény világban élünk”, és az sem, hogy akik a versenyre alapuló monetáris rendszerben élnek, átérzik Darwin szavait a „leg-átermettebbek túléléséről”.

Azonban egyre nagyobb számú bizonyíték szól egy kíméletesebb, egyben teljesen másfajta világfelfogás mellett.

Kindzsi Imanisi, a Kiotói Egyetem néhai bioszociológia-professzora megkérdőjelezte azt a sztereotip darwini felfogást, miszerint a természet a túlélésért való küzdelem színtere. A darwini modell ugyanis teljesen figyelmen kívül hagyja a természetben gyakran előforduló szimbiózist, a közös fejlődést és a harmonikus együttélést, amely az evolúció minden területének általános jellemzője. Még a saját testünk sem tudna életben maradni, ha az emésztőrendszerünk működését nem segítené milliárdnyi mikroorganizmus.¹¹

Elisabet Sahtouris evolúcióbíológus rámutat, hogy a versengő viselkedés általában a fiatal fajokra jellemző, amikor kiharcolják a helyüket a világban. Az érett rendszerek, például a kialakult erdők esetében a fényért való küzdelmet a fajok intenzív együttműködése egyensúlyozza ki. Azok a fajok, amelyek nem tanulnak meg kooperálni azokkal, akikkel együtt léteznek, kivétel nélkül eltűnnek.¹²

Bár a 19. században született szociális darwinizmus elméleteit – melyek szerint a „legrátermettebbek túlélése” az emberi társadalomra is igaz – már rég megcáfolták, néhány elemük még ma is velünk van. Sok ember hiszi azt, hogy a verseny és a kegyetlenség a túlélés természetes és megváltoztathatatlan eszköze és az emberi természetből ered. Azonban – a közhiedelemmel ellentétben – maga Charles Darwin nem úgy látta a versenyt, mint a fennmaradás elsődleges eszközét az emberiség evolúciója során (lásd az alábbi szövegrészt).

Darwin, Loye és a legrátermettebbek túlélése

David Loye, az evolúciós rendszerek kutatója a The Great Adventure (A nagy kaland) és a Darwin's Lost Theory of Love (Darwin elveszett elmélete a szerelemről) című könyveiben visszavezet minket a darwinizmus kiindulópontjához: magához Charles Darwinhoz. A fajok eredete című 1859-es könyve után Darwin írt egy másik könyvet The Descent of Man (Az ember származása) címmel, amelyben rámutat, hogy A fajok eredetében leírt brutális és véres elmélet csak az ember előtti evolúcióra érvényes.

Loye az elsősorban az emberi evolúcióra koncentráló The Descent of Man kapcsán elmondja, hogy Darwin valójában csak kétszer írt a legrátermettebbek túléléséről, először A fajok eredetében, másodsor pedig utóbbi könyvében, még hozzá, hogy bocsánatot kérjen az elmélet fontosságának eltűléséért.¹³ Továbbá azt mondja, hogy „A könyv összesen 848 oldalán [Darwin] csak 12 alkalommal ír az önzésről, amelyet aztán felkaptak a szociobiológusok, evolúciós pszichológusok és bestseller írók, és meggyőztek minket, hogy evolúciója során ez volt az ember legfontosabb motivációja a túlélésre.”¹⁴ Azonban az evolúció félreértett elmélete semmiképp sem vonatkozik az emberi társadalmakra, mert amint belép a képbe az emberi lelkiismeret, minden megváltozik. Ahogy Loye rámutat, Darwin szándéka a Descent megírásával jól kitűnik, ha megszámláljuk, hányszor írja le a következő szavakat:

- *a legrátermettebbek túlélése: 2 alkalom*
- *önzés: 12 alkalom*
- *erkölcsi érzékenység: 92 alkalom*
- *szeretet: 95 alkalom*
- *szokás: 108 alkalom.*

Loye idéz egy még meglepőbb részt a több, mint száz éve született könyvből: A túlélésért való küzdelem bármilyen fontos volt és maradt, természetünk legma-

gasabb szintjén tudjuk, hogy vannak más, ennél fontosabb erők is. Az erkölcsi érzékünk fejlettsége – közvetlen vagy közvetett módon – sokkal inkább a szokásainknak, észszerű gondolkodásunknak, nevelésünknek, vallásunknak, stb. köszönhető, mint a természetes kiválasztódásnak.¹⁵

A *Descent* teljesen visszhang nélkül maradt, de nem azért, mert kevésbé érvényes lett volna, mint *A fajok eredete*, hanem mert ellentmondott a kor téves meggyőződésének. A verseny fontosságának eltúlzását még ma is erősíti a monetáris rendszerünk, különösen a rendszer szerves részét képező kamat segítségével.

A felfogás problémái

2. A gazdasági növekedés motorja

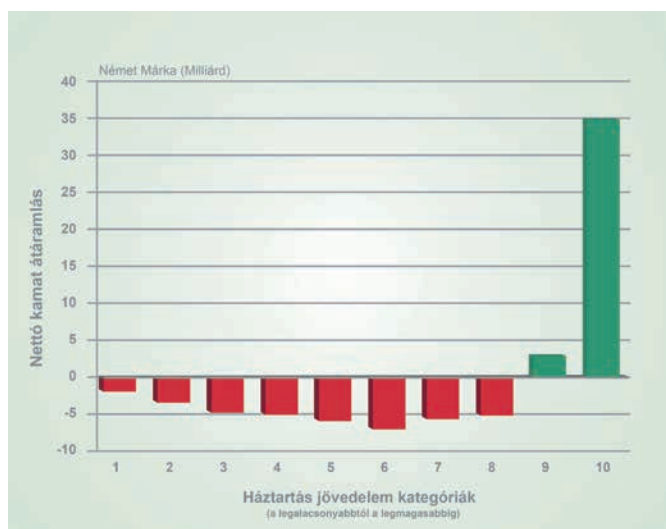
A tizenegyedik darab meséjének egy olyan világ a kiindulópontja, amelyben minden változatlan; évről évre minden ugyanaz marad. A valóságban természetesen nem egy ilyen, zéró növekedésű világban élünk. A népesség, a termelés és a pénzkínálat különböző mértékben nőnek, így kissé nehezebb nyomon követni, hogy mi történik pontosan.

A folyamatos növekedés nem az élet egyszerű ténye. A monetáris rendszerünk úgy működik, mint egy futógép, és megköveteli a folyamatos gazdasági fejlődést, még akkor is, ha az életszínvonal átlagos reálértéke eközben stagnál is. A kamatláb meghatározza, milyen átlagos gazdasági növekedés szükséges ahhoz, hogy ugyanott maradjuk, ahol eddig.

Jelenleg a monetáris rendszer veszi ki az első szeletet a kamat kifizetése miatt szükséges növekedésből. A földművelő társadalmakban szokás volt, hogy a betakarítás első gyümölcseit feláldozzák az isteneknek. Mi ennek mintájára a pénzünket kezelő intézményeknek adjuk munkánk első eredményeit.

3. A vagyon koncentrációja

A kamat harmadik hatása az, hogy a vagyon az emberek túlnyomó többsége felől folyamatosan egy elenyésző kisebbség felé vándorol. A leggazdagabbak folyamatos nyereséghez jutnak, amely azoktól ered, akiknek kölcsönre van szükségük.

5.1. ábra – A vagyon áramlása a kamat segítségével (Nyugat-Németország, 1982)

A kamat általi vagyonvándorlásról rendkívül sokatmondó tanulmány készült Nyugat-Németországban, 1982-ben (lásd az 5.1-es ábrát).¹⁶

Az ország lakosságát a tanulmányban tíz bevételi csoportra osztották, amelyek mindegyikében nagyjából 2,5 millió háztartás szerepelt. Abban az évben a csoportok között összesen 270 milliárd nyugatnémet márka értékű pénzforgalom ment végbe (akkori értéken számolva ez nagyjából 120 milliárd dollárnak felel meg). A folyamat ábrázolásának legtisztább módja a nettó kamatátvitel (kamattbevételek mínusz kamattkiadás) grafikonos ábrázolása mind a tíz csoport esetén.

A nettó hatás az lett, hogy a kérdéses évben a háztartások leggazdagabb tíz százaléka 34,2 milliárd márka értékű kamattbevételekre tett szert, amit a háztartások maradék kilencven százaléka fizetett.

A legnagyobb kamattösszegeket a középosztály fizette (a 3–8. csoport). Ezek a csoportok egyenként kb. 5 milliárd márkát fizettek a háztartások felső 10 százalékának (10. csoport). Még a legszegényebb háztartások is jelentős, 1,8 milliárd márka kamattot fizettek a leggazdagabbaknak.

A grafikon jól illusztrálja a vagyon rendszerszintű áramlását az alsó nyolcvan százaléktól a felső húsz, de különösen a felső tíz százalék felé. Ráadásul ez semmilyen módon nem függ az emberek esztétól vagy szorgalmától – amit gyakran emlegetnek, hogy a bevételbeli különbségeket igazolják – hanem közvetlenül az érvényben lévő pénzügyi rendszerből ered.

Véletlen egybeesés volna, hogy amint a kamatt törvényessé vált, minden demokratikus ország bevezette a maga jövedelemadóit és vagyon-újraelosztási szabályait, hogy legalább részben ellensúlyozza ezt a folyamatot?

Más országokban nem készült olyan tanulmány, amely ugyanígy elkülönítené a kamattfizetés hatásait a vagyon koncentrációjában. Azonban ez a folyamat mindenhol ugyanígy megy végbe, mert definíció szerint a kamattkifizetések a vagyont a kölcsönre szorulóknak felől a kölcsönbe adható pénzzel rendelkezők felé áramoltatják. A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a gazdasági egyenlőtlenség Amerikában még nagyobb, mint Németországban, amely

különösen negatívan érinti az amerikai középosztályt. A 20–80 százalékos csoportok bérből származó bevétele 1966 és 2001 között egyötödével csökkent. A 80–90-es csoportban lévők megtartották fizetésük értékét, a 95–99 százalék közöttiek bére 29 százalékkal nőtt, a 99–99,9 százalékban lévőké 73 százalékkal, a 99,9–100 százalék közöttieké pedig 291 százalékkal.¹⁷

Ez a vagyonskoncentrációs mechanizmus szigorú értelemben véve strukturális probléma, az emberi viselkedésre gyakorolt hatásai pedig jelentősek. Azzal az eredménnyel járnak, hogy a legtöbbszörnek egyre keményebben és keményebben kell dolgoznia, hogy fenntartsuk a középosztálybeli életszínvonalunkat. Ez a mechanizmus nemcsak táplálja azt a közkeletű vélekedést, hogy a gazdagok egyre gazdagabbak lesznek, de felfedi, hogy ez a vagyonskoncentráció egy folyamatos, önismétlő, rendszerszintű jelenség, amely ellenáll minden, a csökkentésére irányuló törekvésnek.

A kamatozó pénz és a vagyonsáramlás, amelyet generál, sok mélyreható következménnyel jár, különösen mert folyamatosan rombolja azt az érzést, amely minden társadalom működéséhez elengedhetetlen: a bizalmat.

Mi, a mai társadalomban élők egyre bizalmatlanabban tekintünk a jövőre, a vezetőinkre, az intézményeinkre és egymásra is. A bizalom támasztja alá pénzünk értékét, és biztosítja egy szabad ország optimális működését. A bizalomhiány pedig véget vet a kapcsolatoknak, megosztja a nemzeteket és teljes civilizációk bukását okozta már a történelemben.

Napjainkban a figyelem leginkább az iparosodás negatív következményeire irányul: a környezetszennyezésre, a globális felmelegedésre és a gazdasági problémákra. Azonban azt is meg kell értenünk, hogy ezeknek az elsődleges kiváltó oka nem a kamatozó pénz, hanem a tény, hogy jelenleg ez a rendelkezésünkre álló egyetlen típusú pénz. Milyen új gazdasági és viselkedésbeli mintákat hozhatnánk létre, ha lennének másfajta valuták, amelyek a jegybankok által kibocsátott pénzzel párhuzamosan működnének?

Annak a befolyását és az emberi életre gyakorolt hatását, hogy a pénz nem értéksemleges, bővebben a III. részben vizsgáljuk meg. Egyelőre annyit jegyezzünk meg, hogy a pénz rendkívül nagy hatást gyakorol a társadalomra. Hogy úrrá tudunk-e lenni a mai kor kihívásain, és jobb jövőt tudunk-e építeni, nagyrészt azon múlik: sikerül-e megértenünk a pénznek ezt az elsőre nem nyilvánvaló tulajdonságát.

Igen nehéz elképzelni a mostanitól eltérő monetáris rendszereket, leírni, hogyan működnének és milyen hatással lennének a társadalomra. Szerencsére már elegendő információ áll rendelkezésünkre, hogy összerakjuk az elmúlt korok pénzügyi paradigmáinak darabkáit, és átlássuk az általuk teremtett gazdasági és társadalmi mintázatokat. A következő fejezetben az egyik ilyen kort fedezzük fel.

Záró gondolatok

A pénz nem értéksemleges, sőt, mély hatással van a társadalomra, amelyben élünk. A kamatozó nemzeti valuták rendszere volt az a rejtett erő, amely elvitte a civilizációt az ipari forradalomig és tovább. A modern kor legjobb és legrosszabb velejárói közvetve vagy közvetlenül mind visszavezethetők a pénzrendszerünkre és azokra a viselkedésformákra, amelyeket ösztönöz: a versenyre, a folyamatos növekedési kényszerre és a vagyonsáramlásra. Ha okosan tervezzük meg a pénzrendszerünket, új viselkedési mintázatokat hozhatunk létre, és új társadalmi eredményeket érhetünk el.

6. fejezet

Vissza a jövőbe

A régi idők ikonjai írják a holnap történetét. És a holnap annak ígéretét hordozza, hogy felidézzük a régi idők elfeledett bölcsességét.

Jean Houston

A mai társadalmi, kulturális és gazdasági tudásunk a történelemtől szóló összesített ismereteinken alapszik. Azonban a közgazdaságtanban csak a közelmúlt adatait szokás figyelembe venni, mert a közgazdászok úgy vélik, a régebbi korok nem relevánsak a mai kor gazdasági kérdéseinek megoldásában. Ennek ellenére a monetáris és bankrendszerünk működése évszázadokon át alapvetően változatlan maradt. Ha nem vesszük figyelembe a régebbi, még a jelenlegi paradigma előtti korok tanulságait, az azzal a veszéllyel jár, hogy elsiklunk fontos, a mai kor számára is hasznos eredmények felett.

Ebben a fejezetben egy olyan kort fedezünk fel, amely különös jelentőséggel bír számunkra.

Az érett középkor

Egyszer volt, hol nem volt, létezett egy kor, amelyben a társadalom minden csoportjára szokatlan virágkor köszöntött. Mindenkinek volt munkája, a munkakörülmények jók voltak, és még a családra, a közösségre, a személyes kedvtelésekre is maradt idő. Ezt az időszakot a tudomány, technika, oktatás, irodalom, zene, művészetek és mesterségek jelentős fejlődése jellemezte. A kor etikájának középpontjában az együttműködés, a kivételes polgári önérték és a hosszú távú gondolkodás állt. A jó körülmények eme szokatlan konstellációja ráadásul a világtörténelem talán leggyönyörűbb és legmaradandóbb alkotásait eredményezte.

Bár tündérmesének tűnik, ez a kor nemcsak hogy létezett, de évszázadokig fenn is maradt. Ugyanazon a területen virágzott, amelyről a mai monetáris és bankrendszerünk ered: Nyugat-Európában. Hozzá kell tennünk azonban, hogy jóval a jelenlegi monetáris paradigma és a modern kor létrejötte előtt alakult ki. Azóta majdnem egy évezred telt el, ám ez a kor sok különleges tanulsággal szolgál a ma emberének.

A középkort azért nevezték el így, mert Európa történelmének azt az időszakát ölelte fel, amely Róma bukásától (Kr. u. 400-as évek közepe) a reneszánszig tartott (az 1400-as évek vége). A kort néha úgy emlegetik: „a sötét középkor”, és a közhiedelem szerint általános szegénység és elmaradottság jellemezte, a szörnyű pestisjárványokról nem is beszélve. A „középkori” jelzőt még ma is pejoratív értelemben használjuk, ha valamilyen reménytelenül primitív dologról beszélünk.

Az erről a korról elterjedt kép azonban a 19. század nézeteit tükrözi, amelyek nagy részéről azóta bebizonyosodott, hogy pontatlanok, vagy akár teljesen tévesek. A középkor több, mint 1000 évig tartott, és a modern kutatások jóval pontosabb képet tártak fel a történelem

ezen hosszú időszakáról. A kora-középkor (5-8. század) valószínűleg kiérdemelte rossz hírét, hiszen a Római Birodalom bukása utáni átmeneti zűrzavar kora volt; sőt, a viharos késő-középkor sem tartozott a történelem legfényesebb időszakai közé. Valójában a különösen visszataszító késő-középkor (14–15. század) volt az, amely miatt a későbbi generációk – meglehetősen pontatlanul – az egész évezredre ráaggatták a „sötét” jelzőt.

Azonban a középkornak volt két és fél évszázada, amikor teljesen máshogy mentek a dolgok. Ezt a korszakot hívjuk „az érett középkornak”.

Jelenetek az érett középkorból

A 10. század közepe felé a kor világfelfogása megváltozott, amely drámai gazdasági fejlődést eredményezett Nyugat-Európa számos területén. 1040 és 1290 közé tehető az az időszak, amelyet a középkorkutatók az „első modernizáció”, „Európa felemelkedése” és a „valódi európai reneszánsz” korának neveznek. 1180 és 1230 között alapították meg az első európai egyetemeket.¹ Az olyan elvont tudományok, mint a matematika – amelyről valaha úgy gondolták, hogy a 16. században, a reneszánsz korában alakult ki – valójában ebben az időszakban keletkeztek.²

Az érett középkor mindezekén kívül a soha nem látott jólét kora is volt.

Jólét mindenkinek

A kor jóléte nemcsak a puszta számokat tekintve volt példátlan, hanem azért is, mert szinte a teljes népességre kiterjedt. A kortárs középkorkutatók szerint a 12. századi átlagember életszínvonala talán ekkor volt a legmagasabb Európa teljes történelmében, és számos elemében még a mai korral is összemérhető. Egy egyszerű, munkájából élő ember gyakran négy fogásból álló ebédet vagy vacsorát költhetett el, és naponta akár háromszor vagy négyszer étkezhetett. A napi kalóriabevitel – amit a mai fejlett országokban 3 000 kalóriára becsülnek – akkoriban 3 500–4 000 kalória körül alakult.³

A ledolgozandó munkaórák száma is korlátozott volt. Amikor Szászország bárói megpróbálták hatról nyolcórásra növelni a munkanapot, a régió munkásai fellázadtak. A vasárnap „az Úr napja” volt, amelyet a közügyeik intézésével töltöttek, míg az úgynevezett „kék kedd” szabadnap volt, amelyet az emberek a magánéletükre fordíthattak. Ráadásul legalább évi 90 szabadnapjuk volt, ami bizonyos régiókban akár 170 nap is lehetett egyetlen év alatt!

A jó munkakörülményeken kívül a munkából élők kivételes gazdasági függetlenséget is élveztek. Guy Bois középkorkutató szerint: „a mezőgazdaságban a történelem során először fordult elő, hogy a kisbirtokok termelékenységé jóval meghaladta a földesúri birtokokét. Röviden, Európa egyre inkább a kistermelők kontinense lett, és a gazdaság motorjává a család vált”.⁴

Az érett középkor társadalmának szinte minden eleme fejlődött és gyarapodott. Erre a jelenségre számos középkorkutató ad magyarázatot. Marcel Bloch történész szerint a magántulajdon mértékének megnövekedését „a mezőgazdasági területek legnagyobb mértékű növekedése kísérte, amit a történelemben valaha feljegyeztek”.⁵ Guy Fourquin így ír: „nemcsak a termőföld puszta területe nőtt meg, hanem a legtöbb helyen az átlag terméshozam is a kétszeresére nőtt”.⁶ F. Icher szerint „a 11. és a 13. század között a nyugati világra nagy jólét köszöntött, amelyet a történelemben addig példátlan mértékű népességrobbanás is jól mutat”.⁷ 1 000 és 1 300 között Európa népessége a becslések szerint kétszeresére nőtt, amely azt jelzi, hogy volt elegendő élelem a megnövekedett népesség ellátásához is. Ráadásul,

ahogy Guy Bois írja: „a növekedés nemcsak a népességrobbanásban és a mezőgazdaság fejlődésében mutatkozott meg. A harmadik vetület a kereskedelem felvirágzása volt”.⁸

Jean-Pierre Bayard középkortörténész így jellemzi ezt az időszakot: „az átlagember életében számos forradalom következett be: szénnel kezdtek fűteni, gyertyákkal világítani, szemüveggel olvasni – mivel az üveg egyre jobban elterjedt – és a papírt már ipari méretekben állították elő”.⁹ Robert L. Reynolds így ír: „[Megfigyelhető volt] a textilgyártás, a fazekaság, a bőrművesség és számos más mesterség egyre nagyobb térhódítása. A termékek egyre javultak. Az elkészítésükhöz egyre kevesebb munkaóra volt szükség, mivel hatékonyabbá vált a szervezés, fejlődtek a szerszámok és a gépek, és javult a szállítás is. Ennek eredményeképpen folyamatosan csökkent a termékek ára”.¹⁰

R. Phillippe történész szerint a 12. század elején csak Franciaországban nem kevesebb, mint 20 000 vízimalom működött, amelyek összesített ereje 600 000 munkásának felelt meg. Ezek a technológiák nagy mennyiségű munkaerőt szabadítottak fel”.¹¹

Az urbanizáció, amelyről korábban azt gondolták, hogy az ipari forradalommal indult meg az 1700-as években, már az érett középkor alatt elkezdődött. Frances és Joseph Gies így írnak erről: „Európa fejlődő régióból fejlett régióvá vált. Az ipari növekedés maga után vonta a városok fejlődését is, amelyek a 12-13. században egyre inkább maguk mögött hagyták régi, katonai főhadiszállásként és adminisztratív központként betöltött szerepüket, és az ipari, kereskedelmi közélet új szinterei lettek”.¹² Robert Lacey és Danny Danziger szerint „Warwick, Stafford, Buckingham, Oxford – a modern Anglia legtöbb megyeszékhelye a 10. században jött létre”.¹³

Guy Bois így foglalja össze a kor fejlődését:

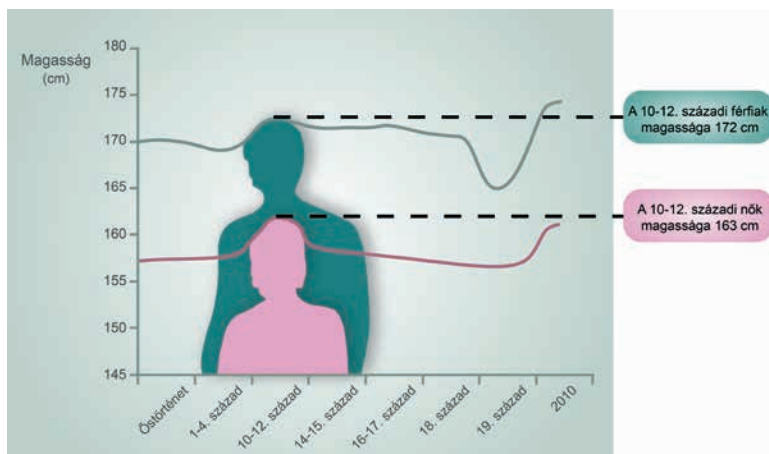
Csodálatra méltó az a kivételes erő, amellyel a változások végbementek azalatt a háromszáz év alatt. A társadalom megannyi forradalmon ment keresztül, akár a demográfiai növekedést, az urbanizációt, a technikát vagy a munka és a pénz közötti összefüggést tekintjük. A korszak után még ötszáz évre volt szükség egy újabb, ahhoz fogható átalakuláshoz: a kapitalizmus ipari forradalmához.¹⁴

Testmagasság

A kor szokatlanul magas életszínvonalára egy hasonlóan szokatlan bizonyítékot is találunk: az abban a korban élt emberek földi maradványait.

Közismert, hogy napjaink generációja jelentősen magasabb, mint az előző, ami a jobb élelmiszer-ellátásnak és egészségügynek köszönhető, amelyek különösen fiatal korban fejtik ki jótékony hatásukat. Amikor megvizsgálták egy bizonyos területen – London környékén – különböző korokban élt emberek földi maradványait, sokatmondó eredményre bukkantak. A Londonban élő nők a 10–12. században átlagosan jóval magasabbak voltak, mint bármikor máskor a törtélemben; teljes 7 centiméterrel voltak magasabbak, mint a viktoriánus korban élő nők, és még a mai kor hölgyeit is megelőzték 1 centiméterrel! A férfiakat tekintve elmondható, hogy a modern korban élők csak az utóbbi ötven évben kezdek felzárkózni a 10–12. században élt férfiakhoz, és csak 1998-ra előzték meg őket, de akkor is csupán két centivel (lásd a 6.1. ábrát).¹⁵

Az érett középkorban élt londoniak nagyobb testmagassága ékes bizonyítéka a kor magasabb életszínvonalának.

6.1. ábra – A London területén élők magassága az idősámításunk előtől napjainkig

A katedrálisok kora

Erre a korszakra gyakran úgy is hivatkoznak, mint a „katedrálisok korára”,¹⁶ mert szinte az összes európai katedrális ekkor épült. Sacheverell Sitwell történész így ír erről: „ez volt a legnagyobb építkezési hullám, amit a történelem valaha is látott; hiába sorolnánk a katedrálisok nevét és helyét, lehetetlen volna visszaadni, hogy milyen léptékű és minőségű alkotások ezek”.¹⁷

Úgy becsülik, hogy 1300 körül nagyjából 1 000 katedrális volt Nyugat–Európában, 350 000 templom és több ezer nagy apátság. A teljes népességet azonban csupán hetvenmillióra becsülik, ami azt jelenti, hogy kétszáz emberre jutott egy keresztény vallási hely. Ez az arány még nagyobb volt Magyarország és Itália egyes részein: ezeken a helyeken száz emberre jutott egy templom!¹⁸

Ez a középkori építkezési hullám még figyelemre méltóbb annak fényében, hogy nem volt olyan központi – egyházi vagy világi – hatalom, amely ezeket az építkezéseket kezdeményezte vagy finanszírozta volna. A mai közvélekedéssel ellentétben ezek az épületek nem az egyház vagy a nemesség tulajdonában álltak.¹⁹ A helyi nemesség vagy a király természetesen időről időre hozzájárult a költségekhez, de ezeket az építkezéseket általában a helyi polgárok finanszírozták, és a kész épület is az ő tulajdonukba került.²⁰

A katedrálisok a nyugati világ történelmének leggyönyörűbb emlékművei. Ezek a monumentális épületek a hit erejéről, az emberi találékonyságról és nagylelkűségről tanúskodnak. Szűkebb gazdasági értelemben véve hosszú távú bevételi forrást biztosítottak a közösségnek (lásd az alábbi szöveget).

Katedrális: befektetés az örökkévalóságba

A szimbolikus és vallásos szerepükön kívül a katedrálisok egy másik fontos funkciónak is eleget tettek. Annak, ha a pénzt a saját lakhelyünkre csalogatjuk, nyilvánvaló előnyei vannak, ahogy azt ma a Disneyland-vidámpark környékén élők is tanúsíthatják. A középkorban ezt úgy lehetett elérni, hogy a város a zarándokokat vonzotta, akik hasonló gazdasági szerepet tölthettek be, mint a mai turisták. És a zarándokok akkor jöttek a legszívesebben, ha a településen

állt a környék legcsalogatóbb és leglenyűgözőbb katedrálisai. Ez lehet a magyarázata annak, hogy miért építettek a középkori települések kétszer–négyszer nagyobb katedrálisokat, mint amekkorára a helyieknek szükségük lett volna. Továbbá ezek a katedrálisok, amelyeket az örökkévalóságnak építettek, nemcsak az akkor élőknek teremtettek üzleti lehetőséget, hanem számos utánuk jövő generációnak is. Napjainkban például a franciaországi Chartres bevételének nagy része azoktól a turistáktól ered, akik a helyi katedrálisra jönnek megnézni, 800 évvel annak felépülte után.

A középkorkutatók túlnyomó többsége egyetért abban, hogy az érett középkor hihetetlen gazdasági növekedés és építkezési hullám korszaka volt. Egy alapvető kérdés azonban megválaszolatlan maradt: „a korszak kronológiájáról, vetületeiről és virágzásáról már sokan írtak, de magyarázat még nem született rá. A mechanizmusa mindmáig rejtély maradt”.²¹

Máig homályos azon gazdasági mechanizmusok működése, amelyek ezt a kivételes virágkort elhozták. Honnan volt annyi erőforrás több száz, katedrális léptékű építési projekt finanszírozásához? A hit és vallásos buzgalom önmagában nem magyarázat, hiszen az egyszerű emberek is kivételes jólétben éltek.

A középkor egyik vetületét azonban eddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyták – annak monetáris rendszerét, pedig az segíthet magyarázatot találni a korszak dinamikájára.

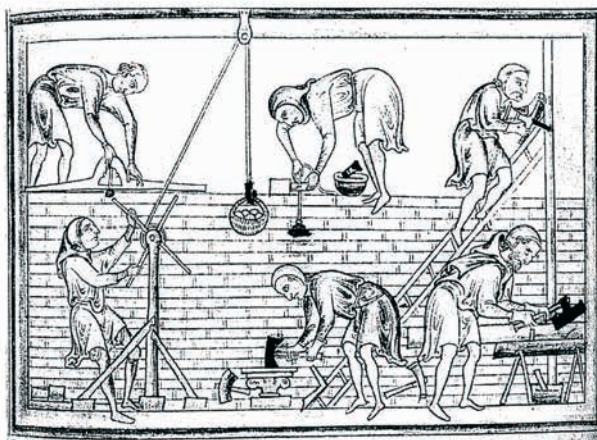
A láthatatlan motor

Az érett középkor Nyugat-Európájában két különböző típusú valuta működött egymással párhuzamosan. Az egyik a központosított királyi pénzérme volt, amely sokban hasonlít a mai kor nemzeti valutáihoz. A királyi érméket elsősorban a nagy távolságú kereskedelemben és a luxuscikkek kereskedelmében használták. A második típusba a különféle helyi valuták kiterjedt rendszere tartozott, amelyek elsősorban közösségen belüli csereeszközként funkcionáltak. A helyi valuták rendszerében volt egy nagyon különös jelenség: az úgynevezett állásdíj. Hasonlóan a pénzre számított negatív kamathoz, az állásdíj úgy működött, mint egyfajta parkolási díj, és akkor vetették ki, ha valaki túl sokáig tartalékolta a pénzét. Az állásdíjat az új érmék kiadásának rendszerén keresztül realizálták, amelyre akkor került sor, ha a hatalom – általában családi öröklés útján – új uraság kezébe került. Ilyenkor az újonnan hatalomra lépő uraság új érméket veretett. Általános szabály szerint négy régi érméért adtak három újat, és az egyes új érmék értéke pontosan annyi volt, mint a régieké. Ez a „renovatio monetæ” nevű hagyomány tehát azt jelentette, hogy a régebben kiadott érmék gazdája 25 százalékos adót fizetett akkor, amikor az érméket visszahívták. Természetesen sosem lehetett tudni, meddig él még az érméket kibocsátó uraság (azaz meddig lesz még érvényben az éppen használt pénz), ami erős ösztönzést jelentett az embereknek arra, hogy ahelyett, hogy felhalmozzák, költsék és forgassák a pénzüket.

Szaknyelven, ha állásdíj van érvényben, a pénz csereeszközként még funkcionál, de értéktartóként már nem, azaz nem érdemes felhalmozni. Bár a megtakarítást bátorították, az nem pénzben nyilvánult meg, hanem termelékeny eszközökbe való befektetésben. Ilyen volt például a termőföld talajjavítása, a vízimalmok, szélmalomok karbantartása, vagy az olyan hosszú távú helyi befektetések, mint a katedrálisok. Az állásdíj alkalmazása régióról régióra változott, de általában véve elmondható, hogy nagyban ösztönözte a befektetést.

A korszak írásos emlékei jól tanúsítják, milyen előnyei voltak az ilyen típusú befektetéseknek. A malmokat, kemencéket, borpréseket vagy más nagy szerkezeteket éves rendszerességgel fejlesztették, vagy akár teljesen újjáépítették. „Nem vártak addig, amíg valami elromlott... Átlagban a bruttó bevétel legalább tíz százalékát azonnal visszaforgatták a gépek karbantartásába”.²² Azóta egyetlen korszak sem volt, amely ilyen erősen ösztönözte volna a megelőző karbantartást. A gyakorlatban a hosszú távú befektetés lett a norma. Azoknak, akik rendelkeztek némi pénzzel, egy katedrálisba való befektetés ideális módja volt, hogy hitükről tanúságot tegyenek, és számos előnnyel járt a település számára is. A középkori katedrálisok még ma is állnak, vonzzák a világ minden tájáról érkező látogatók tömegeit, és tanúsítják építésük korának hosszú távú szemléletét.

Az állásdíjjal terhelt kiegészítő valuták magyarázatot adtak az érett középkor egyedi gazdasági rendszerére is. Mivel az állásdíj a vagyonfelhalmozás ellen dolgozott, ezek a valuták folyamatosan forgalomban voltak és jóval gyakrabban cseréltek gazdát a társadalom minden szintjén, mint a központi valuta. A pénzforgalom nagyobb sebessége (nagyobb számú tranzakció ugyanazzal az adott érmevel) lehetővé tette a szegényebb rétegeknek, hogy jóval több tranzakcióban vegyenek részt, mint egyébként tudtak volna, ami jelentősen javította az életszínvonalukat.

Középkori kőfaragók munka közben. A képen számos szerszámot használnak: kézi csörlőt, függőónt, szintezőt, fejszét és bárdot. Jean Gimpel becslése szerint kevesebb, mint három évszázad alatt több millió tonna követ bányásztak ki csak Franciaországban; többet, mint az ókori Egyiptom fennállásának három évezredében (annak ellenére, hogy a Gizai Nagy Piramis egymaga 2,5 millió köbméter kőből áll).

Egy korszak vége

Ez az aranykor a 13. század utolsó évtizedeiben kegyetlen véget ért. Ennek okaként az egész Európára lesújtó pestisjárványt, más néven a fekete halált szokták emlegetni. Ám a legújabb eredmények másról árulkodnak.

Bár a pestisjárványt teszik felelőssé a késő-középkor összes szörnyűségéért, általános

járványról egészen 1347–49-ig nem beszélhetünk. A népesség azonban már két generációval azelőtt lejtmenetnek indult. A kutatók gyakran figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a fekete halál pusztítását több évtizedre elhúzódó társadalmi és gazdasági hanyatlás előzte meg.

Az 1280–95-ös években egy jelentős gazdasági összeomlás következett be. A népesség nagy részének életszínvonala – akár városlakókról, akár vidékiekről volt szó – az 1200-as évek végére épp csak a megélhetési szintre esett vissza. A gazdasági visszaesés utáni éveket aztán éhínségek, járványok és magas halálozási arány jellemezte már évtizedekkel a pestisjárvány kitörése előtt is. Például az 1315–1322 közötti nagy éhínség. Henry S. Lucas történész úgy becsüli, hogy az éhínség Európa lakosságának tíz százalékát irtotta ki.²³

A korabeli beszámolók jól érzékeltetik, milyen körülmények uralkodtak: „minden nap oly sok ember halt éhen – gazdagok, középosztálybeliek és szegények egyaránt – hogy a papok nem tudták elég gyorsan eltemetni őket. Mindenhol a rothadás szaga terjengett”²⁴ Egy londoni történetíró így ír: „a szegények éhségükben kutyát, macskát és lovat ettek... néhányan gyerekeket raboltak el, és megették őket”²⁵

Ne feledjük: ezek a beszámolók évtizedekkel az első pestisjárvány kitörése előtről valók. Daniel Power történész a következő véleményen van: „vaknak kell lenni ahhoz, hogy a fekete halál kitörését véletlennek, külső hatásnak minősítsük. Inkább az a meglepő, hogy ez a katasztrófa csak 60–70 évnyi folyamatos hanyatlás után következett be”²⁶

Nem közismert az a tény, hogy fél évszázaddal a pestisjárvány előtt katasztrófális hatású monetáris változtatásokat vezettek be.

Politikai és monetáris változások

Nyugat-Európában történelmi hatalomátrendeződés zajlott le a 13. században, amikor a királyi hatalmát „isteni jogból” származtató doktrína elérte legszélsőségesebb formáját. A helyi hatalmi és közigazgatási központok erős, gyorsan terjeszkedő központi hatóságok irányítása alá kerültek, amelyek a királyi udvar akaratát hatalmas hadseregek támogatásával érvényesítették. A kettős valutarendszert eltörölték, és bevezették a királyi udvar pénzkiadási monopóliumát. IX. Lajos francia király úgy rendelkezett, hogy csak királyi pénzverdéknek legyen joguk pénzt kiadni a királyságban.

Bár még jó néhány évtizedig tartott, a helyi valuták betiltása végül az egész gazdaságra mély hatást gyakorolt.

A régi, jól bevált monetáris rendszer koporsójába az utolsó szöveget Franciaországban verték be 1294–98 között, amikor a háborús előkészületek részeként IV. Fülöp király a pénz leértékeléséhez folyamodott, hogy sürgősen előteremtse a háborúzáshoz szükséges pénzt. A leértékelés az arany- és ezüstpénzek esetében azt jelentette, hogy jelentősen csökkentették az érmék nemesfém tartalmát. Ezzel a hatalmas léptékben végrehajtott leértékeléssel IV. Fülöp egy olyan útra lépett, amely súlyos inflációt és végül gazdasági katasztrófát eredményezett.

A monetáris rendszer központosítása és a leértékelés a gyakorlatban kettős gazdasági csapást jelentett – előbb a monetáris eszközök beszűkülését, azután pedig inflációt. A helyi valuták betiltásával teljes függőség alakult ki a hivatalos, központilag kiadott valutától. Az 1290-es évek végén végrehajtott leértékelés nagymértékű inflációhoz vezetett. Az érvényben lévő szerződések, pénzügyi megállapodások gyakorlatilag értelmüket veszítették. A modern korban talán az 1930-as évek nagy gazdasági világválsága lehetett hasonló, amelyben a pénzkínálat csökkent, azt pedig azonnali hiperinfláció követte. Ez történt az 1920-as

években Németországban, vagy az 1970-es években Brazíliában is.

A középkori gazdasági válság általános társadalmi összeomláshoz, évtizedes éhínséghez és halálhoz vezetett. A népesség egészségi állapotának romlása elég kiterjedt volt ahhoz, hogy előkészítse a terepet a pestisnek, amely így a történelem legnagyobb világjárványává vált. Az ezután következő késő-középkor már valóban sötét volt.

Guy Bois így ír erről: „Ez a válság hosszú volt – másfél évszázadig tartott, és olyan szenvedést okozott, amit mi már alig tudunk elképzelni. A társadalmi élet egyetlen területe sem menekült meg ettől az összeomlástól?”²⁷

Bár néhány helyi valuta egészen a 18. századig használatban maradt, ezt követően a kiegészítő valuták már soha nem tértek vissza ilyen léptékben. Többé nem érték el az ahhoz szükséges kritikus tömeget, hogy jelentősen befolyásolják a nyugati világ életszínvonalát.

Egyszer volt, kétszer volt, háromszor volt

A monetáris paradigma szerepének fontosságára az érett középkor aranykorának kibontakozásában és bukásában egy másik példát is találunk a történelemben – az ókori Egyiptomot, különösen a dinasztiák korát.

Egyiptom az ókori világ egyik legmagasabb életszínvonalával büszkélkedett. Gazdasági ereje lehetővé tette, hogy az első olyan civilizáció legyen, amely anyagi segítséget nyújtott más társadalmaknak. Csakúgy, mint a középkori Európában, az ókori Egyiptomban is kettős monetáris rendszer létezett: a nemzeti valutát a nagy távolságú kereskedelmi ügyletek lebonyolítására használták, az állásdíjjal terhelt helyi valuták pedig a kisebb léptékű kereskedelem csereeszközei voltak. A középkortól eltérően azonban Egyiptom gazdasága és kettős monetáris rendszere nemcsak néhány száz, hanem több ezer évig létezett. A kor vége, ahogy a középkori Európa esetében is, egybeesett a maihoz hasonló valutarendszer bevezetésével, amelyet a megszálló Róma kényszerített rá Egyiptomra.

A szokatlan gazdasági és monetáris rendszerek egy másik példája az a rendszer, amely a középkorból ered, de részben még ma is fennáll: Bali szigetének gazdasága. Bár a sziget monetáris rendszere az elmúlt évtizedekben átment néhány változáson, még ma is őriz néhány, a középkori Európa vagy az ókori Egyiptom rendszeréhez hasonló vonást. Bali gazdasági, monetáris és társadalmi rendszere számos értékes leckével szolgál arról, hogyan javíthatnánk a körülményeket a nyugati világ országaiban, ezért könyvünk IV. részében tüzetesebb vizsgálatnak vetjük alá.

Záró gondolatok

Az érett középkor kiegészítő valutái keletkeztek és eltűntek, de eddig senki nem vizsgálta, hogyan alakították ki az Európa egyik aranykorához vezető befektetési mintákat. Amikor a helyi valutákat eltörölték, a katedrálisépítéseknek is vége szakadt. Mi változott? Az biztos, hogy nem az emberek hite: semmi nem bizonyítja, hogy a 14. század embere kevésbé lett volna vallásos, mint a 12. században élők.

Ennek fényében az érett középkor a pénz két fontos tulajdonságát mutatja meg: az egyik, hogy a pénz nem értéksemleges, a másik pedig, hogy segítségével nagy léptékű társadalmi kérdések is megoldhatók. Egy teljes évezred kellett hozzá, hogy megértsük a helyi valuták – különösen, amelyeknél az álláspénz is a rendszer része volt – hogyan ösztönözték a hosszú távú befektetéseket és az együttműködő viselkedési mintákat, amelyek mind a helyi gazdaságra, mind a teljes népességre jótékony hatást gyakoroltak társadalmi osztályoktól függetlenül.

7. fejezet

Szemléletváltás

Veszünk egy marék homokot a körülöttünk lévő végtelenből, és azt a marék homokot hívjuk a világnak.

Robert Pirsig

Nem egyszerűen az a probléma, hogy pénzügyi rendszerünk és bankrendszerünk több száz éves, hanem hogy ez a két rendszer olyan meggyőződéseknek ad táptalajt, amelyek nem képezik le pontosan az emberi alapértékeket, és olyan célokat támogatnak, amelyek nem felelnek meg a mai társadalom követelményeinek.

E két jelentős hatású rendszer kialakulása része volt annak a változáshullámnak, amely az 1700-as években végigsöpört a Nyugat-Európai társadalmon. Ezek a változások elhozták a világiasodást, a demokratizálódást, a nemzetállamok kialakulását, a kereskedelem elterjedését, a középosztály felemelkedését és még hosszan sorolhatnánk. Az iparosodás kora és annak új társadalmi-gazdasági rendje új elméleteket, új nézeteket hozott a világegyetemről és az emberiség világban betöltött helyéről. Ez az új világnézet – a modernizmus – határozta meg gondolatainkat és tetteinket egészen mostanáig.

Ma azonban újabb átalakulás periódusába léptünk, amely talán a legmeghatározóbb az egész történelemben. Tudásunk, valóságfelfogásunk, kollektív meggyőződéseink és céljaink drámaian megváltoztak, különösen az utóbbi évtizedekben. Azonban azok a rendszerek és intézmények, amelyek az 1700-as évek óta alakítják társadalmunkat, nem változtak jelentősen, és olyan idejétmúlt mintákat kényszerítenek ránk, amelyek már nem pontosan tükrözik napjaink gondolkodását és követelményeit. Az egész világon egyre nagyobb a konszenzus és az igény a reformokra. De meg kell kérdeznünk magunktól: milyen gyakorlatias módon valósíthatjuk meg ezeket? Hogyan alakíthatjuk át a rendszereinket és intézményeinket, hogy azok jobban tükrözzék alapértékeinket a mai változó világban?

A következő oldalakon megvizsgáljuk, hogy a körülmények, a célok és egy korábbi időszak szemellenzős gondolkodása hogyan állt össze egyetlen domináns világnézetté, hogy ezek a nézeteink hogyan befolyásolták a gazdasági elméleteinket és gyakorlatunkat. Megnézzük azt is, hogy a modernista eszmék térhódítása milyen hatással volt a világunkra.

Kezdjük azzal, hogy megvizsgáljuk Nyugat-Európa társadalmi körülményeit az érett középkor bukása után, mert ezek a körülmények váltották ki azt a válaszreakciót, amelyből a modernizmus született.

A változás magjai

Az 1300-as évektől az 1600-as évekig tartó késő-középkori és premodern periódusban megfordult az az általános gazdasági és társadalmi virágzás, amely Nyugat-Európát jellemezte

az érett középkorban. Az 1200-as évek végének gazdasági visszaesése olyan évszázadokat hozott, amelyekben a tömegek katasztrofális helyzetbe kerültek, mialatt egy elenyésző kisebbség hatalmas vagyonokat halmozott fel, az egyéni felemelkedés lehetősége pedig egészen minimális volt. Egy kis, városi középosztályt leszámítva az emberek túlnyomó többsége szegénységbe született, és örök életére annak csapdájában maradt.¹ A késő-középkori status quoóban az autoriter egyház és a nemesség vallási és politikai elnyomása érvényesült. Ezt az osztályrendszert abba az univerzális rendbe vetett hit táplálta, hogy egy ember társadalmi ranglétrán elfoglalt helye a születésekor eldőlt és egész életében változatlan marad, ugyanúgy, ahogy a bolygók és a Nap keringenek a Föld körül (predesztináció, azaz eleve elrendelés elve).² E társadalmi rendszer alapvetése szerint az ember „idegen önmaga számára, képtelen az önismeretre; jónak és erényesnek képzei magát, de valójában gögös és erkölcstelen életet él”.³ A társadalmat lényegében képtelennek tartották saját életének irányítására, és saját evilági jólétének és mennyei megváltásának érdekében az egyház és az isteni kegyből uralkodó király hatalmának rendelték alá.

A növekvő feszültség, valamint a vallási és társadalmi reformok iránti igény végül egy új technológia, a nyomtatás formájában talált támogatásra. Luther Márton 1517-ben megjelent kilencvenöt tézise, és más, az addigótól eltérő nézetek átítták a társadalom szövetét és alapul szolgáltak a protestáns reformációhoz. A nyomtatás új tudományos íráskor megjelenését is segítette. A feltalálók és a kutatók már meg tudták egymással osztani a munkájuk eredményét, ezzel olyan hatékonyan tudtak tanulni egymástól, mint soha azelőtt. Ez pedig a felfedezések virágkorához vezetett: a tudományos forradalomhoz.⁴

1543-ban Nicolaus Kopernikusz a Föld helyett a Napot helyezte a naprendszer középpontjába. Galilei, Johannes Kepler, Isaac Newton és mások munkássága tovább pontosította ismereteinket. Azonban minden elméletnél fontosabbnak bizonyult a tudományos vizsgálat egy új, megbízhatóbb módszere. A néhai tudós, Joseph Needham megjegyzi: „a nyugati reneszánszban, Galilei korában felfedezték a felfedezés leghatékonyabb módját”.⁵

A rejtélyeket évszázadokon keresztül a „kinyilatkoztatások” segítségével próbálták megmagyarázni, ami a mennyek lakóival való feltételezett közvetlen kommunikációt jelentette. A középkori világnézet szerint a világot „angyalok, démonok és szellemek népesítették be, és okkult hatalmak, rejtélyes elvek szabályai szerint működött. Néhány középkori tudós ugyanolyan magától értetődő könnyedséggel beszélt a „mágnes lelkéről”, mint annak tömegéről”.⁶ A tudományos vizsgálat új módszere mindezt megváltoztatta.

A kutatást mostantól megfigyelésekre, empirikus adatokra, kísérletekre és az elméletek próbájára alapozták. A kísérletek eredményei megismételhetőek voltak, és gyakran pontos matematikai számításokon alapultak. Amikor Kepler felfedezte, hogy a Mars elliptikus pályán mozog, felfedezését kilencszáz oldalnyi matematikai számításra alapozta. A mozgás és az univerzális gravitáció newtoni törvényeinek megalkotását Newton egy másik felfedezése, az analízis tette lehetővé.⁷

A következmények hatalmasak voltak, és jóval túlmutattak a fizikai törvényeken és a bolygók mozgásán. Leírták az univerzum törvényeit, mégpedig nem isteni kinyilatkoztatás, hanem tudományos kutatás útján. Ezzel az is nyilvánvalóvá vált, hogy az ember képes gondolkodni saját magáról és a világban betöltött helyéről, ami felülírta az ember korlátoltságáról fennálló középkori nézeteket.

Kopernikusz heliocentrikus világmérete például rendbontó módon felvetette a kérdést: lehetséges, hogy az emberiség szerepe sem állandó a dolgok nagy rendjében? Egyre növeked-

tek a kételyek az egyház és a nemesség tévedhetetlenségéről és feltételezett hatalmáról. Az emberek egyre inkább ráébredtek, hogy a kritikai hozzáállást más területeken is alkalmazni lehet, és segítségével igazságosabb társadalmat lehet létrehozni, amely az emberek önrendelkezésére épül, és az ő érdekeiket tartja szem előtt.

A nyugati társadalom átfogó változások küszöbén állt.

A modernizmus hajnala

Az új felfedezések, és a múltbeli társadalmi körülmények felett érzett utálat elsőprő változásokat hozott Nyugat-Európában – eljött a felvilágosodás kora.⁸ A modern társadalom ugrásszerű fejlődésnek indult, köszönhetően az olyan szellemi nagyságok forradalmi gondolatainak és briliáns elméleteinek, mint John Locke, Voltaire, Jacques Rousseau, Adam Smith, Benjamin Franklin és mások. A születő új világfelfogás – a modernizmus – a szabadság, józan ész, kritikai gondolkodás eszméit hirdette, és új elméletet alkotott az emberiség univerzumban betöltött helyéről is.

Az új eszmék új igényeket szültek, és időnként lázadásra sarkalltak. 1688-ban az angol dicsőséges forradalom megnyirbálta a király hatalmát, megalkotta az alkotmányos monarchiát lefektető Bill of Rights-t (ez az angol alkotmányos monarchia alapvető jogszabálya) és a modern parlamentáris demokráciát, ezzel pedig Anglia lett az első ország, melynek kormányzása a felvilágosodás elveire alapult. Ezt további függetlenségi mozgalmak és alkotmányos reformok követték Amerikában, Franciaországban és más országokban. A múltbeli kizsákmányolás elleni védelemként pedig alkotmányba foglalták az egyházi és a világi hatalom szétválasztását.

Az új kor beköszöntét és az új társadalmi rendet egy új pénzügyi rendszer tette lehetővé, és egy új társadalomtudomány – a közgazdaságtan – megjelenése segítette, amely a pénz működésének elméletével és gyakorlatával foglalkozott.

Pénzügyi változások

A társadalmi és politikai változásokat történelmi jelentőségű banki, pénzügyi és gazdasági reformok kísérték. Ahogy már említettük, az 1600-as években megalapították Svédország és Anglia központi bankjait.⁹ Mindkét bank kizárólagos jogot kapott a pénz, mint törvényes fizetőeszköz kiadására, cserébe azért az ígéretért, hogy országaik uralkodóját és kormányát ellátja a szükséges mennyiségű pénzzel. Ezek a szabályok hozták el a fiat pénzre, kamatra, bank által teremtett pénzre alapuló nemzeti valuták rendszerét, amely ma is használatban van. Bár a pénzügyi rendszer strukturális változtatásainak célja mind Svédországban, mint Dániában az volt, hogy elegendő pénzt teremtsenek elő a háborúzáshoz (előbbi Dánia, utóbbi Franciaország ellen),¹⁰ végül ezek a reformok vezettek a mai korunkat meghatározó változásokhoz is.

Az új nemzetállamok és az ipari forradalom óriási tőkebefektetést igényelt az infrastruktúrális fejlesztésekhez – utak, csatornák, vasútvonalak és hatalmas gyárak építéséhez – csakúgy, mint a gyorsan terjeszkedő városok igényeinek kielégítéséhez. A megnövekedett kereskedelem és a hajózó országok általi gyarmatosítás szintén hatalmas összegek befektetését igényelte hajóépítésre és felfedezésre. Hogy ösztönözzék a magánbefektetést ezekbe az új és sokszor kockázatos pénzügyi vállalkozásokba, egy új üzleti formát hoztak létre – a részvénytársaságot – „amely a tagok felelősségét személyes befektetésük mértékére korlátozta, az egyéb vagyontárgyaik elvesztésének lehetősége nélkül”.¹¹ Új kereskedelmi szabályokat

és polgári perrendezési intézményeket is alkottak, szintén azért, hogy biztosítsák a befektetéseket és a gazdasági fejlődést.

További fontos pénzügyi kérdés volt a szabványosítás. A korszak előtt kereskedelmi valuták tucatjai voltak használatban, mint a dukát, a florin, a noble, a guinea és a grosh – de ezeknek nem volt meghatározva a standard értékük. Newton, egyik 1717-es esszéje egy új aranystandard létrehozását inspirálta, amely egy elszámolási egységet az arany egy bizonyos, pontosan meghatározott tömegéhez kötötte.¹² Számos előnye között az aranystandard rendkívül jól ösztönözte a nemzetközi kereskedelmet.

A gazdasági kérdések nagy figyelmet kaptak a felvilágosodás korában. A legnagyobb gondolkodók nemcsak filozófusok, de gyakorlatias üzletemberek is voltak, akik megértették, hogy az elidegeníthetetlen jogok és a boldogság keresésének eszméivel együtt a pénzügyi és gazdasági reformoknak is fontos szerepük van. A tulajdonjogok, a szabad kereskedelem és a vállalkozás kulcsfontosságú elemei voltak a társadalom liberalizációjának és felnötte válásának. Voltaire így fogalmazott: „ahol nincs meg a gondolat szabadsága, ott aligha lehet meg a kereskedelem szabadsága, és ugyanaz az önkényuralom telepszik rá a kereskedelemre, mint a vallásra”.¹³ Adam Smith hangot adott véleményének, hogy ha minden egyén és ország szabadon javíthat gazdasági helyzetén, és ha olyan gazdasági rendszert tervezünk, amely mindenkiből kihozza a legjobb képességeit, azzal a társadalom minden tagja nyer.

Az iparosodás vitathatatlan gazdasági eredményekkel szolgált. Sokkal biztosabb jövedelmet biztosított a mezőgazdaságra épülő gazdaságoknál, hisz nem sújtották olyan tényezők, mint a gyenge, vagy akár teljesen odavesző termés. Számos új munkahely és szakma keletkezett, és a társadalmi mobilitás jóval könnyebbé vált, mint előtte. Alec Tsoucatos közgazdász szerint a modernizáció előtt a meggazdagodás csak „háború, fosztogatás vagy házasság útján volt lehetséges. Most először vált lehetővé a munkával és vállalkozással történő vagyonszerzés”.¹⁴

A gazdasági fejlődéshez egyre inkább társadalmi fellendülés is kapcsolódott, melynek jelei voltak az alacsonyabb csecsemőhalandóság és ehhalál, több halálos kór teljes megsemmisítése, az általános alapfokú oktatás, a középosztály megszületése és végül – sok küzdelem és áldozat után – a különböző társadalmi háttérű emberekkel szemben tanúsított igazságosabb bánásmód.¹⁵

Azonban bármilyen jelentős fejlődés is ment végbe, a modernizációnak és az alapjául szolgáló világnézetnek is megvoltak a maga korlátai. Napjaink kritikus problémáinak jó része visszavezethető a korszak domináns intellektuális rendszerére, és arra, hogy ez a rendszer nemcsak progresszív volt, de mélyen reakciós is. A modernizmus a jövőbe tekintett, de ezzel együtt tagadta a múlt számos fontos és értékes elemét is. Évszázadokra volt szükség annak felismeréséhez, hogy milyen megközelítésre van szükség az egészséges átmenethez; az általános ellenállás és tagadás helyett a jó elméletek integrációjára és a rendszerekben lévő erő mélyebb megértésére.

Egy új, észszerű világ

A modernizmus az észszerűsége és a 18. századi empirikus tudományra alapuló társadalom megalkotását tűzte ki célul. Szilárdan elhatározta, hogy nem fogja hagyni, hogy az elmúlt évszázadok sanyarú körülményei visszatérjenek. Ez a gondolkodás egyrészt számos innovációt eredményezett, másrészt sok értékes gondolatot kizárt. Gyakorlatilag mindent, ami a modern

kor előtt létezett, vagy természeténél fogva nem volt beilleszthető a tudományos gondolkodásba, primitívnek, elavultnak és alantasnak bélyegeztek. „Ha valamit nem lehetett mérni, az irreleváns volt”.¹⁶ Az emberi lét azon területeit, amelyek nem voltak a modern eszközökkel analizálhatóak és mérhetőek, részben vagy teljesen figyelmen kívül hagyták. Számos jól bevált szokás is erre a sorsra jutott, és abban sem hittek, hogy a múlt bármilyen tanulsággal szolgálhat a modern társadalom megformálásához. Ez a hozzáállás kizárta, hogy az érett középkorban használt kiegészítő valutákat bármilyen formában fontolóra vegyék. Ami azt illeti, a társadalom nagy részének fogalma sem volt arról, hogy a középkorban létezett egy aranykor.¹⁷

Csak pufogsz és nyavalogysz itt, vagy adatokkal is alá tudod támasztani, amit mondasz?

Hasonlóképpen, a korszak világnézete azt is lehetetlenné tette, hogy megvizsgálják a pénz funkcionális dinamikáját, és különösen azt az elgondolást, hogy a pénz különböző fajtái és egyes tulajdonságai meghatározott viselkedési és befektetési mintákat ösztönöznek. A pénz típusait és azok hatását a társadalomra egyszerűen figyelmen kívül hagyták. Az elsődleges elvárás a pénzrendszerrel szemben az volt, hogy legyen modern, hatékony és törvény által szabályozott.

A figyelmen kívül hagyott elemek rámutatnak a modernizmus egyik nagy iróniájára. Ugyan a középkor szűk látókörű, merev nézeteivel határozta meg magát, azonban ugyanolyan mereven hirdette, hogy saját valóságfelfogása az egyetlen elfogadható elmélet.

A modernizmus új, racionálisnak gondolt világnézetén foltot hagyott a félreértelmezett hiperrealizmus, amit technokrata-materialista modellnek hívunk.¹⁸

A modell három legfontosabb tévhite a következő:

- a modernizmus a tudás megszerzésének egyetlen legitim módja,
- a modernizmus természeténél fogva felsőbbrendű, mert egymagában alkalmas minden tudás megszerzésére,
- az ember képes arra, hogy teljesen logikus, racionális és objektív legyen.

Ebből a leegyszerűsítő, automatizmusok meghatározására törekvő légkörből ered az egy pénznemet mindenre alkalmasnak tartó nemzeti valutarendszer, amely – szándékosan vagy sem – pontosan tükrözte a kor világnézetét. Ebből a korlátolt világnézetből származik a hagyományos közgazdaságtan – a kor gazdasági gondolkodását és gyakorlatát meghatározó gondolatrendszer. Ezt az elméletet vizsgáljuk meg közelebbről a következő fejezetben.

Záró gondolatok

Napjaink pénzügyi rendszere és bankrendszere az 1700-as évek Nyugat-Európájában lezajló jelentős társadalmi változások eredménye. A felvilágosodás korának új banki és pénzügyi rendszerei tették lehetővé az iparosodást, a nemzetállamok kialakulását, a középosztály felemelkedését, a világiasodást és a kereskedelem térnyerését. Az új világnézet elutasított minden azt megelőző tudománytalan, vallásos elméletet. Bár a modernizmusnak számos jótékony hatása volt, a tudományos vizsgálat új módszere elutasította az előző kor szokásait és tapasztalatait. Ironikus módon azzal, hogy analitikus módszerrel kereste a tudást, az emberi lét és történelem számos elemét figyelmen kívül hagyta, köztük azt a pénzügyi gondolatrendszert és gyakorlatot, amely felvirágoztatta az érett középkor társadalmát.

8. fejezet

Gazdasági rövidlátás

*A közgazdaságtan sosem volt igazán tudomány.
Sőt, most még kevésbé az, mint néhány éve.*

Paul L. Samuelson

A közgazdaságtan különleges szerepet játszott a modern társadalom kialakulásában. A jelenlegi monetáris rendszerhez hasonlóan, a modernista világnézet és a felvilágosodás eszméire alapuló társadalom létrehozásának igénye jelentős hatást gyakorolt a közgazdaságtanra. Azonban ez fordítva is igaz: a közgazdaságtan a modernista világkép legfontosabb újjáteremtője lett.

Newton és mások nagy tudományos felfedezéseit követően az elméleti szakemberek mindent megtettek, hogy a közgazdaságtant a természettudományokhoz hasonlóvá formálják, és megfosszák azoktól a módszerektől és elméletektől, amelyek akkor voltak rá jellemzők, amikor még az erkölcsfilozófia egyik ágának tartották. Ezt úgy kívánták elérni, hogy megpróbálták integrálni a matematikával. A tudományos forradalomtól kezdve egyre inkább a matematika nyelvén kísérelték meg leírni a természeti jelenségeket. „Az olyan problémákat, amelyek az ókori görögök óta foglalkoztatták az emberiséget – mint a bolygók mozgása vagy a hegedű húrjainak rezgése – hirtelen megoldották”.¹ Feltámadt a remény, hogy pontos tapasztalati adatok segítségével a közgazdaságtan ugyanolyan pontosan le fogja tudni írni a modern társadalmat, mint ahogyan a fizika is leírható.

Azonban, amikor a közgazdaságtan az 1700-as években megszületett, még csak az algebrára és néhány számszerűsített példára hagyatkozott. A fejlett matematika és a közgazdaságtan nem találkoztak egymással egészen az 1800-as évek második feléig, amikor megszületett a kereslet-kínálat elmélete és az egyensúlyelmélet.

Az egyensúlyelmélet

Adam Smith idejétől napjainkig közgazdászok tucatjai vizsgálták, hogy egy áru iránti kereslet és kínálat hogyan befolyásolja annak árát. Számos közgazdász szerint egy szabad, versenyre épülő piacon egy adott áru esetében a fogyasztók kereslete és a gyártók kínálata előbb-utóbb egyensúlyi állapotba kerül.

Ez az elmélet különösen érdekelte a 19. századi közgazdászt, Léon Walrast, aki párhuzamot vélt felfedezni a fizika egyensúlyi pontjai és a közgazdasági rendszerek egyensúlya között. Azt állította, hogy egy szabad és etikus piacgazdaságban a rendelkezésre álló erőforrásokat figyelembe véve a piaci szereplők egyensúlyi állapotra fognak törekedni; egy olyan természetes nyugvópontra, amelyben a kínálat egyenlő a kereslettel, az erőforrásokat a lehető leghatékonyabban használják fel és a társadalom optimális jólétet ér el. Walras meg volt

győződve, hogy ez az egyensúlyi pont matematikai módszerekkel kiszámítható. Kifinomult, a fizikában használt differenciálegyenletek segítségével Walras fő művében, *A tiszta politikai gazdaságtan elemeiben* (1874) tette halhatatlanná egyensúlyelméletét. Ez a munka olyan matematikai útirány és gondolatok kiindulópontja volt, amelyek még több mint egy évszázadon át uralták a hagyományos közgazdaság elméletét. Sajnos a számítások és az egyensúlyelmélet kidolgozásához használt feltevések jó része alapvetően hibás volt.

Az egyenleteket Walras teljes mértékben a termodinamika első főtételéből, az energia-megmaradás törvényéből származtatta. Ez a tétel kimondja, hogy az energia átalakulhat, de nem keletkezhet és nem vesztet el. Az első tétel azonban a termodinamika elméletének csak egy része.

Walras számításaiból teljesen hiányzik a termodinamika második főtétele, amely kimondja, hogy az entrópia – azaz egy rendszer rendezetlenségi foka – mindig növekszik. Idővel minden dolog romlásnak indul. „Az autók berozsdásodnak, az épületek leomlanak, a hegyek erodálódnak, az alma elfonnyad, a kávéba öntött tejszín egyenletesen elkeveredik”²

Az entrópia minden olyan rendszer sajátja, amely önálló, nyugalomban és egyensúlyi állapotban van, azaz zárt. De mi tudjuk, hogy a gazdaságról sok minden elmondható, de az nem, hogy egyensúlyban és nyugalomban volna, vagy zárt rendszert alkotna. Fejlődik, alkalmazkodik, növekszik, csökken és szorosan kötődik a változó környezethez, miközben rengeteg energiát nyel el a környezetéből (napenergiát, ásványi anyagokat, emberi munkát és állati erőforrásokat), és szintén rengeteg mellékterméket bocsát ki a világba (gázok, hulladék, szennyezőanyagok). A gazdaság valójában alig hasonlít a newtoni fizika mechanikus modelljeire. Inkább a természetben lévő komplex, adaptív, nyílt rendszerekre hasonlít, amelyekkel a biológia tudománya foglalkozik.

Ráadásul Walras, hogy elmélete helyességét bizonyítsa, a gyakorlatnak ellentmondó, idealizált feltételezésekre hagyatkozott, mint a tökéletesen működő szabad piac, a tökéletesen hatékony cégek, a briliáns piaci szereplők, akik mindenről tudnak, ami a piacon történik, és még sorolhatnánk. A valóságban a cégek, a részvényesek, a piac és a gazdaság egyéb résztvevői egy komplex, tökéletlen, folyamatosan változó, dinamikus világban mozognak.

Eric Beinhocker 2006-os könyvében, melynek címe *The Origin of Wealth – Evolution, Complexity, and Radical Remaking of Economics* (A vagyon eredete – a közgazdaságtan evolúciója, komplexitása és radikális átalakítása), részletesen leírja, milyen tévhitre alapul az egyensúlyelmélet és a hagyományos közgazdaságtan – a „tankönyvekben, hírekben és az üzleti, politikai életben szereplő” közgazdaságtan tévhitét.³

Az egyensúlyelmélet rosszul sorolta be a közgazdaságtant a tudományok rendszerébe, és csak a termodinamika első tételét használta. Egyik tévképzete az volt, hogy az energiához hasonlóan a vagyon sem keletkezik és nem is vész el. „A világ véges mennyiségű erőforrással kezdődött, amely eloszlik a felhasználói között”⁴ Philip Mirowskit, az illinois-i Notre Dame Egyetem professzorát idézve Beinhocker így ír: „az általános egyensúlyi modellek szerint a gazdaság nem képes új vagyont létrehozni, mint ahogy egy darab szén sem képes reprodukálni önmagát”⁵

Walras valószínűtlen feltételezéseivel kapcsolatban Beinhocker Axel Leijonhufvudot, a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem (UCLA) közgazdászát idézi, aki megjegyzi: „[a hagyományos közgazdaságtan] hihetetlenül kisszámú embert hihetetlenül egyszerű helyzetekben képzel el, míg a világot olyan helyként lenne pontosabb leírni, ahol hihetően egyszerű emberek hihetetlenül komplex helyzetekkel [néznek szembe]”⁶

Walrast – csakúgy, mint kortársait – nemes szándék vezérelte. Célja az volt, hogy a közgazdaságtant matematikai bizonyossággal írja le, és, hogy olyan tudományt teremtsen a társadalomnak, amely biztosítja a rendet, a stabilitást és a kiszámíthatóságot a piacon. Ezt a magasztos célt azonban nem sikerült elérnie. A közgazdaságtan rossz besorolása a tudományok közé és az egyensúlyelmélet túlegyszerűsített elméletei inkább „kényszerzubbonyként hatottak, a közgazdászokat arra kényszerítették, hogy teljesen irreális feltevésekre hagyatkozzanak. Ezek az elméletek ahelyett, hogy növelték volna, inkább csökkentették a közgazdaságtan tapasztalati megismerhetőségét”. Beinhocker így foglalja össze mondandóját: „Walras azzal, hogy hajlandó volt leegyszerűsíteni a valóságot a számszerű előrejelezhetőség érdekében, felállított egy mintát, amelyet a közgazdászok még száz éven keresztül követtek”.⁷

Ugyanaz a leegyszerűsítés, amely az általános egyensúlyelméletet és a hagyományos közgazdaságtant jellemezte, megfigyelhető a nemzeti valutáink rendszerében is.

A GNP, a GDP és a pénzáramlás

Az 1929-es összeomlás és az azt követő válság hatására a közgazdászok és a politikusok megkérdőjelezték a gazdaság működéséről alkotott addigi elméleteket. 1932-ben az Egyesült Államok kormánya felvett egy fiatal közgazdászt és statisztikust, hogy alkosson meg egy szabályrendszert, amelyekre egy új országos elszámolási rendszert lehet alapozni. A fiatal közgazdász Simon Kuznets volt, aki megalkotta a bruttó nemzeti termék (GNP) fogalmát.

A GNP egy ország vállalatai és lakói által termelt áruk összértékét mutatta meg. Bár jóval komplexebb és kifinomultabb volt, mint bármely addigi rendszer, alap gondolata ugyanazt a redukcionista eszmét tükrözte, mint amit az egyensúlyelméletben találunk.

A GNP feltételezi, hogy minden gazdasági tevékenység egyszerűen és pontosan mérhető annak ára szerint, ebből eredően pedig a pénzáramlás által. Ebből kiindulva a GNP egyetlen mutatót használ egy ország gazdasági helyzetének leírására: a pénz használatát. 1991-ben a GNP-t felváltotta a bruttó hazai termék (GDP), amely kissé változtatott a számításba bevont tényezők körén, de a mérés tárgyán nem: továbbra is a pénzben leképezett tranzakciókat vizsgálta.⁸

A GDP minden egyes pénzügyi tranzakciót hasznosnak ítél, amíg a pénz használata nélkül született árucserét vagy szolgáltatást figyelmen kívül hagyja. A barterügyleteket például egyáltalán nem figyeli, sem a családi gondozást vagy az önkéntes munkát. Azonban, ha ugyanezeket a tevékenységeket valaki pénzért végzi, akkor már mérhető, és ezért számít. Úgy becsülték például, hogy ha az amerikai szülőknek kifizetnék a gyermeknevelés során végzett munkájukat, akkor évi 134 000 dollárt keresnének csak ezzel.⁹ Hasonlítsuk össze ezt a számot azzal az 54 000 dollárral, amit egy hivatásos ápoló, és a 34 000 dollárral, amit egy tűzoltó keres.¹⁰ A szülők a fenti esetben nem azért keresnének többet, mert a számot magasabb órabérre alapozták, hanem a gyereknevelésre fordított munkaórák száma miatt.

Apa, mesélj nekem a gazdaságról!

Nem szerencsés és jelentős következményekkel jár, hogy a GDP számításakor teljesen figyelmen kívül hagyják a pénzmozgással nem járó tevékenységeket. Ezek a tevékenységek rendkívül fontosak a társadalom működésében, és a teljes gazdasági tevékenység jelentős részét teszik ki az egyes közösségekben és országokban. Azonban a hagyományos gazdaságtan számára teljesen láthatatlanok maradnak, mert nem játszik bennük szerepet a pénz.

A nem pénzben kifejezett gazdaság válsága, a család és a közösségek felbomlásának veszélye negatív jövőt fest a társadalom számára. Azonban szigorúan pénzügyi szemmel nézve azt mondhatnánk, hogy mivel ezek nem mérhetőek, ezért nincs értékük. Ha pedig a társadalmi válság egy olyan pontra jut, ahol már valakinek fizetnie kell egy társadalmi probléma megoldásáért, akkor ennek költségei a GDP rendszerében valójában profitként jelentkeznek.

Ahogy Clifford Cobb, Ted Halstead és Jonathan Row közgazdászok rámutatnak, „a GDP nemcsak hogy elfedi a társadalom szerkezeti válságát – amely az emberi élet természetes környezete, és mint ilyen, ezen múlik a gazdaság és maga az élet is –, hanem ráadásul úgy jeleníti meg ezt a válságot, mint gazdasági hasznot”.¹¹

A lelki tanácsadást, szociális munkát és szenvedélybetegségek kezelését, amelyekre a pénzen kívüli világ semmibevétele miatt van szükség, valójában gazdasági haszonként értékelik. A bűnözés milliárdokat ad a GDP-hez, mert börtönöket kell építeni miatta, rendőrségi védelmet kell biztosítani és helyre kell hozni az általa okozott károkat. A természeti erőforrásaink kimerítése, az ipari szennyezések utáni helyrehozatal és orvosi kezelések, az olyan katasztrófák, mint az Exxon Valdez vagy a BP fűrótornyának tragédiája, a szeptember 11-i terrortámadások, a Katrina hurrikán pusztítása utáni helyreállítás, a háborúk és a gazdasági mentőcsomagok dollármilliárdjai a GDP kicsavart logikája szerint mind-mind egy ország gazdasági életének virágzásáról tanúskodnak.

A közgazdászok és a politikusok már rég tudnak a gazdasági elszámolási rendszerünk tökéletlenségéről. Már az 1930-as évekből is találunk rá példát, sőt maga Simon Kuznets, a GNP kitalálója is kritizálta, hogy mindent ezzel próbáltak mérni: „Egy ország jólétét aligha lehet mérni a nemzeti jövedelem mértékével. Ha a GNP magas, hogy lehet, hogy Amerika válságban van? Meg kell különböztetnünk a növekedés mennyiségét és minőségét, a kiadásokat és a bevételeket, a rövid és a hosszú távú eredményeket”.¹²

Bár már évtizedek teltek el, a kritikus elemzés folytatódik. Herman Daly, a Világbank volt munkatársa ezt írja: „A jelenlegi nemzeti számviteli rendszer úgy kezeli a Földet, mintha egy felszámolás alatt álló cég lenne”.¹³ Sokan mások is hasonlóan vélekednek (lásd az alábbi írást).

Robert F. Kennedy és a GNP

A GNP alábbi kritikája Robert F. Kennedytől származik, aki a Föld barátai mozgalom gyűlésén mondott beszédet New Yorkban, 1963-ban. A beszéd nagy részét – akkor már szenátorként – megismételte egyik utolsó, 1968 márciusában mondott beszédében is.

„A bruttó nemzeti termékben benne van a cigaretták reklámozása és az általuk okozott levegőszennyezés, a mentőautók, amelyek egy tömegkarambol után szállítják el a sérülteket. Beleszámítanak az ajtóinkra szerelt különleges zárak, és a börtönök, ahová azokat zárjuk, akik feltörik őket. A GNP magába foglalja a vörösfenyők pusztulását és a Lake Superior károsodását. A napalm-bombák és a nukleáris fegyverek gyártása növeli az értékét[...] És bár ez mind beleszámít a GNP-be, azonban sok minden van, amit képtelen befogadni.

Nincs benne a családunk egészsége, a gyermekeink oktatása vagy a játékok öröme. Közömbös a gyáraink és utcáink biztonsága iránt. Nem törődik a verseink szépségével vagy a házasság erejével, a vitáink ésszerűségével vagy a közhivatalnokok becsületességével. [...] Nem méri sem humorunkat, sem bátorságunkat, sem bölcsességünket vagy tanulásunkat, sem együttérzésünket, sem hazaszeretetünket. Röviden, mindent mér, kivéve azt, ami értékessé teszi az életet”.¹⁴

Az elszámolási rendszerünk nyilvánvaló korlátai, és más, az életünket sokkal pontosabban leíró mércék – mint a Calvert-Henderson életminőség-mutatók¹⁵ – ellenére, a GDP még mindig kitart. És ugyanúgy tovább élnek a megkérdőjelezhető gyakorlatok, amelyeket a GDP legitimál azzal, hogy gazdasági haszonként mutatja be őket. Ezt a mechanizmust ma már a világon mindenhol elfogadták, melynek következményei rendkívül károsak. Indonézia például a GDP-mutató szerint az 1970-es évek óta rendkívül sikeres utat járt be. „Azonban ezt úgy érte el, hogy letarolta erdőit, kimerítette termőföldjét, és kiárusította értékes, nem megújuló ásványkincsvagyonát. Röviden eladta a jövőjét a rövid távú, könnyen számszerűsíthető siker érdekében”.¹⁶

Clifford Cobb, Ted Halstead és Jonathan Rowe szerint a GDP azért tart ki még mindig, mert „intézményeinknek szüksége van rá: a tapasztalati bizonyosság látszatát egyesíti a professzionális irányítás látszatával, és egyszerűen megfogalmazható, konyhakész üzenetet sulykol”.¹⁷ Az üzenet pedig az, hogy a pénz aktivitása, és az ezzel együtt járó gazdasági növekedés boldogságot és biztonságérzetet eredményez. Ez a tévhit „már annyira beágyazódott, hogy gyakorlatilag meghatározza a nyugati, fogyasztásra épülő társadalmunkat”.¹⁸

A GDP használatát az is magyarázza, hogy az öt megalkotó korlátolt gondolatrendszeren belül valójában van értelme: azaz pontosan tükrözi azt a leegyszerűsítő elvrendszert, amelyből gazdasági és pénzügyi rendszereink származnak. Amikor például egy közgazdász a „gazdaságról” vagy a „piacról” beszél, gyakran nem az egész gazdaságra gondol, csak a gazdaság vagy piac könnyen mérhető részére. Csak akkor eszmélhetünk rá gondolkodásunk és gyakorlatunk hibáira, ha a gazdaság szó alatt végre a teljes gazdaságot értjük, és azt vizsgáljuk, milyen következményekkel járnak tetteink a való életben. Monetáris rendszerünk és gazdasági

tételeink a fent leírt, iparosodás korabeli gondolkodásmódból erednek. Azonban ha megvizsgáljuk, mi zajlik most a világban és mire lenne szükségünk, akkor rájövünk: legfőbb ideje, hogy felülvizsgáljuk és megváltoztassuk modern elméleteinket, nézeteinket és rendszereinket, méghozzá ugyanazzal az erővel, meggyőződéssel és céltudatossággal, mint a felvilágosodás korának nagy gondolkodói tették azt a középkori európai társadalommal.

Záró gondolatok

Az általános egyensúlyelmélet és a GDP annak a gondolkodásmódnak az emblematikus képviselői, amely – minden jó szándéka ellenére – úgy próbálja leírni a világot, hogy annak csak bizonyos, könnyen számszerűsíthető tényezőit veszi figyelembe. A matematikai bizonyosság és gazdasági kiszámíthatóság keresése közbeni kihagyások és egyszerűsítések jó eredmények helyett korlátolt világnézethez és súlyos következményekhez vezettek.

Ezek a sok fontos tényezőt kirekesztő hagyományos elméletek vezettek a társadalmat és a környezetet fenyegető mai problémákhoz. Mi több, a jelenlegi problémáink megoldásának eszközeit és a továbbfejlődés útját nem is találhatjuk meg a hagyományos gazdaságméleten belül. A megoldások csak akkor fedik fel magukat, ha szélesítjük látókörünket és kilépünk a jelenlegi elméletek korlátaiból.

9. fejezet

Egy válság tanulságai

*Egy ember bölcsessége csak saját idejének bölcsességéből
eredhet, a tudatlansága pedig annak tudatlanságából.*

Henry David Thoreau

2008-ban a világgazdaság a padlóra került. Több tízmillió munkahely és több billió dollár veszett oda. Nem sok elemző látta előre a válságot. Épp ellenkezőleg: a recesszió előtt sok közgazdász nem győzött gratulálni magának, hogy micsoda sikereket ér el a saját területén. A Nobel-díjas Robert Lucas például, az Amerikai Közgazdasági Szövetségnek elnökeként tartott 2003-as beszédében azt mondta: „a válságmegelőzés központi problémáját megoldottuk”.¹ Lucas nem volt egyedül ezzel a vélekedéssel. Egy másik Nobel-díjas közgazdász, Paul Krugman megjegyzi, hogy a legtöbb közgazdász még a válság kitörése előtt közvetlenül „sem látta egy katasztrofális kudarc lehetőségét a piacgazdaságban”.²

Alig néhány évvel a hetven éve nem látott visszaesés után, és miután a szakértők túlnyomó többsége kudarcot vallott a válság előrejelzésében, nagy zűrzavar alakult ki a gazdaságban. Ahogy az a nagy világválság korai szakaszában is történt, a kormány, a bankok és a piacfelügyeleti szervek minden apró javulást úgy üdvözölnek, mint „a válság végét”. Az ilyen kijelentések azonban – most és akkor is – abban a hitben gyökereznek, hogy ha bármi mást mondanának, az csak rontana a helyzeten. Ahogy a *The Economist* gazdasági lap írta 2008. október 11-i vezércikkében: „A pénzügyi szektorban a bizalmon múlik minden”.³

Azonban manapság sokan nem bíznak abban, hogy a gazdaság erőre kap. Főleg azok a milliók nem látják optimistán a helyzetet, akik az elmúlt években váltak munkanélkülivé, vagy kényszerültek nem a végzettségüknek megfelelő munkát vállalni. Azonban rajtuk kívül is sokan aggódnak a gazdaság helyzete miatt, beleértve néhány, de egyre növekvő számú közgazdászt is. Közéjük tartozik Krugman is, aki 2010 közepén azt nyilatkozta: „egy új válság kezdeti szakaszában vagyunk”.⁴

Amit sokan a gazdasági fellendülés jeleinek vélnek, azt néhány közgazdász félrevezetőnek és átmenetinek tartja – ez rímel a harmincas évek vélekedésére is.

A történelem azt mutatja, hogy ugyan előfordult egy-két gazdasági javulás a harmincas évek elején, de ezek egytől egyig tiszavirág-életűek voltak. Csak az 1929-es tőzsdei összeomlás után jöttek rá, hogy kitört a válság. A gazdasági döntnökök, a Wall Street nagyágyúi, a közgazdászok, befektetők és sokan mások sem értették, hogy mi bontakozik ki a szemük előtt, és minden tűnő javulásról azt hitték, hogy a remélt piaci fordulat érkezett el. De a remény nem volt elég, hogy ellensúlyozza a hibás elképzeléseket a gazdaság valós működéséről, vagy azokat a döntéseket, amelyeket ezekre alapoztak. A Nagy Világválság egy teljes évtizedig fennmaradt és a világtörténelem legdrámaibb összeomlását hozta el. Ami pedig nagyon nyugtalanító: a történelem mostanában sok tekintetben megismétli önmagát.

A fent említett 2008-as cikkben a *The Economist* így ír: „mivel rosszul diagnosztizálták a válság okait, aligha meglepő, hogy számos döntéshozó nem látta át annak elburjánzását”.⁵ A cikk szerzője jól látja ezt, azonban az okok sokkal mélyebbre nyúlnak, mint ahogy azt általában gondolják.

Sok energiát és papírt elfogyasztottak, hogy felelősöket találjanak a mostani válságért. A pénzügyi szektor kapzsisága, a szabályozók szűklátókörűsége, a gazdasági szabályozás lazításán alapuló politika, a hozzáértés hiánya a gazdaság különböző szintjein mind-mind az említett okok között voltak. A mi véleményünk az, hogy – bár talán ezek mindegyikének megvolt a maga szerepe a válságban – lényegében egy sokkal mélyebb, rendszerszintű problémával nézünk szembe: a jelenlegi pénzügyi felfogásunk problémájával.

Bár a mostani válság az 1930-as évek óta a legsúlyosabb, ez távolról sem az első ilyen válság azóta. Ellenkezőleg, a gazdasággal kapcsolatos problémák nagyon is gyakoriak. A Világbank nem kevesebb, mint 96 banki és 176 pénzügyi válságot jegyzett fel csupán abban a 25 éves időszakban, amely a Nixon amerikai elnök által az 1970-es években bevezetett lebegő árfolyamrendszerrel kezdődött. Azonban már ezen időszak előtti banki és monetáris válságokra is igaz, hogy – a gazdaságtörténész Charles Kindleberger szavai szerint – „aligha nevezhetők ritkának”.⁶ Kindleberger nem kevesebb mint 48 nagy gazdasági összeomlást írt össze az 1637-es holland tulipánmániától az 1929-es tőzsdekrachig. Az Egyesült Államok Nemzeti Gazdaságkutató Hivatala szerint 1790 óta csak az Egyesült Államok 47 válságon esett át, amelyek közül sok a nagy világválság utáni évtizedekben zajlott le.

Ezek a sorozatos visszaesések különböző helyeken és időben, más és más szabályozással és egymástól nagyon eltérő fejlettségű gazdaságokban következtek be. Ez azt jelenti, valójában nem mások, mint sokatmondó tünetei egy rendszerszintű, strukturális problémának.

Ha tényleg van egy ilyen mélyebb ok, az megválaszolná a kérdést: miért van az, hogy a válságok kezelésére hozott új szabályok a legjobb esetben is csak arra voltak jók, hogy csökkenték a banki és monetáris válságok gyakoriságát, és egyáltalán nem tudták kezelni azok szörnyű gazdasági és szociálpolitikai kihatásait. Egy mélyebb strukturális probléma azonosítása rávilágítana arra is, hogy a legképzettebb, legokosabb emberek sem voltak képesek elkerülni a nagy pénzügyi katasztrófákat, bármilyen szorgalmasan dolgoztak is, akár a szabályozás, akár a pénzügyi szolgáltatások területén. Végül, ha monetáris rendszerünket strukturális probléma fenyegeti, akkor hiába hoznánk olyan újszerű és szigorú szabályozást, amely képes kordában tartani az emberi kapzsiságot, ez csak késleltetni tudná a következő válság beköszöntét.

Amíg ezeket a kritikus fontosságú kérdéseket nem elemezzük és nem válaszoljuk meg, nem számíthatunk arra, hogy valaha is vége lesz a költséges pénzügyi összeomlások sorának, és nem reménykedhetünk gazdaságaink hosszantartó bővülésében sem.

Hogy alátámasszuk a monetáris paradigmáról és az új kezdeményezésekről szóló állításunkat, felidézzük azokat a szinte elfeledett történeteket, amelyek a kiegészítő valutákról szólnak, és a nagy gazdasági világválság nehéz éveiből származnak, Európából és az Egyesült Államokból.

A kiegészítő valuták és a második világháború

A 20-as és 30-as években számos kiegészítő valuta volt forgalomban, többek között Németországban, Ausztriában, Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában, Svédország-

ban, a balti államokban, Kanadában, Mexikóban, Kínában, az Amerikai Egyesült Államokban és a világ más országaiban. Ezek a kezdeményezések a korszak drámai körülményeire adott válaszként születtek, mivel a helyi közösségek, kicsik és nagyok egyaránt, képtelenek voltak saját társadalmi-gazdasági szükségleteiket kielégíteni. A következőkben két, Németországból és Ausztriából ismert kezdeményezést, valamint a második világháborút megelőző időszakban az Amerikai Egyesült Államok kiegészítő valutákról kialakított álláspontját vizsgáljuk meg részletesen.

A németországi hiperinfláció és a Wära rendszer

Németországban a nemzetgazdaság és a nemzeti valuta már több évvel a világválság előtt nehéz helyzetben volt. Az első világháború kitörése előtt, 1913-ban egy amerikai dollár 4,2 német márkát ért.⁷ Mire egy évtizeddel később, 1923 novemberében a németországi infláció a tetőfokára hágott, a dollár árfolyama elérte a 4,2 trillió márkás szintet, ami már tarthatatlan volt. Milliárdokba került egy postai bélyeg, egy vekni kenyérért pedig egy egész talicskányi pénzt kellett adni. Akkoriban majdnem százmillió trillió német márka volt forgalomban.⁸ A napi bért a munka megkezdése előtt alkudták ki, és naponta kétszer fizették, a megkeresett pénzt pedig rendszerint egy órán belül el is költötték.

Ezek a kétségbeejtő körülmények arra sarkallták az embereket, hogy szükségleteik kielégítésére alternatív megoldásokat találjanak. Ennek következtében egyre nagyobb érdeklődés övezte a helyi kibocsátású kiegészítő valutákat, nagyrészt a kereskedőből a társadalmi fejlődés harcosává és közgazdásszá avanszált Silvio Gesell tanításainak köszönhetően. Gesell alkotta meg az úgynevezett álláspénz (demurrage) modernkori elvét azt hirdetve, hogy használatával biztosítható a pénzáramlás (lásd alább).

Silvio Gesell, az álláspénz és a Wära

Az álláspénz vagy várakozási díj 20. századi értelmezését és használatát elsősorban Silvio Gesellnek tulajdonítják, aki megalkotta annak modern elméleti hátterét.

Gesell érdeklődése a közgazdaságtan és a pénz iránt a gazdasági válságokkal kapcsolatos személyes tapasztalataiból fakadt. 1887-ben Gesell Európából Buenos Airesbe költözött, ahol fivére vállalatánál dolgozott. Az argentinai válság azonban jelentős veszteségeket okozott a vállalatnak, ami arra indította Gesellt, hogy eltöprengjen a pénzügyi rendszer által okozott strukturális problémákon. Első ilyen témában született írása 1891-ben jelent meg The Reformation of the Monetary System as a Bridge to a Just State (A pénzügyi rendszer átalakítása az igazságos állam megteremtéséért) címmel, amit a Nervus Rerum (A dolgok veleje) és The Nationalization of Money (A pénz államosítása) című írások követtek. A vállalat irányítását fivérére hagyva, 1892-ben visszatért Európába, ahol közgazdaságtant tanult és évtizedeken keresztül a pénzügyi rendszer átalakításán fáradozott.

Gesell álláspénzzel kapcsolatos elképzelései a vasúti és tengeri fuvarozásból származtak. Minél gyorsabban lehet ugyanis egy tehervonatot vagy teherhajót be- és kirakodni, annál nagyobb a jövedelem-termelő képessége. A fordulóidő lerövidítésének érdekében várakozási díjat kellett fizetni arra az időre,

amíg a vonat, vagy hajó a kirakodásra megszabott időn túl használaton kívül állt. Ezt a gyakorlatot jelölték a demurrage kifejezéssel, amely a francia demurer igéből származik, jelentése késleltetni.

Gesell tanításainak nyomán 1929-ben Németországban létrejött a Wära Tauschgesellschaft (Wära Kereskedelmi Vállalat) nevű szervezet.⁹ A „Wära” nevet az alapítók alkották meg a német ‘Ware’ (árucikk) és ‘Währung’ (valuta) szavak összeolvasztásával. A Wära Kereskedelmi Vállalat célja „a piaci stagnálás és a munkanélküliség elleni küzdelem” volt.¹⁰ Saját valutát bocsátottak ki, a Wära szelvényt, amelynek havonta fizetendő minimális állásdíja biztosította a valuta forgását és megakadályozta annak felhalmozását. Az állásdíjat a szelvényre nyomtatott bélyegző megvásárlásával kellett leróni.

A németországi Schwanenkirchenben aratott sikerét követően a Wära helyi pénz (más néven pecsét-, vagy cserepénz) a nemzetközi érdeklődés középpontjába került.

A hiperinflációs időkig Schwanenkirchen legfontosabb munkaadója, gazdaságának motorja a helyi szénbánya volt. Azonban az 1920-as években sok németországi vállalathoz hasonlóan csődvédelem alá került, majd bezárták és jóval a becsült értéke alatt, 8 000 márkás áron eladásra kínálták.

A bányát az egyik korábbi termelésvezető akarta megvenni, de nem kapott bankhitelt. Max Hebecker ezért elhatározta, hogy a Gesell elképzelései alapján létrehozott Wära cserepénz koncepcióját fogja alkalmazni. Összegyűjtötte a bányászokat, a helyi boltosokat, és másokat, akik érintettek lehettek az új pénz használatában. Elmagyarázta nekik, hogy csak akkor nyithat meg újra a szénbánya, ha mindannyian beleegyeznek, hogy Wära cserepénzben kapják a munkabérüket az addigra gyakorlatilag értéktelen nemzeti valuta helyett, és hogy a bányából felszínre hozott szénkészlet fog a cserepénz fedezetét szolgálni. Élénk vita után végül mindannyian beleegyeztek.

A kiegészítő valuta elfogadása jó üzleti döntésnek bizonyult. Azokban az időkben, amikor sok németországi vállalkozás és közösség a túlélésért küzdött, a Wära használata nemcsak megmentette a szénbányát és felpezsdítette a helyi gazdaságot, de országos forgalomba is került.

Hamarosan több mint 2 000 németországi vállalkozás fogadta el fizetőeszközként, illetve használta az egymás közötti elszámolásban. Számos bank még Wära-számlát is nyitott. A Wära óriási sikere okozta azonban a vesztét is.

9.1. ábra - Wära szelvény eleje és hátulja

A német központi bankot (Reichsbank) nyugtalanította a Wära és a többi forgalomban lévő kiegészítő valuta sikere. Az a tény, hogy a nehéz gazdasági környezetben a cserepénz megkönnyítette a vállalkozások helyzetét, valamint, hogy használata hosszútávon az egész nemzetgazdaság (és maga a bankrendszer) számára is jótékony hatással lehet, eltörpült a jegybank vélt félelme mellett, miszerint a kiegészítő valuták veszélyeztetik a jegybank kizárólagos valuta-kibocsátási jogát. Ennek következtében 1931 októberében a Wära-t és a többi kiegészítő valutát törvényi úton betiltották. Az erről szóló törvény, a “Brüningsche Notverordnungen” (Brüning szükségintézkedései), a jegybank akkori elnökéről és az ország külügyminiszteréről, Heinrich Brüningről kapta a nevét.¹¹

Két évvel a kiegészítő valuták betiltása után, a folyamatosan romló gazdasági környezetben Németország politikai életében drámai fordulat következett be.

A náci párt felemelkedése

A kiegészítő valuták betiltásával egy időben a német jegybank egy sor inflációt mérséklő intézkedést hozott, ami jelentősen szűkítette a pénzkínálatot Németországban.¹² Az ebből fakadó likviditási problémák miatt a schwanenkirchen-i szénbányát több száz más vállalkozással együtt be kellett zárni. A munkanélküliség ismét az egekbe szökött.

Mivel az érvényben lévő pénzügyi monopólium egyre nehezebbé tette az emberek számára, hogy helyi szinten próbálják megoldani a problémákat, a központból vezérelt megoldások váltak vonzóvá. Bajorország sörházaiban egy addig ismeretlen osztrák bevándorló szenvedélyes beszédei, amelyek új munkahelyeket és Németország dicsőségét ígérték, egyre nagyobb közönséget vonzottak. A fiatalembert Adolf Hitlernek hívták.

Azt hihetnénk, hogy a kiegészítő valuták betiltása, a gazdasági helyzet romlása és a radikális tekintélyelvű politikai ideológia egyidejű megjelenése egymástól független véletlen egybeesés, és csak Németországban fordult elő. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy szinte pontosan ugyanez játszódott le a szomszédos Ausztriában is.

Ausztria és a Wörgl

Amikor Michael Unterguggenberger az ausztriai Wörgl város polgármesterévé választották, a munkanélküliség óriási mértékű, az önkormányzat pedig majdnem fizetéképtelen volt. Rengeteg megvalósítandó terve, és sok lelkes, az elvégzendő munkára alkalmas embere volt. A bankban azonban csak 40 ezer schilling állt rendelkezésére, ami éppen csak 20 ember egyhavi fizetését fedezte. Nyomorúságos összeg ahhoz képest, amire szüksége lett volna.

Ahelyett, hogy a maradék kevés pénzt a megvalósítandó projektekre fordította volna, a polgármester a teljes összeget letétbe helyezte egy bankban annak a 40 ezer schilling értékű kiegészítő valutának a fedezetéül, amit Wörgl város bocsátott ki közmunka kuponok (német hivatalos neve: Banknotenausweis), formájában, és amit egyszerűen csak Wörgl-nek neveztek. A német Wära-hoz hasonlóan a Wörgl is cserepénz volt, amely egy úgynevezett forgalmiilletéket tartalmazott. Ez volt tulajdonképpen az álláspénz, amit minden hónapban a névérték egy százalékának megfelelő értékben a szelvényre bélyegeztek. Mint minden más állásdíj, ez a forgalmi illeték is azt a célt szolgálta, hogy a pénzt mozgásban tartsa. Azok, akiknek Wörgl-lel fizettek igyekeztek a szelvényeket minél előbb továbbadni. A megnövekedett pénzforgalom a helyi közösségben további munkalehetőségeket teremtett.

9.2. ábra – A Wörgl helyi pénz első oldala

Az osztrák Wörgl a német Wärahoz hasonlóan óriási siker volt. Wörgl hamarosan Ausztria egyetlen olyan városa lett, ahol teljes volt a foglalkoztatottság. Ezt a helyi közösségi valuta gyors forgása tette lehetővé, ami becslések szerint nyolcszor annyi munkahelyet teremtett, mint amennyit a nemzeti valuta, a schilling képes volt. A felhalmozást megakadályozó állásdíj különösen hatékony munkahelyteremtő eszköznek bizonyult.

Alex von Muralt svájci esszéista, a Wörgl tanulmányozása során arról számolt be, hogy a polgármester örömmel mesélte, milyen „szívesen fizetnek adót az emberek, sok esetben előre”.¹⁷ Vizsgálódása befejezésekor Von Muralt megjegyezte:

*Az adófizetők abbéli igyekezte, hogy kifizessék az adót, véleményem szerint egyszerűen abból fakad, hogy az a vállalkozó, aki a hónap vége felé még jelentős összegű cserepénzzel [Wörgl] rendelkezik, könnyen és veszteség nélkül szabadulhat meg tőle, ha eleget tesz helyi adófizetési kötelezettségének. Az emberek hozzáállása szemmel láthatóan megváltozott. Míg korábban az adófizetés volt az utolsó, ma ez az első.*¹⁸

A Wörgl sikerének híre hamar elterjedt. Ausztriában több mint 200 város és falu akarta átvenni ezt a kiegészítő valutát saját gazdasági problémáik megoldása érdekében. Még Eduard Dalladier, a francia miniszterelnök is ellátogatott Wörgl-be, hogy saját szemével lássa a „wörgl-i csodát”.

Ekkor azonban az osztrák nemzeti bank közbelépett. A német jegybankhoz hasonlóan úgy döntöttek, hogy érvényt szereznek kizárólagos valuta-kibocsátási joguknak, és büntethetővé tették a valuta kibocsátását. A kiegészítő valutát betiltották, Wörgl városában pedig nagyon rövid időn belül ismét 30 százalékra nőtt a munkanélküliség. Ahogy az előre látható volt, a szomszédos Németországhoz hasonlóan Ausztriában is folytatódott a gazdasági hanyatlás.

Ausztriában az 1938-as Anschluss, Ausztria náci megszállása és a náci Németországhoz csatlóása időszakában Adolf Hitlert sokan gazdasági és politikai megmentőjüként üdvözölték.

Amerika végzetes döntése

A Wörgl sikere gyorsan felkeltette az USA döntéshozóinak figyelmét, akik éppen a nagy gazdasági világválság megoldásán és az óriási munkanélküliség csökkentésén fáradoztak. Megbeszélések folytak Irvin Fisher, a Yale egyetem híres közgazdásza, Russell Sprague, a Harvard egyetem közgazdaságtan professzora és Dean Acheson, pénzügyminiszter-helyettes között. Mindannyian meg voltak győződve arról, hogy a Wörgl-modell egyszerű és gyors kilábalást hozhat a válságból. Fischer hivatalosan is kijelentette: „Egy kiegészítő valuta megfelelő alkalmazása három héten belül megoldaná a válságot az Egyesült Államokban!”¹⁹

Roosevelt elnökkel is találkoztak, és egy Wörgl-típusú kiegészítő valuta bevezetését javasolták. Fisher szerint, habár Rooseveltre nagy hatást tett, a kiegészítő valuta bevezetésével kapcsolatos végső döntést az elnök tanácsadói hozták meg, akik inkább egy sor új szövetségi program bevezetését szorgalmazták, amelyekből könnyebben lehetett politikai tőkét kovácsolni. Az új programok között találjuk a gazdasági újjáépítés pénzügyi csúcsszerveinek (Reconstruction Finance Corporation) fejlesztését és a szövetségi kormány által irányított nagyszabású munkahelyteremtő projekteket, amelyek mind részét képezték a később New Deal néven ismertté vált programcsomagnak.

Az úgynevezett szükségpénzeket (ez volt a kiegészítő valuták fedőneve) közigazgatási rendelettel betiltották. A tiltás (amelyet hivatalosan nem indokoltak) az összes jelenlegi és a jövőbeli kiegészítő valutára vonatkozott. Végül, az 1930-as gazdasági válság kezelése során az Egyesült Államok nem használta ki az ebben a pénzügyi újításban rejlő lehetőségeket.

A közhiedelemmel ellentétben nem a Roosevelt kormányzat központilag irányított kezdeményezései vezették ki az országot a válságból. Tény, hogy az elrendelt közmunkaprogramok sok embernek biztosítottak munkalehetőséget, valamint, hogy óriási és létfontosságú közösiinfrastruktúra-fejlesztés zajlott. Ma már azonban a gazdaságtörténészek többsége egyetért abban, hogy az Egyesült Államok gazdasági fellendülése főként a háborús készülődésnek köszönhető. Ezt még maga Roosevelt elnök is elismerte, amikor a következőt mondta: „Nem Dr. New Deal, hanem Dr. Nyerd meg a Háborút vetett véget a válságnak!”²⁰

A sors iróniája, hogy történelmi hagyományai és pénzügyekben vívott küzdelmei ellenére éppen az Egyesült Államok vetette el a fent említett megoldást. A Nagy-Britannia ellen vívott függetlenségi háborút megelőzően ugyanis az amerikai gyarmatokon a kiegészítő valuták széles körben elterjedtek voltak. Mind a tizenhárom gyarmat bocsátott ki ún. „gyarmati szelvényt”. Elsőként Massachusetts 1669-ben, legutoljára Virginia 1755-ben. A kiegészítő valuták használatát betiltó 1764-es valutatörvénnyel kapcsolatos elégedetlenség volt az amerikai forradalom kirobbanásának egyik fontos oka.²¹

Társadalmi és politikai következmények

Első látásra a bankrendszerrel és a valutákkal kapcsolatos témák talán unalmas szakmai problémáknak tűnnek, valójában azonban fontos társadalmi és politikai vonatkozásaik vannak. Nincs megdönthetetlen bizonyíték arra nézve, hogy Hitlert nem választották volna meg, vagy a második világháború és az Anschluss elkerülhető lett volna, ha teret engednek a Wära vagy a Wörgl típusú kiegészítő valuták elterjedésének. Az események alakulásában nyilvánvalóan rengeteg egyéb tényező is közrejátszott. A történelmi dokumentumokból azonban kiderül, hogy a sikeres helyi kezdeményezések letörése Németországban és Ausztriában is óriási károkat okozott a foglalkoztatásban és a gazdasági életben. Az is egyértelmű, hogy a romló gazdasági helyzet közvetlen következményeként ez a két modern demokrácia kegyetlen diktatúrává korcsosult, ami végül az egész világot lángba borító konfliktushoz vezetett.

A pénzügyi válságok mindig félelmet, kétségbeesést és dühöt váltanak ki. Ezek olyan gyűlékony elegyet alkotnak, amit vakmerő politikai agitátorok kihasználhatnak, és a mai napig ki is használják. A volt Jugoszláviában például a pénzügyi nehézségekkel kezdődő problémát az IMF által megkövetelt kiigazító program egyre súlyosabbá tette, míg az végül a másokkal szembeni gyűlölet formájában tört felszínre. Az etnikai vezetők a kisebbségeket használták bűnbaknak ahhoz, hogy az emberek velük szemben érzett dühét egy közös ellenség ellen fordítsák. Ez teremtette meg azt a társadalmi-politikai környezetet, amely lehetővé tette pél-

dául Milosevics szerb nacionalista vezető számára, hogy hatalmát megerősítse. Alig néhány nappal az 1998-as indonéziai pénzügyi válság kitörése után a tömegeket arra uszították, hogy erőszakos cselekményeket kövessenek el kínaiak és más kisebbségek ellen. Indonéziához hasonlóan a kisebbségekkel szembeni diszkriminációt Oroszországban is az 1990-es években bekövetkező pénzügyi összeomlás súlyosbította.

Ezekben az országokban az értelmiség döntő többsége még néhány hónappal a gazdasági válság kitörése előtt sem gondolt arra, hogy ilyen mértékű társadalmi zűrzavar következhet be. Pedig egyes pénzügyi döntések drasztikus hatással voltak országaik gazdasági életére, valamint társadalmi és politikai szerkezetére. Gyakran elfelejtjük, hogy az 1920-as évek pénzügyi válsága és a náci párt hatalomra kerülése előtt Németország a világ egyik legfejlettebb és legműveltebb állama volt. Valószínű, hogy a jól működő helyi valuták betiltása hozzájárult a tragikus események bekövetkezéséhez.

A pénzügyi problémákat gyakran pusztán szakmai kérdésként kezelik és az úgynevezett szakértőkre bízzák a megoldást. A történelem során azonban már számtalanszor bebizonyosodott, hogy a pénzügyi és fiskális problémák olyan gyűlékony elegyet alkotnak, amelynek ijesztő társadalmi és politikai hatásai lehetnek. Mivel mind az egyénekre, mind az egész társadalomra hatással vannak, pénzügyeink a lehető legnagyobb odafigyelést és tudatosságot követelnek meg mindannyiunktól.

Záró gondolatok

Évszázadok óta a világ pénzügyi rendszereinek története nem más, mint pénzügyi válságok véget nem érő sorozata. Az a tény, hogy ezek a válságok a legkülönbözőbb országokban és gazdasági rendszerekben újra és újra visszatérnek, rendszerszintű problémára utal.

A második világháborút megelőző években használt kiegészítő valuták rendkívüli sikerei fontos tanulsággal szolgálnak. A nemzetgazdaságok drámai hanyatlása közepette a Wära és a Wörgl bevezetése szinte csodával határos módon helyi szinten gazdasági fellendülést eredményezett. A gazdasági válság kezelésére a szakértők az Egyesült Államokban is hasonló, országos forgalmú kiegészítő valuta bevezetését javasolták. Irving Fisher, az ismert közgazdász becslése szerint egy ilyen intézkedés heteken belül kivette volna az országot a válságból. Rooseveltnél mégis a New Deal választotta, aminek következtében az USA gazdasága egészen a második világháborúig gyengélkedett.

A gazdasági problémáknak fontos társadalmi következményei vannak. Németország, Ausztria és sok más ország fontos történelmi példaként szolgál mindannyiunk számára. Sok fontos társadalmi probléma alapvetően pénzügyi kérdésekkel hozható összefüggésbe.

10. fejezet

A vakfolt

Az igazi felfedezőúthoz nem más tájakra van szükség, hanem új szemre.
Marcel Proust

Az emberi szem anatómiai felépítése olyan, hogy a retina látóideghez kapcsolódó részén egy vakfolt található, ahol szó szerint semmit sem látunk. A pénzt, ami az ember által teremtett dolgok közül az egyik legáhitottabb és legbefolyásosabb, a hagyományos közgazdaságtan kollektív vakfoltjának is nevezhetjük. Az emberiség számos alapvető problémája a pénzzel kapcsolatos szemléletbeli vaksággal, természetének félreértelmezésével függ össze.

Az alábbiakban bemutatjuk a fent említett vakfolt néhány következményét, valamint létrejöttének és tartós fennmaradásának mechanizmusát. Először azonban vizsgáljuk meg, hogy milyen szerepe van abban vitában, ami már régóta zajlik a piaci mechanizmusokba való beavatkozást szorgalmazók és ellenzők között.

Közgazdasági doktrínák és a pénz

A nagy gazdasági világválság egyik legfontosabb következménye az volt, hogy kételyeket támasztott az addig uralkodó klasszikus állásponttal szemben, amely szerint a gazdaság akkor működik a legjobban, ha magára hagyják. Régóta tartja magát az a neoliberais szabadpiaci dogma, amely szerint a magángazdaságba történő állami beavatkozás elhibázott és szükségtelen, mivel a piac belső mechanizmusai – különösen hosszú távon – képesek automatikusan korrigálni bármilyen zavart, beleértve a gazdasági ciklus periodikusan ismétlődő felívelő és hanyatló szakaszait. Ez a látásmód jellemezte a közgazdaságtant az 1930-as éveket megelőzően.

Az 1930-as években népszerűsítést szerző közgazdász, John Maynard Keynes is azok közé tartozott, akik nem értettek egyet a fentihez hasonló szabadpiaci elvekkel. A kilátástalan helyzet – tömegével megszűnő munkahelyek, véget nem érőnek tűnő szenvedés – láttán ő tette azt a később híressé vált megjegyzést, miszerint „A hosszú táv csalóka vezető a jelen ügyeink vitélében. Hosszú távon mindannyian halottak vagyunk”.¹

Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy sok országban a nagy gazdasági világválság az 1930-as évek végéig éreztette a hatását. A visszaesésnek csak a világháború kitörése vetett véget. A szabadpiaci elméletekkel éles ellentétben Keynes forradalmi elgondolása az volt, hogy súlyos piaci zavarok bekövetkezésekor jól időzített és megfelelő beavatkozásra van szükség a gazdaság helyreállításához. Véleménye szerint a kormány az egyetlen olyan piaci szereplő, ami képes erre.

Az alábbi rövid áttekintés azonban rávilágít arra, hogy téves pénzfelfogásunk miatt milyen kételyek merülnek fel azokkal a legalapvetőbb feltevésekkel szemben, amelyekre mind a be

nem avatkozást hirdető neoliberálisok, mind az intervenció-párti új-keynesiánusok hivatkoznak.

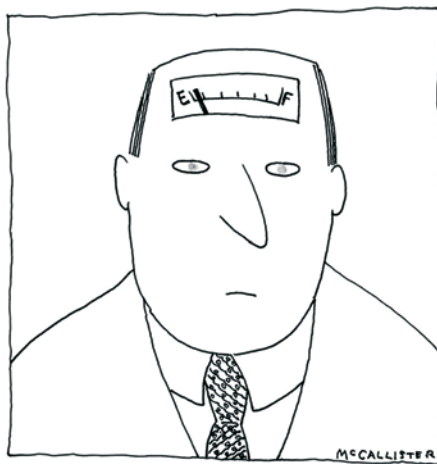
A szabadpiaci elmélet szerint az a piac, amit a pénzkibocsátás monopóliuma korlátoz, és amit egyetlen hitelpénz ural, *minden, csak nem szabad*. A pénzügyi és bankrendszerrel kapcsolatos évszázados paradigmáink az ipari forradalom értékrendjét tükrözik, és mindig ugyanazt a néhány, előre látható helyzetet hozzák létre: szűkös erőforrásokat, a javak koncentrációját, rövidtávú befektetéseket, a gazdasági ciklusok felívelő és hanyatló szakaszainak egyre szélsőségesebbé válását; ennek következtében pedig nemcsak értelmes munkahelyek, hanem bármiféle munkalehetőség hiányát. Ráadásul, azzal ellentétben, amit a szabadpiacról általában gondolunk, a mai globális gazdasági környezet fokozott konformitást követel meg minden szereplőtől, függetlenül azok egyéni és gyakran eltérő társadalmi-gazdasági érdekeitől és törekvéseitől. A jelenlegi pénzügyi helyzet lényegében lehetetlenné teszi egy valóban szabad piac kialakulását. Ehelyett szigorú megfelelést követel meg, és azt, hogy a központi bankok és kormányok folyamatosan beavatkozzanak annak érdekében, hogy egy alapvetően instabil rendszer stabilitását megteremtsék. A szabadpiaci dogma tulajdonképpen szinte mindennel kapcsolatban a szabadpiac fontosságát hangsúlyozza, *kivéve magát a pénzügyi rendszert*, miközben a bankhitel alapú pénz monopóliumát gazdasági tényként fogadja el.

De téves pénzfelfogásunk ugyanígy aláássa azt a keynes-i elméletet is, hogy a piaci mechanizmusokba be kell avatkozni. Keynes követői azzal érvelnek, hogy a Bush és az Obama kormányzat által meghozott sürgős intézkedésekre, mint például a bankmentő csomagra (Troubled Assets Relief Program, TARP) és a történelmi jelentőségű gazdaságélénkítő csomagokra szükség volt a bankok megtámogatása és az általános gazdasági összeomlás elkerülése érdekében. És mit értek el vele? A bankokba és más pénzügyi intézményekbe áramló több billió dollár nem tudta hatékonyan megakadályozni azt, hogy a legutóbbi összeomlást okozó, magas kockázatú tevékenységeket ugyanezek az intézmények tovább folytassák. Sőt, a pénzügyi válság idején bevezetett intézkedések még évekkel később sem hoztak létre tömegével munkahelyeket, és nem eredményeztek nagyobb likviditást a kiskereskedelmi szektorban. Ehelyett, a már addig is szűkös erőforrásokat más társadalmi és gazdasági szempontból fontos területekről vonták el. Ráadásul az adófizetők pénzének ilyen módon történő újraelosztása szükségképpen kamattal terhelt, bankhitel alapú pénz formájában valósult meg, amihez a kormánynak kölcsönt kellett felvennie – egy olyan időszakban, amikor az államháztartás hiánya már egyébként is rekordmagasságú volt. A kamatokkal terhelt hitelek visszafizetésének kötelezettsége tovább súlyosbítja a jelenlegi népeiségre nehezedő, már így is súlyos terheket, és valószínűleg hátrányosan fogja érinteni az adófizetők következő generációit is.

A visszafizetési kötelezettséggel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az 1930-as évek óta ugyanaz a recept van érvényben: ha egy olyan bank omlik össze, amelyről azt hittük, hogy a nagysága miatt nem mehet tönkre, a számlát minden alkalommal az adófizetőkkel fizettetik meg. A bankok pedig kezdenek mindent előlről.

Az elmúlt évtizedekben a világszerte bekövetkező 97 nagyobb bankcsőd mindegyikénél az adófizetők mentették meg a bankokat. Az USA-ban például, a gazdasági újjáépítés pénzügyi csúciszerveként létrehozott Reconstruction Finance Corporation a kormány 1932 és 1953 között az adófizetők pénzéből tartotta fenn. Az USA kormányzata ugyanezt tette 1989 és 1995 között, amikor létrehozta a Resolution Trust Corporation, egy állami alapkezelőt, a takaré- és hitelszövetkezeti válság (Savings and Loan válság) kezelésére, majd 2008-ban

ismét a már említett bankmentő csomaghoz (TARP) folyamodott. De említhetnénk a Swedish Bank Support Authorityt is, ami Svédországban 1992 és 1996 között az állami segítséget kapott bankok felügyeleti hatóságaként működött, valamint a Japánban 1996-ban alapított Resolution and Collection Corporation nevű társaságot, ami azóta is működik, és amelynek feladata a bankok megsegítése. A 2008-as válság során az USA-ban a Bear Stearns, az Egyesült Királyságban a Northern Rock voltak az első pénzüzetek, amelyeket így „mentettek” meg. Az USA-hoz és az Egyesült Királysághoz hasonlóan 2008 októberében az Európai Unió kormányai egy példátlan méretű, 1 783 billió eurós hitelgaranciát és tőkeinjekciót is tartalmazó bankmentő csomagra tettek ígéretet, természetesen az adófizetők kárára.

A pénzügyi rendszer szerkezetének áttekintése után nyilvánvaló, hogy a közgazdaságtant megosztó ellentét mindkét oldalán állók, szándékaiktól függetlenül, hozzájárulnak olyan jelenségek kialakulásához, amelyek ellentétesek az általuk hangoztatott elvekkel és kinyilvánított célokkal. Az állítólag szabadon működő piacok óriási terhet jelentő, drága beavatkozásokra szorulnak, míg a Keynes-féle költségvetési hiányt növelő intézkedések óriási, az adófizetőket és végső soron az egész társadalmat megnyomorító adósságot eredményeznek. A pénzzel kapcsolatos kollektív vakfolt miatt a hagyományos közgazdaságtan nem képes kezelni azokat a mélyebb, rendszerszintű problémákat, amelyek újra és újra létrehozzák a pénzügyi és gazdasági válságokat.

Hogyan keletkezett ez az ún. vakság, és miért ennyire tartós?

Kollektív kondicionálás

A pénzügyi és bankrendszer jelenlegi szerkezete nem véletlenszerűen, kontextustól függetlenül alakult ki. Mint azt már korábban kifejtettük, olyan nézeteket, elképzeléseket, értékeket és célokat tükröznek, amelyek a nyugat-európai felvilágosodás eszméiből, és az abból kialakuló ipari forradalomból indultak útjukra, és amelyek még ma, évszázadokkal később is terjedőben vannak az egész világon. A versengés, a hierarchikus berendezkedés, valamint a javak koncentrációja azonban nem csak a mi korunkra jellemző. A történelem során egyes pénzügyi rendszerekben és civilizációkban ezek ugyanúgy megtalálhatóak voltak: az ókori Sumér birodalomtól Babilonon át, az ókori görögökön és rómaiakon keresztül a nyugati

társadalmakig, a reneszánsz kortól egészen napjainkig. Mindegyik fent említett társadalmat a patriarchális berendezkedés és az egyetlen pénz monopóliuma jellemezte. A pozitív kamatozású pénzt felülről kényszerítették az emberekre, a pénzverés királyi monopólium volt, és – akár magától történt, akár szándékosan alakították így –, nem volt belőle elég. A történelem során a pénzek egymástól nagyon különböző formát öltöttek: a standardizált árucikkektől és nemesfémektől a papírpénzeken át az elektronikus bitekig. Azonban mindegyik társadalomban élt az a rendkívül fontos közmegegyezés, hogy adófizetésre csak ez az egy pénz használható, valamint az, hogy a pénzük tárolható és felhalmozható, kölcsönzésekor pedig kamatot kell fizetni.

Fontos megemlíteni, hogy a szocializmus és a kapitalizmus, bár ideológiájukban nagyon különböznek, egy dologban feltétlenül hasonlítanak: mindkettő monopolhelyzetben lévő hitelpénzt használ. A pénzügyi és bankrendszerrel kapcsolatban a két ideológia közti egyetlen lényeges különbség az, hogy a kommunista országokban a bankok állami, míg a kapitalista országokban, magántulajdonban vannak. Ez alól csak abban az esetben van kivétel, amikor a bankokat érintő válságok okán a kormányok beavatkoznak, ahogyan 2008-ban történt. Míg a kapitalizmus és a kommunizmus között dúló ideológiai háború nagy hangsúlyt fektetett a két rendszer közt fennálló milliányi különbségre, pénzügyi rendszereik majdnem tökéletes azonossága senkinek sem tűnt fel. Ez a figyelmetlenség egy újabb bizonyíték a fent említett, pénzzel kapcsolatos vakfolt létezésére.

A történelem során azonban a *matriarchális* társadalmak – ahol a női értékeket is tisztelték, ezáltal egyensúlyt teremtve a női és a férfi princípium között – többnyire egészen más jellegű pénzügyi rendszereket alakítottak ki.

Számos matriarchális társadalomról tudjuk, hogy egy adott típusú pénz monopóliuma helyett kettős pénzrendszert alkalmaztak. Az egyik típusú pénzt a külföldiekkel történő, hosszú távú kereskedelemben használták, és nagyon hasonlított a patriarchális társadalmakban használt pénzhez. A második típusú pénz azonban egészen más jellegű volt: a helyi közösség bocsátotta ki, méghozzá éppen annyit, amennyi a közösségen belüli kereskedelem lebonyolításához szükséges volt, kamat nem terhelte. Kifinomultabb rendszerekben a helyi pénz a már említett állásdíjjal rendelkezett, ami rendszerszinten akadályozta meg a felhalmozást azáltal, hogy biztosította a helyi pénz, mint csereeszköz folyamatos forgását és megfosztotta kincs-képző funkciójától. A fáraók korában, több mint ezer éven át az ókori Egyiptom is ilyen pénzügyi rendszerrel rendelkezett; a pénznek akkor gabona volt a fedezete. Ahogy már korábban utaltunk rá, egy másik példa az érett középkori Nyugat-Európa, ahol a különböző helyi valuták jelentősen hozzájárultak a korra jellemző általános gazdagsághoz és jóléthez. A Negyedik részben foglalkozunk részletesen azzal, hogy milyen kapcsolat áll fenn ezekben a társadalmakban a pénz és a kulturális értékek között.

Intézményesített status quo

Valamikor a 18–19. században született meg az a döntés, hogy a bankhitelen alapuló egységes pénz kibocsátásának monopóliumával egy intézménynek kell rendelkeznie. Az országok központi bankjai kapták meg ezt a feladatot, a bretton woods-i megállapodás 1945-ös ratifikálása óta pedig a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank támogatását is élvezik. Ezeknek az intézményeknek fontos és hasznos szerepük van az egész pénzügyi rendszer integritásának megőrzésében. Annak a pénzügyi dogmának a fennmaradása felett öröködnék, ami kimondja, hogy a pénzügyi stabilitás elérése céljából minden egyes országban fenn kell

tartani a pénzkibocsátás, illetve az egy nemzeti pénz monopóliumát. Habár azért hozták létre őket, hogy védelmezzék a gazdaságot, ezeket az intézményeket is ugyanaz a pénzzel kapcsolatos szemléletbeli vakság jellemzi. Így éppen azokat a pénzügyi dogmákat tartják életben, amik újra és újra bajba juttatják a gazdaságot, és amik létrehozzák, majd védelmezik azokat a bankokat, amelyek túl nagyra válhatnak ahhoz, hogy csődbe menjenek, és amelyek elhárítanak minden törekvést, ami a jelenlegi pénzügyi rendszer felülvizsgálatát és átalakítását célozza. Ez az intézményesített status quo tehát nem alkalmas arra, hogy a bajokat elhárítsa, csak arra való, hogy a pénzzel kapcsolatos kollektív vakságunk diagnosztizálását és korrekcióját megakadályozza. Ennek következtében az ipari forradalom alatt kialakult paradigma lényegében megkérdőjelezhetetlenül tovább él.

A fennálló rend megváltoztatása mindig embert próbáló feladat volt. Ez két okból is különösen igaz a pénzügyi rendszerre: egyrészt azért, mert a pénznek óriási hatalma van, másrészt, mert a pénz természetével kapcsolatban alapvető tévedésben vagyunk. Azonban éppen egyedülálló befolyása, valamint a benne rejlő lehetőségek miatt mindenképpen szükség van arra, hogy a világ fejlődésének érdekében jobban megértsük, és jobban kihasználjuk ezt az ember által teremtett oly figyelemre méltó dolgot, a pénzt.

Záró gondolatok

A klasszikus közgazdaságtan a kezdet kezdetétől egy vakfolttal rendelkezik a pénzzel kapcsolatban. Ezt a fogyatékoságát az a tény világítja meg a legjobban, hogy míg a közgazdászok túlnyomó többsége a monopóliumokat a gazdaság szempontjából károsnak ítéli meg, az egy pénz monopóliumát Adam Smith óta senki nem kérdőjelezte meg. Ez a laikusokra és szakértőkre is jellemző vakság számos probléma forrása, amelyeket az Első részben soroltunk fel.

A Második részben folytatjuk utunkat a pénz világába. Megvizsgálunk néhány olyan pénzügyi eszközt, ami rendelkezésünkre áll korunk fontos problémáinak kezeléséhez és azokat a gyakorlati lehetőségeket, amelyek, ha újragondoljuk a pénz fogalmát, hozzásegíthetnek minket egy jobb világ létrehozásához.

Világszerte egyre több közösség kezd a pénzről egy kicsit másképp gondolkodni. Az ő erőfeszítéseik segítenek abban, hogy innovatív, gyakorlati példákon keresztül bemutathassuk, hogyan találkozhatnak az egyelőre kielégítetlen igények és az eddig kihasználatlan erőforrások.

II. rész

Új pénz

A társadalmunk néhány generáció múlva annyira fog különbözni a modern ipari társadalomtól, mint amennyire különbözik most a középkortól.

Willis Harman

11. fejezet

A hatalmas átalakulás

Néhány száz évente óriási átalakulás zajlik le a nyugat történelmében. Pár évtizeden belül társadalmaink – a világnézet, az értékrend, a társadalmi és politikai berendezkedés, a művészetek, a legfontosabb intézmények – újjá fognak szerveződni. Ma ilyen átmeneti időszakban élünk.

Peter Drucknell

A 19. és 20. század fordulóján nem volt egyetlen repülőtér, televízió és hitelkártya sem. Nem ismerték a relativitás-elméletet, a kvantummechanikát és a GDP fogalmát. A genetika, az immunológia és az endokrinológia sem létezett, mint ahogy a hormon szó sem. Hollywood csak néhány farmból állt, a brit birodalomban pedig sosem nyugodott le a nap. A fehér amerikaiak várható élettartama 47,6 év, míg az afrikai amerikaiaké csak 33,0 év volt.¹ A világ 1,7 milliárd lakosa főként vidéken élt,² a nők döntő többségének nem volt választójoga.

Egy generációval ezelőtt nem volt e-mail, laptop és DVD. Nem voltak ATM-ek, másodlagos jelzáloghitelek, és nem volt még euró. Kína főként mezőgazdasági ország volt, Kelet-Európát a Szovjetunió tartotta a markában, Dél-Afrikában pedig az apartheid rendszer uralkodott. A világ még egyetlen AIDS-esetről sem tudott, a fenntarthatóság és a klímaváltozás fogalma akkor került be a köztudatba, a világ lakossága pedig 1900 óta több mint kétszeresére nőtt.³

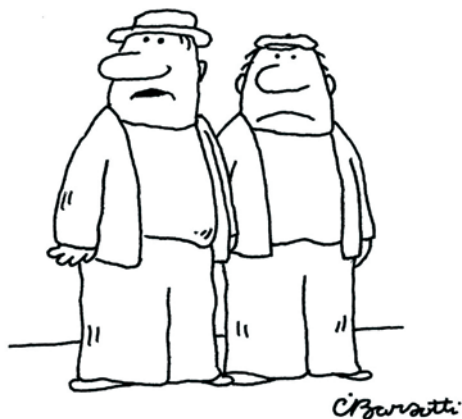
2007 elején Japán ipari termelése elérte minden idők legmagasabb szintjét,⁴ a Lehman Brothers a negyedik legnagyobb befektetési bank volt az USA-ban,⁵ és a történelem során először egy nő vezette az amerikai előválasztásokat. 2008 végére Japán ipari termelése rekord mélységekbe zuhant, a Lehman Brothers csődbe ment,⁶ az amerikai elnökválasztás pedig történelmet írt.

A 2008-as év további fontos eseményei: az AIG felállította az egy társaság által elszenvedett negyedéves veszteség rekordját (61,7 milliárd \$),⁷ az Exxon felállította az egy társaság által realizált éves eredmény rekordját (45 milliárd \$),⁸ megszűnt több tízmillió munkahely, Nagy-Britanniában a jegybanki alapkamat még sosem volt ilyen alacsony a Bank of England 1694-es alapítása óta,⁹ a klímaváltozás pedig jócskán ránk ijesztett.¹⁰ Alig több, mint száz évvel azután, hogy a Wright fivéreknek 12 másodperc alatt sikerült 39 métert repülni, 2009 elején a NASA útnak indította a Kepler űrtávcsövet, amely lakható bolygók után kutat a galaxisban. Eközben itt a Föld nevű bolygón beiktatták Obama elnököt, aki a nagy gazdasági világválság óta legsúlyosabb gazdasági helyzetben vette át az irányítást, és aki aláírta a történelem legnagyobb gazdaságélénkítő csomagjáról szóló törvényt.¹¹

A 2012. év közeledtével az egész világon megnőtt a politikai, társadalmi és gazdasági feszültség. Közép-Keleten és Észak-Afrikában évtizedek óta fennálló rendszereket buktatott meg az arab tavasznak nevezett forradalom. Az egyre súlyosbodó adósságválság kezelésére megszorító intézkedéseket hoztak Görögországban és Európá más részein, ami ellen tízezrek

tiltakoztak. Spanyolországban a gazdasági egyenlőtlenség elleni mozgalom (Indignants Movement) átfogó gazdasági és politikai reformokat követelt. Az elfoglaló mozgalom (occupy movement), amely 2011. július 30-án indult Kuala Lumpurból, néhány hónap alatt elérte a Wall Street-et, majd onnan továbbterjedt a világ még további 2300 városába. Az egész világon, így az Egyesült Államokban is a következő elnökválasztás közeledtével a választási kampány középpontjában a munkahelyteremtés és a gazdasági témák álltak. Mindeközben a világ népessége több mint négyszeresére, 7 milliárdra nőtt.

Bár terjedelmét, hatókörét és lehetőségeit tekintve a mostani átalakulás rendkívüli, a történelem során már máskor is lejátszódtak hasonló jelentőségű társadalmi változások. A rendszertudós és nemlineáris dinamikával foglalkozó Sally Goerner szerint az ilyen *Nagy változások* „olyanok, mint a hetedik hullám, amit minden irányból érkező áramlatok táplálnak, és ami elsöpri a fennálló társadalmi valóságot és világnézetet és újakat hagy maga után”.¹² A történelem során bekövetkezett hasonlóan nagy változások: a Római Birodalom bukása, az érett középkor felemelkedése és hanyatlása és a felvilágosodás kora.

„Már megint újra bemutat nekünk a piac láthatatlan keze”

Ma is az történik, mint az 1700-as években: létezésünk módja és cselekedeteink egyre kevésbé felelnek meg korunk realitásainak és követelményeinek. Ez különösen igaz a ma is érvényes gazdasági tanokra, pénzügyi intézetekre, üzleti gyakorlatokra, valamint a pénzügyi és bankrendszerre, amelyek az ipari forradalom korában alakult ki. Ahogyan akkor, most is egyre erősödő igény mutatkozik a változásra és a reformokra.

De milyen típusú reformokra van szükség? Milyen jellegű változásra?

Bár egyre nyilvánvalóbb, hogy egy posztindusztriális átalakulás korát éljük, sok kérdés vetődik fel azzal kapcsolatban, hogy ez mit is jelent a gyakorlatban. Ráadásul még abban sincs egyetértés, hogy a jelen problémáit hogyan kezeljük. Egy biztos, bármit teszünk, számos kellemetlen igazsággal kell szembenéznünk.

Duane Elgin amerikai író és előadó így ír erről:

Az emberiség még sosem járt ennyire közel ahhoz, hogy elpusztítsa a Föld bioszféráját és tönkretegyje a létfeltételeket a jövő generációi számára. Sosem

*volt még szükség arra, hogy az egész emberi faj együttes erővel azon fáradozzon, hogy egy fenntartható és értelmes jövőt építsen. Még soha ennyi emberre nem volt szükség ahhoz, hogy ilyen hatalmas átalakulást ilyen kevés idő alatt hajtsa végre.*¹³

Ráadásul, a történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a társadalmi átalakulások gyakran zűrzavarral és veszteséggel járnak. Alfred North Whitehead amerikai filozófus szerint „a társadalmi jelenségeket akkor kezdjük megérteni, amikor felismerjük, hogy a civilizáció fejlődését azok a folyamatok jelentik, amelyek majdnem megroppantják az őket létrehozó társadalmi berendezkedést”.¹⁴ Whitehead elképzelése bár helytálló, nem mindig érvényes. Általában azok gondolkoznak így, akik a régi rendhez ragaszkodnak. Az érett középkorba való átmenet például egy teljesen békés, konstruktív folyamat volt, amelyik széles körben javította az életkörülményeket. Ennek lehetősége számunkra is adott.

Annak ellenére, hogy tisztában vannak a feladat nagyságával, egyre több köztisztelőben álló tudós, szociológus és közgazdász tekint óvatos optimizmussal a jövőbe. Felismerték, hogy a mostani átalakulás – amellett, hogy a ma problémáira is megoldást jelenthet – az egész emberiség számára hatalmas fejlődési lehetőséget rejt magában. Korunk egyik ellentmondása az, hogy éppen akkor nyílik lehetőségünk arra, hogy az írott történelem legmélyrehatóbb átalakulását hozzuk létre, amikor ilyen sok nehéz kihívással kell szembenéznünk. A kulcsszó azonban a lehetőség. A szebb jövő nem bizonyosság: akkor jön el, ha a fontos és jól átgondolt döntéseket megfelelően tájékozott emberek és vezetőik együtt hozzák meg.

A Második részben sorra vesszük azokat a nyilvánvaló és kevésbé nyilvánvaló okokat, amelyek optimizmusra adnak okot. Olyan tudásra és stratégiákra irányítjuk figyelmünket elsősorban a pénzügy és a gazdaság területén, amelyek jelentős megújulást hozhatnak. Magyarázatot adunk arra is, hogy a most zajló társadalmi átalakulást miért nevezzük az írott történelem első *Hatalmas Átalakulásának*.¹⁵

A hatalmas átalakulás felé vezető út

A mostani átalakulás sok szempontból – kiterjedését és hatását tekintve is – különbözik az eddigiektől. Egyszerre több helyről indul ki, és mindenhol érezteti a hatását. A természetes élőhelyeken éppúgy, mint az emberi létezés összes megnyilvánulási formájában: a pénzügyektől a kisvállalkozásokon át, a fejlődő világ eldugott falvacskáin keresztül a Föld szinte minden élő rendszeréig. Mindenre és mindenkire hatással van.

Ez az átalakulás a gondolkodás óriási léptékű fejlődésével jár együtt. Amint már utaltunk rá, óriásinak és kimeríthetetlennek tűnő bolygónkról régen azt hitték, hogy az univerzum központja, titkait pedig mítoszokkal és dogmákkal magyarázták. A tudományos gondolkodás és a modernizmus új világképe azonban rengeteg dolgot megváltoztatott. Ma egészen más elképzeléseink vannak a bolygók keringéséről, a kormányzásról, a közgazdaságtanról, de még arról is, hogy hol van az emberiség helye a kozmikus világrendben.

Most, amint egy még újabb világszemlélet ver gyökeret, ismét eljött a változás ideje. Mivel sokkal több ember él a Földön, óriási mennyiségű üvegházhatású gáz kerül a légterbe, fogy az olaj, egyre kisebb területet borít erdő és a természeti erőforrások is kimerülőben vannak, a világot sokkal végeesebbnek, sebezhetőbbnek és összetettebbnek látjuk. A fizikusok

ma már elfogadják, hogy létezik egy összetett kvantum multiverzum, amely végtelenül kicsi elemi húrokból, térből és energiából áll, és amelynek jóval több mint három dimenziója van. Arra is most jöttünk rá, hogy a biológiai rendszereket – az embert is beleértve – nem pusztán a DNS-állományuk határozza meg. Egy olyan genetikai környezetnek is fontos szerepe van, amelyik a velük szimbiózisban élő mikrobák milliárdjait és vírusok billióit tartalmazza. Ez pedig „valamilyen megmagyarázhatatlan módon létrehozta azt a szabad agyi kapacitást, amely lehetővé teszi, hogy eljussunk az irodánkba, vagy kisüssük, hogy mi lesz az ebéd”.¹⁶ A nemrégiben elnevezett új tudományág, az epigenetika azt is feltárta, hogy az ember biológiai működését nem kizárólag örökölt genetikai állománya határozza meg, hanem beállítódásai és életstílusa is.

Összefoglalva, a valóság és annak összes változata az idő minden pillanatában egyszerre van jelen. Ez többek között megváltoztatja a tudományos megismerés módját is, ami ezáltal új dimenziókkal egészül ki és új keretrendszert kap. Jamshid Gharajedaghi rendszerelemző így ír erről:

Ma másképp látjuk a vadállatok természetét, mint korábban: lélektelen mechanikai rendszerek helyett, ma már többféle célt figyelembe vevő társadalmi-kulturális rendszereknek tekintjük őket... [de] nagyon megváltozott a megismerés módja is: az analitikus gondolkodást, a független változók vizsgálatának tudományát felváltotta a rendszerszemléletű gondolkodás, az egymással összefüggő változók vizsgálatának művészete.¹⁷

Ahogy egyre inkább eltávolodunk a modernizmustól, és elvetjük a megismerés megszokott formáit, egy új, jóval átfogóbb és dinamikusabb rendszer kezd kialakulni, amely – miközben a modern tudományos megismeréshez hasonlóan szigorúan kísérleti bizonyítékokra támaszkodik – tágabb, mélyebb összefüggéseket vizsgál. Lehetővé válik, hogy bármely területen végzett tudományos vizsgálódás a nagy egész felől közelítsen és több forrásból származó információt integráljon: megpróbálja egységbe rendezni a múltat a jellel, a keletet a nyugattal, a hagyományost az újjal, az intuitív és tapasztalati tudást a megfigyelésekre, kísérletekre és matematikai módszerekkel megszerzett tudással, valamint az interdiszciplináris megközelítést a megismerés hagyományos formáival. Amíg a modern tudományt a materializmus, a leegyszerűsítés, a lineáris gondolkodás és a rendezetlenség jellemzi, az „új tudomány” figyelmének középpontjában az energiaáramlás, a befogadás, valamint az összetett gondolkodás áll, és a „helyi változások káosza mögötti rendszerszintű okokat” próbálja meg azonosítani.¹⁸ Minden megváltozott.

Az egészségügy az egyik legjobb példa arra, hogy a fent említett mélyreható változásokat bemutassuk.

Integratív orvoslás

A modern orvoslás materialista látásmóddal közelít mind a betegekhez, mind a betegségekhez. A hangsúlyt a lélektől és a szellemtől elkülönült fizikai testre helyezi. Ennek megfelelően a betegeket különböző sebészeti beavatkozásokkal, gyógyszerekkel és baktériumölőkkel próbálja kezelni. És mivel analitikus, mechanikus, leegyszerűsítő és nem rendszerszemléletű, nem mondható sikeresnek a szisztémás betegségek gyógyításában – ideértve a három leggyakoribb halálozási okként számon tartott betegséget: a rákot, a cukorbetegséget

és a szívbetegségeket. Az integratív orvosi kezelések a hagyományos technikák mellett alternatív terápiákat – akupunktúrát, ayurvédikus medicinát, biorezonanciát, kiopraktikát, jógát, diéta-alapú kezelési módokat – is alkalmaznak. Ezek mindegyike a testet egy anyag-, energia-, és áramlásrendszernek tekinti. Ennek megfelelően holisztikusan, rendszerszinten közelít a betegségek megértéséhez, kezeléséhez és megelőzéséhez.

Néhány évtizeddel ezelőtt nyugaton a nem hagyományos terápiákat csak kevés beteg, illetve orvos ismerte. Ez ma már nem így van. Nagy-Britanniában a házi orvosok 42 százaléka a betegeit rendszeresen homeopata orvoshoz irányítja tovább.¹⁹ Európában a legtöbb gyógyszerár polcain több gyógynövény alapú készítmény található, mint gyógyszer. Amerikában a nem hagyományos terápiát nyújtó gyógyítók több beteglátogatást regisztráltak, mint az elsődleges ellátásban dolgozó házi orvosok.²⁰

John Astin, az amerikai Stanford egyetem orvosi karának professzora a következőképp magyarázza ezt a változást:

*Az alternatív gyógymódok igénybe vevői gyakran számolnak be arról, hogy olyan átalakuláson mentek keresztül, ami megváltoztatta a világlátásukat. Ezek a terápiák azt igazolják, hogy a betegségek gyógyításához a spiritualitás és az élet értelmének tágabb összefüggéseiből kell közelíteni. Az alternatív gyógymódok alkalmazása egy olyan értékrend és kulturális beállítódás része, amelyre a holisztikus, spirituális életszemlélet jellemző.*²¹

Az alternatív gyógyítást előtérbe helyező népi mozgalom éppen azért indult el, mert a hagyományos orvoslás az alternatív gyógymódokkal szemben óriási ellenállást tanúsított. Ma a pénzügy és a gazdaság területén figyelhetünk meg hasonló jelenséget.

Pénzügyi, gazdasági és társadalmi változások

A globális pénzügyi válságot megelőzően, a pénzügyi szektor éveken keresztül óriási profitot termelt, ami látszólag az uralkodó neoklasszikus dogmákat igazolta. A pénzügyi mutatók – például a GDP – meredeken emelkedtek, ez pedig magabiztossá tette a szabadpiac támogatóit. A kisebb piaci szereplők, a fejlődő országok és a környezet azonban egyre nehezebb helyzetbe került, emiatt fokozódó ellenállás bontakozott ki az uralkodó gazdaságpolitikai iránnyal szemben. Ennek egyik megjelenési formája az volt, hogy alulról jövő kezdeményezések eredményeként ugrásszerűen megnőtt a kiegészítő pénz száma: míg a 80-as években alig néhány létezett, mára világszerte több ezer létezéséről tudunk.

A jelenlegi gazdaságpolitikával szemben óriási az elégedetlenség. A berlini fal leomlása után 20 évvel, 2009 végén, a BBC egy közvélemény-kutatást végzett 27 ország részvételével. A megkérdezettek csak 11 százaléka látta úgy, hogy a jelenlegi gazdasági rendszer jól működik.²² Bár ezt az eredményt valószínűleg befolyásolta a gazdasági válság, a fennálló gazdasági renddel szembeni elégedetlenség már évtizedek óta folyamatosan nő.

Egy óriási – 13 évig tartó, százezer amerikai felnőtt és ötszáz munkacsoport bevonásával végzett – kutatás azt mutatta, hogy az amerikai népesség jelentős része az uralkodótól eltérő nézeteket vall és elégedetlen a fennálló gazdasági berendezkedéssel. A BBC vizsgálatával ellentétben ezt felmérést a recesszió előtt, egy gazdaságilag viszonylag stabil időszakban végezték (1987 és 1999 között). A kutatást végző Paul Ray és Sherry Anderson – *The Cultural Creatives: How 50 Million People Are Changing the World*²³ (Kulturális kreatívak: Hogyan

változtatja meg 50 millió ember a világot) c. könyvükben – kifejtették, a kutatás eredménye azt jelzi, hogy amerikaiak tízmilliói elégedetlenek a fennálló gazdasági, kulturális és pénzügyi rendszerrel. A következőket említették:

- a nagyvállalatokkal szembeni kételyek és az üzleti haszonszerzés módja;
- a természeti erőforrásokat és a szegény országokat kihasználó üzleti gyakorlatok;
- a globalizáció hatásai;
- az értelmes munka hiánya;
- tömegfogyasztás;
- materializmus;
- a nők helyzete az üzleti életben és az élet egyéb területein;
- valamint egyéb, az élet minőségével kapcsolatos problémák.

A megkérdezettek hajlandóak lennének magasabb adót fizetni a fejlődés érdekében. Elvárják a kormánytól, hogy többet költjön oktatásra, közösségépítésre és -fejlesztésre, valamint olyan programokra, amelyek egy ökológiai szempontból fenntarthatóbb jövő megteremtését tűzik ki célul. A válaszadók politikai hovatartozása változó volt, de többségük függetlennek vallotta magát, illetve egyetlen politikai pártnak sem volt elkötelezett híve.

Még sosem készült Ray és Anderson kutatásához hasonlóan részletes, az egész világot lefedő kutatás. Az Európai Unióban a havonta megjelenő Eurobarometer számára 1997-ben minden akkori tagállam részvételével készült egy felmérés, amelyben ugyanezt a kvantitatív kérdőívet használták.²⁴ Az eredmények nagyon hasonlítottak a fent említett kutatás eredményéhez: az európaiak legalább annyira elégedetlenek voltak, mint az amerikaiak. A világ más tájain – fejlődő és fejlett országokban – végzett vizsgálatok is ugyanezre az eredményre jutottak.²⁵

Az elégedetlenek nagy valószínűséggel annak a társadalmi mozgalomnak a tagjai, amit Paul Hawken író és társadalmi aktivista a történelem legnagyobb és leggyorsabban növekvő társadalmi mozgalmának nevez. *A Blessed Unrest: How The Largest Movement in the World Came Into Being and Why No One Saw It Coming* (Egy áldott lázadás avagy hogyan jött létre a világon legnagyobb társadalmi mozgalom, és miért nem vette észre senki) c. könyvében Hawken azt írja, hogy a gazdasági, társadalmi, környezeti és egyéb problémák megoldásán becslése szerint több millió, főként nonprofit szervezet fáradozik világszerte.²⁶ Csinnadratta nélkül, csendben teszik a dolgukat. Erőfeszítéseik, leleményességük és kreativitásuk segítségével számos, a kormányok által nem kezelt problémát oldanak meg. Ugyanezt a következtetést vonja le, mint Ray és Anderson: egy új kultúra kialakulásának vagyunk szemtanúi. Ahogy az ilyen szervezetek száma, és azok taglétszáma nő, úgy nő a civil társadalomra gyakorolt hatásuk. Az átalakulás pedig végérvényesen megtörténik.

Lényegében egy új világszemlélet van kialakulóban, amely számtalan egymástól különböző nézetet foglal magába, és amely összhangban áll azzal az újfajta tudományos gondolkodással, amit *integrált tudománynak*²⁷ neveznek. Az elnevezés is azt jelzi, hogy az értékrend és az újonnan kialakuló tudomány között szoros kapcsolat áll fenn. Az integrált megközelítés sok területen nyújt előnyt számunkra. A gyógyításban például áttörést hozott a betegségek egész sorának megelőzésében és kezelésében.

Ugyanez igaz az új pénzügyi lehetőségekre és a gazdasági reformokra. Most nyílik először lehetőség arra, hogy tudományos pontossággal és kísérletekkel alátámasztva mutassuk be, miért népszerűek és megalapozottak azok a kiegészítő pénz kezdeményezések és pénzügyi

reformok, amelyeket egyre többen sürgetnek. Ez pedig sok lényeges dolgot megváltoztat. Az új kutatási eredmények lehetővé teszik, hogy bebizonyítsuk:

- miért sokkal jobb a gazdaság számára, ha a fenntartható fejlődést helyezi előtérbe a pusztá növekedés helyett;
- miért van szükség rugalmasságra is a hatékonyságon kívül egy egészséges gazdaságban;
- miért nem célravezetőek azok a politikák, amik a pénzügyi szektornak kedveznek a kisvállalkozások helyett, és miért éppen a céllal ellenkező eredményt érik el;
- miért függ egy életerős, stabil gazdaság a sok kis szereplőtől legalább annyira – ha nem jobban –, mint a kevés nagytól;
- miért az egyetlen jó döntés az, ha gondoskodunk a fiatalokról, az idősekről, a környezetről és a természeti erőforrásokról, mindamelllett, hogy ez az egyetlen etikus, tudományosan és gazdasági szempontból is helyes döntés.

Az új kutatási eredmények arra is választ adnak, hogy a különböző valuták, amelyek a nemzeti pénzrendszer mellett, azt kiegészítve működnek, miért szolgálják mindenki javát. Ezzel szemben bármilyen monopólium – különösen a pénzkibocsátás monopóliuma – miért nem fenntartható és miért nem szolgálja közös érdekeinket.

Az integrált tudományos és gazdasági keretrendszer lényegében a következőket jelenti:

- szem előtt tartja, hogy egy egészséges társadalom, gazdaság és környezet felépítéséhez, mindhárom pillért egyformán fontosnak kell tekinteni;
- Adam Smith eredeti víziójának megfelelően nagy jelentőséget tulajdonít a szabad vállalkozások hálózatának;
- valamint elismeri a kiegészítő valuták szerepét annak a fenntartható, életerős rendszernek a létrehozásában, ami globális civilizációnk minden szintjén biztosítja a gazdaság jó működését és jólétet teremt.

A fenti alapelvekből is kiderül, hogy a most zajló átalakulás rendkívül fontos. Ehhez azonban még egyéb tényezők is hozzájárulnak, ezért röviden említést kell tennünk ezekről is.

Mérföldkő az emberiség történetében

Történelmi szempontból egy új világnézet megjelenése rendkívül ritka jelenség, és mint ilyen, önmagában is jelentős változásra utal. Egy integrált kultúra születése még ennél is jelentősebb mérföldkőnek számít. Ma nem egyszerűen csak annyi történik, hogy a régi világnézetet felváltja egy új, mint amikor a középkori vallásos világnézetet felváltotta a modernizmus.

John Astin szavaival:

Az új integrált kultúra megjelenése áthidalja a régóta fennálló szakadékokat a kint és a bent, a spirituális és a materiális, az egyén és a társadalom között. Lehetőséget ad arra, hogy helyreállítsa azt, amit a modernizmus szétaprózott. Újra megteremtheti az egyén egységét, hitelességét és kapcsolatát mind a helyi közösséggel, mind a világ más tájain élő emberekkel. Újfajta kapcsolatot hozhat létre az emberiség és a természet között annak érdekében, hogy összhangba kerüljön az ökológia és az ökonómia. Emellett lehetővé teszi a különböző világnézetek és hagyományok szintézisét.²⁸

Úgy tűnik, hogy a mostani átalakulással olyan emberi értékek kerülnek felszínre, amelyeket a társadalom évszázadokon keresztül elfojtott. A modernizmusból az integrált értékek felé történő elmozdulás olyan jelentőségű, mint amikor a klasszikus görög civilizációban az értelem vált a világ megismerésének eszközévé az érzékek és a tapasztalat helyett. Azonban van egy fontos különbség: a most zajló átalakulás sokkal gyorsabb lesz. Évszázadokra volt szükség ahhoz, hogy a görög racionalizmus elterjedjen a Földközi tenger medencéjében. Még annál is hosszabb idő kellett ahhoz, hogy a reneszánsz és a felvilágosodás eszméi a mindennapi élet részévé váljanak és elterjedjenek az egész világon. Ezzel szemben, a mai világ eseményei és társadalmi jelenségei bizonyítékkul szolgálnak arra, hogy az integrált értékek máris egy valóságos cunami sebességével söpörnek végig a világon.

Mélységét és minőségét tekintve a jelenleg zajló változás lehet az emberiség történelmében az első *Hatalmas átalakulás*. Hatásait most elemzik és valószínűleg évtizedekig fog tartani, amíg teljesen megértjük. Azonban már most nyilvánvaló, hogy hatalmas lehetőségeket rejt magában: alapvetően javíthatjuk az emberiség életfeltételeit és megújíthatjuk az életet lehetővé tevő természeti rendszereket.

Ezért, a megújulás előmozdításának érdekében a Második rész további fejezeteiben felvázolunk egy új gazdasági keretrendszert, valamint néhányat azok közül a pénzügyi kezdeményezések közül, amelyek már most a helyi közösségek és az egész társadalom rendelkezésére állnak.

Záró gondolatok

Az írott történelem során bekövetkezett legátfogóbb társadalmi változás korát éljük. Minden emberi és természeti rendszer változóban van. Ennek a *Hatalmas átalakulás*nak részeként egy új tudományos gondolkodás van kialakulóban, amely holisztikusan közelít a megismerés folyamatához. Ez az integrált megismerés már sok fontos területről kialakított tudásunkat forradalmasította: az ökoszisztémáktól kezdve a gyógyításon keresztül, a közgazdaságtanon át a pénzügyi rendszerekig. A következőkben az átalakulás közgazdaságtanra gyakorolt hatásait elemezzük.

12. fejezet

Hatékonyság, rugalmasság és pénz

A föld egészségének a helyreállítása pontosan az a folyamat, amin keresztül összhangba kerülünk a természettel, és a természetten keresztül önmagunkkal.

Chris Maser

A világról alkotott felfogásunk nagyot változott a századok során. Bolygónkat régen az Isten által elgondolt rend mozdulatlan középpontjának, később a mechanisztikus univerzumban lévő, bámulatos világnak láttuk. Ma már korlátozott erőforrásokkal bíró, élő bolygónak tekintjük, ami egy többdimenziós, energia-alapú kozmosz része.

A fejlődést a kormányzás, a gazdasági szabályok és a pénzügyi rendszer folyamatosan változó megjelenési formái is tükrözik. A premodern, papság által irányított agrártársadalmakban a kereskedelem barter formájában zajlott. A modern demokráciákban és iparosított gazdaságokban a pénzé a főszerep: az egyre koncentráltabb pénzvilág uralja a globális piacot. A most születő, posztmodern gazdaságokban a hangsúly a rendszer fenntarthatóságán van, így próbálják kielégíteni a világ sokféle népességének és ökoszisztémájának az igényeit.

Az alábbiakban egy olyan fogalmi keretet mutatunk be, ami – amellett, hogy előmozdítja az emberiség fejlődését és 21. századi céljainak a megvalósulását – újszerűen értelmezi a fenntartható fejlődést, és megoldást kínál a gazdaságok és a föld minden élő rendszere számára.

Áramlási rendszerek és közgazdaságtan

Az utóbbi évtizedekben számos területen – rendszer-elmélet, komplexitás-elmélet, információ-elmélet, ökoszisztémák és azok fenntarthatósága – komoly fejlődés ment végbe, ami hozzájárult a közgazdaságtan új, elméleti megalapozásához. A létrejött integratív, kísérletekkel alátámasztott modell a gazdaságokat olyan komplex, adaptív, élő rendszerekhez hasonlítja, amelyekben folyamatosan áramlik anyag, energia és információ.

Áramlási rendszerek a természetben mindenütt előfordulnak. Vérkeringési rendszerünk az emberi test minden sejtjét ellátja táplálékkal; nélküle rövid időn belül meghalnánk. Az ökológusok az emberi testhez hasonlóan energia- és áramlási rendszereknek tekintik az ökoszisztémákat; a táplálkozási lánc tulajdonképpen az élő szervezetek közötti, komplex kapcsolatokra épülő anyag-, információ- és energia-áramlási hálózat. Az energiát a nap sugározza a bolygóra. A növények a fotoszintézis révén hasznosítják a nap energiáját, és biomasszává alakítják át.

Az állatok megeszik a biomasszát és egymást, egészen a tápláléklánc tetején lévő ragadozóig, majd elpusztulnak és felbomlanak. A maradványokat baktériumok és egyéb mikroorganizmusok vezetik vissza a körfolyamatba.

A gazdaságok – az ökoszisztémákhoz hasonlóan – szintén komplex áramlási rendszerek: üzleti vállalkozások és termelő tevékenységek millióiból állnak, ahol az egyik vállalkozás által létrehozott terméket egy másik – vagy a fogyasztó – a saját tevékenysége során felhasználja. Mindez egy óriási hálózatban zajlik, ami gyakorlatilag az egész bolygóra kiterjedően dolgoz fel és cirkuláltat energiát, információt és erőforrásokat.¹

Ezeknek a hálózatoknak bizonyos strukturális mintázata – bár komplex – előre meghatározható, mivel független annak a természetétől, ami átáramlik rajta, legyen az ökoszisztémában lévő biomassza, immunrendszerben lévő információ, elektromos elosztórendszerben lévő elektron vagy gazdaságban lévő pénz. Attól kiszámítható, hogy univerzális.

A nem-lineáris jelenségek fizikusa, Predrag Cvitanovič ehhez az alábbi magyarázattal szolgál:

Ebben az univerzális szerkezetben az a csodálatos, hogy nem számít, mennyire pontosan írjuk le a természeti jelenségeket, amíg a modell ugyanabban az univerzalitási osztályban van....mint a tényleges rendszer. Ez azt jelenti, hogy a helyes fizikai törvényszerűségeket nagyon kezdetleges modellekből vezethetjük le. Az ilyen univerzális mintázatok és erők magyarázzák meg azt, hogy miért vonatkoznak hasonló energia-áramlási elméletek és elemzési módszerek a gazdasági és a természeti rendszerekre.²

Röviden, ha megértjük, hogy az ökoszisztémák és más, komplex, áramlási rendszerek miként őrzik meg a fenntarthatóságukat, akkor lehetővé válik számunkra, hogy ezt a tudást gazdasági rendszerekre is alkalmazzuk. Az új megállapításokat az alábbiakban foglaljuk össze. Az érdeklődő olvasók – a valós világot leíró matematikai modellekre vonatkozó fenti észrevételeket szem előtt tartva – a témáról bővebb információt találnak a hivatkozott szakirodalomban.³

Hatékonyság és rugalmasság

Ma már tudjuk, hogy a valóságos világ hálózataiban, pl. az ökoszisztémákban, a hosszú távú fenntarthatóság azon múlik, megvan-e a kellő egyensúly két ellentétes követelmény – a hatékonyság és a rugalmasság – között.

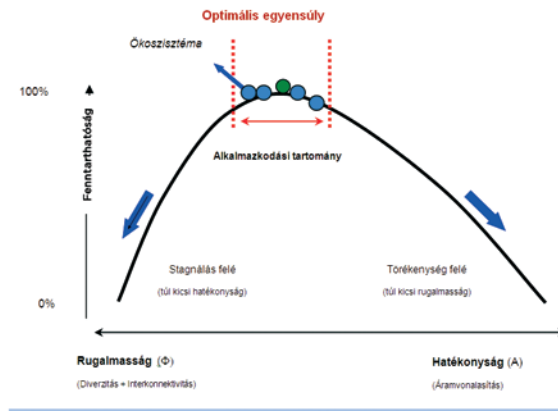
A *hatékonyság* egy komplex hálózatban úgy definiálható, mint a hálózatnak az a képessége, hogy megfelelően szervezett módon és a lehető legkevesebb erőforrás felhasználásával feldolgozzon bármit, ami rajta nagy mennyiségben áthalad, annak érdekében, hogy a hálózat egysége hosszú ideig fennmaradjon.⁴

A *rugalmasság* ugyanannak a rendszernek a reagálási képessége: az, hogy képes elegánsan és biztonságosan visszatérni egy korábbi fejlődési szintre; képes a váratlan zavarokból fakadó szükségleteket kielégíteni azáltal, hogy számtalan lehetőség közül választhat; valamint képes megújulni a fejlődés és kibontakozás érdekében.⁵ Minden komplex áramlási rendszernél a hosszú távú fennmaradáshoz így nemcsak arra van szükség, hogy hatékonyan

szervezett legyen, hanem arra is, hogy megbirkózzon a környezetében végbemenő változásokkal – ha ökoszisztémáról van szó, akkor az aszályal vagy a betegségekkel, ha a gazdaságról, akkor a visszaeséssel.

Minden komplex rendszerben két strukturális változó szabályozza a hatékonyság és rugalmasság viszonyát. Az egyik ilyen elem a diverzitás, azaz a hálózatban meglévő különféle típusú csomópontok. A másik a kölcsönös kapcsolatok rendszere, ami az adott csomópontok közötti útvonalak számát méri. A diverzitás és a kapcsolatok száma kulcsszerepet játszik minden komplex rendszer hatékonyságában és rugalmasságában, de szerepük egymással ellentétes.

Ha egyéb tényezők nem változnak, akkor a rugalmasság mind a diverzitással, mind a kapcsolatok számának növelésével fokozható, hiszen így problémák vagy változások esetén a rendszer több csomópontra és kiterjedtebb kapcsolatrendszerre támaszkodhat. A hatékonyság pedig a racionalizálás révén növekszik, ami jellemzően maga után vonja a diverzitás és a kapcsolatok számának csökkenését. A hatékonyság és a rugalmasság közötti dinamikus viszony kritikus fontosságú egy rendszer hosszú távú életképessége szempontjából. Az optimális alkalmazkodóképesség e két pólus közötti egyensúlytól függ.

12.1. ábra – Egy ökoszisztéma egyszerűsített fenntarthatósági görbéje⁶

Egy ragadozó táplálkozhat különféle állatfajokkal, de lehet, hogy csak egyetlen állatfaj az élelemforrása. Utóbbi esetben valószínűleg ügyesebb lesz, amikor arra kerül a sor, hogy kedvenc prédáját elejtse, azonban nehezen fog alkalmazkodni, ha egyetlen táplálékforrása szűkössé válik. Következésképpen ennek a ragadozónak a táplálékhálózata – bár hatékony – nem elég rugalmas, így, ha a környezetében kedvezőtlen változások mennek végbe, akkor fennáll a kihalás veszélye.

A hatékonyság és a rugalmasság a diverzitástól és a kapcsolatok számától egyaránt függ. Mivel ezek külön-külön pontosan mérhetőek, ezért matematikailag meghatározható egy adott, komplex áramlási hálózat alkalmazkodóképessége és fenntarthatósága is. Az összes, valószínűleg létező, fenntartható rendszerben a fenntarthatóság, a rugalmasság és a hatékonyság közötti összefüggés egy olyan görbével írható le, amit egyszerűsítve a 12.1. sz. ábra mutat.

Meg kell jegyeznünk, hogy a természetben az *az optimum, aminél a fenntarthatóság ma-*

ximális, mindig közelebb van a rugalmassághoz, mint a hatékonysághoz. Mi több, minden fenntartható ökoszisztémának megvannak a nagyon specifikus és szűk tartományon belüli, legkritikusabb paraméterei, amik pontosan kiszámíthatók. Ezt a tartományt „alkalmazkodási tartománynak” nevezzük.⁷ Az egészséges ökoszisztémák diverzitásukat és kapcsolódási útvonalaik számát egy bizonyos tartományban tartják, ami nem túl nagy, és nem túl kicsi. Ez azért van, mert a túlságosan hatékony áramlási hálózatok hajlamosak a merevségre, ennél fogva, egy kis törés a teljes rendszer összeomlását okozhatja. Viszont, ha egy hálózat túlzottan sokféle (magas a diverzitása), akkor csökken az életképessége, mivel ilyenkor az energia, erőforrás és információ sehova nem vezető, kanyargós útvonalakon vándorol.

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy az ökoszisztémák mellett minden más komplex áramlási hálózatra is ugyanúgy jellemző, hogy a hatékonyság és a rugalmasság dinamikus viszonyban van egymással, hogy a diverzitás és a kapcsolatok számának, mint szerkezeti változónak a szerepe kulcsfontosságú, valamint az, hogy létezik egy úgynevezett “alkalmazkodási tartomány”.

A hatékonyság fogalma olyan mélyen bevéődött mai gondolkodásunkba - különösen a mérnöki és a közgazdasági gondolkodásba - hogy legtöbbször számunkra nehéz elképzelni bármit, ami túl hatékony. A legutóbbi válságok tanulsága azonban pontosan ez – a túlzott hatékonyság. Vegyük például teljes elosztó hálózatokat érintő áramkimaradásokat, amik az Egyesült Államok északkeleti részén és a világ más részein fordultak elő.⁸ Azért következtek be, mert a mérnökök évtizedeken át a legnagyobb hatékonyságra törekedtek. Az optimalizálás előre meg nem fontolt következménye pedig az lett, hogy az elosztó rendszerek túl merevvé váltak.

A hatékonyság és a rugalmasság közötti egyensúly elve a vállalkozások és a gazdaságok életképességére is vonatkozik. Ahhoz, hogy egyszerre több, előre nem látható eseményt kezelni tudjanak és túléljék az erőt próbáló időszakokat, a szervezeteknek alkalmazkodóképesnek és rugalmasnak kell lenniük; képesnek arra, hogy működésüket szükség szerint változtassák. Egy vállalat akkor működik jól, ha a rugalmasságot a legalkalmasabb termelési, marketing, szállítási, könyvelési és képzési rendszerek kialakításával és fenntartásával biztosítja. A szervezeteknek azonban versenyképesnek is kell lenniük, ami a folyamatok hatékonyságának a tökéletesítését jelenti; ezt általában racionalizálással érik el.

A hatékonyság maximalizálásának túlhangsúlyozása azt a jelenleg általános vélekedést erősíti, hogy minden fejlesztésnek ebbe az irányba kell továbbhaladnia. Viszont, ha a hosszú távú rugalmasságot szem elől tévesztve a menedzserek túlhangsúlyozzák a rövid távú hatékonyság-növelést, akkor esetleg a vállalat életképességét kockáztatják. Így csak egyre távolodunk a fenntarthatóságtól.

2011-ben Japánban kiderült, hogy mi történik, ha a hatékonyság növelésében túl messzire megyünk. A globális ellátó láncok képtelenek voltak kezelni a nukleáris katasztrófa utóhatásait, mivel az okostelefonok mikrochipjeinek illesztéséhez használt speciális gyanta 90 százalékát két olyan vállalat gyártja, amely a baleset során megsérült. Emiatt létfontosságú, hogy ezeket a rendkívül hatékony, ütemezett, beszállítói (“just-in-time”) láncokat minden eshetőségre (“just-in-case”) felkészítsük.

Az ökoszisztémák és hálózatok működéséből levonható tanulságok közvetlenül vonatkoztathatók a jelenlegi monetáris és bankrendszerre, továbbá az utóbbi néhány év hitelkorlátozására is.

Pénz, hatékonyság és rugalmasság

A világgazdaságban keringő, rendeleti úton létrehozott jegybankpénz egy monopolizált, kamattal terhelt bankhitel. A közgazdászok azzal érvelnek, hogy az árképzés hatékonyságának, valamint a nemzeti és nemzetközi piacokon folyó csereügyleteknek az optimalizálása miatt szükség van a pénzkibocsátás monopóliumára. Óriási mennyiségű jogi és egyéb szabályozás jött létre ennek érdekében, valamint amiatt, hogy adót fizetni is csak nemzeti valutában lehet.

A jelenlegi pénzügyi rendszer tulajdonképpen ugyanolyan, mint egy bolygó méretű ökoszisztéma, ahol csak egyetlen növény- vagy állatfajtát túrnek el és tartanak fenn mesterségesen, és ahol minden ettől eltérőt, mint nem kívánatos versenyzőt kiiktatnak, mivel az csökkenti az egész rendszer hatékonyságát. Ennek a forgatókönyvnek csak egyetlen végkifejlete lehetséges – az egész rendszer összeomlása.

Kiegészítő valuták és rugalmasság

Egy pénzügyi szempontból fenntartható rendszert akkor tudunk megteremteni, ha szakítunk a hagyományos közgazdaságtannak azzal a tételével, ami – tévesen – adottságnak tekinti a nemzeti valuták monopóliumát. A fenntartható ökoszisztémák azt bizonyítják, hogy az áramlási rendszerek megfelelő mértékű diverzitást és elegendő mennyiségű kapcsolódási útvonalat igényelnek a rendszer minden szintjén.⁹ Egyetlen, monopolhelyzetben levő, központi kibocsátott pénz – különösen egy olyan, ami csak akkor tartja az értékét, ha mesterségesen hiánycikké teszik – nem képes ezt a szerepet betölteni. Elképzelhető, hogy a bankhitel alapú, egységes nemzeti pénz megfelelt – talán még szükséges is volt – egy iparosodó korba lépő világ számára. Azonban a 21. századi, sok különböző érdekcsoportokból álló társadalmat kétségkívül akadályozza abban, hogy innovatív, fenntartható, posztindusztriális gazdasági megoldásokat találjon.

Még az egyszerűbb kiegészítő valuta-rendszerek is képesek arra, hogy az emberek kezébe adják saját sorsuk irányítását. Ezek a pénzügyi eszközök sokkal több ember számára teszik lehetővé, hogy csereügyletekben vegyenek részt, és több kapcsolódási útvonalat biztosítsanak a gazdaság szereplői között. Ezáltal az egész rendszer fenntarthatóbbá válik.

A kiegészítő valuták úgy növelik a teljes gazdaság rugalmasságát, hogy fokozzák a csereügyletek diverzitását. Lehetővé tesznek olyan tranzakciókat, amik egyébként nem történnének meg, mindezt olyan kapcsolatok révén, amik egyébként nem léteznének. A hagyományos közgazdaságtan nem fogadja el a kiegészítő valuták használatát, mivel azokat nem tartja hatékonynak. Ha azonban rendszerben gondolkodunk, kiderülnek ennek az érvelésnek az alapvető hibái. Igaz, hogy a kiegészítő valuták csökkentik az általános hatékonyságot, de növelik a rugalmasságot, és fenntarthatóbb gazdaságot hoznak létre. Vitathatatlanul gazdagabb társadalmi, gazdasági szövődék jön létre ott, ahol a különféle pénztípusok a társadalom minden szintjét elérik. Ez a társadalom sokkal rugalmasabb, jobban képes kezelni egyszerre több, előre nem látható eseményt, és jobban ellenáll a környezeti változásoknak. A rendszer így válik stabilabbá. Ezt a tanulságot vonhatjuk le az ökoszisztémák struktúrájának tanulmányozásából.

A komplex áramlási rendszerekre vonatkozó új ismeretek és a rugalmasság követelménye megmutatja, hogyan hozhatunk létre egy hosszú távon egészséges gazdasági rendszert. Segít tisztázni azt is, hogy a hatékonyság növelésének kényszere a diverzitás könnyörtelen elnyomásával tulajdonképpen miért gyengíti a gazdaságot. A sokféleség hiánya gyengíti a cégeket, erodálja a közösségeket és aláássa emberek milliárdjainak a jólétét, akik

gazdaságaink révén kölcsönösen hatnak egymásra.

Záró gondolatok

Ma már mindenfajta komplex áramlási rendszerről van tudásunk. A folyamatos csere során a rendszer egyik részéből származó energia, anyag és információ a rendszer másik része számára feldolgozandó energiaként, anyagként, vagy információként jelenik meg. Fontos megjegyeznünk, hogy az áramlási rendszerek bármilyen típusának a megértéséből kapott ismeretek az összes többi, ugyanolyan struktúrával rendelkezőre is alkalmazhatók, legyenek azok ökoszisztémák, elektromos elosztó rendszerek, emberi immunrendszerek vagy teljes gazdaságok.

Az optimálisan fenntartható áramlási rendszerekre a hatékonyság és a rugalmasság közötti dinamikus egyensúly jellemző. Túlzott hatékonyság akkor fordul elő, amikor a diverzitás túl alacsony, vagy túl kevés a csomópontok közötti kapcsolat; ez a hálózat váratlan összeomlását eredményezheti. A rugalmasság viszont a diverzitás és a kapcsolatok számának növekedésével fokozódik. Ezek a megállapítások alapvető jelentőségűek mind pénzügyi, mind gazdasági rendszereink számára.

13. fejezet

A fenntartható fejlődés

Növekedni a növekedés kedvéért, ez a rákos sejt ideológiája.

Edward Abbey

Most, hogy már tudjuk, miért van szükség a hatékonyság és a rugalmasság közötti egyensúlyra, és meg tudjuk határozni a hálózatok struktúráját, jobban megérthetjük korunk számos, fontos problémáját. Az egyik ilyen kérdéskör – a jelenkori társadalmi-gazdasági és környezeti gondok egyik kulcsfontosságú tényezője – a fenntartható fejlődés.¹

Gazdasági fejlődés kontra növekedés

A hagyományos gazdaságelmélet és gyakorlat nagy hangsúlyt fektet a folyamatos gazdasági növekedésre. Ez a fejlődés szinonimája, a gazdaság életképességének fő kritériuma, ezért a gazdasági tervezésben és a gazdaságpolitikában a legfontosabb célnak tekintik. Annak ellenére, hogy a növekedéssel kapcsolatos számos hipotézisről kiderült, nem több, mint feltételezés.

Még a növekedésre vonatkozó legalapvetőbb kérdésekre sincsenek egyszerű válaszok. Például: Hogyan definiáljuk a gazdasági növekedést? Milyen kritériumokkal és módszerekkel mérjük? Milyen típusú növekedés járul hozzá ahhoz, hogy egy gazdaság hosszú távon egészséges, illetve fenntartható legyen? A témával kapcsolatos zűrzavar és tévképzetek miatt azonban olyan politikák és gyakorlatok alakultak ki, amelyek fokozzák a gazdaság instabilitását, még igazságtalanabbá teszik a világot, súlyosbítják a problémákat és pusztítják a környezetet. Ezek nem az egészség és a fenntarthatóság jelei.

Az utóbbi évtizedekben egyre többen ösztönösen ráéreztek arra, hogy számos, feltételezetten növekedés-orientált gazdasági tevékenység káros a társadalomra és az emberek, nemzetek aktuális gazdasági életére. Hiányoztak azonban azok az empirikus bizonyítékok, amiket a klasszikus közgazdaság-tudomány elfogadhatónak tart. Következésképpen, a növekedés a legtöbb gazdaságban makacsul kulcsfontosságú cél és kívánt végeredmény maradt.

Szerencsére az új ismereteink – különösen az áramlási rendszerekre, a rugalmasságra és a fenntarthatóságra vonatkozók – jobban rávilágítanak arra, hogy tulajdonképpen mit jelent az egészséges fejlődés, és milyen eszközökkel különböztethető meg az egyszerű növekedéstől. Ma már tudjuk például, hogy egy nagy ökoszisztéma, ami nem rendelkezik megfelelő számú, különféle táplálkozási útvonallal – pl. nincsenek gazdag vízfolyások vagy nincs termőtalaj – nem képes kellőképpen felkészülni aszály, betegségek vagy más kihívások leküzdésére. Vagyis önmagában a méret nem teszi az ökoszisztémákat fenntarthatókká. Ugyanezek a szabályok vonatkoznak az áramlási rendszerek minden típusára, így a gazdaságra is.

Egy rugalmatlan gazdaság nem tekinthető optimálisnak, mindegy hogy látszólag milyen nagy, vagy hatékony. Még Simon Kuznets – az eredeti bruttó nemzeti össztermék (Gross National Product – GNP) fogalom megalkotója – is felhívta a figyelmet arra, hogy önmagában a volumen vagy a növekedés változásából nem következtethetünk a gazdaság jólétére. Robert Ulanowicz elméleti közgazdász pedig azt hangsúlyozza, hogy az áramlási rendszerek hosszú távú fenntarthatósága attól függ, hogy megfelelő egyensúly van-e a méret és a belső strukturális fejlődés között. Az áramlási rendszerekkel kapcsolatos tudásunk – és a pénz természetének jobb megértése – segít abban, hogy pontosabban és érthetőbben meg tudjuk mondani, melyek azok a feltételek, amikre a szabad vállalkozások hálózatainak szüksége van. Ha megteremtjük ezeket a feltételeket, akkor életképes gazdaság jön létre, amely jólétet hozhat az egész világnak.

A gazdaságokban a méretet a bruttó hazai össztermékkel (Gross Domestic Product – GDP) mérik. Az ökoszisztémáknál a méretet rendszerint a teljes rendszer átmenő teljesítményével (Total System Throughput – TST) határozzák meg, ami a tápanyagok és a biomassa össz-mennyiségét, illetve a rendszeren átmenő energiát veszi figyelembe. Viszont mind a GDP, mind a TST rosszul méri a fenntarthatóságot: csak a méretet (volumen) veszik tekintetbe, miközben figyelmen kívül hagyják azokat a csomópontokat és útvonalakat, amik szükségesegek ahhoz, hogy az erőforrásokat a rendszer feldolgozza és az energiát a hálózati struktúra minden részébe eljuttassa. A GDP és a hozzá hasonló mérőszámok képtelenek különbséget tenni egy buborék-gazdaságban történő rendkívül gyors növekedés és egy rugalmas gazdaságban végbement, egészséges fejlődés között.

Fenntarthatóság ökoszisztémákban

Egy Dr. Ulanowiczról származó egyszerű, ökoszisztémákkal kapcsolatos példa segítségével mutatjuk be, hogy a hatékonyság, a rugalmasság és a növekedés közötti kompromisszum hosszú távon hogyan befolyásolja egy áramlási rendszer egészséges működését. A következőkben azt a tanulmányt idézzük, amiben amerikai aligátorokat természetes élőhelyeik egyikén, a dél-floridai Cypress mocsárvidéken figyeltek meg.² Az aligátorok fontos biomassza-forrásainak egyike (a szén körforgása, illetve élelemforrás szempontjából) az édesvízi garnélarák. Rendes körülmények között, azonban nem magát a garnélarákot eszik meg, hanem más, garnélarákokkal táplálkozó ragadozók elfogyasztásával jutnak ehhez a fontos táplálékhoz. Három ilyen közbenső ragadozó van: a nagy halak, a teknősbékák és a kígyók.

Ebben a példában a garnélarákok és az aligátorok közötti leghatékonyabb útvonalat a nagy halak jelentik. Ha a hatékonyságot tekintjük az életképesség egyetlen kritériumának – ahogyan a közgazdaságtan teszi –, akkor a halakon keresztül vezető útvonalak számának addig kellene emelkednie, míg a kevésbé hatékonyak teljesen el nem tűnnek. Ezáltal a hatékonyság közel megkétszereződik, a volumen (a hozzáférhető biomassa mennyisége) pedig 20 százalékkal nő. A gazdaság nyelvén ez azt jelenti, hogy a termelékenység és a hatékonyság hirtelen óriási mértékben javul, ettől a GDP jelentősen megemelkedik, a gazdaság bővül, amit azután az egészséges fejlődéssel veszünk egy kalap alá.³

A fenti, ökoszisztémából vett példa megmutatja, hogy egy ennyire hatékony rendszerben a rugalmasság teljesen elvész. Az aligátorok immár kizárólag az egyetlen táplálékforrást jelentő nagy halaktól függenek. Ha valami katasztrófa történne ezekkel a túlságosan hatékony ragadozókkal – például egy vírus elpusztítja a nagy halakat – akkor a garnélarákoktól az aligátorokig vezető minden útvonal megszűnne, ami katasztrófális következményekkel

járna a ragadozófajra nézve. Ez a fajta növekedés tehát nem fenntartható. Dr. Goerner rámutat, hogy a gazdaságban hasonló folyamatok zajlanak, mint a fenti ökoszisztémában. A hatékonyság növekedését gyakran kísérő GDP-javulás, bár azt a látszatot kelti, hogy a gazdaság életképes, elfedi a fokozódó törékenységet. Jó példa erre az energiaszektor: mivel az olaj az elsődleges tüzelőanyag, minden gazdaság attól a néhány nagy szolgáltatótól függ, akik kitermelik és az ellátást biztosítják. A szolgáltatás bármilyen zavara a gazdaság egészét hozza nehéz helyzetbe, mivel nincsenek más, működőképes útvonalak, illetve alternatív energiaforrások. Vagyis, a rendszerből hiányzik a rugalmasság.

A hatalmas agrárvállalkozásoktól való globális függés hasonlóan komoly veszélyt jelent. Csupán tíz-tizenkét cég ellenőrzi ma a világ gabona-, tej-, étolaj-, zsiradék- és gyümölcs-ellátásának több mint 80 százalékát.⁴ Lehet, hogy – a közgazdászok szerint – ezek a vállalat-óriások jelentik a leghatékonyabb útvonalat az erőforrástól a fogyasztóig, azonban, ha politikai, gazdasági, mikrobiológiai vagy éghajlati változások által kiváltott események hatására megszűnik egy vagy több fontos útvonal, akkor veszélybe kerülhet a globális élelmiszerellátás. Az erőforrások koncentrációja tehát azt jelenti, hogy mindent egy lapra teszünk fel; a tévesen értelmezett hatékonyság, és a rugalmasság megszüntetése azonban katasztrófához vezethet.

Ezzel szemben azok a rendszerek, amelyek növekedésük közben megtartják a kellő rugalmasságot jobban alkalmazkodnak a válságokhoz azáltal, hogy megőrzik a rendszer átmenő teljesítményét (TST). Az aligátoros példában az egészséges teknősbéka- és kígyópopulációk jelentenek az alternatív útvonalat, így a rendszer egy hal-vírus járvány kitörése esetén is biztosan tudná a biomassa áramlását, ezáltal lehetővé téve az alkalmazkodást. Bár a nagy halak elvesztése a fenntarthatóságot nagyjából a felére csökkenti, az átmenő teljesítmény (TST) csak szerény 2–3 százalékkal esik vissza és a hatékonyság-veszteség is csekély. A lényeg az, hogy a rendszer nem omlik össze. Az aligátorok számára továbbra is bőségesen van biomassa.

Ezek az adatok bizonyítják, mennyire fontos szerepet játszik a diverzitás abban, hogy a gazdaságok a periodikusan bekövetkező konjunktúra-változások és egyéb zavarok hatásait mérsékelni tudják. A rugalmasság számszerűsíthetősége lehetővé teszi, hogy a tudomány eszközeivel igazoljuk annak a számtalan, különböző, kis hálózatnak a fontosságát, amik minden gazdaság zömét képezik. De alátámasztja azoknak az érvelését is, akik a szorult helyzetben lévő kis gazdaságok miatt aggódnak, hiszen csakis ezek jelenthetnek életképes, alternatív útvonalakat egy – szakértők szerint biztosan bekövetkező – globális élelmiszer-válság esetén. Röviden, ha megértjük, hogy a rugalmasságra szükség van, azt is belátjuk, miért nem igaz az, hogy egy egészséges gazdaság leginkább nagyon hatékony óriásvállalatok által jöhet létre.

Fenntarthatóság és pozitív visszajelzés

A gazdaság hosszú távú életképességéhez szükséges kompromisszumok megértése olyan politikák kialakítását segíti elő, amik képesek a hatékonyság és a rugalmasság között a megfelelő egyensúlyt létrehozni. Mivel ez még nem elég ahhoz, hogy a gazdasági konjunktúra ciklikus változásait megértsük, az elektronikából jól ismert – a centripetális vonzóerő formáját öltő – pozitív visszacsatolás jelenségét hívjuk segítségül.

A világ egyik legnagyobb részvénytársaságáról elnevezett példán keresztül mutatjuk be, hogy az önmagukat erősítő, illetve öngerjesztő folyamatok – hasonlóan egy minden környező áramlást elnyelő, egyre növekvő örvényhez – miként szippantanak be egyre több erőforrást.

A Walmart-jelenség

A Walmart egy nagy, amerikai diszkont áruházláncot és egy sor, tagi regisztrációhoz kötött raktáruházat üzemeltet. „Walmart-jelenségnek” azt nevezzük, amikor hatalmas, nagyon hatékony cégek – amelyek a helyi önkormányzatok gazdasági hivatalainak támogatását élvezik – akkor is tönkreteszik a környéken működő gazdasági hálózatokat, ha mindeközben a GDP-t növelik.

Évtizedek óta a legtöbb gazdaságfejlesztéssel foglalkozó hivatal – különböző ösztönzők kialakításával – arra törekszik, hogy a nagy cégeket a saját körzetébe csábítsa, abban a reményben, hogy munkahelyeket hoznak létre, és adót fognak fizetni. Mivel a GDP-növekedés egyre nagyobb hangsúlyt kapott, az említett gyakorlat óriási népszerűsége tett szert. Ennek eredményeképp kölcsönösen előnyös megállapodások jöttek létre a hatalmas, szabályozatlan részvénytársaságok és a velük szövetségre lépett gazdaságfejlesztéssel foglalkozó hivatalnokok, tudósok és politikusok között.

Az óriási alapterületű raktáruházak támogatása észszerűnek tűnt. Minél nagyobb a kiszérelés, a termék egységára annál alacsonyabb, ami természetesen egyre több fogyasztót és pénzt vonz. Ez a centripetális vonzóerő az oka annak, hogy mind a részvénytársaságok, mind a kormányzatok bevételei a GDP-vel együtt növekednek. Ezt a mindent beszippantó folyamatot – miközben öngerjesztővé vált – vitathatatlanul előnyösnek tartották. Támogatóit megjutalmazták, ellenzőit egyszerűen eltávolították.

Nem számoltak azonban azzal, hogy a társadalomban és a gazdaságban végbemenő pusztításért súlyos árat kell fizetnünk.

A *Walmart: The High Cost of Low Prices*⁵ (Walmart: Az alacsony árak nagy ára) című dokumentumfilm megmutatja, hogyan teszik tönkre a hatékony raktáruházak – főként alacsonyabb áráikkal – a kisebb, változatosabb, helyi vállalkozásokat. Majd kihasználják ennek a helyzetnek minden előnyét: leszorítják a dolgozók bérét, elviszik a hasznot, és végül a helyi verseny meggyengítését követően felemelik az árakat. A városközpontból sorra tűnnek el a kis üzletek – ennek a folyamatnak ők a fő vesztesei –, a terület lepusztul, közveszélyessé válik, majd elvárják, hogy a városfejlesztést közpénzből finanszírozzák. A pénz nagy részét és a nagyfokú hatékonyság hasznát végül kiszívják a helyi gazdaságból, és a vállalat távoli központjába terelik át.

Egy Austinban (Texas állam) 2002-ben készített tanulmány kimutatta, hogy egy országos hálózathoz tartozó könyvkereskedésben a helyi fogyasztók minden elköltött 100 \$-jából a helyi gazdaságnak csak 13 \$ jutott, miközben egy helyi könyvesboltban elköltött 100 \$-ból 45 \$.⁶ Egy 2003-ban, Maine államban elvégzett kutatás szerint a helyi üzletek bevételeik 54 százalékát költik el (termékekre, szakmai szolgáltatásokra, munkabérekre, juttatásokra stb.) Maine államon belül, miközben a nagy raktáruházak csak bevételeik 14 százalékát költik el helyileg, leginkább bérek formájában.⁷

A fent említett örvényszerű folyamat, ami a helyi közösségektől elszívja a pénzt, hogy a nagyvállalatok bankszámláit növelje, lassan, módszeresen rombolja a közösség társadalmi és gazdasági életképességét. A helyi önkormányzatot terhelő költség végül messze meghaladja a nagy kereskedelmi vállalatoktól befolyó adóbevételeket. Munkahelyek szűnnek meg, a bérek csökkennek, a túlméretezett infrastruktúra fenntartása hatalmas költség – mindezek összességében óriási mértékben ronthatják a közösség jólétét.

Éppen a folyamat magától értetődő természetessége magyarázza, hogy a gazdaság működésének javítását célzó stratégiák gyakran miért éppen az ellenkező hatást érik el. A haladás –

ami alatt ma pusztán a gazdasági növekedést és a GDP-adatok javulását értjük – iránti természetes igény egy önmagát gerjesztő körforgást hozott létre. A helyi közösségből egyre több és több erőforrást von el ez a körforgás, ami a sokféleség, a munkahelyek, a profitok és a helyi gazdaság rugalmasságának az elvesztésével jár. Az ilyen gazdaságpolitika örvényhatásának eredményeként a javak egyre inkább koncentrálnak, ez a periférián törekenységet, az örvény középpontjában pedig fenntarthatatlan növekedést okoz.

A 2008-as pénzügyi és hitelválság – amit eredetileg a jelzálog-hitelezési buborék kipukkanása váltott ki – jó példa arra, hogyan működik ez a folyamat nagyban.

Öngerjesztő folyamatok és globális visszaesés

2008 előtt olyan profithajhászó gyakorlat gyökeresedett meg, amit új jövedelemforrásokat kereső, szabályozatlan bankárok, rögtön eladható, új termékekre vágó tőzsdei alkuszok és nagyobb megtérülést hajszoló, intézményi befektetők alakítottak ki. A létrejött öngerjesztő körfolyamatban az egyes részek által elért nyereségek az ugyanabban a belső a körben lévő, többi szegmensnek is hasznára váltak, de csökkentették a gazdaság egészének rugalmasságát. A folyamat hamar felerősödött azáltal, hogy egyre hatékonyabb, bár veszélyes – a javakat a központokba áramoltató – technikákkal erőforrásokat vontak ki a gazdaságból, főként kockázatos, származékos pénzügyi eszközök alkalmazásával. Emellett, egyfajta merev csoportgondolkodás alakult ki, ami elvetette a klasszikus kockázatelemzést, és amit intenzív szelekciós nyomással tartottak fenn: azok, akik növelték a hasznot busás jutalomban részesültek, akik ezt nem tették, az állásukat veszítették el.

Bár a válság a származékos eszközök terén uralkodó zűrzavar miatt robbant ki, a többi szektor meggyengülése és a kialakult törekenység rendszerszintű kockázatot hozott létre. Nemcsak a szélesebb értelemben vett gazdaság lett sebezhetőbb, hanem a banki és pénzügyi szektor is. A gazdaság meggyengülését és törekenységét előidéző legfontosabb tényező ugyanez az epicentrum – maga a bank- és pénzügyi rendszer.

Előre látható volt, hogy a 2008-as pénzügyi válságból likviditási válság lesz. A bankok és a pénzügyi szektor – mérlegadataik egyensúlyba hozásának a kényszere alatt, és a gazdasági klíma változására reagálva – pedig azt tette, amit ilyen kockázatos körülmények között tenni szokott. A legnagyobb pénzügyi intézetek pontosan akkor csökkentették le a hitelezést, amikor a kis- és közepes vállalkozásoknak a legnagyobb szüksége volt hitelekre. Hitel híján a vállalkozások és a fogyasztók nadrágszíj-megszorításra kényszerültek, a gazdasági aktivitás csökkent. Ahogy az 1930-as években, úgy most is sok cégnek kellett csődbe me nekülnie, aminek hatalmas mértékű munkanélküliség lett a következménye.

A jelenlegi pénzügyi és bankrendszer felerősíti a konjunkturális ciklust: a felívelő periódusból inflációt gerjesztő fellendülés, a nehéz időszakból recesszió lesz. Ezt úgy éri el, hogy több hitelt tesz hozzáférhetővé a jó időszakokban, amikor alig van rá szükség, viszont a nehéz időszakokban – amikor arra a leginkább szükség lenne – visszafogja a hitelezést. A központi bankok minden tőlük telhetőt megtesznek annak érdekében, hogy mérsékeljék a gazdasági ciklus kilengéseit, meglehetősen csekély eredménnyel.

A konjunktúra-ciklus felerősödése instabillá teszi a gazdaságot, amit a fent említett öngerjesztő körfolyamat még tovább fokoz, mivel erőforrásokat von ki a nagyobb gazdaságból, akár jelzáloghitelekkel, akár származékos vagy egyéb pénzügyi eszközökkel. Mindkét folyamat a rugalmasság csökkenéséhez vezet. Emiatt vált a 2008–2009-es visszaesés a nagy gazdasági világválság óta a legsúlyosabb recesszióvá.

Joseph Tainter *The Collapse of Complex Societies* (Komplex társadalmak összeomlása) című művében kifejti, hogy az önmagát gerjesztő gazdasági körforgás a római birodalomhoz hasonló utat követ: növekszik, uralja a környezetét, eléri a határait és, ha nem szorítják korlátok közé, akkor – a kisgazdaságok, a helyi önkormányzatok és más, nem a középpontban lévő hálózatok meggyengülése következtében – végül összeomlik.⁸ Ha ezt a folyamatot végignézzük, tudományosan megalapozottá válik az az ősrégi állítás, hogy a monopolisztikus koncentráció, a bennfentes kereskedelem, a spekuláció és a kapzsiság mind-mind káros a gazdaság egészségére nézve. Néhányszor megkíséreltek gátat vetni ennek a gyakorlatnak – például az 1933-as Glass–Steagall törvény – azáltal, hogy megtiltották a befektetési bankoknak, hogy közösségi takarékbankokban tulajdonrészt szerezzenek. Ezek az intézkedések hatékonyak voltak, mivel megakadályozták a túlzott összefonódást. Az a tény azonban, hogy ezt a törvényt – Clinton elnöksége alatt, a bankok erőteljes lobbitevékenységének köszönhetően – megsemmisítették, egy újabb megnyilvánulása ugyanannak az állandóan visszatérő, öngerjesztő folyamatnak.

Ha a gazdaság szerkezetét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a kialakult pénzügyi és bankrendszer, valamint a pénzkibocsátás monopóliuma tovább erősíti az öngerjesztő folyamatot. Vagyis, éppen az a szektor, ami a mostani monetizált gazdaságban olyan óriási hatással van mindenkire, ideértve a konjunkturális ciklus hullámzásait is. A gazdaság e fontos rendszereinek újragondolása és megváltoztatása, valamint az öngerjesztő folyamatok korlátozása nélkül az elképzelhető legnagyobb mértékben veszélyeztetjük a világgazdaság fenntarthatóságát. Ha marad a jelenlegi állapot, akkor szembe kell nézzünk azzal, hogy a gazdaság hosszútávon rugalmatlan és instabil lesz, vagyis újabb és újabb válságokra számíthatunk.

Az elmélet és a gyakorlat újragondolása

A jelenleg elfogadott gazdaságelmélet arra a feltételezésre épül, hogy a gazdasági törvények – például a kereslet-kínálat dinamikája – mindig érvényesülnek, függetlenül az adott hálózat rugalmasságától. Viszont a GDP növekedése csak a monetáris csereüzletek értékének változását veszi számításba, és figyelmen kívül hagyja azt, hogy ezek a csereüzletek tulajdonképpen fokozzák vagy rombolják a gazdaság rugalmasságát. A látszólagos növekedés, mivel egy primitív könyvelési eszköz méri, elfedheti a gazdaság különböző részeiben végbemenő hanyatlást azáltal, hogy egyetlen szektorban – például a kockázati alapoknál – realizált hatalmas nyereséget úgy tekint, mint az egész gazdaság jó működésének egyértelmű bizonyítékát. Mint már említettük, a klasszikus gazdaságelmélet nem foglalkozik a hálózatok egészségével, emiatt pedig nem tudja megmagyarázni, még kevésbé előre jelezni a buborékokat, amiket azután – bár szerkezeti változás nem történt – a gazdasági fejlődés jelének tekint. A klasszikus közgazdaságtan különféle iskolái arra is képtelenek, hogy előre lássák, milyen súlyos gazdasági problémák fenyegetik a világot.

Mivel a kisebb méretű hálózatok meggyengülését nem vették figyelembe, olyan gazdaságpolitikai döntések születtek, amik a gazdaság minden szintjén felgyorsították a pusztulást. Az utóbbi néhány évtizedben uralkodó közgazdasági elméletekre támaszkodva – csak a tőke szabályozásával törődve – sok akadályt eltávolítottak a gazdasági koncentráció útjából, amiről már régóta tudjuk, hogy kárt okoz. A piac hatékonyságába vetett vakhit, valamint a mindenre és mindenkire való tekintet nélküli profit-maximalizálás látszólagos korrektsége magával

hozta a morális vonatkozások lekicsinylését, ideértve a kisebb gazdasági szereplőknek okozott károkat is.

Míg valaha a stabilitás volt a pénzügyek alapja, ma, kollektív vakságunknak köszönhetően, éppen ez omlik össze. A nekünk fogyasztóknak, munkavállalóknak vagy kisvállalkozások működtetőinek okozott kárt – a környezet kizsákmányolását, a társadalmi és környezeti károk költségeinek áthárítását, a mérgező termékeket, valamint a pénzügyi monopóliumot – szükséges, járulékos kárként és kreatív rombolásként értelmezték. Ez viszont az egész gazdaságra, gyakorlatilag a föld minden élő rendszerére kihat, és súlyosan veszélyezteti jövőbeli kilátásainkat.

A jelenlegi gazdasági rendszer számos kritikusa, köztük Joseph Stiglitz,⁹ Robert Pollin,¹⁰ John Saul¹¹ arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos folyamatok – például a bankválságok¹² (több mint száz nagyobbról tudunk), a gazdagság és a hatalom egyre növekvő koncentrációja,¹³ a jó munkahelyek megszűnése,¹⁴ a civil szabadságjogok, a közegészség és a demokrácia pusztulása¹⁵ – az 1970-es évektől napjainkig felgyorsultak. A fent felsoroltak mindegyike azt fejezi ki, hogy jelenlegi gazdasági rendszerünk lényegéből fakadóan fenntarthatatlan.

A jelenlegi gazdasági válság egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a vakság és a nemtörődomség együtt a gazdaság törékenységét okozza, ami kicsinek és nagyoknak egyaránt rossz. Rávilágít arra, hogy korábbi feltételezéseink közül több is téves. Például:

- a növekvő hatékonyság mindig javítja a gazdaság egészségi állapotát, tekintet nélkül azokra a károokra, amiket a pénzügyi rugalmasság okozhat az embereknek, a közösségeknek és bolygónk ökoszisztémájának;
- a gazdagság, a hatalom és a méret nagyon aszimmetrikus eloszlásai nincsenek hatással a gazdaság egészségi állapotára;
- a pénz értéksemleges, és a jelenlegi fizikai fedezettel nem rendelkező, banki kölcsönre épülő pénzügyi rendszerünk az emberiség minden igényének képes megfelelni.

Azonban a társadalmi-gazdasági életképességhez rendelkezésünkre áll egy másik út is. Az utóbbi évtizedekben kialakult egy, a pénz megújítását célzó mozgalom, amiért számos ország úttörőinek lehetünk hálásak. Az Egyesült Államokban az érdem nagy része olyan újítóké, mint például Hazel Henderson,¹⁶ Edgar Cahn,¹⁷ Paul Glover,¹⁸ Thomas Greco,¹⁹ Sergio Lub,²⁰ Susan Witt,²¹ Wilson Riles, Arno Hesse, Guillaume Lebleu, Nipun Mehta, Matthew Edwards, Charlie Rebich, továbbá sok száz, józanul gondolkodó aktivistáé, akik túl sokan vannak ahhoz, hogy itt felsorolhatók lennének. Az eredményeket a következő fejezet mutatja be.

Záró gondolatok

A klasszikus közgazdaságtan óriási hangsúlyt fektet a növekedésre. Ezt a GDP-vel kifejezett paramétert tekintik az egészséges gazdasági fejlődés szinonimájának. Ám a legújabb felismerések – nagyrészt az áramlási rendszerek megértéséből levezetve – a növekedéssel kapcsolatos számos, régóta érvényesnek tartott feltételezést és tevékenységet kérdőjeleztek meg.

Azáltal, hogy a jelenlegi politikai és gazdasági gyakorlat a nagyobb gazdaság rovására a domináns játékosoknak nyújt előnyöket, a növekedés és az általános fenntarthatóság összemosódott. A jelenlegi pénzügyi és bankrendszer az öngerjesztő folyamatokkal együtt lehetővé

teszi a nagy intézmények számára, hogy egyre nagyobbá váljanak, ezzel azonban a rendszer kapcsolatai és diverzitása lecsökken.

A gazdaság rendszerszintű instabilitását az okozza, hogy a GDP-adatok, és a hatékonyság javulását, a gazdasági növekedést, és a pénzügyi monopólium fennmaradását a rugalmasság csökkenésének rovására erőltetjük. A hatékonyság és a rugalmasság közötti egyensúly elengedhetetlen a fenntartható fejlődéshez.

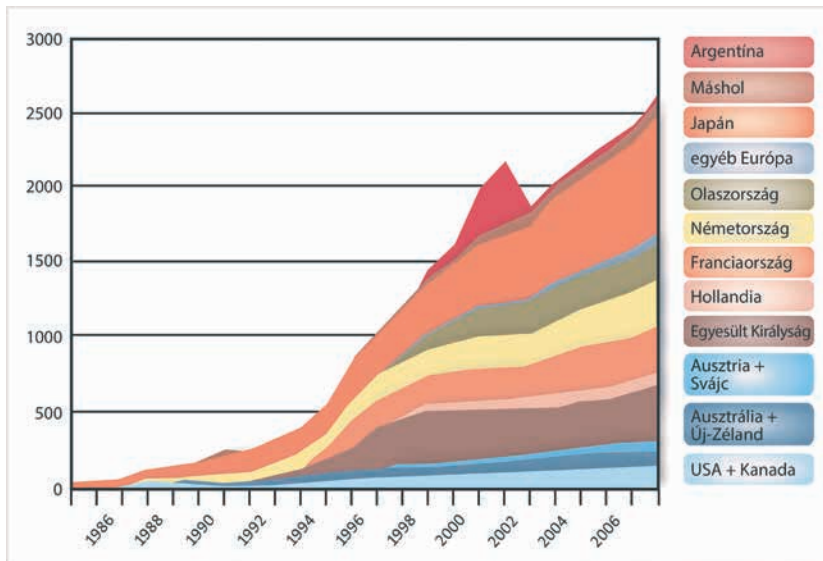
14. fejezet

A LETS és az idődollár

Milyen jó, hogy akár ebben a pillanatban elkezdhetjük szebbé tenni a világot!

Anne Frank

Ahogy minden nagy társadalmi változás során, a pénzügyi rendszer változásai a mostani hatalmas átalakulásnak is fontos részét képezik. Mivel klasszikus gazdaságpolitikai eszközökkel a problémák nem orvosolhatók, illetve a számítástechnikai háttér – alacsony költsége miatt – minden közösség rendelkezésére áll, egyre több helyen próbálkoznak kiegészítő valutákkal. Míg a 70-es években csupán néhány ilyen kezdeményezésről tudtunk, ma már világszerte több ezer működik.¹

A 14.1. ábra a kiegészítő valuták számának – óvatos becslések szerinti – emelkedését mutatja.

Ki kell emelnünk, hogy az ábrán csak azok a társadalmi célú kiegészítő valuták szerepelnek, amik tizenkét országban 2009-ben használatban voltak. Kimaradt viszont több ezer hűségprogram (kedvezmény-kuponok, vagy a légitársaságok törzsutas-programjai), amelyet kereskedelmi céllal hoztak létre, valamint olyan társadalmi célú kiegészítő valuták, amik közvetlen földrajzi környezetükön kívül nem hirdetik magukat.

A ma működő két legnépszerűbb kiegészítő valuta a LETS és az idődollár. Mindkét közösségi pénz a kölcsönös hitelezésre épül, és azért hozták létre, hogy elősegítse a cserekeres-

kedelmet azokban a közösségekben, ahol a nemzeti valuta nem áll rendelkezésre elegendő mennyiségben vagy nem képes a helyi igényeket kielégíteni. Az alábbiakban röviden bemutatjuk a két kezdeményezést. Először a LETS-t, mivel ez fordul elő a legtöbb helyen, és ezt a legkönnyebb bevezetni.

A LETS – a helyi cserekereskedelmi rendszer

A helyi cserekereskedelmi rendszernek – angolul rövidítve LETS-nek – számos változata létezik. Ezek egyike a LETSystem, amit a – valaha jómódú, halászok által lakott – kanadai Vancouverben hoztak létre az 1980-as években. A helyi közösségre akkoriban rossz idők jártak: a munkanélküliség tartósan 40 százalék körül volt annak ellenére, hogy nagy mennyiségű, képzett munkaerő állt rendelkezésre és a helybeliek részéről folyamatos volt a kereslet különféle árucikkek és szolgáltatások iránt. A LETSystem-et azért hozták létre, hogy ösztönözzék az áruk és szolgáltatások helyi cserekereskedelmét. Az alapító, Michael Linton rájött, hogy a hiányzó láncszem a pénz: ha nincs pénz, kereskedelem sincs. Így fogalmaz:

A hagyományos értelemben vett pénzzel az a legnagyobb baj, hogy a legtöbb embernek egyszerűen alig van. Úgy alakították ki, hogy kevés legyen belőle. Mivel a hagyományos pénz kívülről jön a helyi közösségbe, nem képes az adott közösség szükségleteinek megfelelően működni.²

A LETS-rendszerben a csereügyletek során vagy csak LETS-pénzt, vagy a LETS-pénzt és a nemzeti valutát együtt használják. Egy kertész vagy autószerelő az elvégzett szolgáltatások ellenértékét kérheti LETS-pénzben, vagy egy részét a nemzeti valutában, a többit LETS-ben. A kétféle fizetőeszköz arányát minden egyes alkalommal a résztvevők határozzák meg. A LETS csereügyletek során felhasznált *anyagokért* – például a műtrágyáért vagy autóalkatrészért – általában a nemzeti valutában fizetnek, az elvégzett *szolgáltatásért* pedig LETS-ben.

A LETS egy *kölcsönös hitelrendszer*, ahol az adott csereügyletben használt pénz akkor jön létre, amikor a tranzakció megtörténik. Ekkor a szolgáltatást elvégző személy számláján a csere értékét jóváírják, a megbízó számláját pedig megterhelik. Az egyenleg akkor pozitív, ha az adott személy több szolgáltatást nyújtott, mint amennyit igénybe vett, és akkor negatív, ha éppen az ellenkezője történt: többet fogadott el, mint amennyit adott.

Ez a rendszer tehát önmaga szabályozza a forgalomban levő LETS mennyiségét, ami mindig éppen annyi, amennyire a közösségnek szüksége van. Más kölcsönös hitelrendszerekhez hasonlóan a LETS is azt teszi lehetővé, hogy minden résztvevő a számára rendelkezésre álló erőforrások felhasználásával jusson hozzá árukhoz vagy szolgáltatásokhoz. Ezáltal megszűnik az a probléma, amit a nemzeti valuta rendszerszinten fenntartott hiánya idéz elő.

A hagyományos pénzzel ellentétben nem baj, ha valakinek negatív a LETS egyenlege; csak azt jelzi, hogy az adott személy több árut és szolgáltatást vett a többi tagtól, mint amennyit tőle vettek. Ezért aztán azokat, akiknek negatív az egyenlegük megkéri, hogy árut vagy szolgáltatást ajánljanak fel cserébe és így járuljanak hozzá a közösség vagyonához. Néhány LETS program, a visszaélések elkerülése végett, meghatározza a negatív egyenleg felső értékét, bár a résztvevők általában tisztában vannak azzal, hogy az adósságot vissza kell fizetni.

Mivel az egyenlegek nyilvánosak, könnyű azonosítani azokat a LETS-használókat, akik nem hajlandók, vagy nem tudják visszafizetni az adósságaikat – szolgáltatások nyújtásával, vagy árucikkek felajánlásával –, és így meg lehet tagadni tőlük a további részvételt. Átláthatósága miatt a rendszer könnyen ellenőrizhető, ami erősíti a résztvevők közötti bizalmat. A folyamat ettől lesz önszabályozó.

A LETS-nek a hagyományos értelemben vett pénzzel szemben az óriási előnye az, hogy eladásra egyébként nem kínált képességek és szolgáltatások felhasználását ösztönzi: főzhetünk másoknak, sofőrködhetünk, honlapot készíthetünk, kerti munkát végezhetünk stb.

A LETS-rendszert népszerűsítő The LETSaholic TWIST című könyvében James Taris így ír erről:

Mivel kevés volt a bevétel, csak a legszükségesebbeket tudtam megvenni. Minden más luxusnak számított. A LETS azonban mindent megváltoztatott. Eleinte füvet nyírtam, szemetet szedtem és szobákat festettem. Később névjegykártyákat, prospektusokat és hírleveleket terveztem. Ezekért cserébe valaki megmasszírozott, zongorázni tanított, vagy számítástechnikai segítséget nyújtott, de olyan is volt, akitől szoftvereket kaptam, vagy a honlapom szerkesztésében segített. Egyikhez sem jutottam volna hozzá, ha készpénzzel kellett volna fizetnem. Mindezt a LETS-nek köszönhetem.³

Általában egy LETS-egység értéke megegyezik a közösség által használt nemzeti valuta egy egységével. Egy helyi LETS kereskedelmi rendszer létrehozása meglehetősen egyszerű folyamat. A következőkre van szükség: először, a résztvevők megállapodást kell kössenek, hogy LETS-pénzt fognak használni, azután létre kell hozni egy, a használók által hozzáférhető, átlátható elszámolási rendszert, valamint egy tagnyilvántartást, ami felsorolja a felajánlott, illetve igénybe venni kívánt szolgáltatásokat és azok LETS-ben kifejezett árát.

Ma világszerte sok helyen működnek LETS rendszerek. Ausztráliában becslések szerint több mint 200 különböző létezik. Angliában több mint 300-ról tudunk. A teljesség igénye nélkül, a következő országokban működnek még LETS-rendszerek: Argentína, Ausztria, Belgium, Brazília, Kanada, Chile, Kolumbia, El Salvador, Finnország, Franciaország, Németország, Magyarország, India, Indonézia, Írország, Izrael, Japán, Új Zéland, Nigéria, Norvégia, Lengyelország, Dél-Afrika, Svájc, Thaiföld és az Egyesült Államok.

Az idődollár

Az idődollárt, más néven időbankot, egy köztisztelőben álló ügyvéd, Dr. Edgar Cahn hozta létre. Megfigyelte, hogy ha az emberek – bármilyen formában – fizetséget kapnak a munkájukért, akkor képessé válnak arra, hogy a sorsukat irányítsák. Szerinte, azáltal, hogy „mérjük, mennyit dolgoznak, azt fejezzük ki, hogy értékeljük a munkájukat”.⁴ Mivel a nemzeti valuta – természeténél fogva – sosem áll rendelkezésre elegendő mennyiségben, Cahn azt találta ki, hogy az időt fogja pénzként használni. Az elszámolás egysége az idődollár, ami egy órányi elvégzett munka ellenértéke és amit az adott közösségben hozzáférhető árucikkekre és szolgáltatásokra lehet „elkölteni”.

Működéséről az idődollar honlapján a következőket olvashatjuk:

Az időbank alapvetően azt jelenti, hogy valaki egy órányi munkát végez a közösség egyik tagjának. A munkaóra, mint idődollar az időbankba kerül. Ezt az egy idődollárt pedig arra költhetjük, hogy megkérünk valakit, végezzen el valamilyen munkát nekünk. Az ötlet rendkívül egyszerű, mégis óriási mértékben segíti a közösségen belüli kapcsolatok kiépülését.⁵

Az idődollar, hasonlóan más kiegészítő valutákhoz, lehetőséget teremt arra, hogy a közösség még ki nem elégített igényei (a kért szolgáltatások) és a fel nem használt erőforrások (a közösség tagjai által felajánlott idő és szolgáltatások) egymásra találjanak. Mint a LETS, az idődollar is elősegíti olyan tranzakciók létrejöttét, amik máskülönben nem valósulhatnának meg. De már azt is nevezhetjük időbank-rendszernek, amikor kisgyermekes anyukák összefognak: egyikük a gyerekeket viszi iskolába, a másik bevásárol, a harmadik az idős szülőkről gondoskodik, valamelyikük kutyát sétáltat, vagy a leckeírásban segít.

Az idődollar használói között emberi kapcsolatok alakulnak ki, a meglévők pedig megerősödnek. Egy tíz évig tartó, 51 millió dollárba kerülő kutatás – amelyet a Harvard, a Columbia és a University of Michigan kutatói közösen végeztek – arra keresett választ, mitől lesz egy környék biztonságos.⁶ A sokmillió dolláros válasz a következő: nincs szükség több rendőrré vagy kormányzati segítségre; a biztonság leginkább a közösség hatékonyságától függ. Egyszerűbben fogalmazva attól, hogy rászólnak-e a másik gyerekére, ha rajtakapják valamilyen közösséget romboló viselkedés közben. Az idődollar növeli a közösségi hatékonyságot és ezzel együtt a rugalmasságot is.

A szolgáltatások elismeréseként adott „pénz” az önkéntes munka népszerűségét is növeli. A University of Maryland gerontológiai központja által végzett kutatás szerint az időbank-rendszer résztvevőinek durván egyharmada korábban sosem végzett önkéntes munkát. Azt is kimutatták, hogy a kiegészítő valuták használata az embereket arra ösztönzi, hogy hosszú távon önkénteskedjenek. Míg a teljesen önkéntes alapon működő programokban 40 százalékos a lemorzsolódás, ezekben az öszvér – félig önkéntes, félig szerény fizettségért végzett munkára épülő – rendszerekben mindössze 3 százalék.⁷

Az időbank-rendszereket számos társadalmi probléma megoldására használják. New York Brooklyn nevű kerületében például, a kimondottan idősek számára egészségbiztosítást nyújtó Elderplan nevű társaság a biztosítási díj 25 százalékát idődollarban is elfogadja. Bizonyos balesetmegelőző munkákat, mint például egy fürdőszobai kapaszkodó megjavítását, a társaság szívességbankjából oldják meg, ami tulajdonképpen egy idődollar cserekereskedelmi rendszer.⁸ Ez a fajta egészségbiztosítási modell ma már New York mind az öt kerületében elérhető.

Az idődollar egy másik sikeres alkalmazási módja az időbank-rendszert alkalmazó Fiatalkorúak Bírósága Washingtonban. 1996-os alapítása óta az igazságszolgáltatási rendszer egyik legfontosabb elemévé vált.

Ha egy fiatal valamilyen nem erőszakos bűncselekményt követ el, a tárgyalásán jelenlévő esküdtszékhez hozzá hasonló törvényszegést elkövető fiatalokból állítják össze. Ha az esküdtszék bűnösnek találja, akkor a vádlottat arra kötelezik, hogy először is kérjen bocsánatot, majd kötelezően vegyen részt életvezetési tanácsadáson és végezzen többféle közösségi munkát: segítsen fiatalabb tanulónak vagy vegyen részt az esküdtszék munkájában. Az elvégzett szolgáltatásokért idődollárt kap, amit használt számítógépre, egyetemi előta-

karékoskodásra szolgáló államkötvényekbe, tanulmányi utakra, különleges eseményekre és hasonlókra válthat be.⁹

A program iránt óriási az érdeklődés, mivel rendkívül hatékony: *az első évben visszaesők száma 50 százalékkal csökkent.*¹⁰ Ma már a Fiatalokorúak Bírósága tárgyalja a nem erőszakos bűncselekményt először elkövetők ügyeinek 60 százalékát. Kiváló eredményeinek köszönhetően, a washingtoni legfelsőbb bíróság hivatalosan felkérte a szervezetet arra, hogy „működjön együtt a bűnügyi igazságszolgáltatási rendszerrel olyan elterelő programok kidolgozásában, amik a hagyományos döntőbírói gyakorlat alternatívájaként szolgálhatnak a fiatalokorú elkövetők ügyeiben”.¹¹ Dél-Afrikában és Jamaicában is léteznek hasonló kezdeményezések.

Chicago néhány iskolájában idődollárral ösztönzik az idősebb diákokat arra, hogy a fiatalabbakat segítsék. A korrepetálással töltött időt azután felújított számítógépekre cserélhetik. Az idődollár hitvallása szerint „mindenki rendelkezik valami olyannal, amire a közösségnek szüksége van; ha felajánlja a közösségnek, jutalmat érdemel”.

Az idődollárt az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában börtönökben is alkalmazzák. A fogvatartottak kerékpárok felújításáért idődollárt kaphatnak. Az összegyűjtött idődollárokat a résztvevők családtagjai saját szükségleteik kielégítésére használhatják fel, a kerékpárokat pedig egy segélyprogram keretében Afrikába szállítják.

Az időbank-rendszer kialakításának költsége nagyon alacsony: az elszámoláshoz akár egy iskolai tábla vagy egy darab papír is elegendő. Nagyobb projektek esetében az internetről ingyenesen letölthető munkaidő-nyilvántartó szoftverek segíthetnek. Idődollárral bármilyen szintű részvétel mérhető. Mivel segítségével a teljesítményt könnyű mérni, működtetése olcsó, használata pedig egyszerű, diákok, nyugdíjasok és munkanélküliek körében ez a rendszer különösen népszerű.

Jelenleg hat földrész 22 országában körülbelül 350 idődollár-program működik. Az Egyesült Királyságban – ahol inkább szívességbanknak, vagy időbanknak nevezik – 79 működő, és további 80 formálódó programról tudunk. Az Egyesült Államokban és Japánban egyenként 65-70 idődollár-kezdeményezés létezik. Szenegál, Ghána és Új Zéland pedig nemrégiben vágott bele hasonló programok létrehozásába.

Mind az idődollár, mind a LETS egyének szükségleteinek kielégítésére jött létre. Előnyeit leginkább azok a kisebb közösségek tudják kihasználni, ahol a tagok jövedelme alacsony, és ahol valamilyen oknál fogva a nemzeti valutából nincs elég.

Az idődollár-rendszerek társadalmi hasznosságára tekintettel az Amerikai Egyesült Államok adóhatósága három, egymástól független rendelettel hivatalosan is adómentessé tette ezt a kiegészítő valutát.¹²

A kiegészítő valutákra vonatkozó észrevételek

A LETS, az idődollár és a hozzájuk hasonló, kölcsönös hitelre épülő kiegészítő valutarendszerek ismerete segít megvilágítani néhány, pénzzel összefüggő témát, mint például: miért nem értéksemleges a pénz, mi a kapcsolat a pénzrendszerek és az infláció között, illetve mik a legfontosabb előnyei a pénz – beleértve a kiegészítő valuták – használatának a barterrel szemben.

A pénz és az emberi viselkedés

Mivel a pénz nem értéksemleges, a kiegészítő valuták képesek arra, hogy meghatározott viselkedésmintákat hívjanak elő. Olyan attitűdöket és emberek közötti kapcsolatokat alakítanak ki, amik különböznek a nemzeti valuta használatával összefüggésbe hozott viselkedésmintáktól.

Michael Linton, a LETsystem alapítója, így ír erről:

A közösségi valuták, úgy tűnik, megváltoztatják az emberek hozzáállását. Megszűnik a félelem. Az emberek nem aggódnak többé amiatt, hogy milyen az egyenlegük, vagy ki „húz több hasznot” egy adott tranzakcióból. Egy másféle csere jön létre. A helyi valuta körbe-körbe jár: Joe megtesz valamit Marynek, Mary megteszi ugyanezt Jimnek, Jim pedig segít Joe-nak. Az élet körforgás: segíték a szomszédoknak, majd pedig valaki más segít nekem. A közösségi valuták arra ösztönöznek, hogy segítsünk egymásnak. Az élet valójában erről szól. Ez a szemlélet azután szépen, lassan átformálja a gazdaságot, így az kevésbé lesz ártalmas a környezetre, és képessé válik egy magasabb életminőség, nagyobb társadalmi tőke és általános jólét megteremtésére.¹³

Mi az oka annak, hogy másképp viselkedünk, amikor a hagyományos értelemben vett pénzt használjuk, és másképp, amikor a szűkebb közösség számára létrehozott, kölcsönös hitelrendszert?

Az Ötödik fejezetben ismertetett Tizenegyedik darab című mese jól szemlélteti, hogy a hagyományos értelemben vett pénz esetében a kamat miatt folyik ádáz versengés e ritka valuta megszerzéséért. A legtöbb kiegészítő valuta azonban nem hordoz kamatot, néhánynak még átlásdíja is van. A kölcsönös hitelrendszerekben nincs szükség mesterségesen fenntartott hiányra sem; a valuta automatikusan és elegendő mennyiségben jön létre akkor, amikor a kereskedelmi megállapodást megkötik. A kiegészítő valuták tehát mentesek attól a két mechanizmustól (hiány és kamat), ami a hagyományos értelemben vett pénz esetében versengést idéz elő.

Éppen e felépítésbeli különbség okozza, hogy a kölcsönös hitelrendszerek és más társadalmi célú valuták használóikat együttműködésre ösztönzik és a közösséghez tartozás érzését hívják életre. Egyszerűen hivatalos formát adnak annak a már régóta létező gyakorlatnak, hogy az emberek kalákában segítik egymást, vagy, ahogy a legtöbb régi társadalomban szokás volt a szomszédokat megajándékozni, Dél-Franciaországban az ilyen jellegű tevékenységek megnevezésére külön kifejezést használtak: *aller aux aïdats* (jövünk segíteni).

Kiegészítő valuták és infláció

Ha megvizsgáljuk egy jól kialakított kiegészítő valuta működését, akkor megértjük, hogy – a közgazdászok feltételezéseinek ellenére – ez a fajta pénz miért nem fokozza az inflációs nyomást. Csak akkor volna inflációnövelő hatása, ha a kiegészítő valuta a dollárhoz, euróhoz, angol fonthoz, vagy más nemzeti valutához hasonló, fizikai fedezet nélküli fiat pénz volna. A LETS és az idődollár nem fiat pénz; mindkettő kölcsönös hitelrendszer, ahol a fizetőeszköz csak a csereügylet létrejöttékor teremődik meg és ahol a résztvevő felek egyenlege egyidejűleg javul (a szolgáltatást végzőé), illetve romlik (a megbízóé). Így éppen annyi pénz keletkezik, amennyi az adott csereügylethez szükséges, egy vassal sem több. Ezáltal, amikor

forgalomba kerül a kiegészítő valuta, automatikusan megteremti az értékének megfelelő mennyiségű árut és szolgáltatást.

Látnunk kell tehát, hogy a legtöbb kiegészítő valuta lényegileg különbözik a fiat pénzektől. Létrehozói szándékosan úgy alakítják ki, hogy ne okozzon inflációs nyomást. Az inflációval kapcsolatos összes elképzelésünk abból a klasszikus közgazdasági szemléletről származik, amely magától értetődőnek tartja egy adott régióban vagy országban használt fiat pénz monopóliumát. Eszerint, infláció akkor alakul ki, ha több pénz van forgalomban, mint áru és szolgáltatás. A jól kialakított kiegészítő valutarendszerek esetében azonban ez az alapvetés nem állja meg a helyét.

LETS, idődollár, pénz és barter

A LETS és az idődollár is pénz, és – más kiegészítő valutákhoz hasonlóan – teljes mértékben alkalmasak arra, hogy pénzként működjenek. Nem szabad összetéveszteni őket a barter-ügylettekkel, ami az áruk és szolgáltatások kétoldalú cseréjét jelenti, fizetőeszköz használata nélkül. A barter-ügylet természetéből fakadó korlátja az, hogy a „szükségletek egybeesése”¹⁴ kell hozzá: az erőforrások és a szükségletek pontos megfelelésére van szükség ahhoz, hogy a két fél között a csere létrejöjjön. Ha az egyik embernek cipőre van szüksége, a másiknak pedig élelemre, a csere csak akkor jöhet létre, ha mindkettő rendelkezik azzal, ami a másiknak kell.

A pénzhez hasonlóan a LETS és az idődollár is áthidalják ezt a problémát. Mindkét rendszer egy belső valutát – a LETS vagy időbank-rendszer összes tagja által használt fizetőeszközt – hoz létre, amely lehetővé teszi, hogy a résztvevők az áruk és szolgáltatások sokkal szélesebb palettájáról választhassanak. A LETS, az idődollár és más kiegészítő valuták olyan csere-ügyletek létrejöttét segítik, amik máskülönben nem valósulnának meg. Ezáltal lehetővé válik a közösségek és a társadalom egésze számára, hogy jobban kielégítsék szükségleteiket.

Más, társadalmi célú kiegészítő valutarendszerek is létrejöhetnek. Közülük kettőt tárgyal a következő fejezet.

Záró gondolatok

Amíg világ a világ, munkából nem lesz hiány: tanítani kell a gyerekeket, fel kell építeni az épületeket, meg kell óvni az ökológiai rendszereket, gondoskodni kell az idősekről és a betegekről – és folytathatnánk a végtelenségig. Ennek ellenére több százmillió munkavégzésre képes embernek vagy nincs állása, vagy alulfoglalkoztatott.

Leginkább a pénz hiányzik, illetve az, hogy többféle pénz egyszerre legyen használatban. Szerencsére nagyon egyszerű olyan megállapodásokat kötni, amik alapján kapcsolatba kerülhetünk a közösség többi tagjával, és segíthetjük egymást. Nincs szükség arra, hogy a pénznek aranyfedezete legyen; Brazíliában a szemétből csináltak pénzt. A LETS és az idődollár a bizonyíték arra, hogy csak a képzeletünk és a felkészültségünk szab határt annak, mire használjuk az új pénzügyi eszközöket; és persze a bátorságunk, hogy valami újat alkossunk.

A nemzeti valuta a pénznek csupán az egyik fajtája. Mint ahogy egyetlen olyan szerszám sincs, ami önmagában elegendő egy ház felépítéséhez, olyan pénzt sem lehet létrehozni, amely – bármilyen jól kitalált vagy erős – egymagában képes a társadalom által támasztott számtalan, sokszor egymással ellentétes igény kielégítésére. Ráadásul, a jelenlegi pénz felépítése és annak mesterségesen fenntartott hiánya miatt sosem lesz elég nemzeti valuta ahhoz,

hogy a társadalom egyre növekvő számú szükségletét kielégítse. Egy mindenre alkalmas pénz létrehozása és fenntartása éppen annyira képtelenség, mintha az embereket arra kényszerítenénk, hogy csak kalapácsot használjanak, miközben számtalan egyéb eszköz is létezik.

15. fejezet

Társadalmi célú kiegészítő valuták

*Létezik egy fennköltebb becsvágy is, mint pusztán magasan állni a világban:
meggörnyedni és egy kicsivel magasabbra emelni az emberiséget.*

Henry Van Dyke

Manapság sajnos túlságosan gyakran tapasztaljuk azt, hogy a társadalmi problémákat nem tudjuk megfelelően kezelni. Ennek egyik legfőbb oka az állandó pénzhiány. Ez azonban a gazdaság nem minden területén van így: a 2008-as bankválság során a kormányok a pénzügyi szektornak világszerte összesen több billió dolláros segítséget nyújtottak. Ezzel szemben, az oktatás, egészségügy, vagy egyéb jóléti programok számára szükséges legkisebb összeg megszerzéséért is óriási csatákat kell vívni nemcsak a fejlődő, de a fejlett országokban is. Az, hogy így alakult, nem véletlen: ez a következménye annak, hogy társadalmunkat egy több száz évvel ezelőtt létrehozott pénzügyi és bankrendszer irányítja. Ez a két rendszer rendelkezik a pénzteremtés monopóliumával, és szinte kizárólag az ipar és a kereskedelem érdekeit tartja szem előtt.

Nem győzzük hangsúlyozni, hogy a nemzeti valuta a pénznek csupán az egyik fajtája. Egyfajta pénz pedig önmagában nem képes a társadalom összes kereskedelmi és szociális szükségletét kielégíteni. Szerencsére egyre inkább elfogadottá válik az a felismerés, hogy a domináns nemzeti valuta mellett működő különböző kiegészítő valuták erre sokkal alkalmasabbak.

A továbbiakban két, társadalmi célú kiegészítő valutarendszert mutatunk be, amelyek jól szemléltetik mi minden lehetséges, ha másképp kezdünk gondolkodni a pénzről. A LETS-től és az idődollártól eltérően – ezek egyszerű kiegészítő valuták, amelyeket sok különböző célra használhatunk – a következő valutákat kimondottan azért hozták létre, hogy két, sok nehézséggel küzdő szektor, az oktatás és az egészségügy problémái számára megoldást nyújtsanak. Az alábbi kezdeményezések azt mutatják be, hogyan lehet fontos társadalmi szükségleteket kielégíteni annak ellenére, hogy a rendelkezésre álló állami erőforrások szűkösek.

Bevezetőként megmutatjuk, milyen gazdasági nehézségekkel küzd a világ egyik vezető gazdasága, majd ismertetjük, milyen erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy az egyre növekvő számú időskorú állampolgárnak megfelelő egészségügyi ellátást biztosítsanak.

Japán és a fureai kippu

A japánokról sokszor azt mondják, csak utánozni képesek. Ez azonban tévedés: a kiegészítő valuták terén valóságos újítónak számítanak.¹ Gondoljunk csak bele:

- Japán rendelkezik a világon a legtöbb működő kiegészítő valutarendszerrel; több mint 780-ról tudunk.
- Itt van a legtöbb különböző típusú kezdeményezés: több mint 260 rendszert próbáltak ki országszerte. Ez 2002 óta 100 százalékos növekedést jelent, és azt, hogy Japánban több különböző rendszer létezik, mint a világ többi részén együttvéve.²
- A második világháború után – Teruko Mizushima 1950-ben megjelent díjnyertes cikkének hatására³ – Japánban kezdtek el a témával komolyan foglalkozni. Mizushima dolgozta ki az időalapú valuta és az időbank alapötletét, majd 1973-ban Oszakában megalapította máig működő saját „önkéntesmunka-bankját”.⁴

De vajon miért jött létre egy ilyen hatalmas és változatos kiegészítő valuta mozgalom Japánban?

Gazdasági visszaesés és a kiegészítő valuták Japánban

A japán gazdaság 1990-ben óriási visszaesést szenvedett el. Hatásai és mértéke az Egyesült Államok gazdaságát 2008-ban sújtó válsághoz hasonlíthatóak. Bár magát a válságot az ingatlanpiaci lufi kipukkanása robbantotta ki, a japán gazdaság már az azt megelőző két évtizedben folyamatosan lassult. Csak az első recessziós időszakban, 1990 és 1995 között, az ország nemzeti vagyona több mint 10 billió dollárral csökkent, főként az ingatlanárak és a tőzsde visszaesése miatt. Ez a veszteség akkoriban Japán kétévnyi GDP-jének felelt meg, ami éppen annyi, amennyit Japán a második világháború teljes időtartama alatt elveszített.

1995-ig a japánok többsége elhitte, amit mondtak neki: ahogy eddig minden gazdasági ciklusban történt, néhány nehéz év után ismét jobb idők jönnek. Minden hagyományos receptet kipróbáltak, hogy élénkítsék a gazdaságot: levitték az alapkamatot (szinte nullára), hatalmas állami beruházásokat valósítottak meg (az ország tengerpartjainak 60 százalékát lebetonozták), adót csökkentettek; az államháztartást elkezdték hitelből finanszírozni (ma már az ország adósságállománya a GDP 200 százaléka!), a fogyasztást pedig megpróbálták egy kuponrendszerrel növelni. Egyik sem hozta meg a várt sikert. A válságnak azonban súlyos, sőt egyre több esetben végzetes következményei vannak: Japánban minden tizenötödik percben valaki öngyilkosságot követ el. Többnyire családos férfiak, akik szorult pénzügyi helyzetük miatt dobják el az életüket.⁵

Lassanként a kormány és alulról jövő társadalmi csoportok együtt kezdtek más megoldások után kutatni. Ebben a gazdasági és társadalmi helyzetben vált Japán a kiegészítő valuta kezdeményezések Mekkájává.

A japán kormány csendben, de óriási ambíciókkal az 1990-es évek közepétől kezdett el kiegészítő valuták bevezetésével kísérletezni. Toshiharu Kato, korábbi gazdasági, kereskedelmi és ipari miniszter vezetésével több tucat új típusú valutát hoztak létre. Emellett számos, alulról építkező civil kezdeményezés is megvalósult.

Rui Izumi, a tokyói Senshu Egyetem közgazdasági karának docense szerint a kormány támogatásának óriási szerepe volt abban, hogy a kiegészítő valuták ilyen mértékben elterjedtek Japánban:

A központi kormányzat és sok helyi önkormányzat kimondottan támogatja a helyi valutákat. Néhány szerveződésnek pénzügyi támogatást is nyújtanak, a gazdasági miniszter és a jegybank elnöke pedig nyilvánosan is kiállnak az új valuták mellett.⁶

A kormány által anyagilag támogatott kezdeményezések nagyon különböző közösségekben valósultak meg: kis falvaktól kezdve egész prefektúrákig (ezek mérete nagyjából az USA egy megyéjének felel meg), és több millió embert érintettek. A kísérleti szakasz körülbelül három évig tartott, a kapott eredményeket pedig alaposan kielemezték. Az évente 10 millió dollárba kerülő kiegészítővaluta-kísérletek célja az volt, hogy amennyire lehetséges feltárják, mi és milyen körülmények között működik a legjobban.

A jól ismert japán döntéshozatali hagyományoknak megfelelően, jelentős változtatások bevezetésére és kihirdetésére csak akkor kerül sor, ha a többség egyetért. Ez az egyeztetési folyamat ma is zajlik, emiatt a valutakezdeményezések nagy léptékben még nem valósultak meg.

Miközben ez a szokatlan kutatás-fejlesztés zajlik, magán-kezdeményezésként több száz kiegészítő valuta jött létre Japánban. Az egyik ilyen valutacsalád a fureai kippu – egy egészségügyi ellátó rendszer –, amit a társadalom öregedéséből fakadó gazdasági problémák kezelésére hoztak létre.

A fureai kippu

Jelenleg a valaha élt 65 éven felüliek kétharmada él a Földön. A fejlett világban Japánban él a legtöbb idős ember: nap mint nap több, mint 1,8 millió idős vagy fogyatékkal élő embernek van szüksége segítségre. Ráadásul a következő évtizedben az idős emberek száma várhatóan meg fog duplázódni.

Világszerte általában két stratégiát alkalmaznak az előregedésből fakadó gazdasági problémák kezelésére:

- vagy megpróbálják betartani azokat a pénzügyi ígéreteket, amiket a nyugdíjasoknak tettek akár az ország fizetőképességének kockáztatása árán is, mint például néhány skandináv országban,
- vagy fokozatosan csökkentik az idősök támogatását annak érdekében, hogy képesek legyenek az ellátást a rendelkezésre álló forrásokból fedezni, mint például az USA-ban és Nagy-Britanniában.⁷

Tsutomu Hotta – aki korábban Japán megbecsült igazságügy-minisztere volt – rájött arra, hogy ez a két leggyakrabban alkalmazott stratégia nem vezet eredményre. 1991-ben úgy döntött, hogy más módszerrel fogja megoldani az előregedés problémáját Japánban. Egy új kiegészítő valutarendszert hozott létre, a fureai kippu, aminek a szó szerinti fordítása: „gondoskodás-jegy”. Az ötletet a Sawayaka Welfare Foundation (Sawayaka Jóléti Alapítvány) fejlesztette tovább 1995-ben. A fureai kippu rendszer sok olyan szolgáltatást kínál idősök és fogyatékkal élők számára, amiket a hivatalos nemzeti egészségbiztosítási szolgáltatások nem.

Elszámolási egysége a gondoskodással eltöltött idő. Az egyes szolgáltatásoknak azonban más-más értékük van. Például, magasabb óradíj jár akkor, ha valaki segít egy idős embernek megfürdeni, mint akkor, ha bevásárol.

A fureai kippu rendszerben – egy egészségügyi időbank működésének megfelelően – jóváírják a munkaórát azok számláján, akik időseket gondoznak. Ők pedig többféle módon használhatják fel az összegyűjtött „pénzt”. Eldönthetik, hogy a számlájukon jóváírt fureai kippu elektronikusan átutalják távol élő szüleiknek vagy rokonaiknak, vagy pedig saját maguk használják fel, ha megbetegszenek. Így el lehet érni azt, hogy egyre több ember részesüljön gondoskodásban. Az átutalásokat elektronikus elszámolóházak végzik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az idős emberek szívesebben fogadnak el gondoskodást a fureai kippuért dolgozóktól, mint azoktól, akik a szolgáltatásért nemzeti valutát kapnak. Ennek legfőbb oka az, hogy más a kapcsolat minősége; több odafigyelést kapnak. A gondoskodást végzők pedig az általuk gondozott időseket gyakran saját szüleiknek tekintik. Vagyis, sokkal személyesebb kapcsolat alakul ki közöttük.

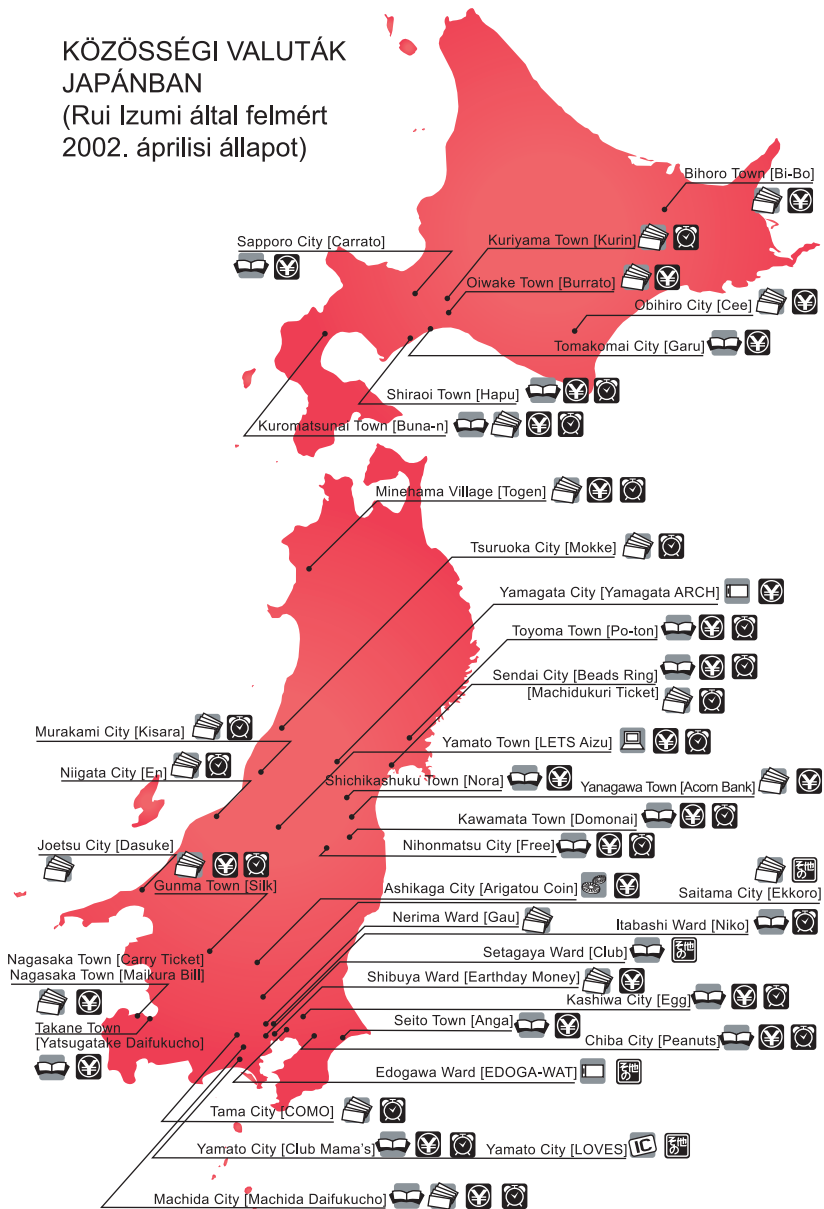
Jelenleg Japánban körülbelül 387 fureai kippu rendszer működik.⁸ Ez óriási megtakarítást jelent az államnak: a drága kórházi ellátás vagy hospice elhelyezés helyett a gondoskodás lehetővé teszi, hogy az idős emberek tovább maradhassanak otthonaikban, illetve orvosi beavatkozás után hamarabb hazamehessenek.

A megtakarítás, a gondoskodással együtt kialakuló emberi kapcsolatok, valamint a közösségi érzés erősödése mindenki számára csak előnyös lehet. Ráadásul – ahogy azt már az Első fejezetben bemutatott brazil Curitiba esetében láttuk – mindez úgy valósul meg, hogy nem kell adót emelni, illetve erőforrásokat elvonni más, létfontosságú programoktól. A fejlődés nem jelent terhet senki számára.

Takeo Hiranuma, japán korábbi gazdasági miniszterének határozott véleménye szerint „a kiegészítő valuták használata véget vethet a japán gazdaságban régóta tartó deflációnak azáltal, hogy helyi szinten számos különböző fajtájú pénzt juttat a rendszerbe”⁹

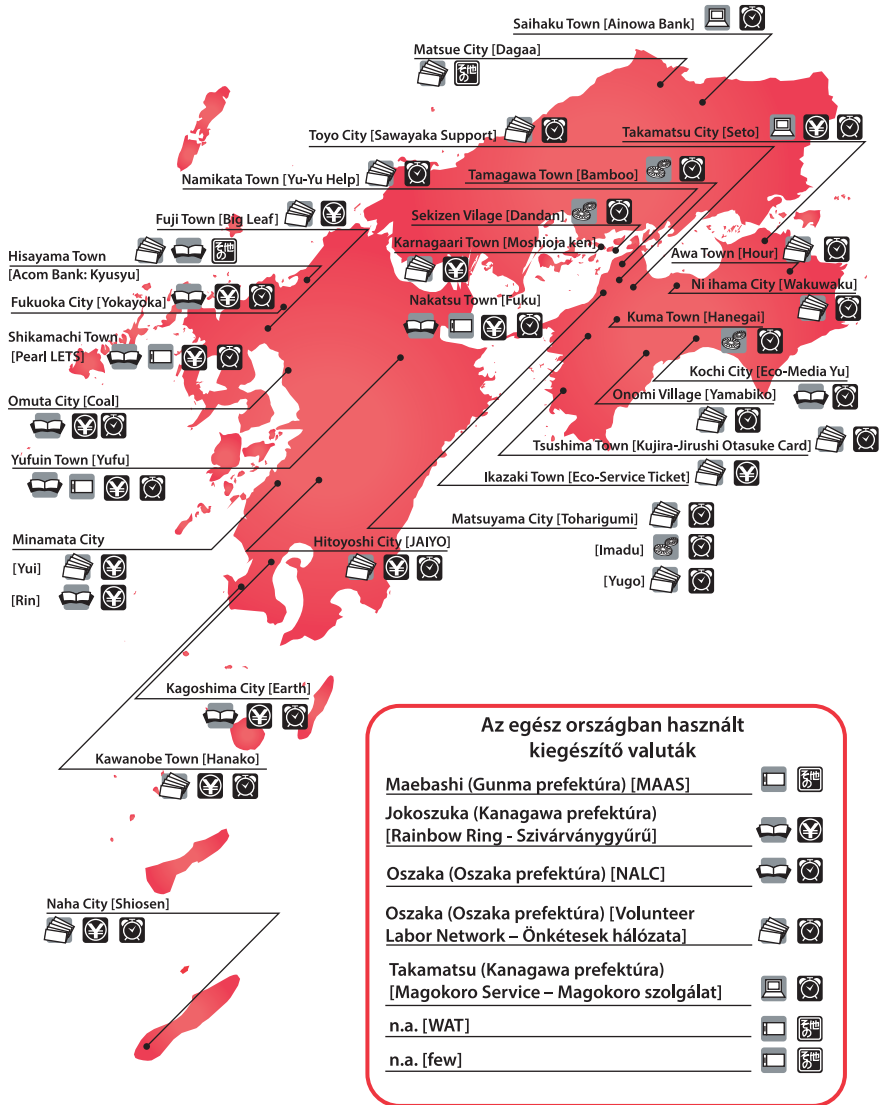
Az alábbi térképek segítségével azt kívánjuk bemutatni, milyen óriási mennyiségű kiegészítő valuta kezdeményezés létezik jelenleg a világnak ebben a vezető gazdaságában. A 387 fajta fureai kippu az olvashatóság érdekében a térkép nem tartalmazza!

KÖZÖSSÉGI VALUTÁK
JAPÁNBAN
(Rui Izumi által felmért
2002. áprilisi állapot)

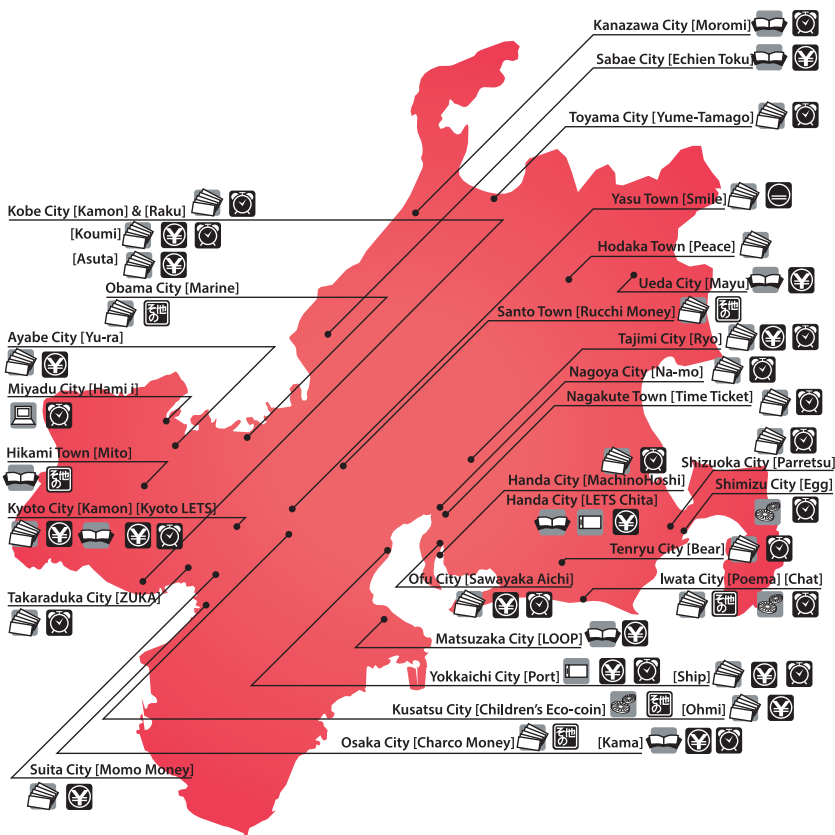

KÖZÖSSÉGI VALUTÁK JAPÁNBAN

Forrás: Research Monthly, 44. kötet, 511. szám (2002): 47–56. oldal

Copyright Rui, IZUMI
Email: rui.izumi@gmail.com

- **Kupon-rendszer:** Kuponokkal fizettek például önkéntes munkáért, vagy adományokért. A rendszer működtető szervezet bocsátja ki.
- **Könyv-rendszer:** A tranzakciók alapját könyvek képezik, a felek plusz, illetve mínusz pontokat kapnak. A kibocsátók magánszemélyek.
- **Adóslévlé-rendszer:** Adósléveleket használ fizetőszerszököként. Fizetéskor a kibocsátó ráírja a nevét, illetve, ha már korábban kibocsátott jegyről van szó, akkor aláírja/forgatmánnyal látja el. A váltóhoz hasonlóan, a kitöltetlen adóslévlének nincs értéke. A kibocsátók magánszemélyek.
- **Chip-rendszer:** Hasonló a kuponhoz, de itt fém, fa, kerámia, vagy más anyagból készült chipet használnak a kuponok helyett. A rendszer működtetője bocsátja ki.
- **Online-rendszer:** A tranzakciók lebonyolításához egymással online kapcsolatban álló számítógépeket használnak, a tranzakciókért mindkét fél plusz, illetve mínusz pontokat kap. A kibocsátók magánszemélyek, illetve a rendszert működtető szervezetek lehetnek.
- **IC-kártya rendszer (integrált áramkörös):** Ez a rendszer nyilvános helyeken vagy üzletekben felállított terminálokat használ a tranzakciók lebonyolításához. A magánszemélyek birtokában lévő kártyák tárolják a tranzakcióra vonatkozó adatokat, plusz és mínusz pontok formájában. Az adatokat a terminálokon keresztül lehet frissíteni. A kibocsátók általában magánszemélyek.
- **Idő-alapú rendszer:** A tranzakció értékét időegységben mérik: egy óra munka, például egy pontnak felel meg.
- **Yen-alapú rendszer:** A tranzakció értékét yen-ben állapítják meg: a ZÖLD valami, például 100 yent ér.
- **Egényi rendszer:** Vannak rendszerek, amelyek energiát, árucikket, vagy a tranzakciók számát használják értékmérőnek. Ilyen például a WAT, amit egy civilek tulajdonában lévő erőmű köré szerveződött fogyasztói csoport használ (1 WAT értéke 1 kw/h megtermelt áram), a CHARCOAL (egy egység 1 gr szenet ér), illetve az EKKORO (egy egység egy tranzakciót ér).

A japán út jelentősége

A két évtizede tartó, a nyugati médiában „japán válságnak” nevezett gazdasági nehézségek azonban nem feltétlenül csak Japánban fordulhatnak elő. Sokkal valószínűbb, hogy az ottani recesszió egy strukturális válság tünete, ami Japánt érte el először. Az úgynevezett információs, vagy más néven tudás alapú társadalom létrejöttével óriási változásoknak vagyunk szemtanúi; a kezdet pedig mindig valami másnak a végét jelenti. A mostanihoz hasonló jelentős változás legutóbb akkor következett be, amikor az iparosodás véget vetett az agrártársadalmak korának. Az ilyen drámai változások távolról sem fájdalommentesek. Elég, ha csak arra gondolunk, mi történt a parasztsággal – tömegesen veszítették el a megélhetésüket és teljesen másfajta életet kellett kezdeniük –, vagy a földbirtokos nemességgel, akiknek azt kellett átélniük, hogy hatalmuk, hagyományaik, valamint az általuk képviselt értékek jelentéktelenné válnak.

Mindenképpen érdemes odafigyelnünk Japánra, hiszen a többi iparosodott országban is hasonló nehézségekkel fogjuk szembetalálni magunkat.

Mostanáig a klasszikus európai recept a következő volt: tegyük azt, illetve egy kicsivel még többet, mint az USA, és akkor majd minden visszaáll a normális kerékvágásba. Amióta a 2008–2009-ben kirobbant recesszió következményeit nyögjük – milliók veszítették el az állásukat –, illetve azután, hogy az Egyesült Államokban kipukkant a high-tech és az ingatlanpiaci lufi, az európaiak lassanként végre ráébrednek, hogy ami Japánban történt, az megtörténhet az Egyesült Királyságban, Olaszországban, Franciaországban, Görögországban, vagy bárhol máshol. A defláció – ami rendszerszinten a mindenre kiterjedő túlkapacitás jele – Japánon kívül más országokat is komolyan fenyeget.

Az Egyesült Államokban is számíthatunk arra, hogy – ugyanúgy, mint Japánban egy álló évtizedig – mást sem fogunk hallani, mint, hogy „a gazdaság jövőre már biztosan visszatér a normális kerékvágásba”. Ugyanazok a gazdaságpolitikai javaslatok és viták fognak elhangzani adócsökkentésről, alacsonyabb kamatszintről és közmunka-programokról. De ha elfogadjuk, hogy az iparosodás korának végén, egy szerkezeti átalakulás korában élünk, akkor előre látható, hogy ezek a hagyományos módszerek, ahogy már Japánban bebizonyosodott, kudarcra vannak ítélve.

Világosan látszik tehát, hogy a Japánban folytatott kiegészítő valuta kísérletek az egész világ számára fontos tanulságokkal szolgálhatnak. A világ egyik vezető gazdasága valóságos laboratóriummá alakult, ahol pénzügyi újítások segítségével, az alapoktól kezdve próbálják megtalálni egy sor gazdasági és társadalmi probléma megoldását. Kínában és Svájcban jelenleg a fureai kippuhoz hasonló, idősek és fogyatékkal élők gondozására szolgáló rendszer bevezetésén fáradoznak. Vajon a világ többi országa megengedheti magának, hogy figyelmen kívül hagyja ezeket a kezdeményezéseket?

A saber

A saber (száber) a portugál *tudni* szóból származik. Így hívják Brazíliában azt a kiegészítő valutát, amit Gilson Schwarz, a Sao Paulo Egyetem professzorának vezetésével az oktatásügy problémáinak megoldására hoztak létre.¹⁰ A LETS-től és az idődollártól eltérően – mindkettő a kölcsönös hitelezésre épül –, a sabernek hagyományos fiat pénz fedezete van.

És bár kimondottan az oktatásügyben használják, jó példája annak, hogyan lehet kis állami ráfordítással sűrű társadalmi igényeket kielégíteni.

Brazíliaiban a felsőoktatási intézmények jelentős mértékben kihasználatlanok, az előadótermek szinte konganak az ürességtől. Ennek természetesen gazdasági oka van: óriási a szegénység. Ahogy az más országokban is lenni szokott, a hátrányos helyzetű fiataloknak kevés esélye van arra, hogy bekerüljenek a felsőoktatásba. Bár a szektor gazdasági hasznának számszerűsítése meglehetősen bonyolult, nyilvánvaló, ha nincs elegendő pénz, akkor nem lesz elég taneszköz, oktatási segédanyag, illetve szakember sem, hogy jó teljesítményhez segítsék a diákokat; különösen a gazdaságilag elmaradott térségekben élőket. Azok a hátrányos helyzetű diákok pedig, akik ennek ellenére jól tanulnak, nem engedhetik meg maguknak, hogy egyetemre, főiskolára járjanak.

Amikor 1998-ban Brazília magánkézbe adta a mobiltelefon iparágat, bevezettek egy 1 százalékos adót, amit a felsőoktatás céljaira különítettek el. 2003-ig az oktatási alapba több mint 1 milliárd dollár gyűlt össze. Schwarz professzor számára tehát a kérdés az volt, hogyan lehet ezt a hatalmas összeget a legjobban felhasználni. A hagyományos, diákhitelre épülő megoldások – mint például Amerikában a katonaságtól leszerelő veteránok továbbtanulásának támogatása – közvetlenül az egyéneknek segítenek saját tanulmányaik finanszírozásában. Ezzel szemben a brazil javaslat lényege az, hogy a diákok egy úgynevezett tanulási láncot alkotnak, így egy adott összegből a lánc összes tagja részesül.

Az eredeti sabert elsősorban olyan hátrányos helyzetű közösségekben működő általános iskolák számára fejlesztették ki, ahol nem volt elegendő pénz az oktatásra. Arra az ötletre épül, hogy a diáktársak korrepetálásával a résztvevők nemcsak magukon, de a többiekén is segítenek. A sabert először a legkisebbek kapják, ők adják tovább azoknak az idősebb, mondjuk harmadikos diákoknak, akik segítenek nekik a tanulásban. Az idősebb diákok pedig a korrepetálással eltöltött idő ellenértékéért kapott sabert arra fordíthatják, hogy segítséget kérjenek a negyedikes vagy ötödikes tanulóktól, és így tovább.

Az így kialakuló tanulási láncnak 5–10 tagja is lehet. Végül, a saber felső évfolyamos gimnazistákhoz kerül, akik részben, vagy teljes egészében ebből finanszírozhatják továbbtanulásukat.¹¹

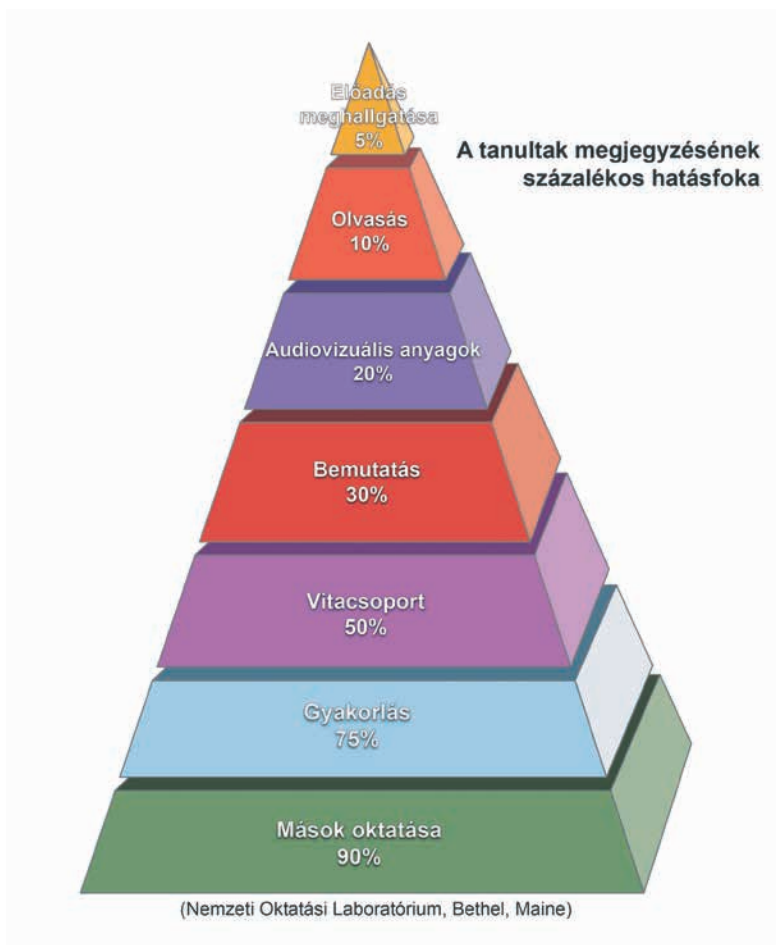
Az egyetemek az oktatási alapnál a sabert hagyományos pénzre válthatják be, de csak a névérték 50 százalékán. Ezáltal a rendszer nemcsak a diákok, hanem az egyetemek számára is előnyös. Az egyetem meg se érzi azt a minimális többletköltséget, amivel egy plusz hallgató oktatása jár, hiszen a kiadások legnagyobb része állandó. Csakúgy, mint a repülőjáratok vagy mozik esetében, az egyetemeknek működni, a professzoroknak pedig tanítani kell akkor is, ha üresek az előadótermek. Fél tandíjat beszélni pedig még mindig jobb, mint üres termekben órát tartani.

A sabernek azonban nemcsak gazdasági, hanem egyéb társadalmi haszna is van.

A tanulást megsokszorozó hatás

Sok évtizeden át kutatták, mitől függ, hogy mennyi marad meg a megszerzett tudásból. Rájöttek, hogy az ismeretek megtartása nem elsősorban az egyéntől vagy a témától, hanem sokkal inkább a tudás átadásának módjától függ, vagyis attól, hogy a tanulás milyen folyamaton keresztül ment végbe. Bebizonyosodott, hogy sokkal jobban emlékszünk arra, amit aktív cselekvés útján tanultunk meg, mint arra, amit csak elmondtak nekünk. Ezt szemlélteti a következő ábrán látható tanulási piramis.¹²

Rögtön szembeötlik, hogy a hagyományos oktatási rendszerek éppen a két *legkevésbé hatékony* módszert használják a leggyakrabban: az előadást és az olvasást. Az így megtanultaknak azonban csak 5–10 százaléka emlékszik. Ezzel szemben, ha másokat tanítunk, akkor 90 százalékban marad meg a megszerzett tudás. A különbség 9–18-szoros!

15.1. ábra – Tanulási piramis

Ha figyelembe vesszük, hogy a diákok mennyivel többre emlékeznek, illetve, hogy a sabber használata milyen más előnyökkel is jár, akkor egyértelműen kiderül, hogy a befektetés busásan megtérül:

- legalább ötszörös megtérülés érhető el a multiplikátor hatás miatt (egy diák kap sabert, de öten használhatják ki az előnyeit), így az egy tanulóra fordított összegből egynél jóval többen részesülnek;
- átlagosan tízszeresen térül meg, ha tekintetbe vesszük a tudás megtartásában tapasztalható növekedést, ami az aktív, korrepetáláson keresztül történő tanulás miatt következik be (a megtérülés valójában 9–18-szoros, de átlagként a legszerényebb becsléshez leginkább közelítő értéket használtuk);

- további kétszeres megtérülést jelent az, hogy az oktatási alap 50 százalékon váltja be a sabert.

A saber teljes multiplikátor hatása tehát legalább százszoros ($5 \times 10 \times 2 = 100$).

A hagyományos ösztöndíjprogramok által biztosított 1 milliárd dollárral szemben a saber használatával, durva becslések szerint is 100 milliárd dolláros nyereség keletkezik az oktatásban. Bár ez egy jelentős összeg, a történet itt még nem ér véget. Olyan előnyei is vannak, amiket nehéz számszerűsíteni: növelni lehet az egyetemek kihasználtságát, a diákok reményt és lehetőséget nyújtanak egymás számára, ezáltal erősebb kötelékek jönnek létre közöttük; a továbbtanulási lehetőségek kiszélesedése pedig a család és az egész társadalom számára előnyös.

A saber használatát a hagyományos osztályterem keretein kívül is fel lehetne használni. A diákok megtaníthatnák írástudatlan szülőiket, nagyszülőiket írni és olvasni, felolvashatnának időseknek és fogyatékkal élőknek, vagy lejegyezhetnék tágabb környezetük legutóbbi történéseit, amiről egyelőre csak az idősek elmeséléseiből tudhatunk. Ezáltal a generációk között kapcsolatok épülnének ki, az idős emberek plusz gondoskodást kapnának az állami kiadások növekedése nélkül, a diákoknak pedig sikerélményt nyújtana az, hogy a másokkal való törődés közben a közösség cselekvő tagjának érezhetik magukat.

A saber és a gondolkodásbeli változás

Közös jövőnkkel kapcsolatban kevés dologban lehetünk biztosak. Egyre azonban számíthatunk: mindenhol, mindenkinek rengeteget kell majd tanulni. Az OECD innovációs stratégiájához készült háttéranyag szerint az oktatásnak kulcsszerepe lesz abban, hogy megfelelő válaszokat tudjunk adni a 21. század kihívásaira: „*Csak azok az országok fognak tudni az emberiség és a technológiai fejlődés élvonalában maradni, amelyek úgy újítják meg oktatási rendszerüket, hogy az képes legyen a gyermekek és a felnőttek alkalmazkodóképességének és kreativitásának fejlesztésére*”.¹³ Több különböző országban készült jelentés is hasonló következtetésekre jutott.

A probléma az, hogy a legtöbb ország oktatási rendszere nem felel meg a 21. század gondolkodásmódjának és céljainak, és nem fejleszti az alkalmazkodóképességet és a kreativitást. A jelenlegi oktatási és képzési rendszer beilleszkedésre és hasonlóságra nevel ahelyett, hogy a kreativitást fejlesztené; a versenyztetést használja az együttműködés helyett; megalégszik a tudás visszamondásával a tudásépítés helyett.¹⁴ Az Egyesült Államok és sok más ország oktatási rendszere ma tulajdonképpen olyan hipotézisekre és célokra épül, amik – hasonlóan a pénzügyi rendszerhez – több száz évvel ezelőtt, az iparosodás korában alakultak ki (lásd alábbi írásunkat).

A jelenlegi oktatási rendszer kialakulása

A jelenlegi oktatási rendszer célja az, hogy kötelességtudó, engedelmes „gyaloglóságot” neveljen. Ahogy Thom Hartmann Beyond ADD (A figyelemzavarón túl) című könyvében rámutat, az oktatási rendszer a 19. század elején Poroszországban (ma Németország) alakult ki, ami hírhedt volt könyörtelen és rendkívül hatékony hadseregéről egészen addig, amíg a Napóleon vezette francia hadsereg megsemmisítő vereséget nem mért rájuk. Poroszország vezetőit sokkolta a vereség, és eltökélt szándékuk volt, hogy megtalálják az okát

annak, mitől puhultak el korábban retteget katonáik. A híres német filozófus, Johann G. Fichte A német nemzethez c. művében az ország iskolarendszerét hibáztatta a vereségért. Azt állította, hogy az nem képes kellően engedelmes, szolgálatkész fiatalokat nevelni. Pimasz, fegyelmezetlen gyerekekből pedig engedetlen, lázadó katonák lesznek.

Poroszország 1819-ben bevezette az általános iskolakötelezettséget és létrehozott egy olyan iskolarendszert, aminek célja kötelességtudó gyermekek nevelése volt, hogy azután parancsokat végrehajtó, győztes csatákban diadalmaskodó katonák váljanak belőlük. Ez a stratégia működött is egy darabig. Néhány évtized múlva Poroszország a világ egyik vezető gazdasági és katonai hatalma lett, nagyrészt annak köszönhetően, hogy a német munkaerő és hadsereg rendkívül hatékony, ámbrar meglehetősen motiválatlan volt.

Sok ország kormánya még szakértőket is küldött Németországba, hogy tanulmányozzák, mi a siker titka. Horace Mann, az USA egyik befolyásos oktatási szakembere is köztük volt. Elragadtatással beszélt arról, hogy a porosz iskolarendszer bevezetése milyen jól jönne Amerikának a társadalmi problémák kezelésében, a Vadnyugat „megszelídítésében” és a jó minőségű munkaerő képzésében.

Nem meglepő tehát, hogy az USA gazdasági vezetőinek megtetszett egy olyan rendszer létrehozásának ötlete, ami engedelmes munkások tömegeit hozza létre, akiket azután gyárakban és vasútépítéseknel lehet dolgoztatni. Hartmann szavaival élve: „ekkor kezdődött Amerika elbutulása”.¹⁵

A 19-20. században létrehozott oktatási rendszert, a pénzügyi rendszerhez hasonlóan, az ipari forradalom korában érvényes követelményeknek és céloknak megfelelően alakították ki, figyelmen kívül hagyva az emberi intelligenciával és a tanulással kapcsolatos ismereteket, amik már akkor rendelkezésre álltak. Ráadásul, mivel az új tudományos eredményeket nem építette be az oktatásba, készületlenül érte az utóbbi évtizedekben bekövetkező változás, amelynek eredményeként a gondolkodási folyamatokban a bal agyfélteke dominanciája megszűnt, átadva helyét a jobb agyféltekének.

Régóta tudjuk, hogy többféle intelligencia létezik. Az amerikai Harvard egyetem Project Zero nevű kutatócsoportja nyolc típust különített el, amelyből lényegében csak kettőt fejleszt, illetve mér a hagyományos oktatási rendszer: a verbális/nyelvi és a logikai/matematikai intelligenciát. A maradék hatot egyszerűen figyelmen kívül hagyja.¹⁶ Azokat a gyermekeket, akiknek zenei, térbeli, testi-kinesztetikus, személyek közötti, illetve személyen belüli, valamint mintafelismerési intelligenciájuk kimagasló, legjobb esetben középszerűnek, de sokszor az oktatási rendszer csődjének tartják.

Az iskolarendszer nemcsak azt nem veszi figyelembe, hogy különböző típusú intelligenciák léteznek, hanem azt sem, hogy minden ember egyéni módon dolgozza fel az információt, azaz, mindenki másképp tanul.

Jeffrey Freed és Laurie Parsons-Cantillo *Right Brained Children in a Left Brain World* (Jobb agyféltekés gyermekek a bal agyféltekés világban) című könyvükben rámutatnak arra, hogy az agy mindkét féltekéje végez információ-feldolgozást, igaz, különböző módon. A népesség egy jelentős, sőt egyre növekvő része eredendően nem úgy van „huzalozva” hogy a hagyományos, bal agyféltekét használó módon, azaz passzív hallgatás és memorizálás útján tanuljon.¹⁷

Linda Kreger Silverman pedagógus és pszichológus szerint „a bal agyféltekére az analitikus, szekvenciális és időorientált gondolkodás jellemző. A jobb agyfélteke az egészre koncentrálnak, szintetizálnak, valamint a térbeli mozgást érzékeli”.¹⁸ Ma a diákok többsége könnyebben tanul, ha a tanár kísérletezésre, mozgásos tanulásra, illetve a diákok és tanárok közötti párbeszédre épülő, a jobb agyféltekét mozgósító módszereket használ.

Freed szerint:

*Miért van válságban az oktatás? Szerintem azért, mert a főként bal agyféltekét mozgósító oktatási rendszerünkben szinte soha nem kerül előtérbe az alkotó, kritikus gondolkodás. Iskoláink régóta csak olyan diákokat produkálnak, akik ugyan remekül visszaböfögik a megtanult tényeket, de nem tudnak problémákat megoldani. A gyermekeket engedelmességre nevelik, nem pedig arra, hogy a tekintélyt megkérdőjelezzék. Így aztán nem fejlődik ki az a képességük, hogy a különböző helyről szerzett információkat összekapcsolják, illetve új, innovatív módon gondolkozzanak. A hagyományos amerikai iskola – fegyelemre, begyakorlásra és ismétlésre épülő módszereivel – jó eredményeket tudott elérni akkor, amikor a gyermekekre még a bal agyféltekés gondolkodás volt a jellemző, illetve kevésbé voltak hiperaktívak, és kevésbé voltak felpörögve. A probléma az, hogy a gyerekek ma egészen mások. Az iskolák tele vannak olyan gyerekekkel, akiknél a jobb agyfélteke dominál, és ezért főként képekkel tanulnak. Az iskolákban viszont évtizedekkel ezelőtt divatban lévő módszereket használnak, a diákok pedig egyre jobban kinlódnak: ezekkel a módszerekkel ők már nem képesek tanulni. Azáltal, hogy kultúránkban a vizualitásé lett a főszerep, és a bal agyfélteke szerepét átveszi a jobb, egyre nő a szakadék a tanárok és a diákok között. A mai iskola nincs összhangban azzal, ahogy a mai gyerekek gondolkodnak.*¹⁹

Jelentősen megváltozott a két agyfélteke használata: kimutatható, hogy az iskoláskorú gyermekek több mint felénél a tanulási folyamat során ma már a jobb agyfélteke dominál. Dr. Silverman szerint a mai diákok körülbelül egyharmada szinte kizárólag a jobb agyféltekét használja, további 30 százalékuk mindkettőt, bár a jobbat részesíti előnyben.²⁰ Ez jelentős emelkedés 1997-hez képest, amikor még a diákok csak kb. 40 százalékánál dominált a jobb félteke. Az információhoz való hozzáférés módjában bekövetkezett változás nem csekély mértékben az elmúlt évtizedek technológiai fejlődésének következménye. Gondoljunk csak az internetre, a számítógépekre, az okostelefonokra, a videójátékokra, és az interaktív média más formáira.

Freed és Parsons-Cantillo szerint a Saber nem pusztán az oktatási lehetőségeket szélesítő gazdasági eszköz; használatával fejleszthető a diákok együttműködési készsége, a gyerekek egyéni intelligenciájához igazítható a tanulás módszere, és javítható a jobb agyféltekét használó diákok teljesítménye.

A saber és az állásdíj

Az állásdíj alkalmas arra, hogy egyensúlyt teremtsen az adott évben továbbtanulni vágyók száma és az egyetemi férőhelyek mennyisége között. A tervek szerint, a saber állásdíja arra ösztönözné a diákokat, hogy legkésőbb abban az évben használják fel, ami rá van nyomtat-

va. Ha a lejáratig nem használják fel tandíjfizetésre, akkor a következő évben lejárató saberre cserélhetik be, de csak 20 százalékos veszteséggel. Ez elegendő motiváció a diákoknak, hogy a valutát minél előbb, de legkésőbb a lejárat évében felhasználják.

A saber és az infláció

A saber alapvetően másképp működik, mint a hagyományos értelemben vett pénz: nincs inflációkeltő hatása. Ebben három tényező játszik szerepet:

- A sabert csak a rendszerben működő egyetemek, illetve felsőfokú oktatási intézmények válthatják hagyományos pénzre és kizárólag oktatási célokra használhatják fel;
- Éppen annyi sabert fognak kibocsátani, mint amennyivel az egyetemek növelni kívánják hallgatóik számát. Mivel nem fognak több pénzt teremteni, mint amennyi árucikk és szolgáltatás van a piacon, a sabernek nem lesz inflációt gerjesztő hatása. A pluszban felvett diákokkal az amúgy üresen maradó helyeket fogják feltölteni;
- A 20 százalékos állásdíjjal pedig el lehet érni, hogy a saber csak korlátozott és ellenőrzött ideig legyen forgalomban, ami szintén csökkenti annak az esélyét, hogy túl sok valuta keletkezzen.

A saber támogatottsága

Az eredeti saber modell új változatának kidolgozása Schwarz professzor vezetésével jelenleg is folyik. A projektet a brazil Tudományos és Technológiai Minisztérium, a Kulturális Minisztérium és a Brazil Fejlesztési Bank finanszírozza. Meg kell jegyeznünk, hogy a sabert a brazil központi bank is támogatja. Hivatalosan is elismerték, hogy a „társadalmi valuták” nem jelentenek fenyegetést a hagyományos pénzügyi berendezkedésre, sőt, jelentősen hozzájárulnak a társadalmi és gazdasági problémák megoldásához.

A brazil központi bank az első a világon, amelynek jogtanácsosa nemrég kijelentette, hogy *„a társadalmi valutákat a nemzeti valutával összeegyeztethető, a helyi fejlődést elősegítő közigazgatási eszköznek kell tekinteni”*.²¹ A saber koncepciója más országok érdeklődését is felkeltette.

Záró gondolatok

Legfontosabb társadalmi problémáink nagy része megoldható. Ráadásul adóemelés, a javak újraelosztása, eladósodás, vagy az állami költségvetés, illetve a már így is túladóztatott gazdaság terheinek növelése nélkül. Világszerte számos helyi közösség a problémák megoldására kiegészítő valutákat, például fureai kipput, vagy sabert használ. Ezeket a pénzügyi újításokat kimondottan az adott közösség szükségleteinek kielégítésére lehet szabni, így használatuk senkinek nem okoz kárt, sőt, mindenki számára csak előnyökkel jár. Ma már rengeteg különböző pénzügyi újítás áll rendelkezésünkre annak a forradalmi változásnak köszönhetően, ami a pénzzel kapcsolatos tudásunkban és pénzhasználatunkban bekövetkezett.

A társadalom úgy működik, ahogy a benne lévő rendszerek működtetik. Ha ezek nem változnak meg, akkor lesz ok az aggodalomra: az egyre inkább sürgetett fejlődés egyszerűen nem fog végbe menni. A pénzzel kapcsolatos gondolkodásunkban bekövetkező változás azonban új lehetőségeket nyit számunkra.

16. fejezet

Kereskedelmi célú kiegészítő valuták

A pénz gonosz, ördögi szer; nem azoké, kiknek tényleg kell.

Piet Hein

Mialatt a világ számos közössége a kiegészítő valutákhoz fordul az egyre sokasodó társadalmi problémák megoldásáért, az új pénzügyi eredményeket egyre inkább használni kezdik az üzleti élet problémáinak megoldására is. Ahogy említettük, a kiegészítő valutákat a történelem során sokszor használták a kereskedelemben, és napjainkban ismét egyre jobban kezdenek elterjedni az üzleti életben.

A kiegészítő valuták többek közt a légitársaságok, hitelkártya-vállalatok, szállodák és turisztikai cégek hűségprogramjaiban, törzsutas-programjaiban kapnak szerepet. Bár általában nem így gondolunk rájuk, a törzsutas-mérföldek kiegészítő csereeszközként működnek. Ezek a programok egyre szélesebb lehetőségeket kínálnak, hogy gyűjtjük a repülési mérföldeket: saját márkájú hitelkártyával vagy betéti kártyával, vagy azzal, ha a programban részt vevő étteremben eszünk, autót bérelünk és így tovább. Számos lehetőségünk van, hogy elköltsük ezeket a mérföldeket: a termékek és szolgáltatások száma egyre nő. Ezek és más kereskedelmi célú kiegészítő valuták ékesen bizonyítják, hogy a kiegészítő valuták nem csak korlátozott célok elérésére vagy helyi használatra alkalmasak. A törzsutas-programok első húsz évében 9,77 billió törzsutas-mérföldet adtak ki, és ez a szám évente 11 százalékkal növekszik.¹

A következő oldalakon két fontos kiegészítő valutát vizsgálunk meg a sok közül. Mindkét kezdeményezés a vállalkozások – különösen kis- és középvállalkozások – támogatására született, hogy azok átvészelhessék a gazdasági ciklusok viharait, és hogy recesszió esetén meg tudják tartani a munkahelyeket. Kezdjük a nyugati világ legrégebben létező kereskedelmi célú kiegészítő valutájával, a svájci WIR-rel.

A WIR és a gazdasági ciklusok

A gazdasági visszaesések egyik alattomos tulajdonsága, hogy a bankok befagyasztják a vállalkozásoknak adott hiteleiket. A jelenlegi pénzteremtési folyamat nemhogy csökkentené, inkább erősíti a gazdasági ciklusok fluktuációját. Amikor egy cégnek jól megy egy bizonyos piacon, a bankok nagylelkűbben határozzák meg a hitelkeretet, így a jólét potenciálisan inflációnövelő konjunktúrába csap át. Ellentétes helyzetben, amikor a kilátások kevésbé ígéretesek, nehezebb hitelhez jutni, amely miatt egy nehéz helyzetben lévő kisvállalkozás

akár válságba is kerülhet. A likviditás elvesztésével dominóhatás alakul ki. Csökken a költségek, a cégeknek a nyakán marad az árukészlet, a beszállítók nem kapnak megrendelést új anyagokra és szolgáltatásokra és így tovább. Vállalati csődök sora indul el, munkahelyek elvesztését és ezzel összefüggésben számos társadalmi problémát vonva maga után. Jellemző példája ennek az a hitelválság, amely a világválságot kísérte. Bár a jegybankok megpróbálták ellensúlyozni ezt a hatást, ez a legjobb esetben is csak részben sikerült.

Évekkel a világválság után a gazdasági klíma még mindig bizonytalan. Sok vállalatnak küzdenie kell az életben maradásért, miközben az Egyesült Államok munkanélküliségi rátája nem csökken – ez a szám a hivatalos szervek szerint 9 százalék, a nem hivatalos felmérések szerint azonban jóval magasabb.² A munkanélküliek öldöklő versenyben találják magukat a munkahelyekért, akiknek pedig van munkájuk, egyre csökken a fizetésük.³ Míg dollárbilliókat öntenek mentőcsomagokba, hogy ne ismétlődhessen meg az 1930-as évek összeomlása, ezek az összegek nem nyújtanak megoldást a válságra, és nem állítják vissza a bizalmat a piacon. Az Associated Press és a GfK kutatóintézet 2010 elején végzett közös felmérése szerint a megkérdezett amerikaiaknak csupán 20 százaléka gondolta úgy, hogy a gazdaság jól teljesít.⁴ A bankrendszer kockázatkerülése miatt továbbra is nehéz hitelhez jutni, és nem várható, hogy a hitelezés a közeljövőben visszatér a válság előtti szintre.

Mindezeket átgondolva szinte adja magát a kérdés: *mit lehet tenni, hogy segítsünk a cégeknek átvészelni a jelen és a jövő gazdasági viharait?*

Szerencsére vannak lehetőségeink, ha nem is a hagyományos típusúak. Az egyik ilyen lehetőség Svájcban ered, a nagy gazdasági világválság körüli időkből.

Svájc a világ egyik legstabilabb gazdaságával és legmagasabb életszínvonalával rendelkezik. Ennek magyarázataként gyakran előkerül a turizmus, a csokoládégyártás, a precíziós órák, a világhírű bankrendszer, valamint a második világháború alatti semlegesség. Bár ezek is szerepet játszanak, van egy nagy hatású kiegészítő valuta, amely jelentősen hozzájárult az ország gazdasági stabilitásához az elmúlt 75 évben.

Ez az ország a nyugati világ legrégebbi folyamatosan működő kiegészítővaluta-rendszerének ad otthont. Ez a rendszer a WIR, amely a svájci Wirtschaftsring-Genossenschaft szavakból ered, és szabad fordításban „kölcsonös gazdasági támogatási kört” jelent. A Wir németül a „mi” személyes névmásnak is megfelel.

Az 1930-as évek elején Svájc hasonló gazdasági bajokkal nézett szembe, mint a szomszédos Németország és Ausztria. A WIR ötlete 1934-ben fogant meg, amikor 16 cég és ezek ügyfelei értesítést kaptak, hogy a cégek hitelkeretét csökkentik vagy teljesen megszüntetik. A csőd csak idő kérdése volt. Mivel azokban a nehéz időkben nem számíthattak a bankszektorra, hogy megszerezzék a fennmaradásukhoz szükséges tőkét, a 16 svájci cég vezetője úgy döntött, egymás között fognak létrehozni egy hitelrendszert, és ügyfeleiket valamint beszállítóikat meghívják, hogy csatlakozzanak. A Wära és a Wörgl rendszerekkel ellentétben a svájci kezdeményezés nemcsak hogy túlélte ezt a periódust, de a mai napig sikeren működik.

A WIR több mint hét évtizednyi tapasztalattal szolgál és bemutatja, hogy a kiegészítő valuták milyen magas szinten tudják támogatni az egyes cégeket és a teljes gazdaságot.

Hogyan működik?

Amikor az A cég vásárol valamit a B cégtől, az A cég számláját hitellel terhelik meg, a B cég számlájára pedig átutalják a megfelelő összeget. Az elszámolási egység a WIR, amely paritásban van a svájci frankkal (egy WIR egy frankot ér). Ez a valuta csak csereeszközként

szolgál, hogy elősegítse az üzleti tranzakciókat. A WIR-számlák nem kamatoznak és nem szolgálnak értékörzőként.

A WIR-t a gazdasági ciklusok ellensúlyozására találták ki. Ez a belső valuta arra szolgál, hogy a tagvállalatok árut és szolgáltatást vásároljanak egymástól, különösen, amikor hiány van a nemzeti valutából, mint az a gazdasági visszaesésekkor előfordul. Amikor a bankok szigorítják a hitelezési feltételeiket, a WIR-hálózat tagjai választhatják azt, hogy a könnyen elérhető WIR-ben vesznek fel hitelt, így tovább üzletelhetnek anélkül, hogy a keresleti vagy kínálati oldalon nagyobb visszaeséssel kellene szembenéznük. Amint a gazdaság magához tér és a bankhitelek újra a megszokott feltételekkel érhetőek el, a WIR-hálózat tagjai egyszerűen visszaállhatnak a nemzeti valuta használatára. Lényegében a WIR-valuta kibocsátása a svájci frankkal ellentétes irányban bővül és szűkül.

A WIR kiegyensúlyozó hatásából nemcsak a WIR-hálózat tagjainak származik fontos makroökonomiai előnye, hanem az egész svájci gazdaságnak is. A WIR számszerűsített makrogazdasági hatásáról Dr. James P. Stodder, a Rensselaer Politechnikai Intézet Lally Menedzsment és Technológiai Iskolájának professzora készített figyelemre méltó tanulmányt. Dr. Stodder erre a konklúzióra jut a tanulmányában: „a WIR-tagok számának emelkedése szinte teljesen egybevágott a svájci munkanélküliség emelkedésével: stabilan a munkanélküliségi mutató növekedésének egytizedével nőtt”.⁵

Egyszerűen fogalmazva a tanulmány azt mutatta, hogy a WIR-rendszer jelentősen hozzájárult a svájci gazdaság stabilitásához és alacsony munkanélküliségi rátájához. Amikor a hagyományos, frankban mért gazdaság lelassul, az addiginál több ember és cég tér át a WIR-t használó gazdaságra, így kisebb a hullámvészés az üzletmenetben és jóval kevesebb leépítésre van szükség. A WIR erőteljes stabilizáló mechanizmusként működik – csökkenti a gazdasági ciklusok kilengéseit és a gazdaság elkerülhetetlen hullámvészését.

Tobias Studer, a svájci Bázeli Egyetem Gazdasági Tanulmányok Központjának professzora Stodder tanulmányát áttörésként értékeli:

*Egy amerikai független kutató új és meglepő következtetésre jutott a WIR-rel kapcsolatban: a WIR-hitelek anélkül, hogy zavaró tényezőt jelentenének a nemzeti monetáris politikában, támogatják a Nemzeti Bankot (a svájci jegybankot) a monetáris céljainak elérésében.*⁶

Történelem és hatókör

Érdeemes megjegyezni, hogy nem mindig becsülték ilyen nagyra a WIR jótékony hatását a gazdaságra és a bankszektorra. Amikor az 1930-as években bevezették, a WIR-t tévesen az egész bankrendszer egyeduralmára irányuló közvetlen fenyegetésként értékelték, és hasonló reakciókat váltott ki a svájci jegybankból, mint a Wära és a Wörgl a szomszédos Németországban és Ausztriában. A svájci bankok agresszív médiakampányba kezdtek, hogy megakadályozzák az új kiegészítő valuta bevezetését. Azonban valami csoda folytán erőfeszítéseik kudarcot vallottak.

A WIR-rendszer működésének első három hónapjában 1 700 tagot vonzott. Egy éven belül már több mint 3 000 vállalat használta a valutát, amelyek az áruk és szolgáltatások 850 különböző kategóriáján keresztül kapcsolódtak egymáshoz. A WIR-számlák nyomán követésére egy szövetkezet alakult amely hamarosan lehetővé tette a tagoknak, hogy nagyon alacsony, 1–1,5 százalékos kamaton vegyenek fel WIR-ben számított kölcsönt. Ezek a kölcsönök, a ha-

gyománys bankok kölcsöneihez hasonlóan árukra, ingatlanokra és más tárgyi eszközökre alapultak. A rendszer az egyes vélemények szerint számos vállalatot mentett meg a csódtól.⁷

Ez a rendszer még ma is működik; napjainkban több mint 65 000 tagja van, azaz a svájci cégek majdnem negyede. 2006-ban a WIR kereskedelmi volumene 1,67 milliárd svájci frank volt (1,4 milliárd dollár).⁸ A WIR-nek már saját bankja van, amely a frankot és a WIR-t egyaránt használja, és hat régiós kirendeltsége négy nyelven bonyolít le banki ügyleteket.

A tagok a következő okokból vesznek részt a WIR-rendszerben:

- költséghatékonyság – a WIR-ben kötött üzletekre csak 0,6 százalék értékesítési és fizetési jutalékot számolnak fel;
- olcsóbb és könnyebben hozzáférhető hitelforma, mint a svájci frank, különösen gazdasági visszaesések idején;
- kiegészítő szolgáltatások, mint a közvetlen levelezés, pr- és publikációs lehetőségek;
- hozzáférés egy nagy, előszűrt – emiatt megbízható és hitelképes – ügyfélkörhöz, erősítve a bizalmat;
- a gazdasági visszaesések vagy magas kamatok idején is lehetőséget teremt a folyamatos üzletvitelre.

A nemrég kitört globális gazdasági válság és a vele együtt járó hitelszűke láttán adja magát a kérdés: *lehet, hogy a WIR, amely bizonyítottan képes élénkíteni az üzleti életet és a foglalkoztatást a gazdasági válságok idején, máshol is használható lenne?* A kiegészítő pénzek előnyösek a cégek és a makrogazdaság számára egyaránt, és bevett eszköznek számítanak a világ egyik legkonzervatívabb, legkapitalistább országában, miért ne működhetnének máshol is, akár az Egyesült Államokban?

A következőkben amellet érvelünk, hogy a WIR-modell kiterjesztése alkalmas lehet, hogy csökkentse a globális pénzügyi válság cégekre és kormányokra gyakorolt hatását, helyi és országos szinten egyaránt.

A kereskedelmi hitelkör (C3)

A 2008-ban a pénzügyi és banki világban kezdődött válság hamarosan nagy foglalkoztatási válsággá is vált. A világgazdaság nagy részét és a magánszektor munkahelyeinek többségét a kis- és középvállalkozások (kkv-k) adják. Sok ilyen cég túlélése került veszélybe a visszaesésből eredő cash flow problémák miatt.

A probléma

A mai paradigma szerint a kkv-k bankokra és más hitelintézetekre támaszkodnak, ha hitelre van szükségük. A hitelfeltételek szigorodása a teljes gazdaságot negatívan érinti, de különösen a kis- és középvállalati (kkv) szektort. Ezeknek a cégeknek különleges kihívásokkal kell szembenéznük, hogy folytathassák tevékenységüket, különösen a gazdasági visszaesések idején. A nagyvállalatokkal szemben, amelyek akár 90 napos fizetési határidőkkel is dolgozhatnak, a kis- és középvállalkozásokon nagy a nyomás, hogy akár 30 napnál rövidebb időn belül kifizessék tartozásaikat. Amikor a bankok egyáltalán nem adnak áthidaló hiteleket vagy

szigorítják azok feltételeit, a kkv-k halálos cash-flow csapdába kerülnek. Ez már régóta fennálló probléma a fejlődő országokban, de mostanában egyre kritikusabbá válik a fejlett országokban is.

A megoldás

A Kereskedelmi Hitelkör (Commercial Credit Circuit, C3) a WIR-hez hasonlóan egy másik lehetőséget kínál a likviditás biztosítására, még hozzá jóval jutányosabb áron, mint a hagyományos módszerek. Ezt a kis- és középvállalatok körének kölcsönös hitelezési rendszere biztosítja, amelybe a cégek ügyfelei és szállítói is beletartoznak és működését egy biztosító segíti. Egy kisebb díjért cserébe a biztosító ellenjegyzzi a megkötendő üzleti megállapodásokat annak garantálására, hogy a tranzakcióban résztvevő minden fél hozzá fog jutni a pénzéhez.

A WIR-rel ellentétben a C3 teljes mértékben és bármikor átváltható a nemzeti pénzre, így pedig könnyebben vonz olyan cégeket is, amelyek egyébként ózdkodnának a kiegészítő valuták használatától.

Hogyan működik?

Tegyük fel, hogy egy színházi székeket gyártó vállalat 100 000 székre kap megrendelést egy jó hírnevű vállalatától, amely szállításkor csekkel fizeti ki az árut. A gyártó (az A cég) saját dolgozóival gyártja le a székeket, míg a szükséges anyagokat egy szállítótól rendeli meg (B cég). Minden rendelkezésre áll a gyártás indulásához, kivéve a dolgozóknak és a B cégnek fizetendő pénzt. Normál esetben az A cégnek áthidaló hitelt kellene felvennie, amely az éppen aktuális üzleti környezettől függően vagy visszafizethető, vagy nem. A C3 a finanszírozás egy másik lehetőségét ajánlja fel.

A folyamat biztosított számlákat vagy más kifizetési követeléseket likvid fizetési eszközként használja a cégek közötti elszámolási hálózatban. Aki ezeket a likvid eszközöket kapja, választhat, hogy átváltja nemzeti valutára (egy bizonyos költséggel), vagy biztosított számlák útján közvetlenül ezzel fizeti ki saját beszállítóit. A C3 részletes működése a következő:

C3 lépésről lépésre

1. Az a cég, amely elindít egy C3 tranzakciót (az A cég), első lépésként biztosítást köt egy, a meghatározott összegről szóló számlára, a cég saját hitelképességéből és a harmadik felekkel (az A cég ügyfeleivel) szembeni kifizetési követeléseiből kiindulva.
2. Az A cég nyit egy csekkszámát az elszámolási hálózatban, elektronikus úton elküldi a biztosított számlát az elszámolási összegre, és azonnal kifizeti a beszállítóját (a B cég) ezzel az összeggel, a hálózaton keresztül.
3. Hogy a B cég hozzájusson a kifizetéshez, egyszerűen csak saját csekkszámát kell nyitnia a hálózatban.
4. A B cég így már pozitív számlaegyenleggel rendelkezik (tekintet nélkül arra, hogy az eredeti számla mikor jár le az A cég felé).
5. A B cégnek ekkor két lehetősége van: vagy nemzeti valutára váltja az összeget (amely banki költségekkel, és a számlázási időszakra (pl. 90 nap) vonatkozó kamatok kifizetésével jár), vagy kifizeti az ő beszállítóját (a C céget) a megfelelő elszámolási összeggel (költségmentesen).
6. A C cégnek szintén csak annyi a dolga, hogy számlát nyisson a rendszerben. Ezután

ugyanazon két lehetőség közül választhat, mint a B cég: nemzeti valutára váltja az összeget, vagy elkölti azt a C3 hálózaton belül. És így tovább.

7. A számla lejártakor a hálózat számára kifizetik a számla értékét nemzeti valutában. Ezt vagy az A cég teszi meg, vagy (annak fizetéseképtelensége esetén) a biztosító. Aki a biztosított számlával alátámasztott, C3-ban számolt összeg birtokában van, kamatmentesen beválthatja azt hagyományos pénzre (bár banki költségek felmerülnek).

Előnyök

A C3-ban részt vevő cégek a következő előnyöket élvezhetik:

- Könnyebben hozzáférhetnek rövidtávú hitelekhez, amellyel növelhetik működő tőkéjüket és termelékenységüket. A hitel lehet negyedéves (így fedezetet nyújt a 90 napos számláknál is), és féléves, mégpedig más lehetőségeknél jóval alacsonyabb költséggel.
- A beszállítók azonnal hozzájutnak a számla ellenértékéhez, az eredeti vásárló fizetési ütemezésétől függetlenül. Így az egész kkv hálózatban megfelelő likviditás érhető el nagyon alacsony költséggel. Ez azt eredményezi, hogy a C3 hálózatba rendkívül gyorsan belépnek a cégek ügyfelei és beszállítói is.
- Minden szükséges technológia kipróbált és bizonyított, új törvényekre vagy kormány-szintű jóváhagyásokra nincs szükség és a rendszerhez szükséges szoftverek nyílt forráskódúak. Csak a száz százalékgig garantált és száz százalékgig elektronikus számlák fogadhatók el a C3-rendszerben. Így a C3 ösztönzi a számítógépes infrastruktúra terjesztését a kkv szektorban, és az e-kereskedelem útján új piacokat és piaci csatornákat nyit.

A kormányoknak biztosított előnyök, különösen regionális szinten:

- A kormányzati szervek plusz bevételi forrásokhoz jutnak. Egy hatékony módja annak, hogy a kormányzat ösztönözze a C3 stratégiai használatát, ha abban is elfogadja az adó- és díjbefizetéseket. Ez másokat is a C3 használatára bátorít, és plusz bevételt biztosít a kormányzatnak olyan tranzakciókból, amelyek egyébként nem jönnének létre. A bevétel hagyományos pénzben is elérhetővé válik legkésőbb 90 nappal a kifizetés után, ami nem okoz fennakadást az érvényben lévő beszerzési eljárásokban. Uruguay kormánya például komolyan fontolgatja, hogy bevezeti ezt a stratégiát.
- A C3 rendszere megbízható módja a munkanélküliség csökkentésének. A különböző szintű (szövetségi, állami vagy regionális) kormányzati szervek is részt vehetnek ebben a közös garanciamechanizmusban, amelyben jóval olcsóbb támogatást nyújtani, mint hagyományos pénzben.
- A C3 segít a fekete- vagy szürkegazdaság elleni harcban, mert a kkv-knek hivatalosan bejegyzett cégeknek kell lenniük, hogy részt vehessenek a hálózatban; ezen kívül minden tranzakció elektronikus, ezért nyomon követhető.
- A C3-at legjobb regionális szinten megszervezni, hogy minden hálózat kezelhető méretű maradjon. A regionális hálózaton belüli cégeknek érdekükben áll, hogy egymással üzleteljenek, ezzel pedig élénkítik a régió gazdaságát. A C3 minden tag számára előnyös környezetet biztosít és más együttműködések is ösztönöz az egyes régiók cégei között.
- Minden C3-hálózatnak ugyanazokat a biztosítási szttenderdeket és szoftvereket kell használnia, hogy a hálózatok összekapcsolásával a nemzetközi kereskedelmet is elősegítsék.

A bank- és pénzügyi rendszer számára biztosított előnyök:

- A C3 jelentősen korszerűsíti a hitelezést és a menedzsmentet a biztosítónak és a hitelintézetnek. Mivel a C3 teljesen számítógépesített, a kkv-k jövedelmezőbb szektorra válhatnak a bankoknak, mivel a hitelfeltételeket nem egy cégre, hanem egy egész hálózatra kell megszabni, így a pénzügyi szektor kockázata automatikusan megoszlik a hálózat tagjai között. A piac új belépői mellett – mint a Facebook, a Google vagy a Tesco kiegészítő valutái és bankjai – ez a pénzügyi innováció új lehetőséget biztosít a bankoknak a szolgáltatásaik értékesítésére.
- A legtöbb bank biztosítási szolgáltatásokat is nyújt. A C3 új piacot nyit a biztosításoknak és hiteleknek, egészen a mikrofinanszírozási szolgáltatások szintjéig. Mivel a C3 teljesen számítógépesített, még a legkisebb cégeket is ki lehet szolgálni nagyon alacsony költséggel.
- A C3 mechanizmus rendszerszinten növeli a munkahelyek és az egész gazdaság stabilitását, ez pedig jótékonyan hat a bankok portfóliójának általános stabilitására is.

Záró gondolatok

A kisvállalatok tulajdonosai sokszor csak reménykedhetnek, hogy a gazdaság fellendül, vagy hogy valaki kisegíti őket. A WIR és a C3 könnyen bevezethető rendszerek és cash flow-t, valamint más előnyöket nyújtanak a résztvevőknek és az egész gazdaságnak egyaránt. A C3-hoz használt szoftver ráadásul szabadon hozzáférhető, amely még inkább megkönnyíti egy hálózat felállítását bárhol, bármikor. Ha Uruguay be tudja vezetni a rendszert országos szinten, bármilyen más méretben is meg lehet valósítani, ahogy a résztvevőknek a legelőnyösebb.

17. fejezet

A Terra, egy kereskedelmi referenciavaluta

Sokan kívárnak az ilyen típusú újításokkal, de a Terra esetében erre semmi szükség. Ez a kereskedelmi referenciavaluta csökkenti a kockázatokat, stabilizálja a világgazdaságot, és sokkal költséghatékonyabb eszközként szolgál a nemzetközi kereskedelemben.

Takasi Kiucsi

a The Future 500 elnöke, a Mitsubishi Electric amerikai divíziójának korábbi igazgatója

A világnak egy olyan globális valutára van szüksége, amely nem valamelyik ország nemzeti valutája. Ez elsöre meglepő gondolatnak tűnhet, de számos erőteljes érv szól mellette.

Miért van szükség egy új, globális valutára?

Két fő oka van annak, hogy szükség van egy új, globális fizetőeszközre:

- geopolitikai ok: ha a dollár elveszti globális tartalékvalutaként betöltött kiváltságos szerepét, számíthatunk arra, hogy más valuták próbálnak majd terjeszkedni a saját régiójukban, amely miatt már sok háború robbant ki a történelemben.
- gyakorlati ok: egy speciálisan globális valutát úgy lehet megtervezni és adminisztrálni, hogy azzal megoldhatóak legyenek fontos problémák, mint a gazdasági instabilitás és a vállalati rövidlátás.

Ejtsünk néhány szót mindkét okról.

Geopolitika

A dollár globális tartalékvalutaként való használata kivételes előnyhöz juttatja az Egyesült Államokat, hiszen ma ez az egyetlen ország a világon, amely megengedheti magának az állandó kereskedelmi deficitet. Ez úgy lehetséges, hogy a központi bankoknak az IMF jelenlegi szabályzata szerint kötelező elfogadniuk a dollárt. Ezt az előnyt azonban nem szabad állandó státuszként értelmezni. Mostani kivételezett helyét Amerika Nagy-Britanniától örökölte meg a II. világháború után, és néhányan úgy gondolják, hogy hamarosan le kell mondania róla Kína javára.

Ezek a változások gyakran súrlódásokkal járnak, és a pénzügyi befolyási övezetekért folytatott küzdelem gyakran károkat okoz. A legveszélyesebb az az időszak, amikor az addig

vezető szerepben lévő hatalom veszt az erejéből, és már nem tud megoldást nyújtani a problémákra, viszont ahhoz még elég ereje van, hogy másokat akadályozzon. Ebben a helyzetben van a világ napjainkban. Ha a dollár válságba kerül, a legvalószínűbb következmény a globális rendszer széttöredezése lesz három zónára: a nyugati féltekére, amit a dollár ural, egy európai befolyású övezetre és egy ázsiai zónára (amely még formálódik). Ezen monetáris zónák között nagymértékű változékonyságra számíthatunk, még annál is nagyobbra, mint ami ma zajlik a nemzeti valuták esetében. Az is valószínű, hogy devizafelületek fognak létrejönni a zónák között, amelyek költségesek lesznek és sok egyéb problémával fognak jární. Mindezek a tényezők a békés gazdasági és politikai fejlődés ellen hatnak.

A Terra kereskedelmi referenciavaluta (TRC) bevezetése számos konfliktusforrást szüntet meg, emellett a könnyű és hatékony nemzetközi kereskedelemről függő cégek és más szervezetek életének fontos problémáit oldja meg.

Gyakorlat

A speciális célú globális valuta bevezetése más, napjainkban különösen fontossá váló problémákat is megold. A hagyományos pénzzel ellentétben, a Terra spontán módon, folyamatosan ellensúlyozná a gazdasági ciklusok változásait, és hozzájárulna a világgazdaság stabilizálásához. Ami talán még fontosabb, a Terra a multinacionális vállalatokat erősen ösztönzi a hosszú távú gondolkodásra. A kockán forgó tétet és a jelenlegi pénzügyi instabilitást tekintve úgy gondoljuk, hogy a rendszer bevezetése időszerű és rendkívül fontos.

Bár meglehetősen részletes, ez a fejezet mégiscsak áttekintést tud nyújtani a Terráról. Akik többet szeretnének tudni róla, olvassák el az átfogóan elemző tanulmányt, amely letölthető a témával foglalkozó internetes oldalakról.¹

A Terra jellemzői

A Terra a hagyományos, bankhitellel kiadott pénztől alapvetően eltérő elvekre épül. A fő különbségek a következők:

- A Terra száz százalékosan eszközalapú, eltérően a hagyományos pénztől, amely nem alapul semmire, csak arra a hitre, hogy mások majd elfogadják. Ezért definíció szerint soha nem lehet létrehozni egy résztartalékra épülő Terra-rendszert és a Terra kínálata nem nő vagy csökken a bankhitelek bővülésével vagy szűkülésével.
- A Terra mögött a világgazdaság tizenkét legrepresentatívabb árucikkének és szolgáltatásának kiegyensúlyozott kosara áll. Így ez a referenciavaluta természetes inflációfedeztként szolgál.
- A Terra a WIR-hez és a C3-hoz hasonlóan természeténél fogva ellensúlyozza a gazdasági ciklusokat, így segít stabilizálni a gazdaságot. A hagyományos pénzteremtés erősíti a ciklusokat, azaz fokozza a fellendüléseket és a recessziókat, amelyek destabilizálják a gazdaságot, még úgy is, hogy a központi bankok megpróbálják csökkenteni ezt a hatást.
- A Terrának nincs kamata, hanem évi 3,5–4% állásdíja van (a Terra mögött álló árucikkek tárolási költségeinek fedezésére). Így a Terra csak a kereskedelem és a szerződéskötések eszköze lehet, értéktartóként nem funkcionál. A Terra így a kereskedelmet ösztönzi, míg a hagyományos pénz a felhalmozást.
- A Terrát a Terra Szövetség kezeli, míg a hagyományos pénzt a központi bankok. Azt, hogy

mennyi Terra legyen a piacon, nem a szövetség dönti el hatalmi szóval, hanem a tagok megegyezésén alapul.

A Terra rendszer résztvevői négy csoportba sorolhatók: a Terra támogatói, a Terra felhasználói, az árucikkek és határidős ügyletek piaca és maga a Terra Szövetség. Más szervezetek és személyek is közvetett kapcsolatba kerülhetnek a rendszerrel úgy, hogy szerződéses hivatkozásként használják, de közvetlenül nem vesznek részt benne.

A Terra mechanizmusa

A következőkben megvizsgáljuk, hogyan működik a Terra Szövetség.

A Terra keletkezése

Egy tag, aki a Terra mögött álló egyik árucikkből többlet árukészlettel rendelkezik, eladhatja árukészletét a Szövetségnek. Ezzel kiadható a megfelelő mennyiségű Terra, azaz (Terrában fizetett és denominált) készletbizonylat, és a résztvevő cég biztosítja az adott összeg fedezetét. Így keletkezik a Terra. Bizonyos értelemben nem más, mint egy közraktárjegy, amely a pénz történelmileg rendkívül régi formája.

Mi az a Terra egység?

A Terra egység a Terra Szövetség eszközeinek egy bizonyos mennyiségére szóló követelése. A Szövetség raktárakban tárolja a Terra mögött álló árucikkeket. Ez a mennyiség összességét tekintve mindig pontosan annyi, amennyi az összes létező Terra egység visszaváltásához szükséges.

Nézzünk egy egyszerű példát! Tegyük fel, hogy 100 Terra egység van forgalomban és minden egység 1 gramm aranyat, 1 gramm rezet és 1 mázsa búzát reprezentál. Ebben az esetben a Terra Szövetség 100 gramm aranyat, 100 gramm rezet és 100 mázsa búzát fog folyamatosan raktározni.

Egy életszerűbb példa: tegyük fel, hogy egy olajtermelő vállalat úgy dönt, hogy elad egymillió hordó nyersolajat a Terra Szövetségnek, amiért megfelelő mennyiségű Terrát kap. Mivel a nyersolaj egyike a Terra mögött álló árucikkeknek, a Terra Szövetség az árupiacon annyi olajat ad el, és a többi 11 árucikkből annyit vesz, hogy mind a 12 komponens ismét egyenlően adja ki a Terra termékkosarát.²

A Terrára alapuló kereskedelem

Amikor egy Terrát kiadnak, azt úgy lehet adni-venni, mint bármely más pénzt vagy árucikket. Azonban a Terrára állásdíjat számolnak, ami évente kb. 3,65 százalék. Másképp fogalmazva, a Terra tartalékolását naponta egy század százalék (0,01 százalék) időbüntetés terheli. Mivel a Terra elektronikus pénz, a modern számítógépeknek köszönhetően ezt a parkolási díjat pontosan el lehet osztani a kereskedők között az alapján, hogy (akár percre pontosan) mennyi ideig tartalékolták Terra-egységeiket. Ez az inflációtól védett valuta így folyamatosan ösztönzi a vele való kereskedelmet. Minden Terrát elfogadó szervezet vagy személy a Terra felhasználója lesz.

A Terra visszaváltása

Amikor a résztvevők bármilyen okból úgy határoznak, hogy a Terrát nemzeti valutára váltják, csak vissza kell adniuk a Terrájukat a Szövetségnek. Így ők „végfelhasználóvá” válnak.

Ilyenkor a Szövetség eladja a megfelelő mennyiségű árut a kosarából, amelyért hagyományos pénzt kap, a végfelhasználó pedig 2 százalékos tranzakciós díjat fizet. Ez a díj arra ösztönözi a tagokat, hogy minél ritkábban váltsák be Terrájukat hagyományos pénzre. A Szövetség ezután kifizeti a pénzt a végfelhasználónak a rendszerben részt vevő bankokon keresztül.

Közvetett felhasználók

Van még egy csoport, akiknek előnye származhat a Terrából, még ha soha nem is kerültek kapcsolatba a Terra Szövetséggel – ők a közvetett felhasználók. Ezek olyan cégek, amelyek nem akarják a nemzeti valuta hullámszázához kötni magukat. Ők a szerződéseikben a Terrát használják referenciaválatuként, azaz a szerződéseik nemzeti valutában meghatározott értékét a Terrához kötik közös megállapodás szerint.

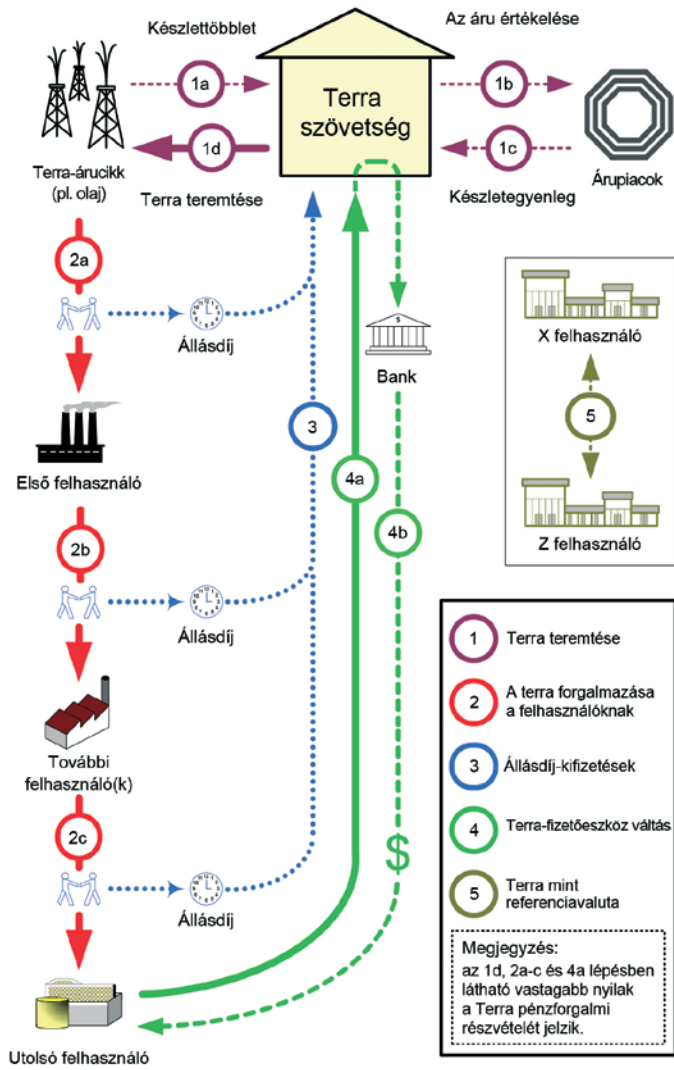
Finomítások

A Terrának lehetnek kifinomultabb felhasználási módjai is, mint a jövőbeli szolgáltatásokra fennálló követelések, vagy mesterséges eszközök, mint a széndioxid-kibocsátási kvóták. Elméletben bármely termék vagy szolgáltatás beemelhető a rendszerbe, ha az szabványosítható, és egy határidős piacot lehet hozzá szervezni.

Egy példa a Terra-mechanizmusra

Lássunk egy olyan példát, amelyben egy olajcég úgy dönt, hogy a hagyományos pénz mellett Terrában is elfogadja számlái kiegyenlítését és ez új tranzakciók sorozatát teszi lehetővé (lásd a 17.1. ábrát)

- (a) Egy egymillió hordó többlettel rendelkező olajcég eladja ezt a mennyiséget a Terrának, ahelyett, hogy a hagyományos úton próbálná eladni. (Megjegyzendő, hogy ilyen döntést valószínűleg recesszió idején fog hozni, amikor az olaj és más árucikkek iránti kereslet csökken, és amikor a további eladások tovább csökkentenék az árakat a piacon.)
(b) és (c) A Terra Szövetség az olaj egy részét eladja, hogy növelje a többi 11 árucikke arányát.
(d) A szövetség a cég számláján annyi Terra-egységet ír jóvá, amely egyenlő 1 millió hordó olaj aktuális vásárlóerejével.
- (a) Az olajcég a Terra-egységek egy részén olajfűrótoronyt vesz egy olyan cégtől, amelyik szintén elfogad Terrát.
(b) A fűrótorony szállítója a Terrái egy részét alkatrészek vásárlására költi az ő beszállítóitól.
(c) A folyamat ugyanúgy folytatódik, mint bármely hagyományos valuta esetében, amíg a Terrát vissza nem váltják.
- Az olajcég, a fűrótorony-beszállító és más Terra-felhasználók mind állásdíjat fizetnek, amikor a Terrát használják, attól függően, hogy meddig volt a Terra a számlájukon.
- (a) Amikor a Terrát visszaváltják, a végfelhasználó 2 százalékos visszaváltási díjat fizet
(b) Ezután a Terra Szövetség eladja a raktározott árucikkek megfelelő részét, és kifizeti a Terrák ellenértékét hagyományos valutában.
- A közvetett hasznélvezők egyszerű kereskedelmi referenciaként is használhatják a Terrát, szerződések értékét határozhatják meg benne, de a szerződésekhez kapcsolódó számlákat már hagyományos pénzben fizetik ki, a szerződő felek közti megegyezésnek megfelelően.

17.1. ábra: A Terra kereskedelmi referenciaváluta-mechanizmus működése

A Terra előnyei

A Terra kereskedelmi referenciavaluta a gazdaság különböző szegmenseinek szolgál előnyökkel: a nemzetközi kereskedelemben részt vevő cégeknek, a fejlett és kevésbé fejlett országoknak, és ezek kereskedelmi partnereinek.

Az előnyök – amelyekre alább részletesebben is kitérünk – a következők:

1. az egyes országok nagyobb esélyegyenlősége
2. alacsonyabb költségű nemzetközi kereskedelem
3. több befektetés a kevésbé fejlett országok gazdaságába
4. stabilabb világgazdaság
5. védelem az infláció ellen
6. rövid távú tervezés helyett a hosszú távú tervek ösztönzése

1. Az egyes országok nagyobb esélyegyenlősége

Egy adott időszak nagyjából kétharmadában a nemzeti valuták rendszere, mind a nemzeti gazdaság, mind a világgazdaság számára előnyös. Azonban még mindig marad egyharmadnyi idő, amikor egy nemzeti gazdaság számára előnyös politika a világgazdaság számára hátrányos és fordítva.

Amikor például az angol font játszotta a globális valuta szerepét (a 19. században, és különösen a 20. század első felében), az volt a tendencia, hogy a font nemzetközi szerepét fontosabbnak tartották a nemzeti gazdaságban betöltött szerepénél. Ez a tendencia megmagyarázza, hogy miért Nagy-Britanniának sikerült utoljára megszabadulnia a háborús fejadagrendszerrel a II. világháború után.

Amikor az amerikai dollár vette át a globális valuta szerepét, a prioritások megfordultak. Ahogy Paul Volcker, mondta a Fed akkori elnökeként: „Az amerikaiaktól kapom a fizetésem, úgyhogy a dollárt úgy menedzselem, hogy az Amerika számára legyen előnyös”.³ Mi azt állítjuk, hogy egyik megközelítés sem kívánatos.

A Terra úgy oldja fel a nemzeti és a globális érdekek közti konfliktust, hogy az országoknak lehetővé teszi a nemzeti valutájuk rendszerének érdekeiknek megfelelő irányítását anélkül, hogy ez bármilyen negatív hatással lenne saját gazdaságukra vagy a világgazdaságra. Mivel független szervezet adja ki, a Terra-rendszer előnyeiből minden résztvevő egyenlően részesedik, a rendszer használatával kiküszöbölhető, hogy egy vagy több ország kivételezett helyzetbe kerüljön általa.

2. Alacsonyabb költségű nemzetközi kereskedelem

A nemzetközi gazdasági tevékenységek általában azzal járnak, hogy valamelyik fél – a vevő, az eladó vagy mindkettő – valutakockázatot vállal. Elméletben, a mai folyamatos, megszakítás nélküli elektronikus valutapiacon a valutában folyó kereskedelemnek egyszerűnek kellene lennie, legyen akár azonnali, akár jövőbeli (határidős ügyletek). A gyakorlatban ennek a biztonságának az összesített költségei igen magasak és csak nagyjából fél tucat nagy, nemzeti valutának létezik hatékony piaca.

A Terra ingadozása a nagy nemzeti valutákénak kevesebb mint negyede lenne, még ha csak 9 nagy árucikk lenne is a kosarában. Ezért mind a kockázatok, mind azok kezelésének költségei jóval alacsonyabbak lennének a Terra esetében, mint a nemzeti valutáknál.

3. Több befektetés a kevésbé fejlett országok gazdaságába

A kevésbé fejlett országok általában erőforrásokban gazdagok, de infrastruktúrájuk szegényes. Azzal, hogy az erőforrásaikat nemcsak bizonyos típusú gazdasági tevékenységek középpontjába állítjuk, hanem az egész nemzetközi pénzügyi rendszer középpontjába, erős ösztönző erőt teremtünk a multinacionális cégeknek és az egyes országoknak, hogy segítsék a kevésbé fejlett országokat infrastruktúrájuk fejlesztésében és erőforrásaik kihasználásában.

4. Stabilabb világgazdaság

Az elmúlt évtizedekben számos gazdasági ciklus követte egymást; fellendülések és visszaesések sorozata, amelyek egy országból indultak, de gyorsan elterjedtek a világon.

Amikor a bankok kollektíven úgy ítélik meg, hogy a gazdaság lassul, visszavonják a hiteleket a kölcsönfelvevőktől, mert nő a magasabb kockázat lehetősége. Bár ez az egyes bankok számára hasznos, ám országaik gazdaságára, sőt az egész bankrendszer számára káros. A hitelek visszavonása megnehezíti a cégek fennmaradását. Hasonló logikával, amikor a gazdaság fellendülőben van, a bankok szívesen adnak hitelt, így egy egészséges gazdaságot akár túlfűjódó lufivá is változtathatnak. Az ilyen gazdasági ciklusok felerősítését nevezzük prociklikus pénzteremtésnek. A Terra három utat kínál, amelyek segítenek kiegyensúlyozni a fellendülések és lejtmenetek sorozatát.

Először is, a rendszer ellentétes hatású pénzteremtési folyamatként működik. Azon időszak, amikor a nyersanyagokból többletkészletek halmozódnak fel (amelyeket el lehet adni Terráért), egybeesik a gazdasági ciklus lefelé ívelő időszakával.

Másodsorú kiegészítő monetáris rendszert kínál a nemzetközi kereskedelemhez, amely nem a hitelezéshez vagy a hitelek visszavonásához kötődik, hanem az értékes eszközökhöz.

Végül az erőforrások tulajdonosai eladhatják ezeket az eszközöket Terráért cserébe, amikor nincs lehetőség hagyományos pénzben történő kereskedelemre az árak nagymértékű csökkentése nélkül. Ez cserébe önfinanszírozó biztonsági tartalékot is teremt. Ezek a készletek kritikus fontosságúak lehetnek egy gabonahiányos időszakban vagy a klímaváltozás okozta károk esetén, különösen az élelmiszerárak tekintetében. A globális élelmiszerkészletek már most is veszélyesen alacsonyak.

5. Védelem az infláció ellen

Azzal, hogy a Terra a világgazdaságban központi szerepet betöltő árucikkek és szolgáltatások reprezentatív kosarára alapszik, egyfajta köztes elemként szolgál a világgazdaság legjelentősebb nemzetközi kereskedelmi ügyletei számára. A Terra értéke így automatikusan alkalmazkodik az inflációs nyomáshoz.

A Terra szerződéses megállapodásokban való használata – különösen hosszú távú szerződések esetén – automatikus inflációfedeztként szolgál.

6. Rövid távú tervezés helyett a hosszú távú tervek ösztönzése

Ahogy azt már elemeztük, a rövid távú gondolkodás túlsúlya számos problémánk kialakulásához hozzájárult. A részvénytársaságok részvényesei általában a negyedéves eredményeket kérik számon a cég vezetésén. Az olyan hosszú távú fenyegetések, mint a globális felmelegedés, az óceánok elsavasodása és az erdőirtás hatásai nem olyan problémák, amelyek megoldására a részvényesek hosszú távú befektetéseket akarnának vagy tudnának eszközölni. Ez a mai pénzügyi átfogó, rendszerszintű alkalmatlanságának jele.

A kamattal terhelt valuták természete, hogy ma egy egységnyi valuta többet ér, mint holnap. Ez a rövid távú cash flow-ra való koncentrációt ösztönzi, és minél rövidebb távon gondolkodunk, annál magasabb a kamatláb. Azonban az állásdíj rendszerű pénzre pont ennek ellenkezője igaz: szinte minden vállalati befektetési vagy finanszírozási döntés a diszkontált cash-flow módszeren alapszik, ahol a kamatláb a diszkontráta része. Az állásdíj helyett egyfajta negatív kamatláb, amely csökkenti az alkalmazott diszkontrátát.⁴

A történelmi feljegyzések azt mutatják, hogy a pénz hatása a befektetések hosszára nem csak elméleti: az olyan kultúrákban, ahol egy állásdíj-rendszerű valuta egészítette ki a kamattal rendelkező valutát, a cégek hosszabb távra terveztek és hosszabb távú befektetéseket kezdeményeztek. Erre számos példát láthatunk az érett középkor és az ókori Egyiptom esetében, amelyeket bővebben könyvünk IV. részében veszünk szemügyre.

A tervezés hosszának különbségei jól megmutatkoznak, ha a készletkezelés jól ismert elvét tekintjük. A hatékonyan működő társaságok arra töreksenek, hogy mindig pontosan annyi álljon rendelkezésre a gyártáshoz szükséges komponensekből (eszközökből), amennyi a gyártási tevékenységhez éppen szükséges. Ha túl kevés van, nem tudják teljesíteni a megrendeléseket. Ha túl sok van, akkor pénzt pazarolnak a készletek kezelésére. Ezt az elvet hívják „just-in-time” rendszernek, azaz épp időben történő készletezésnek.

A pénz szintén egy eszköz, ezért készletezni is lehet. Az állásdíjjal rendelkező pénzt, mint a Terrát, igen drágán lehet csak tartani. Azaz ha korábban kapjuk meg, mint ahogy szükségünk van rá, valójában pazaroljuk a pénzt. Ez a rendszer olyan gondolkodásmódot bátorít, hogy csak akkor akarjunk a pénzünkhöz jutni, amikor tényleg szükségünk lesz rá a közeljövőben. Tehát előre tekintünk, amely ellensúlyként szolgál a kamattal rendelkező pénz azonnali jellegével szemben.

Különbségek a korábban javasolt rendszerekhez képest

A Terra egy árucikkekre alapuló valuta. Neves közgazdászok számos hasonló rendszert dolgoztak már ki az elmúlt évszázadban. Amiért ezek a rendszerek nem kerültek át a gyakorlatba, az nem az elméletek hibájából ered, hanem abból, hogy fel akarták váltani a jelenlegi monetáris rendszert. Ez azonban erős érdekeket sértene. A Terra javaslattal nem ez a helyzet. A mögötte álló, mindenki számára előnyös stratégia a pénzügyi szektorra is érvényes. Minden, ami a mai pénzügyi eljárás mód rendszerében létezik, a Terra bevezetése után is érvényben maradhat, mert a Terra-rendszert a jelenlegi rendszer kiegészítőjének szánták.

Egy új nemzetközi monetáris egyezség politikai feltételei – azaz egy Bretton Woodshoz hasonló megállapodás lehetőségei – nem adottak. A Terra kikerüli ezt a nehézséget, mégpedig úgy, hogy csak magánkezdeményezéseken alapszik. Jogi vagy adózási nézőpontból jól beleillik a nemzetközi barterkereskedelem (vagy szakszóval ellenkereskedelem) rendszerébe és működéséhez nem igényel új politikai megállapodásokat.

Az utolsó és talán a legfontosabb elvi különbség a Terra és a korábbi javaslatok között az állásdíj használata. Az a tény, hogy az árucikkek tárolásának költségeit a Terrák birtokosa viseli, megválaszolja azt a kérdést, amelyet az eddigi elméletek nem tudtak: azaz hogy ki fog mindezért fizetni.

A mai monetáris rendszerrel szembeni növekvő elégedetlenség miatt megújult figyelem fordul az aranystandardhoz való visszatérésre. A következőkben ennek előnyeit és hátrányait tekintjük át.

Az aranystandard előnyei

Az aranystandard valóban rendelkezik néhány rendszerszintű előnnyel a mai rendszerhez képest. Főleg két ilyen előnyt érdemes megemlítenünk. Az egyik az, hogy az aranystandard csökkentené az inflációs tendenciákat, mert aranyat nem lehet pusztán a kormány vagy a bankrendszer akaratából előteremteni. A második pedig, hogy az aranystandard szimmetrikusabb, mert korrekciós mechanizmusokat kínál azoknak az országoknak, amelyek fizetési mérlege többletet mutat, és azoknak is, amelyek deficitesek, hogy korrigálhassák a mérlegüket. Az aranystandard-rendszerben a szufficites országok valutájának értéke automatikusan növekedne, amely megdrágítaná a termékeiket a világpiacon és idővel csökkentené az exportot, így visszaállítva a kereskedelmi egyensúlyt. A deficitesek országok valutája pedig leértékelődne, amely automatikusan versenyképesebbé tenné a termékeiket, amely idővel szintén egyensúlyi helyzethez vezetne.

A fennálló, Bretton Woods-i rendszer ezzel szemben nem szimmetrikus: a deficitesek országokat bünteti, a többlettel rendelkezőknek pedig nem áll érdekükben, hogy a mérlegüket nullára hozzák. Ezen aszimmetria eredete a II. világháborúig vezethető vissza, és az Egyesült Államok azon feltételezésére, hogy a háború után ő lesz az egyetlen ország, amelynek a termelési kapacitását a háború érintetlenül hagyja. Ez az előnyös pozíció azonban csak ideiglenesnek bizonyult, és mára az olyan országok, mint Kína vagy Németország, ezen aszimmetria előnyeit élvezik.

Az aranystandard hátrányai

Az aranystandardnak azonban hátrányai is vannak, különösen, ha a Terrával hasonlítjuk össze. A valóságban igazi aranystandard-rendszer csak nagyon rövid ideig működött. 1910-ben például a Bank of England pénzkibocsátásának csak 20 százaléka mögött volt aranyfedezet. Ezt abban az időben nem hozták nyilvánosságra, és ez azt mutatja, hogy egy központi bank mennyire könnyen ki tudta használni a rendszert. Ez könnyen bekövetkezhetne újra, ha ismét bevezetnék az aranystandardot.

Egy másik hátrány, hogy az arany piaci ára ma könnyen manipulálható, az arany rendkívül korlátozott mennyisége miatt.

A Terra, amelynek az arany csak az egyik árucikke (5–10 százalékos részesedéssel a kosárból), elkerülné a fenti csapdákat. A Terra csak közraktárjegyként létezne, és így nyilvános auditok biztosítanák, hogy ez így is maradjon. Ezen kívül nagyon nehéz lenne a Terra mögött

álló összes árucikket egyszerre manipulálni. Röviden, a Terra az aranystandardhoz hasonló előnyökkel rendelkezne, annak hátrányai nélkül.

Záró gondolatok

A Terra kereskedelmi referenciavaluta költséghatékonyabban növeli a barterkereskedelmet, amely már most is több billió dolláros iparág. Nem igényel semmilyen új törvényt vagy jogszabályt, és segítségével olyan üzletek is megköthetők, amelyek egyébként nem jönnének létre. Ezzel új munkahelyek teremthetők vagy a régiék megmenthetők, és a gazdaság erősödik. A Terra automatikusan ellensúlyozza a gazdasági ciklusok hullámzását és úgy stabilizálja a gazdaságot, hogy a visszaesések alatt növeli a rendelkezésre álló kiegészítő valuta mennyiségét, a fellendülések során pedig fékezi az inflációs nyomást. A legfontosabb, hogy feloldja a mostani konfliktust a rövid távú pénzügyi érdekek és a hosszú távú fenntarthatóság között.

A pénzügyi és üzleti szektor nagyobb stabilitása és kiszámíthatósága mellett a Terra szilárd alapokon nyugvó kereskedelmi csereeszközként is szolgál. Olyan nemzetközi értékmérőként funkcionál, amely – az aranystandard kora óta először – ellenáll az inflációnak.

A Terra és más, az előző fejezetekben szereplő kiegészítő valuták jól illusztrálják, milyen tág alkalmazási lehetőségek állnak ezen eszközök előtt, és hogyan segíthetnek megoldani kritikus problémáinkat.

18. fejezet

Két világ

*Két út vitt át a fák sűrűjén,
S a ritkábban járt lett az enyém,
A különbség ebben áll csupán.*

Robert Frost

(Hárs Ernő fordítása)

Kritikus idöket élünk, mert olyan hatalmas problémákkal kell szembenéznünk, amelyek minden eddiginél nagyobb fenyegetést jelentenek az emberiség számára. Egy egyetemi diplomaosztón mondott beszédében Paul Hawken vállalkozó, környezetvédő és író világosan megfogalmazta, milyen kihívásoknak kell megfelelnünk:

Kedves 2009-es végzős osztály! Nektek kell majd rájönnötök, mit jelent embernek lenni egy olyan Földön, ahol minden élő rendszer pusztul és ez a pusztulás egyre gyorsul. A helyzet kétségbeejtő... és ezt egyetlen, az elmúlt harminc évben publikált tudományos kiadvány sem tudja megcáfolni. A civilizációnak alapvetően új operációs rendszerre van szüksége. Ennek ti lesztek a programozói és a határidő csak néhány évtized.¹

Az elmúlt néhány évtizedben egyik nagy, a bolygót fenyegető megatrenddel sem foglalkoztak megfelelően. Annak ellenére, hogy egyre jobban ismerjük a problémákat és egyre több nemes szándékú személy, közösség, non-profit szervezet és ország próbál válaszokat találni rájuk, ezek a problémák valójában csak súlyosbodtak. Ez a folyamatos állapotromlás és a megatrendek tartóssága nem a véletlen műve. Ezt már több mint egy évtizeddel ezelőtt megírtam a *The Future of Money* (A pénz jövője) című könyvemben (kiadta a Random House 1999-ben), amely a viszonylagos gazdasági és politikai nyugalom időszakában született; még a dotkom-válság, a szeptember 11-i terrortámadások, az iraki és az afganisztáni háború előtt, és majdnem egy évtizeddel a 2008-as gazdasági világválságot megelőzően.

Más szóval, azok az események és politikai programok, amelyek az elmúlt évtizedben láttak napvilágot, ugyan súlyosbították a helyzetet, de nem ezek voltak a problémák fő forrásai. *A megatrendjeinkből származó problémák alapvető kiváltó oka az évszázados pénzügyi rendszerünkben keresendő.*

A pénzrendszer újragondolása már hosszú ideje várat magára, és ha ez így marad, akkor csak súlyosbodnak a problémáink és pont ugyanúgy fognak romlani az életkörülményeink, ahogy eddig is. Ez volt az 1999-ben megjelent könyv alapvetése és ez érvényes mind a mai napig. A legfontosabb különbség az akkori és a mostani helyzet között az, hogy a problémák most sokkal sürgetőbbek és a megoldásukra szánható idő is sokkal rövidebb.

Könyvünk fő célja, hogy a mostani rendszeren kívüli lehetőségeket villantson fel, és megvizsgálja a rendelkezésünkre álló lehetőségeket, mégpedig a pénz újragondolásával. Az elkövetkezendő oldalakon feltárjuk azokat a módszereket, amelyek a mostani, bankhitalra épülő monetáris paradigmán belül születnek, valamint azokat a társadalmi körülményeket, amelyek ezekből származnak. Tudnunk kell, hogy az itt szereplő elméletek közül jó néhány már a gyakorlatban is bizonyított a világ különböző pontjain. Tehát megismételjük az első fejezetben szereplő állításunkat:

A világ, amelyben élünk, szorosán összefonódik a jelenleg érvényben lévő pénzügyi rendszerrel.

Adósságra alapuló stratégiák

Az előző fejezetek tanulságait összefoglalva, a fennálló monetáris rendszer a következőképpen fogalmazható meg:

- a kereskedelmi tranzakciók az országokban és a világon kizárólag egy valuta használatával valósulnak meg.
- a valuták bankhitelek, tehát adósság formájában léteznek.

Már több mint egy emberöltő óta a hitelfelvételt tartották megoldásnak minden gazdasági bajra. Ez nemcsak az egyének esetén volt így, hanem a vállalatok, kormányok és a pénzügyi szektort tekintve is. Ez a feltételezett megoldás azonban egyre kevésbé áll rendelkezésre, vagy egyáltalán nem, mivel a hatalmas adósságállomány önmaga is jelentős problémává vált. Súlyos következményekkel jár, ha a jelenlegi monetáris rendszer csapdájában maradunk a mai körülmények között.

Adósság általi megváltás?

Hogyan jutottunk idáig? Hogyan mérgesedett el ennyire a túl magas adósság problémája?

Az egyén számára a hitel felvétele a felnőtté válás egyik utolsó beavatási szertartása maradt. Az első hitelkártya kiváltását gyakran fontosabbnak tartják, mint az első szavazáson való részvételt és az első ház megvásárlása szinte kivétel nélkül az első jelzáloghitel felvételével is együtt jár, amely ráadásul sokszorosa az illető éves keresetének. De még ha az ember nem is merül el ezekben a mindennapi rítusokban, az adósság máshogy is jelen van az ember életében: a befizetett adók jelentős része például az államadósság kamatainak kifizetésére megy el. Az elmúlt fél évszázadban Amerika teljes lakossági adóssága drámaian megnőtt: az 1950-es években a GDP 50 százaléka volt, ma pedig az elképesztően magas 300 százalékot is eléri.² Vészjósló, hogy ezt a szintet eddig csak egyszer érte el az adósság: 1929-ben, közvetlenül a nagy világválság kitörése előtt.

Az adósság felhalmozása szintén nagy divat volt az utóbbi időben a vállalatoknál, amely a vállalat hitelbesorolásának állandó, biztos romlásához vezetett. A Standard and Poor's vállalati hitel-besorolása az 1981-es „A” szintről napjainkra „BBB” szintre csökkent, amely csak egy fokozattal van a „bóvli” besorolás felett.³ Meg kell jegyezni azonban, hogy a vállalati adósság egyáltalán nem egyenlően oszlik el. Számos amerikai cég visszafogta a hitelfelvételt 2000 után, a dotkom-lufi kipukkanását, valamint az Enron és a WorldCom látványos bukását követően. Azonban a tőkeáttételes kivásárlások (leveraged buy-out, betűszóval LBO) hulláma még egy ideig folytatódott és minden érintett vállalat nyakán jelentős adósságot hagyott.

Egyik iparág sem vált olyan függővé az adósságtól, mint a pénzügy. Amerikában, ahol a pénzügyi szektoron kívüli vállalatok a GDP-arányos adósságukat az 1985-ös 58 százalékról 2009-re 76 százalékra növelték, a pénzügyi szektor adóssága 28-ról 108 százalékra nőtt ugyanezen periódusban.⁴ A pénzügyi szektor ráadásul – a többitől eltérően – teljes gőzzel zakatolt tovább 2000 után is, egészen a 2007–8-as pénzügyi összeomlásig. A tőkeáttétel a rendszer pénzügyi hatékonysága tovább növelésének módszere: emeli egy adott tőkealap teljesítményét. Az extra tőkeáttétel előre megjósolható módon hozzájárult az egész pénzügyi rendszer sérülékenységéhez. Ez az adósság volt az, amely miatt a pénzintézmények elvesztették saját dolgozók bizalmát is, amely lavinát indított el és olyan óriások bukásához vezetett, mint a Bear Stearns és a Lehman Brothers.

A 2008-as globális banki válság további lehetséges következményeit valószínűleg az háritotta el, hogy a kormányok nagy pénzbeli támogatást nyújtottak a pénzügyi szektornak. Ezt követték a nagymértékű keynesi gazdaságélénkítő csomagok, hogy a deflációs nyomást elkerüljék. Ezek a lépések azonban hatalmas költségvetési hiányt és további államadósságot eredményeztek. Más szóval a pénzügyi szektor túl magas adósságát úgy „oldották meg”, hogy államadósságot halmoztak fel. Ironikus, hogy ezután a pénzügyi szektor a megmentője ellen fordult és ismét a vállalati csődök rémképét lebegtette meg a kormány előtt.

Az, hogy az adósság mit jelent egy ország gazdaságára nézve, nem ismeretlen a közgazdászok előtt; csak a mértéke nőtt meg az évszázadok során. A 18. században Adam Smith, *A nemzetek gazdagsága* írója így figyelmeztet: „Amikor az államadósság valaha elért egy bizonyos mértéket, úgy hiszem, egyetlen példát sem találunk, hogy utólag azt teljes mértékben ki lehetett volna fizetni”.⁵ Egy még ennél is veszélyesebb figyelmeztetést kapunk Ludwig von Mises-től, az ismert közgazdásztól: „a robbanásszerű hitelbővülés után elkerülhetetlenül végső összeomlás következik. Az egyetlen kérdés, hogy a válság előbb csap le, mert önként lemondunk a további hitelbővítésről, vagy később, ami viszont a válsággal sújtott monetáris rendszer teljes és végleges katasztrófáját jelenti”.⁶ Más szavakkal, ha minden így folytatódik, a gazdasági összeomlás elkerülhetetlen. Az egyetlen fennmaradó kérdés az, hogy mikor történik meg.

Elvonási tünetek?

A *The Economist* gazdasági folyóirat 2010. júniusi vezércikke így fogalmaz: „A válság éppolyan erős, mint a drog, az alkohol vagy a nikotin. [...] A gazdag országok leszoktatása az adósságról elvonási tünetekkel fog járni. A megszorító csomagok nem tetszenek a szavazóknak, akik a frusztrációjukat a politikusokon – vagy ami még rosszabb – a külföldiekre vezetik le”.⁷ Ha az ortodox monetáris rendszer ketrecében maradunk, ez az állítás nemcsak hogy beigazolódnak, hanem kiderülhet, hogy az általunk kreált helyzet még ennél is súlyosabb lesz.

Egy tíz évvel ezelőtti született előrejelzés szerint a világméretű megatrendek konvergenciája arra fog sarkallni minket, hogy még 2020 előtt újragondoljuk a monetáris rendszerünket. A jelentés szerint a monetáris rendszerünk képtelennek bizonyul a következő pénzügyi kérdések megválaszolására:

- Hogyan tudunk az idősöknek annyi pénzt biztosítani, amely életük végéig elegendő?
- Mit tudunk tenni jelentős munkahelycsökkenés esetén?
- Hogyan tudjuk feloldani a konfliktust a pénzügyi, rövid távú gondolkodás és a hosszú távú szükségletek között?
- Mit tudunk kezdeni a rendszerszintű pénzügyi és monetáris instabilitással?

Ma, egy évtizeddel később ezek a kérdések és problémák sürgetőbbek, mint valaha.

Sőt, problémáink csak gyarapodtak, mivel most hatalmas nyomás nehezedik a kormányokra, hogy csökkentsék adósságukat. Most, 2011-ben az új-keynesi gazdaságélénkítés témája már a múlté, a helyét átvette az deficitcsökkentés. Ez a takarékoskodás elhúzódo munkahelyhiányhoz vezet, amely sokkal hosszabb és fájdalmasabb lesz, mint azt sokan hiszik. Egyebek közt a magas munkanélküliség közvetlen összefüggésben áll a lakhatási problémákkal, amely a 2008-as válság egyik kirobbantója volt. A lakáspiac addig nem lesz jobb, amíg új munkahelyek nem születnek, mégpedig fenntartható módon.

A mi nézőpontunk szerint némi különbséggel ugyanazt éljük át, mint ami hetven éve történt. Ma úgy tanuljuk, hogy a nagy gazdasági világválság 1929-ben kezdődött a Fekete Péntekkel és folytatódott egy elhúzódo gazdasági recesszióval, amely majdnem a 30-as évek végéig tartott. Azonban akkoriban a politikusok, a média vagy a polgárok nem teljesen így tapasztalták meg a válságot. Az akkor élők rövid fellendülések és visszaesések hosszú sorát élték át. A rövid javulások, valamint az új kormányok és magánkezdeményezések által fűtött remények rövidesen csalódásba csaptak át.

Napjainkban mi is egy kísértetiesen hasonló úton vagyunk. A gyors fellendülésekről keringő történeteket, amelyeket felkap a média és a politika, hamarosan váratlan rossz hírek követik. A kormányzati gazdaságélénkítő programokhoz fűződő szép remények egyre inkább szertefoszlanak a szigorú takarékosági intézkedések szükségszerű bevezetésével.

Egy másik fontos szempont a mostani helyzet pszichológiai, társadalmi és politikai vetülete, amelyet nem könnyű felmérni. De a válság logikus következménye számos országban tapasztalható, széles körű társadalmi nyugtalanság, amely történelmileg mindig is a szélsőséges politikai pártok és populisták vezetői malmára hajtotta a vizet. A történelem arra tanít minket, hogy ilyenkor nagy a kockázata a helyzet háborús megoldásának. Ne feledjük, hogy maga Roosevelt elnök is elismerte, hogy csak a II. világháborúban való részvétellel volt lehetséges, hogy az Egyesült Államok végre kilábaljon a nagy gazdasági világválságból.

Mit ajánl a ma érvényben lévő pénzügyi rendszer a méretes államadósság kezelésére? A privatizációt.

Az amerikai terv – A PPP

A pénzügyi szektor által javasolt hagyományos stratégia nem kevesebbet javasol, mint az állami kézben lévő infrastruktúrák nagy részének szisztematikus privatizálását. A mechanizmus, melynek neve PPP (Public-Private Partnership, az állami és a magánszektor együttműködése) abból áll, hogy eladják a jelenleg állami tulajdonban lévő autópályákat, utakat, hidakat, alagutakat, szennyvíz- és vízkezelő létesítményeket, és még sorolhatnánk. Mindezt a már létező és újonnan létrehozott pénzügyi speciális rendszerén keresztül. Ez nem csak egy hipotetikus lehetőség. Ezt a feltételezett „megoldást” mostanában vezetik be Illinois-ban, Floridában és Kaliforniában, 40 további állam pedig szintén ezt tervezi.

Alig néhány hónappal 2008 ősze után, amikor a világgazdaság majdnem összeomlott, tizennyolc amerikai pénzügyi cég, köztük a Carlyle, az Albertis, a Morgan Stanley, a Freshfields és az Allen & Overy elkészített egy tanulmányt, melynek címe „Az infrastruktúrába való magánbefektetések előnyei”.⁸ A dokumentum összefoglal minden pénzügyi és jogi feltételt,

amely egy szisztematikus privatizációs stratégiához szükséges az Egyesült Államokban. A stratégia célját az Euromoney gazdasági lapban megjelent cikkben írták le, melynek címe: „Út az Egyesült Államok államadósságának teljes visszafizetéséhez”. Egy idézet a cikkből:

2009-ben az amerikai kormány 1,4 billió dollárral többet költött, mint amennyi bevétele volt az adókból és hitelfelvételekből. Már nincs sok lehetősége. Ezért a helyzet új PPP-megoldásokat tesz szükségessé. Ha feltételezzük is, hogy a szövetségi kormány nem adja el a haditengerészetet vagy az önkormányzatokat és az iskolákat, még mindig hatalmas eszközkészlettel rendelkezik. Például az összes állami és önkormányzati kézben lévő autópálya és közút értéke 2,4 billió dollár. A csatornarendszer értéke 550 milliárd dollár, a vízkészleté pedig 400 milliárd dollár. Még szövetségi szinten is rendelkezésre áll 42 milliárd dollár értékű pihenő- és szórakoztató létesítmény. Az ingatlanszektorban pedig a szövetségi, állami és önkormányzati eszközök értéke eléri az 1,09 billió dollárt.⁹

Hagyományosan az állami vagyon eladásának fő ellenzői a politikusok, mivel ez a lépés elidegeníti a szavazókat. Azonban újabban ebben a hozzáállásban is változásoknak lehetünk tanúi (lásd az alábbi szövegrészt).

Az Euromoney PPP-adatpontjai

A következő idézetek és adatok jól illusztrálják a PPP-konstrukciók fejlődését az Egyesült Államokban, a 2011 év eleji állapot szerint.¹⁰

„Abban a pillanatban, ahogy a szolgáltatások megnyirbálása jobban fáj a politikusoknak, mint az eszközök eladása miatt elvesztett szavazatok, ez a piac ki fog lőni[...] A politikai fájdalomküszöböt pedig éppen elértük. Ahogyan Kalifornia egy újabb költségvetési krízisen megy át, Arnold Schwarzenegger kormányzó börtönök, utak és szélfarmok eladását hirdette meg. Indiana eladta az Indianai Díjköteles Utat 2006-ban a Cintrának és a Macquarie-nek 3,8 milliárd dollárért. Chicagóban Richard Daley polgármester példátlan lendülettel fogott az eszközök eladásába. A Skyway-híd üzemeltetésének jogát például 2005-ben 1,83 milliárd dollárért eladta egy konzorciumnak, amelyben szintén benne volt a Macquarie és a Cintra. 2008-ban 2,5 milliárdért megpróbálta eladni a chicagói Midway repülőtérrel is, 2009-ben pedig sikerült eladnia a város parkolási rendszerét egy 1,1 milliárd dolláros megállapodással. A parkoló rendszer eladása szinte minden tekintetben nagy siker volt, kivéve egy tényezőt: az állami kézről magánkézbe való átmenet nagy fennakadásokat okozott, és autósok tömegei háborodtak fel a tarifák 400 százalékos emelése miatt. Hasonló tranzakciók folynak Hartfordban, Harrisburgban, Indianapolisban, Pittsburghban, Las Vegasban és Los Angelesben”. Alapvetően a politikusok rájöttek, hogy, ha nem mennének bele ezekbe az üzletekbe, annak politikai ára jóval nagyobb volna, mint megkötni azokat. Fordulóponthoz értek.

Az állami eszközök eladásának másik hagyományos ellenzői a szakszervezetek. Azonban mostanában – a politikához hasonlóan – a szakszervezetek kezdenek megbékélni a magá-

nosított infrastruktúra gondolatával. A hátraarc egyik oka valószínűsíthetően pénzügyi. A pénzemberek a szakszervezeti nyugdíjalapok számára hozzáférést ajánlanak az üzletből befolyó összegek egy részéhez. „A Maquarie Infrastructure Partners 4 milliárd dollár értékű eszközeinek negyedét a szakszervezeti nyugdíjalapok adják. 2009 novemberében a Carlyle olyan megállapodást kötött, melyben az összeg egy részét a Szolgáltatóipari Nemzetközi Szakszervezet (SEIU) fektette be”.¹¹

Az is várható volt, hogy az önkormányzatokra, államokra és a szövetségi kormányra ható nyomást addig fogják növelni, amíg csak a terv megvalósítása megköveteli. Az egyetlen valószínű kivételt ezalól a katonai létesítmények és a helyi önkormányzatok tulajdonában lévő általános és középiskolák képezik. Minden más eladását fontolgatják. Hogyan fognak az emberek reagálni, ha az utca, ahol laknak, fizetős lesz? Belegondoltunk, mennyit ér majd a nyomott árú ingatlanok eladása a Fehér Háznak vagy az államok fővárosainak, és hogy milyen feltételekkel tudja majd a kormány visszabérelni az eladott ingatlanjait?

Természetesen vannak olyan esetek, ahol a privatizáció sikeres és előnyös, ahogy a telekommunikációs és mobilcégek esetén ez bebizonyosodott. De nem minden privatizáció jó az embereknek. Bárhonnán is nézzük, a nemzeti infrastruktúra privatizálása nem érne meg legalább némi társadalmi vitát? Vagy az ilyen pénzügyi vészhelyzetben még ez sem lehetséges?

Nincs okunk azt hinni, hogy az ilyen lépések csak az Egyesült Államokra fognak korlátozódni. A 2011-es Görögországnak nyújtott IMF-hitel egyik feltétele 50 milliárd eurónyi állami vagyon privatizációja volt. Egy másik példa Olaszország, ahol Silvio Berlusconi kormánya eladott számos, évszázadok óta állami tulajdonban lévő eszközt.¹² Arra sem számíthatunk, hogy a nemzeti tulajdon kiürítése a pénzügyi szektornak önkéntes alapú marad. Végül is, az ilyen tranzakciók megszokottak voltak az IMF fejlődő országoknak adott támogatásának feltételrendszerében az 1980-as és '90-es években. Hasonló feltételrendszer a jövőben is elképzelhető. Megemlítendő, hogy az IMF legfőbb funkciója a bankszektor érdekeinek védelme. Az IMF ezért a fennálló pénzügyi rend végrehajtója.

További kérdések

Néhány további kérdésre is oda kell figyelniünk a privatizáció mostani evolúciójának következményeiről. Mi történik például, ha ez a stratégia zavartalanul végbemegy – mondjuk az évtized végére – és szinte mindent privatizáltak már? Miért lennének a kormányok hitelképeesebbek, amikor mindenre, amit használnak, bérleti díjat kell fizetniük?

Ebben az évtizedben a kormányoknak nagyon kritikus problémákkal kell szembenéznük. Az egyik ilyen kihívás a szén utáni gazdaság megszületése, amely a világ tudósai szerint ahhoz szükséges, hogy elkerüljük visszafordíthatatlan mértékű éghajlatváltozást és a föld élővilágának összeomlását. A billió dolláros kérdés a következő: gyakorlatiasan szemlélve mit tehet az állami szektor, hogy szembenézzon ezzel a példátlan kihívással, amikor a kormányok saját pusztaságukért küzdenek? Egy másik nézőpontból, miért szavazna bárki egy olyan kormányra, amely strukturálisan és pénzügyileg is képtelen jelentős intézkedéseket hozni?

Soha, soha ne gondolkozz a dobozon kívül!

Egy másik kérdés, amely inkább kérésként fogalmazódott meg, Barack Obamától származik, amikor a 2010-es amerikai költségvetést ismertette: „Egyszerűen nem folytathatjuk a költsékezést úgy, mintha a deficitnek nem lennének következményei. Minden ötletet szívesen veszek, amellyel válaszolhatunk erre a kihívásra”.¹³

Sajnos nincsenek új ötletek, mert a fennálló paradigmán belül nem is lehetnek. Ráadásul egy olyan rendszerben, amelynek az egyetlen önkorrekciós mechanizmusa az összeomlás, a Von Mises által előre jelzett válság elkerülhetetlen. A Wara-, a Wörgl- és a WIR-rendszerek olyan leckével szolgálnak nekünk, amelyet eddig még nem tanultunk meg.

Záró gondolatok

A könyv II. részét az első fejezetben szereplő néhány bekezdés emlékeztetőjével zárjuk.

Ez a könyv két világ, két paradigma történetét meséli el. Röviden felvázolja a jelenlegi helyzetet és annak logikus következményeit, ha ugyanazzal a gondolkodásmóddal akarjuk megoldani a problémáinkat, amely a problémák kialakulásához vezetett. A könyv fő célja azonban, hogy egy alternatív jövőképet vázoljon fel a társadalom számára, és gyakorlati útmutatóval szolgáljon ennek megvalósítására.

Ez az alternatív jövőkép egy olyan világot ábrázol, amelyben az emberiség hosszútávú érdekei és bolygónk megővésének szempontjai kiegyenlítik az üzlet és az ipar rövidtávú érdekeit; amelyben mindenki jelentőségteljes munkát végezhet, de marad ideje magára, a családjára és a barátaira; ahol gyermekeink nevelése és oktatása és az idős emberekkel való törődés ugyanakkora figyelmet kap, mint más, a társadalom számára szintén fontos munkafeladatok.

Ez a világ tiszteli az élet változatosságát és szentségét, és azt kutatja, hogyan lehetünk jobb emberek, és ennek folyományaként emberibbek.

Ez a jövőkép nemcsak, hogy lehetséges, de ahogy már említettük, egyetlen emberöltő alatt a gyakorlatban is elérhető. Számos, a fejlődéshez szükséges eszköz már ma is rendelkezésünkre áll. A Curitibában használtakhoz hasonló kiegészítő monetáris eszközök széles skáláját tudjuk gyorsan, olcsón és biztonságosan csatasorba állítani, és mindehhez csak az kell, hogy jobban megértsük a pénz működését.

III. rész

A pénz misztikuma

Ha a modern férfi és nő lelkét keressük, kezdjük a vizsgálatot végtelenül zavarba ejtő pénzügyi rendszerünkkel; ezzel az örült rákkal, amely csendes tengerek fenekén rohangál.

James Hillman

19. fejezet

Archetípusok

*Ami alattunk fekszik és ami előttünk fekszik
csak apró dolgok ahhoz képest, ami bennünk lakozik.*

Ralph Waldo Emerson

Az eddigi vizsgálataink során úgy tekintettünk a pénzre, mint egy külső valóságra, valamire, ami „odakint” alakítja a társadalmunkat. A III. részben megvizsgáljuk, a pénz hogyan épül fel „idebenn”, a saját lelkünkben, ahol az életünket hajtó motor rejtőzik. Meg kell fejtenünk, a monetáris rendszereink hogyan alakítják kollektív érzelmeinket – és érzelmeink hogyan alakítják a tetteinket a monetáris rendszerben – hogy tudatos döntésekkel tudjunk továbblépni.

Amikor a monetáris rendszerünk alapvető megváltoztatásának lehetőségét mérlegeljük, fel kell tennünk a következő kérdéseket:

- Miért van az, hogy a mai monetáris rendszerünk annyira magától értetődővé vált a világ különböző kultúráiban?
- Honnan származik a pénz domináns ereje?
- A kapzsiság és a félelem az emberi természet és az anyagi valóság eltörölhetetlen elemei, vagy ha nem, mi az, ami ezeket a kollektív érzelmeket kiváltja és fenntartja?
- Röviden: *mi a pénz érzelmi vetületének eredete és mechanizmusa?*

Szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét, hogy az itt következő elemzés a nyugati társadalom legnagyobb tabuival állít szembe minket. Az olyan kérdések, hogy mennyi pénz van valakinek, vagy ez a pénz honnan származik, manapság még a szexualitás témájánál is illetlenebbek. Egy taburól beszélni veszélyes dolog. Ha a társadalom árnyoldalairól beszélünk, az már önmagában is felingerelheti az olvasót. Tehát minden olvasót arra kérünk, hogy figyeljen az érzelmeire, miközben a következő fejezeteket olvassa. Úgy gondoljuk, hogy ha fényt derítünk a fenti kérdésekre, azzal elérhetünk egy olyan szabadságfokot, amellyel teljesen újfajta elméletet alakíthatunk ki a pénzről.

Közös örökségünk

Az emberi genom feltérképezése felfedi, hogy milyen elképesztően hasonlóak vagyunk mi, emberek. Ha minden ember DNS-e egy száz oldalas könyv lenne, a különbségek nem fejezetekben vagy oldalakban lennének mérhetőek, hanem csupán pár szóban, vagy egy rövidke mondatban. Míg külső megjelenésünk jelentősen különbözhet, a minket leíró szavak 99,9 százaléka valójában ugyanaz. Genetikai értelemben joggal feltételezhetjük, hogy azok a hasonlóságok, amelyeknek köszönhetően egyazon faj tagjai vagyunk, sokkal erősebbek a megkülönböztető jegyeknél, legyenek azok rasszok, nemzetiségek, kultúrák vagy hitrendszerek.¹

Közösségünket nemcsak genetikai eredetünk – a biokémia és a fiziológia – mutatja, hanem lelkünk is.² Identitásunk egyedi, mert azt egyéni körülményeink alakítják, azonban sok olyan meggyőződés, viselkedésmód és érték létezik, amely az egész emberi faj sajátja. Ugyanúgy, ahogy a majmok, méhek és macskák az egész fajukra jellemző tulajdonságcsoporthal születnek, az emberek is bizonyos érzelmek, hajlamok, viselkedési minták birtokában jönnek a világra, amelyek általánosan „emberiek”. Pszichológiai alapunk, az úgynevezett „kollektív tudattalan” tartalmazza az ember evolúciójának hatalmas örökségét, és minden egyes emberrel újrászületik.

A közös emberi tulajdonságok egyike a pénzről alkotott meggyőződéseink és gyakorlataink rendszere. Habár általában nem tartják annak, *a pénz a kollektív tudattalan egyik kivételése*.

Ahogy már megjegyeztük, a pénz megállapodás, egy szellemi konstrukció. Jacob Needleman filozófus és író szerint „A pénz [...] végső soron az elme terméke”.³ Definíciója szerint a pénz egy kollektív dolog is, mert csak egy közösségben létezhet. A pénz nem értéksemleges; a különböző típusú pénzek más és más – jórészt tudattalan – érzéseket, gondolatokat és tetteket váltanak ki belőlünk. Minden társadalom magától értetődőnek tartja monetáris rendszerét, tekintet nélkül arra, hogy köveket, fémdarabokat, színes papírt vagy elektronikus biteket használ valutaként. Monetáris rendszerünk ezen vetületei mind azt mutatják, hogy a pénzzel való kapcsolatunk a kollektív tudattalanunk birodalmához tartozik.

Hogy a pénz jobban szolgálja igényeinket, fontos megértenünk, monetáris rendszerünk hogyan és miért vezet minket olyan helyekre, ahová józan ésszel inkább nem merészkednénk. A vizsgálat egyik lehetséges eszköze az archetípusokra épülő pszichológia; egy olyan terület, amelynek nézőpontja és fogalomrendszere segítségével felfedezhetjük a kollektív tudattalant.

Az archetípusokra épülő pszichológiai irányzatot a híres svájci pszichológus, Carl Gustav Jung (1875–1961) alapította meg, majd a 20. század második felében James Hillman és mások továbbfejlesztették.⁴ Jung nagy eredménye az volt, hogy a kollektív tudattalannal szóló elméleteket kapcsolatba hozza a világon zajló történésekkel, amelynek egyik erőteljes példájaként már az 1920-as években megjósolta a fasizmus elterjedését Európában. A III. részben ezen pszichológiai irányzat eredményeit is csatasorba állítjuk a pénz természetének megértéséhez.

Céljainkat legjobban az archetípusokra épülő pszichológia két alapfogalma segíti: az archetípusok és az *árnýékok*. Ezek az építőkockák megmutatják, hogyan viszonyulunk egymáshoz és a körülöttünk lévő világhoz, és milyen szerepet játszik életünkben a pénz.

Archetípusok

Az archetípusokra épülő pszichológiai irányzat középpontjában az archék, a pszichikai működés legmélyebb mintái vannak, „azok az alapvető képzetek, amelyek minden élet alapját képezik”. Jung rövid definíciója szerint „az archetípusok olyanok a léleknek, mint az ösztönök a testnek”.⁵

Bernice Hill jungi pszichológus a következő magyarázattal szolgál:

Az archetípusok primitív, univerzális energiamintázatok, amelyek korszakokon át formálódtak, és végigvonulnak a világon és az egész emberi történelmen. Pozitív és negatív lehetőségek teljes skáláját vonultatják föl, de csupán az

intellektus segítségével nem ismerhetők meg teljesen és közvetlenül. Meghatározzák viselkedésmintáinkat és attitűdjeinket, és megtalálhatók a művészetben, szimbólumokban, kulturális történetekben és a mítosz(ok)ban.⁶

Keresem az igazi önmagam

Könyvünk céljainak szolgálatában a következőképp határozzuk meg az archetípusokat: olyan érzelmi és cselekvési minták, amelyek minden korban és kultúrában megfigyelhetők. Ez a munkadefiníció akkor is igaz és érthető, ha valaki nem ismeri tüzetesen a jungi pszichológiai irányzatot.

Archetípusok és mítoszok

Az archetípusok megértésének egyik módja, hogy megvizsgáljuk a népszerű mítoszokat. A mostani, általánosan elterjedt nézetek szerint talán furcsának tűnhet, ha a mítoszok egy pénzügyi és társadalmi kihívásokkal foglalkozó könyvben tűnnek fel, mert a legtöbb ember a mítoszokat tudomány előtti, a mai kor számára értéktelen meséknek tartja az ember eredetéről, képzeletbeli hősről és istenségeiről.

A mítoszok azonban az emberi psziché működését írják le igen pontosan; gyakran ismétlődő helyzetekről szólnak, amelyekben látható, hogyan nyilvánulnak meg az egyes archetípusok, időtől és kulturális kontextustól függetlenül. A mítoszok nemcsak egy különleges hős vagy isten történetei, hanem felfedik számunkra a valódi énünket. Joseph Campbell mitológiai kutató szerint a mítoszok olyan erőket mutatnak be, „melyek az örök időktől jellemzik az emberi pszichét, és amelyek segítettek az embert, hogy átvészelve az elmúlt évezredekét?”⁷ Eric Robertson Dodds így határozta meg a mítoszokat: „egy egész civilizáció álom-gondolkodása”.⁸ A mítoszok kollektív létünk kifejeződéseinek és az ezekről szóló tanításoknak a gyűjteményei.

Az archetípusokat mitikus, klasszikus és szimbolikus figurák százainál találhatjuk meg. Joseph Campbell az *ezerarcú hősről* ír, kinek története átível kultúrákon és korokon; univerzális és alapvető történet. A suméroknál ez a hős Gilgames volt, az ókori görögöknél Herkules, a középkorban a fényes páncélú lovag, Japánban pedig a rettenthetetlen szamuráj.

Ahogy Jung írja:

Ezen hősmítoszok részleteiben számos különbség található, de minél közelebből vizsgáljuk meg őket, annál jobban látjuk, hogy mennyire hasonló a szerkezetük. Van bennük egyfajta univerzális mintázat, bár az őket kialakító csoportok és személyek semmilyen közvetlen kulturális kapcsolatban nem álltak egymással; például Afrika törzsei vagy a perui inkák. Újra és újra olvashatunk a hős csodás, ámde szerény születési körülményeiről, emberfeletti erejének korai bizonyosságáról, gyors kitűnéséről vagy hatalomhoz jutásáról, győzedelmes küzdelméről a gonosz erőivel, a büszkeség (hübrisz) bűnével szembeni esendőségéről, és végül árulás vagy önfeláldozás általi bukásáról, amely a halálához vezet.⁹

A hős csak egyike a számos archetípusnak. Az archetípusok a kollektív emberi lélek jellemzői, amelyekeken keresztül a tudattalanunk a külvilággal érintkezik. Jung így ír: „A tudat funkciója nemcsak az, hogy felismerje és beolvassza a külső világot az érzékelésen keresztül, hanem a bennünk lévő világot is látható valósággá tegye.”¹⁰

Meggyőződése szerint „A legerősebb gondolatok a történelemben mind az archetípusokon alapulnak. Ez különösen igaz a vallásokra, de a tudomány, a filozófia és az etika központi gondolatai sem kivételek e szabály alól.”¹¹

Életünk minden részét áthatják az archetípusok. Az archetípusok földjére lépünk álmunkban is, pedig talán tudatában sem vagyunk azoknak. A marketingesek, politikai stratégiák és Hollywood filmesei rutinszerűen használják az archetípusokat, hogy előre meghatározott érzéseket és reakciókat váltsanak ki belőlünk.

A médiában a tömeges érdeklődést kiváltó történetek egytől egyig archetípusokban gazdagok. Diana hercegnő temetését több mint egymilliárd ember nézte a világon kulturális hovatartozásától függetlenül, ez pedig jól mutatja a hercegnő történetének archetipikus természetét. Diana a Hamupipóke-archetípus megtestesítője volt, a „köznapi” sorból származó leány, akinek kivételes báját, szépségét és ösztönös jóságát észreveszi a herceg, és azzal jutalmazza, hogy minden más leány felett őt választja. Dianát mindannyian szerettük, mert egy volt közülünk, és a bennünk lakó jóságot reprezentálta. Diana hercegnő történetében ezen kívül megjelenik a Rómeó és Júliában látott Tragikus Szerető archetípusa is.

Az emberi psziché térképe

Több száz különböző archetípus létezik, amelyek az emberi tulajdonságok egész sorát testesítik meg. Hogy az emberi tapasztalatok széles skáláját egyszerűsített formában tudják bemutatni, Robert Moore és Douglas Gillette jungi pszichológusok kifejlesztették az emberi psziché térképét Jung besorolása alapján, amely négy, minden kultúrában megtalálható archetípust foglal rendszerbe.¹² Ezek az archetípusok, az Uralkodó, a Harcos, a Szerető és a Varázsló.

A négy fő archetípus

Az **Uralkodó** energia a lélek magjában lévő integráló erő. Aktiválja, elfogadja és integrálja az összes többi archetípus erőit, és meghozza a megfelelő áldozatokat (az angolszász „sacrifice” szó a latin sacer facere, „áldottá tenni” kifejezésből származik) a közös jó érdekében.

A **Harcos** a fegyelem, önmegtartóztatás és az erő mestere. A Harcos megvédi mindazokat, akik védelemre szorulnak, és elpusztítja azt, amit el kell pusztítani, hogy új élet virágozhasson ki.

A **Szerető** a büntudat nélküli élvezet mestere. Az egymás iránti empátia és az étellel való kapcsolat megtestesítője. A Szerető érzékeny a művészetekre és a szépségre.

A **Varázsló** az anyagi világról rendelkezésre álló tudás mestere a tudományon és technológián keresztül, és egyúttal a nem anyagi világa a spirituális, vallási és filozofikus tanításokon keresztül. A Varázsló összeköti az anyagi és a nem anyagi világot.

19.1. ábra – Jung négy fő archetípusa

Mindegyik archetípus működik az egyén szintjén és kollektív szinten is. Ez utóbbinál a szervezetek testesítik meg az archetípusokat. A kormányok például az Uralkodó szerepét játszószák, a vállalatok és hadseregek a Harcos megtestesítői. A művészetek a Szerető, míg a tudomány, a technológia, az egyetemek és a vallás a Varázsló szerepének kivételései.

Megjegyzendő, hogy Jung négy archetípusa közül legalább egy fontos archetípus hiányzik. Joseph Campbell megfigyelése szerint a legtöbb civilizációt egyetlen domináns mítosz alakította. Az egyes kultúrák más és más archetípusokat emelhetnek ki, a hős lehet isten vagy halandó, fiatal vagy öreg, szegény vagy gazdag, király vagy közember, de a hős minden esetben *férfi*.

Záró gondolatok

Az archetípusok az emberi lélek legmélyebb mintázatait reprezentálják, és így átívelnek korokon és kultúrákon. Életünk szinte minden területén jelen vannak, meghatározzák viselkedésünket, filozófiánkat, vallásunkat, mitológiánkat.

Van azonban egy alapvető archetípus, amely hiányzik a jungi felosztásból, és amelyet hosszú időn keresztül elnyomtunk.

20. fejezet

A hiányzó archetípus és a pénz

*A természetfelettihez, az átalakuláshoz és a megvilágosodáshoz vezető
ajtó egy tükörterembe nyílik. Bárhová is nézel, csak önmagadat látod.*

L. D. Thompson

Nyilvánvaló bizonyítékok egész sora igazolja, hogy létezik egy archetípus, amit az emberi történelem során szisztematikusan és szinte teljes mértékben elnyomtak. Ez a hiányzó archetípus a Nagy Tápláló/Adakozó, és amely leggyakrabban egy nőalak, a Nagy Anya képében jelenik meg.

Ennek az archetípusnak, feminin volta miatt, folyamatos elnyomásban volt része az évezredek során. Az elnyomás következményei messzire vezetnek, és közvetlenül kapcsolódnak a pénz témájához. A következőkben ezért a pénz természetéről szóló kutatásainkat a Nagy Anya archetípusának megismerésével folytatjuk.

A Nagy Anya archetípusának bizonyítékai és jelentősége

Egy társadalom megismerésének nagyon hatékony módja, ha szemügyre vesszük az istenségeinek ábrázolásait. A Nagy Anya több ezer éven keresztül állt társadalmak középpontjában szerte a világon. A jelenlétét már az emberiség hajnala óta dokumentálják. A képét megjelenítették már faragott mamutagyaron vagy szarvasagancson, vagy szent barlangok falába vésvé. A Nagy Anyát ábrázoló szobrok a felső-paleolitikum (i.e. 30 000–9 000) legfontosabb figurái voltak. Az őskori időkben betöltött szerepét semmi sem mutatja jobban, mint hogy a régészek négyszer annyi nőábrázolást találtak ebből a korból, mint amennyi férfiábrázolást.¹

A Nagy Anya meghatározás nem azt jelenti, hogy ezek az ábrázolások egy bizonyos nőalakot reprezentáltak. Azonban a különböző ábrázolások alapvető és összetéveszthetetlen jegyekben hasonlítanak egymásra, amelyek a természetben, mindannyiunkban és az emberiség egészében is jelen vannak. Alakja az élet és halál, a szaporodás és a termékenység misztikumát szimbolizálja. A létünk fenntartását szolgáló dolgokat is megtestesíti, beleértve a pénzt is.

Az archeológusok a vallás képi kifejeződésének első példáit egy várandós, vagy egy gyermekét szoptató anya képében találták meg. Ez a minden kultúrában azonos kép a Nagy Anya, avagy a Termékenység Istennője. Ahogy Marilyn Yalom, *A History of the Breast* (A mell történelme) című könyv szerzője írja:

Kezdetben volt a mell. A történelem egy elenyésző töredékét leszámítva soha nem volt helyettesítője az anyatejnek. A történelem kezdetétől egészen a 19. század végéig – amikor a pasztőrözés biztonságossá tette az állati tejet – az anya melle minden újszülött számára az életet vagy a halált jelentette. Nem

csoda, hogy őskori elődeink oly nagy mellekkel ábrázolták női idolkájukat. [...] Nem kell nagy képzelőerő ahhoz sem, hogy elképzeljünk egy kétségbeesett kőkorszaki anyát, aki egy ilyen idolhoz imádkozik, hogy legyen elegendő teje.²

Hogy jobban megértsük, milyen mély vetületei vannak ennek az archetípusnak, és mennyire nagy jelentőséggel bír az emberiség és a mai kor számára, át kell lépni azokon a leegyszerűsítő elméleteken, amelyek a Nagy Anya figuráját csak a szexualitás, a termékenység és a gyermekek táplálásának szempontjából látják fontosnak. A Nagy Anya összeköti az emberi testet, a Földet és a szentség misztikumát. Az idő ciklusait és az életet ünnepli annak minden formájában; a megújulást, a gyarapodást, az élet és halál paradoxonát, a változást és egyben a folytonosságot.

Starhawk, az amerikai író és tanító így fogalmaz:

Ő elsősorban a Föld; a sötét, tápláló anya, akitől minden élet származik. Ő a termékenység és a teremtés ereje, a méh és egyben a befogadó sír, a halál ereje. Minden belőle indul ki és hozzá tér vissza. A földhöz hasonlóan, ő a fák, gyógynövények és gabonák megtestesítője, amelyek a fenntartják az életet. Ő a test, és a test szent.³

A Willendorfi vénusz (i.e. 30 000–25 000 között). A szobrocska nem egy bizonyos nőről készült, hanem a termékenység emblematikus ábrázolása. Hét hajtincs rejtje az arcát. A szeméremdomb világosan látszik. Melle és combja aránytalanul nagy, a fontosságuk kihangsúlyozására.

Marija Gimbutas archeológus így ír a Nagy Anyáról: „Ő a természetben előforduló minden élet szimbóluma. Az ereje benne van a kövekben és a vízben, a sírban és a barlangban, az állatokban és a madarakban, kígyókban és halakban, a dombokban, fákban és virágokban. Így holisztikus és mitikus-költői ábrázolása minden szentnek és rejtélynek, ami a Földön létezik.”⁴

Az archetipikus ember

Jung négyes felosztását így kiegészíthetjük a hiányzó Nagy Anya archetípussal is, mellyel az archetipikus ember komplexebb térképéhez juthatunk, ahogy az a 20.1. ábrán is látható.

20.1. ábra – Az emberi archetípusok (kiegészített) rendszere

Ennek az archetípustérképnek nem célja, hogy teljes képet nyújtson. Az emberi léleknek sokkal összetettebb és átfogóbb ábrázolásai is léteznek. A cél jelen esetben az, hogy a lehető legkevesebb archetípussal írjuk le az ember kollektív tudattalanjának legfontosabb aspektusait. A fenti öt archetípust elsődleges tájékozódási pontoknak tekinthetjük, amelyek segítik az eligazodást a kollektív emberi lélek végtelen vidékén. Mivel ezek az archetípusok alapvető elemek, minden ezeket érintő zavarnak jelentős hatása van egyéni és kollektív érzelmeinkre és viselkedésünkre.

A korai pénz és a Nagy Anya

A pénz és a Nagy Anya közti lényegi összefüggés a legtöbb őskori közösség számára magától értetődő volt. Több tízezer évig a Nagy Anya szimbolizálta az ember kapcsolatát az élet misztériumával és a létezés legalapvetőbb aspektusaival. Hasonlóképpen, a pénz jelképezi a bőséget, nagylelkűséget, létfenntartást, és szorosan kapcsolódik pusztán létünkhöz. Jelentős mennyiségű bizonyíték támasztja alá, hogy a pénz abban a hosszú periódusban alakult ki, amikor a közösségek hiedelemrendszerének központjában a Nagy Anya archetípusa állt, sőt azt is, hogy a pénz legősibb formái közvetlenül hozzá kapcsolódtak.

A marha, az első működőtőke-eszköz⁵

A marha nagy szerepet játszott csereeszközként és az elszámolás eszközeként az ókori világban. Homérosz (i.e. 7. század) például a vagyont marhafejek számában fejezte ki. A mai marhatenyésztő társadalmakban a marha még mindig a gazdasági érték mérőszáma, ahogyan az angol mondás is tartja: „ez az ember ezer fejét ér” (lásd az alábbi szövegrészt).

A pénz és a marhák

A marhák értékmérőként való használatának egyik mellékhatása volt, hogy nem a marhák egészségi állapotát értékelték elsősorban, hanem a puszta számukat. Egy kortárs mezőgazdasági szakértő megpróbálta meggyőzni a kelet-kenyai Wakamba törzs főnökeit, hogy vágják le a beteg és öreg állatokat. A törzsfőnökök válasza ez volt: „Itt van két egyfontos bankjegy. Az egyik megviselt és hamarosan elszakad, a másik új. De mindkettő ugyanúgy egy fontot ér. Ugyanez a helyzet a marhákkal is”.⁶

Az angolszász kultúrában a pénzzel kapcsolatos szavak közvetlenül a marhatenyésztésből erednek. A „pecuniary” (pénzügyi) szó a latin pecus, azaz „marha” szóból származik. Hasonlóan, a „capital” (tőke) szó is a latinból jön: a capus vagy capitis latinul „fej”⁷ jelent. A „fee” (díj) szó az ógermán vseh szóból ered, amely szintén „marhát” jelent.⁸

A marha az őskortól kezdve a termékenység és a bőség szimbóluma volt; mindkettő feminin szimbólum. A tehén minden ősi mítoszban a Nagy Anyát jelképezte. A tehének teje egyértelműen a létfenntartást szimbolizálja, és a tehének harcosan védik borjaikat. Az i.e. 4. évezred végén jelent meg Inanna istennő, a Nagy Anya sumér megfelelője, mint Uruk város központi élelmiszerraktárának védőszentje. Inanna nevében ez a felirat olvasható: „Az ég az enyém. A föld is az enyém. Tündöklő, vad tehén vagyok”.⁹

Egyiptomban a Nagy Anyát Hathornak nevezték. Ő volt a szépség és a bőség istennője, akinek tőgye olyan sok tejet adott, hogy végül kialakult belőle a Tejút. Ma még mindig ezt a nevet használjuk galaxisunkra. Hathor adott mindennap életet a napnak, az ő „arany borjúnak”. A szarva a „szent bőségszar” volt, ebből áradt a világ minden gyümölcse.

Hathor-fej emberi arccal és tehénfülekkel Hathor templomában, amelyet II. Ramszesz építtetett Memfisben. Hathor, Ízisz számos alakjának egyike, a szerelem, az öröm, a termékenység és a bőség istennője volt. Tőgye annyi tejet adott, hogy ebből alakult ki a Tejút. (Fejszobor Memfisből, a XIX. dinasztia korából, i.e. 1290–1224 között)

Számos kultúra tisztelte szentként a tehenet. A holdistennő klasszikus szimbóluma a fehér tehén volt, hasonlóan a néhány indián törzs által szentnek tartott fehér bölényasszonyhoz. Az ír mitológiában a tehén neve Glas Galven volt, az ég istennője.¹⁰ A hinduknál a tehén Káli megtestesülése, és mind a mai napig szentként tisztelik.

Az arany és a borostyán

Az arany pénzként való használata szintén szorosan kötődik a Nagy Anya archetípusához, amire számos mitológiai bizonyíték áll rendelkezésre. Hathort, az egyiptomi tehénistennőt például „arany istennőnek” is hívták. Az ősi északi legendák Gullveidről beszélnek, szintén az „arany istennőről”; aki az aranykincsek tulajdonosa volt. Lakshmit, a bőség és vagyon hindu istennőjét még ma is „arany istennőnek” nevezik.

A borostyán szintén az antikvitás fontos áruvalutája volt; különösen a nemzetközi tengeri kereskedelemben kapott szerepet. Az ókori Egyiptomban többre tartották, mint az aranyat. A borostyán természetes úton megkövesedett gyanta, amelyet nagy mennyiségben találtak a Balti-tenger partjain, és a „Nagy Anya könnyeinek” tartották őket.

A porceláncsiga

A pénznek egy másik, a Nagy Anyához kötődő formája a porceláncsiga. Ez egy kicsi, sima házú csigafajta, amely főleg a trópusi szigetek közelében, a tengerben él. Ezeket Afrikában és máshol fizetőeszközként használták, és néhány országban – például Nigériában – egészen a közelmúltig elfogadták.

Az ókori Kínában a porceláncsiga olyan fontos pénzügyi szerepet töltött be, hogy piktoqramját az írott nyelvbe is bevonták, mint a „pénz” megfelelőjét. Amikor Kínában elkezdték bányászni a bronzot és a vörösrezet, az első tárgyak, amelyeket ezekből készítettek, a porceláncsigák másolatai voltak.¹¹

Glyn Davies pénztörténész így magyarázza, hogy a porceláncsiga házát miért használták ilyen sokáig pénzként:

A porceláncsiga háza sokkal hosszabb ideig és sokkal nagyobb helyen szolgált pénzeszközként, mint bármely más anyag, beleértve a nemesfémeket is. [...]
A porceláncsiga háza tartós, könnyen tisztán tartható és megszámlálható, valamint nem lehet hamisítani. [...] A világ számos részén sokáig a pénz ideális megtestesítője volt. [...] Nyugat-Afrikában egészen a huszadik század elejéig elfogadták törvényes fizetőeszközként az adók befizetésére.¹²

A porceláncsiga női szeméremtestre hasonlító háza összekapcsolódik a vízzel, amelyben formálódott. Számos kultúrában a víz a Nagy Anyához kötődik, mert szimbolikus, elemi kapcsolatban áll a termékenységgel, szexualitással és a gazdagsággal.

A porceláncsiga háza egyben a halál szimbóluma is, mert csak a benne lakó csiga halála után lehet elkezdni pénzként használni. Így már a paleolitikumban is megjelent halotti szertartások díszeként. Abbé Breuil francia régész így magyarázza a porcelánkagylók jelenlétét a sírboltokban: „A halált a víz, a hold, a nőiség és az új világban való újjászületés kozmológiai jelképeivel kapcsolja össze”.¹³

A rajzsorozat a porceláncsiga ábrázolásának fejlődését mutatja a kínai képirásban. A „vágó”, a „kincs” az „értéktelen” és a „kölcsonadás” ideogramjai mind a porceláncsigából erednek.

Spanyol nyelven a Concepción női név – amely fogantatást jelent – becézett formája a Conchita, amely szó szerint „kis csigaházat” jelent, és a szlengben a női nemi szervet is így hívják. Az aztékoknál Tecaciztecatl holdistennő – akinek neve azt jelenti, a „csigaházból származó” – a születés és a szaporodás istennője, és a jele szintén egy szeméremdomb.¹⁴

A porceláncsiga angolszász elnevezése („cowrie”), etimológiailag is kötődik a Nagy Anya archetípushoz, a tehénen keresztül. Az angol „cow” (tehén) szó a szanszkrit gau és az egyiptomi kau szavakból ered. Ugyanezekből a szótövekből jön a *gaurie* és a *kaurie*, amelyekből a „cowrie” szó származik. A „cow” és a „cowrie” szavak tehát közös gyökerekkel rendelkeznek.

A sékel

A Nagy Anya a pénzzel való eredendő kapcsolatán kívül a legkorábbi érmékhez is kötődik. Az ókori sumérok az első érmeszerű tárgyaikat sékelnek hívták, amely a *she* („búza”) és a *kel* (egy vékához hasonló mértékegység) szavakból erednek. Így ez az érme körülbelül egy véka búza szimbóluma volt.

A sékelt eredetileg annak bizonyítására használták, hogy a búzaadót befizették Inanna templomába, aki az élet, a halál, a szexualitás, a termékenység és a gazdagság istennője volt. Temploma nemcsak szertartások helyszínéül szolgált, hanem gabonaraktár is volt, amelyre a papnők és az emberek támaszkodhattak különösen inséges időkben.

Ezen a nagy alabástrom vázán, amely az i.e. 3100–2900 közötti időkből származik, egy meztelen férfi étellel teli nagy kosarat hoz Inannának. Az istennő két díszes ajtófélfá előtt áll, amelyek a templomát jelképezik. A vázán az istennő feje fölött látható, hogy még az ókorban rézszegecsekkel javították ki, amely arról árulkodik, hogy ez a váza már az ókorban is nagy értéket képviselt.

(Alabástrom váza, Uruk (III. szint) magasság: kb. 1 méter. Iraki Múzeum. Fotó: Hirmer, Fotóarchívum 624.3014. kép, München.)

A földművesek a templomba vitték a búzaadójukat, hogy teljesítsék vallásos kötelezettségeiket a társadalom és az istennő felé. Cserébe kaptak egy sékelt, amely feljogosította őket, hogy szent szexuális kapcsolatot létesítsenek a papnőkkel a fesztiválok alatt.

Kétezer évvel később a zsidó-keresztény világnézet teljesen máshogyan értelmezte ezeket a rituálékat. A Biblia „paráznáknak” bélyegzi ezeket a papnőket.¹⁵ Az ilyen gyakorlatokat és jelentőségüket azonban a korszak és a kultúra kontextusában kell értelmeznünk. A papnők a Nagy Anya képviselői voltak, és a velük való szexuális kapcsolat a Termékenység Istennőjével való szent rítusnak minősült – amelyet nagyon komolyan vettek. Abban az időben a termékenység valóban az életet vagy a halált jelentette, ahogyan a rossz termés éhezéshoz vezetett. A sumérok számára ez a rituálé szent volt, hiszen a jó termést, az állatszaporulatot és a gyermekáldást volt hivatott biztosítani. A sékel szó a sumér nyelvből átöröklődött a héberbe, és ma így hívják Izrael állam nemzeti valutáját.

Ókori római ezüstérme Juno Moneta arcásával (az érmén látható írás: „Moneta”) akinek a nevéből az angol „money” (pénz) szó származik. A hátoldalán az érmekészítés legfontosabb szerszámai láthatók. Az érme egyértelműen érzékelteti a pénz eredeti, feminin jellegét. (Római érme, kiadás éve: kb. i. e. 45, átmérője 18 mm).

Juno Moneta

Az angol „money” (pénz) szó is közvetlenül kapcsolódik a Nagy Anyához. Eredete a latin moneta szó. Az első római pénzverde Juno Moneta istennő templomának pincéjében – vagy szimbolikusan az istennő méhében – működött. Az ok, amiért pont ezt a helyet választották a templomban a pénzverde helyéül, közvetlenül jelzi a pénz és a feminin jelleg szoros kapcsolatát (lásd a következő szövegrészt).

Juno Moneta istennő

Juno egy nagyon korai ókori istennő, aki kezdetben különbözött Hérától, a görög istennőtől, akivel aztán később, a Római Birodalom görögországi terjeszkedése során összemoszták. Azonban közös bennük az, hogy mindketten alapvetően a nőiséget megtestesítő istennők.

Juno a kapitóliumi három istenség egyike, akiket Róma védőszentjeinek tekintenek (a másik kettő Minerva a bölcsesség istennője, és Jupiter; az ég istene). Szaturnusz lányaként Juno uralta a menstruációs ciklusokat és ezért Rómában minden asszony az újhold első napján (Calendkor) szertartást tartott a tisz-

teletére. Juno minden fontos női ünnepkor jelen volt: ő volt Juno Pronuba, aki termékenységet hozott a házasulóknak, Populonia, a fogantatás istennője, Ossipago, aki megerősítette az anyaméhben növekvő gyermek csontjait, Sospita, aki a vajúrást uralta, és Lucina, a szülés istennője, aki a gyermeket kivezette a fénybe.¹⁶

A rómaiak vallásrendszerében minden férfinak volt egy személyes védnöke, azaz egy geniusa, a férfiaságának megtestesítője, és minden nőnek volt egy junója, a nőiségének szimbóluma. A Nagy Anya hagyományának egyik modern maradványa, hogy sok ara még most is júniusban esküszik, mert ez biztosítja az istennő áldását, akiről a hónapot elnevezték.¹⁷

Záró gondolatok

A pénz teremtése évezredek keresztül szorosan és szimbolikusan összekapcsolódott a Nagy Anya archetípusával. Minden pénzügyi tranzakcióval a Nagy Anya és az általa megtestesített bőség előtt tisztelegtek.

Mindez még akkor volt persze, amikor a feminin jellegű szavak még nem voltak pejoratívak. Az olyan szavak, mint az angol „silly” (butácska) szó eredetileg „Szeléné holdistennő által megáldottat” jelentett, míg a „hisztéria” szó az anyaméhre, nem pedig a mentális zavarra utalt.

21. fejezet

Egy archetípus elnyomása

*Alig halljuk a belső dallamot,
mégis mind arra táncolunk.*

Rúmi

Akkor hogyan lehetséges, hogy a pénz elvált a létrejöttét inspiráló archetípustól? A kulcs a feminin értékek általános elfojtása, és különösen a Nagy Anya archetípusának elnyomása.

Klímváltozás és az indo-európai inváziók

A feminin tulajdonságok elnyomása az i.e. 4. évezredben kezdődött, amikor az agresszív, harcoss energia került a kultúra középpontjába. Ezt egy nagy klímaváltozás előzte meg, amely során az Észak-Afrikától a Közel-Keleten át egészen a Délnyugat-Kínáig nyúló terület nagymértékben elsivatagosodott. Ennek eredményeképp az érintett vidékek – a Szahara, az Arab-, Szír- és a Góbi-sivatagok – már nem voltak alkalmasak sem a földművelésre, sem a növény- és állatvilág fenntartására.

Egy elmélet szerint az indoeurópai inváziók a klímaváltozás okozta népvándorlásból eredtek. A felmelegedés sújtotta közösségek többé már nem tudtak megélni a saját földjükön. Ezért fosztogató, nomád, autoriter uralom alatt álló, patriarchális társadalmakká alakultak, amelyek messzire juttatták erőszakos viselkedésmintáikat. Azok a népek, amelyek kapcsolatba kerültek ezekkel a nomádokkal, vagy elpusztultak, vagy csak úgy maradhettek fenn, hogy ők is „megkeményedtek”, azaz felvették ugyanazt a harcoss kultúrát, mint a támadóik.¹ Ezt az elméletet geológiai és régészeti bizonyítékok is alátámasztják, amelyek a terület kiszáradását és a feminin tulajdonságok végletes elnyomására épülő társadalmak – még ma is látható – nagy sivatagok körüli földrajzi eloszlását tanúsítják.

A Nagy Anya kőkorszaki befolyása gyengülni kezdett. Ábrázolásait kiszorították a férfi istenségek, különösen a háború és a hódítás istenei. Philip van Doren Stern régész szerint: „A kegyetlen inváziókkal, hadüzenet nélküli háborúkkal és a nők törvény által szentesített kizsákmányolásával ezek [a harcoss törzsek] maszkulinitás uralta társadalmat alakítottak ki. A tulajdon és a hatalom iránti olthatatlan vágy, a fájdalom és a szenvedés iránti érzéketlenség határozta meg tetteiket?”²

A katonai hódítás után eme harcoss törzsek szokásos eljárása az volt, hogy a leigázott népcsoport felnőtt férfitagjait lemészárolták, a nőket megerőszakolták, majd rabszolgasorba hajtották. Néhány generáció alatt egész régiók genetikai és kulturális összetétele változott meg drámai mértékben. Az ősi mindenható Nagy Anya tulajdonságait különböző istennők között osztották szét, akik a domináns, férfi istenek attribútumaivá, avagy kevésbé fontos partnereivé alacsonyodtak le.

Wotan, a háború istenének alakja volt az első lovas harcosok mintaképe, akik az indo-európai népek magasán specializált harcos kasztjait alkották. (Wotan, Hornhausen szteléje, Halle Múzeum)

Ezeket a társadalmakat azóta is a feminin tulajdonságok elnyomása, különösen a Nagy Anya szexuális és termékenységi aspektusainak elfojtása jellemzi.

A görög civilizáció

A görög civilizáció minden más társadalomnál többet adott a világnak az élet minden területén, legyen szó akár az építészetről, a drámáról, a kormányzásról, a modern nyelvről, a geometriáról, az orvostudományról vagy a filozófiáról. Ezeket az eredményeket nagy becsben tartjuk és jelentősen gazdagították a modern világot. Azonban az is megjegyzendő, hogy a görög kultúra is erőteljesen patriarchális volt és kulcsszerepet játszott az archaikus, anyaközpontú mitológia patriarchálissá való átalakításában”.³ A „Nagy Anya borostyán könnyeiből” a görög kultúrában „Apollón könnyei” lettek, amelyeket a férfi isten az Olimpuszról Hüperboreába való száműzetése során hullajtott.

A „racionális elme” görög koncepciója új munícióval látta el a feminin tulajdonságok elnyomását és a következő 25 évszázadra a nyugati gondolkodásmód sarokköve lett. Az elméletek közé tartozik Parmenidész kijelentése, hogy a racionális gondolkodás önálló és felsőbbrendű, és – maskulin attribútumként – a valóság értelmezésének egyetlen legitim módja. Úgy hitték, az összes érzékünk félrevezető, egyedül az intellektuális elme tudja objektíven szemlélni a valóságot.⁴

Erre az érvelésre építkezett Szókratész és Platon. Az észszerűséget a transzcendenssel, a spirituális vággyal és az abszolútummal kezdték azonosítani. Mindent, ami az észszerűségen kívül volt, irracionálisnak minősítettek. Az anyag és az érzékelés eredendő tökéletlenségeit, az ösztönös vágyakat és a dolgok relativitását mind a feminin lényegiséghez sorolták.

Az arisztotelészi filozófia egyenesen azt kezdte hirdetni, hogy a nők hiányos, sérült emberi lények, és teljesen más osztályba tartoznak, mint a férfiak: „Hisz a nő nem más, mint egy megcsonkított férfi”.⁵ A méhe semmi több, mint a szent férfisperma passzív befogadója. Arisztotelész arra a következtetésre jutott, hogy „a férfi természettől fogva felsőbbrendű, a nő

pedig alsóbbrendű... az egyik irányít, a másikat pedig irányítják”.⁶ Kétezer-háromszáz évvel később Sigmund Freud még mindig a nők „hiányosságáról” beszélt, amely „természetes alsóbbrendűségük” bizonyítéka.⁷

Az ókori görögök számára egy civilizált közösség megalapítása egyenlő volt azzal, hogy „kivágták a feminint” (lásd az alábbi szövegrészt).

„A feminin kivágása” mint civilizáló rítus

A görög papok úgy alapítottak meg egy várost, hogy vettek egy nagy tehénbőrt, és egyetlen folytonos kötelet vágtak ki belőle. Ezzel a kötéllel aztán jelképesen bekerítették az új város területét. Ez a rituálé a feminin jelleg kiirtásának metaforája volt – amit a tehénbőr mutatott –, célja pedig egy rendezett, „civilizált” terület kialakítása.

A római városok alapítási rituáléjának hasonló szimbolikus tartalma volt. Róma – és a birodalom többi városának alapításához hozzátartozott, hogy rituálisan felszántották a földet – a feminin szimbólumot – egy ekével, amelyet ökrök húztak végig a város körül.

A nyugati vallás

A Nagy Anya archetípus elnyomásának következményei az emberi élet minden területén éreztették hatásukat, különösen a vallásban. Mai monetáris rendszerünk csaknem teljesen a nyugati civilizáció terméke, ezért azt a vallást kell megvizsgálnunk, amely a nyugati világ domináns vallása volt az elmúlt ezeröttszáz évben: a kereszténységet.

A kígyó megkísérti Ádámot és Évát, hogy egyenek a Tudás Fájáról, amely miatt bűnbe estek és egyúttal kiűzettek a Paradicsomból. Figyeljük meg, hogy a kígyónak női arca van, amely így a nők bűnös természetének szimbólumává vált. A kígyó korábban a Nagy Anyához kapcsolódó egyik pozitív szimbólum volt, a bölcsességet, erőt és a szexualitást képviselte. Gonoszként történő újradefiniálása a Teremtés történetének köszönhető.

Bár a következő oldalakon főleg az egyháznak az elmúlt évszázadok során tapasztalt túlkapásait és patriarchális viselkedését vesszük górcső alá, fontos megjegyeznünk, hogy a keresztény egyház nagy becsben tartotta a Szerető archetípusát. Ez olyan nemes eszmékben fejeződött ki, mint a rászorulókat megsegítése, a szomszédokkal való törődés, az ellenség szeretetének gondolata és az olyan tettek, mint megáldani azokat, akik megátkoztak, jót tenni azokkal, akik gyűlölnék és imádkozni azokért, akik üldöznek. Ezek az értékek nem léteztek az ókori világban.⁸ Az egyház ezeket a nemes eszméket a gyakorlatba is átültette, mellyel létfontosságú szolgálatot tett a társadalomnak: árvaházakat, kórházakat és segélyszervezeteket működtetett. Ezenkívül – ahogyan már írtuk – a kereszténység volt a kamat egyik első ellenzője.

Mindezek ellenére a monoteizmus – az egy istenbe vetett hit, aki ráadásul férfi – idővel egyre kevesebb teret hagyott a Nagy Anyának és a feminin értékeknek. Az egyetlen égi istenség, aki abszolút hatalmat gyakorol a mennyek felett, hatályon kívül helyezte a többi, a földi léthez közelebb álló istenséget, köztük elfojtva a Nagy Anya archetípusának energiáit is.

Ádám és Éva története, a nyugati civilizáció teremtésmitosza Évát „minden élő” anyjává tette, és felelőssé az ember bűnbe eséséért és minden ezt követő szenvedéséért. Cinkosa nem túl meglepő módon a Nagy Anyához kapcsolódó egyik legrégebbi szimbólum, a kígyó lett.

A Nagy Anya archetípusának maradványai további támadások keresztüztüzebe kerültek a történelemben. A kereszténység kezdetben a bukott Római Birodalom városaiban terjedt a leggyorsabban. Elsődleges ellenzői a pogányok voltak, azaz a falusiak (a pagani szó eredetileg „a vidéki embereket” jelentette, az angolszász „villager” (falusi), „villain” (gonosztevő) és „vilify” (rágalmaz) szavak mind a latin *villae* szóból származnak, amely mezőgazdasági birtokot jelentett). Ennek oka az, hogy a földművesek jobban kötődtek a természethez, a földhöz, az ősi termékenység rituálékhoz, végső soron tehát a Nagy Anyához.

Évszázadokkal később a Nagy Anya archetípusának elnyomása az inkvizícióban érte el legerőszakosabb formáját, amely során a becslések szerint mintegy hatmillió nőt bélyegeztek boszorkánynak és égették meg máglyán, vagy öltek meg más módon.⁹ A történelemnek ez a visszataszító időszaka, amely több mint három évszázadon át tartott, nem annyira a sötét középkorral esett egybe – mint azt sokan gondolják –, hanem sokkal inkább a reneszánszsal és a korai modern periódussal (i.sz. 15–18. század).¹⁰ Ebből az időszakból származik a pénzügyi rendszerünk is.

Azt, hogy a nyugati civilizáció milyen koncepciózusan nyomta el a feminin tulajdonságokat, jól összegzik a következő idézetek.

A bűn a nővel kezdődött; miatta van az, hogy mindünknek meg kell halnunk.

Sirák fia könyve (Ecclesiasticus) 25,24 (i.sz. 2. század)

A nő az ördög kapuja, a gonoszság patrónája, a kígyó nyelve.

Szent Jeromos (i.sz. 5. század)

*A férfiaknak széles a válluk és mellkasuk, keskeny a csípőjük,
és megértőbbek a nőknél,
akiknek keskeny a mellkasuk, széles a csípőjük;
ennek oka, hogy otthon kell lenniük, csendben ülniük,
ellátni a házimunkákat, megszülni és felnevelni a gyerekeket.*

Luther Márton (16. század)

A férj és feleség a törvény előtt egy személynek számítanak; azaz a nő pusztán léte és jogi értelemben vett létezése a házasság alatt felfüggesztetik.

William Blackstone (18. század)

Míg a 20. század utolsó évtizedeiben jelentős előrelépések történtek a feminin értékek visszatérésében, az azt megelőző ötezer évnyi elnyomás még mindig átjárja a nyugati társadalom meggyőződéseit és rendszereit, különösen pénzügyi rendszerünket.

Nyomatott kép a „három megátalkodott boszorkáról”, azaz három, különböző életkorú nőről, akiket 1589-ben az angliai Essexben akasztottak fel. Az állatok – amelyekből kettő épp az akasztófa előtt párosodik – az „ördögi praktikákra” utalnak, amiért a nőket halálra ítélték.

Záró gondolatok

A Nagy Anya archetípusának az emberiség történetében betöltött fontos szerepe világosan kitűnik azokból az értékekből, amelyeket neki tulajdonítottak. Ezeket az értékeket az ókorban számos pénzérmén is kifejezték – amely a létünk és túlélésünk eszköze a civilizált világban. A szimbolikus szál a mai napig nem szakadt meg, ahogy ezt a „capital” (tőke) és a „money” (pénz) szavak etimológiája is mutatja.

22. fejezet

Árnyékok

A sötétség az a fény, amit még nem látunk.
V.J. Shawkar

A pénz abban a hosszú korszakban fejlődött ki, amikor nagy tisztelet övezte a Nagy Anya archetípusát szinte az egész világon. A nemzeti valuták mai rendszere viszont az ipari forradalom korából származik, amikor minden eszközzel elnyomták ezt az archetípust. Pénzrendszerünk hiányosságai és az archetípus elnyomása szorosan összefüggenek, és számos következménnyel járnak.

Hogy jobban megértsük a pénz ránk gyakorolt hatását, meg kell vizsgálnunk az archetípusokra épülő pszichológia egy másik fogalmát – az *árnyékokat*. Az árnyékok megvilágítják a tetteink és viselkedésmintáink eredetét, fennmaradását és terjedését, és általában a tudattalanban fejtik ki hatásukat.

Árnyékok

Amikor egy archetípust elnyomunk, az nem tűnik el csak úgy. Az elfojtott lelki jelenség ehelyett destruktív hatású árnyékok formájában nyilvánul meg.

Ahogy Carl Gustav Jung írja:

Az a lelki energia amely úgy tűnik, hogy elveszett [az archetípus elnyomásával]... a tudatos elménk mindig jelen lévő és potenciálisan romboló hatású „árnyékává” válik. Míg azok a tendenciák, amelyek bizonyos körülmények között jótékony hatásúak lehetnének, démonokká válnak, ha elnyomják őket.¹

Amikor egy archetípust elnyomnak, energiája két árnyékban manifesztálódhat. Az egyik azt jelenti, hogy az archetípusra jellemző *tulajdonságokból* túl sok van, a másik pedig, hogy túl kevés.² Az az egyén, aki elnyomja Uralkodó-archetípusát, általában vagy zsarnokként viselkedik, vagy gyengeként. A zsarnok esetében az Uralkodó érzelmi és viselkedési mintáiból többlet van, a gyenge pedig híján van ezeknek. Hasonlóképpen, az elnyomott Szerető függővé (többlet) vagy impotenssé (hiány) válik. Minden archetípus két árnyéka ugyanazon érme két oldalát jelenti.

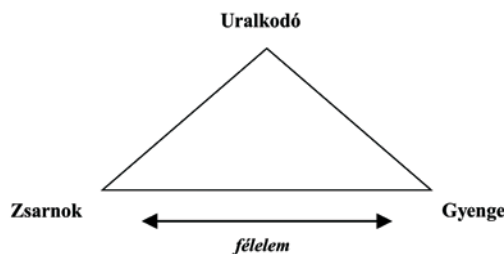
Félelem – a közös nevező

Egy adott archetípus két árnyékát a félelem köti össze, mint közös nevező. A félelem általában egészséges érzés. Például, ha egy sofőr elveszti az uralmat autója fölött, és az autó féktelenül száguld felénk, a félelem adrenalinlöketet pumpál a szervezetbe, melynek hatására gyorsabban reagálunk, mint egyébként tennénk, hogy megvédjük magunkat. Normális esetben ez a félelem a veszély elmúltával tovatűnik és az ember visszatér a nyugalmi állapotba.

Azonban, ha a félelem folyamatosan munkál az emberben, és az ember személyiségének része lesz, már nem tekinthető egészségesnek; patológiássá válik. Ez megjelenhet egyéni és kollektív szinten is, amellyel részévé válik a társadalom kultúrájának. Ez a félelem kettévágja az archetípusok energiáját, mégpedig úgy, hogy az elnyomott archetípus a 22.1. ábrán bemutatott módon a két árnyék valamelyikében nyilvánul meg. Az Uralkodó archetípusa például a félelem hatására zsarnokká és gyengévé válik szét.

A félelem azonban össze is köti egy archetípus árnyékait. Ha valaki megkapargatja a zsarnok felszínét, kivétel nélkül gyengeséget (lemondást) talál. Ez fordítva is igaz: amikor egy gyenge személyiség hatalmat kap egy másik felett, zsarnokként kezd el viselkedni. Ezt a feloldatlan félelem idézi elő, amely az archetípus szétválásáért is felelős. Egy zsarnok legnagyobb félelme például az, hogy gyengének tűnik, míg a gyenge legnagyobb félelme, hogy zsarnokinak mutatkozik.

Továbbá, aki az egyik árnyék hatása alatt van, automatikusan olyan embereket kezd el vonzani, akik a másik árnyékot testesítik meg. A zsarnok gyengékkel fogja magát körülvenni és fordítva. Ez elterjedt módja annak, ahogy – Jung szavai szerint – „a bennünk lévő világot látható valóságként értelmezzük”.

22.1. ábra – Az Uralkodó archetípus árnyékai

Az árnyékok nem az ellenségeink

Ezek után logikusnak tűnik, hogy ellenségünknek tekintsük az árnyékokat. Az árnyék a probléma, amitől meg akarunk szabadulni, az arc, amit nem akarunk felismerni, a saját énünk azon vetülete, amely a legtöbb elutasítást kapja a kultúránktól, a családjunktól és önmagunktól.

Az árnyék ugyanakkor hajtóerő is; fáradhatatlanul ösztökél minket a fejlődésre és gyarapodásra. Amikor az egó, az én tudatos része egy elfogadható tartományra korlátozza az érzéseinket – a kulturálisan megfelelőnek ítélt területre – és amikor az egyén akarata azért dolgozik, hogy fenntartsa ezt a képet, az árnyékok elkezdnek kísérteni minket. Az árnyékok olyan helyekre visznek saját lelkünkben, amelyekről legszívesebben tudomást sem vennénk. Bár kellemetlenek, a szerepük nem az, hogy ártsanak nekünk, hanem hogy segítsenek szembenézni saját sebezhetőségünkkel. Paradox módon a valódi ellenség nem az árnyék, hanem saját ellenállásunk, hogy szembenézzünk az árnyékainkkal és elfogadjuk őket.

Ebben a fogalomrendszerben énünk tudatos része egy olyan színházként írható le, amelyben az egó, az egyéni tudattalan, az archetípusok és azok árnyékai mind a saját szerepüket játsszák. Természetéből eredően viszont az egó nincs tudatában a többi szereplőnek. Meggyőződése, hogy ő irányít és saját szabad akarata szerint működik. Azonban ha egy archetípus nincs megfelelően integrálva, az egót az archetípus két árnyékát eredményező félelem fogja dominálni, amely vagy az egyik, vagy a másik árnyéknak ad szereplési lehetőséget.

Az egyetlen módja annak, hogy megmeneküljünk az árnyékok befolyásától, ha úrrá leszünk félelmeinken és elfogadjuk őket. Ekkor az árnyékok már nem fognak uralkodni rajtunk és az elnyomott archetípus ereje és bölcsessége a felszínre törhet. Ezt hívjuk az *archetípus integrálásának*.

Ez az integrációs folyamat nem könnyű. Azonban az erőfeszítés és a szenvedés, amely kíséri, visszahozza a szentség fogalmát a mindennapi életünkbe. Az árnyékokkal való munka jutalmát a történelem sok nagyra becsült alakja felismerte, ahogy ez a következő idézetekből is kiderül:

*Ha előhozod, ami benned van,
amit előhozol, megment téged.
Ha nem hozod elő, ami benned van,
amit nem hozol elő, elpusztít téged.
Jézus³*

*“Chaque ombre à son âme reconnaît la lumière”
(Minden árnyék a lelkében felismeri a fényt.)
Christian Tzara*

*Bárcsak olyan egyszerű lenne!
Bárcsak lennének valahol gonosz emberek,
akik gonoszul ördögi tetteket hajtanak végre,
nekünk pedig csak annyit kellene tennünk, hogy
elválasszjuk őket magunktól, aztán elpusztítjuk őket.
De a jó és rossz közötti határvonal
minden emberi lény szívét kettéosztja
És ki az, aki hajlandó lenne elpusztítani a szíve egy darabját?
Alexander Szolzsenyicin*

Az öt alapvető archetípus árnyékai

Az alábbi ábrán az ember alapvető archetípusai és az archetipikus tulajdonságok túlsúlya és hiánya esetén kialakuló árnyékok láthatók.

Ahogy már említettük, az Uralkodó két árnyéka a zsarnok és a gyenge. A Harcos árnyékai a szadista (túl sok) és a mazochista (túl kevés). A Szerető árnyékai a függő (túl sok) és az impotens (túl kevés). A Varázsló árnyékai az ultra-rationális mindentudó (túl sok) és a kaotikus bolond (túl kevés).

A mi szempontunkból most az ötödik archetípus, a Nagy Anya árnyékai a legérdekesebbek, mert ez az archetípus függ össze legszorosabban a pénzzel. Az utóbbi archetípus hosszú és szisztematikus elnyomása mélyen beágyazott árnyékokat teremtett a kollektív tudattalalunkban és a pénzügyi rendszerünkben is. Azok a problémák, amelyekkel ma szembe kell néznünk, közvetlenül vagy közvetetten visszavezethetők erre az elfojtásra. A Nagy Anya két árnyéka a kapzsiság (túl sok) és az ínségtől való félelem (túl kevés).

22.2. ábra – Az emberi archetípusok és árnyékaik

Hogy jobban meg tudjuk különböztetni az archetípusokat és az árnyékukat, valamint hogy jobban megértsük a pénzhez fűződő viszonyukat, röviden áttekintjük a taoizmus tanításait és a jin és jang fogalmát.

Záró gondolatok

Az archetípusok pszichológiájának egyik meghatározó fogalma az úgynevezett árnyék. Amikor egy archetípust elnyomunk, nem tűnik el, hanem árnyék formájában él tovább: a többlet, vagy a hiány árnyékaként. Mindig a félelem a közös nevező, amely összeköti egy archetípus két árnyékát.

Bár logikusnak tűnik, hogy az árnyékot ellenségünknek tekintjük, az árnyékok hajtóerőként is működnek: folyamatosan gyarapodásra és fejlődésre sarkallnak minket. Az árnyékok uralma alól úgy tudunk megszabadulni, ha legyőzzük félelmeinket és elfogadjuk őket. Ha így teszünk, az árnyékok többé nem irányítanak minket, és az archetípus ereje, bölcsessége a felszínre törhet.

23. fejezet

A pénz és a Tao

*A Tao a Nagy Anya.
Üres, mégis kimeríthetetlen,
és végtelen számú világnak ad életet.*
Lao Ce

Az archetípusok és a pénz kapcsolatát egy másik lehetséges nézőpontból is megvizsgálhatjuk: a taoizmus szemszögéből. A *Tao*, melynek jelentése „az Út”, az összes természeti erőt egymás kiegészítőjeként írja le. Ég és föld, tűz és víz, belégzés és kilégzés, húzás és tolás, és így tovább. Ezeket a pólusokat „jin-jang” pároknak nevezi. Bár ezek az erők látszólag elkülönülnek egymástól, az ősi kínai filozófia – a modern fizikához hasonlóan – kölcsönös függést lát közöttük. Ahogyan a modern fizika a hatást és az ellenhatást elválaszthatatlannak tekinti, a kínai filozófia is úgy értelmezi, hogy minden elem egy nagyobb egység szerves részét képezi.

A „jin” a feminin esszenciának felel meg, amelyet nem szabad összekeverni a nőiség biológiai értelmezésével. Ugyanígy a „jang” sem azonos a biológiai férfival. A taoizmus szerint a két pólus közti dinamikus egyensúly elengedhetetlen a természet rendjének fenntartásához, mind a körülöttük lévő világban, mind saját magunkban. Például a férfi nem lehet teljes, ha nem kerül kapcsolatba saját feminin vetületével, ahogyan a nő sem lehet teljes a benne lévő maszkulin elfogadása nélkül.¹

A jin és a jang egzotikusnak tűnő terminológiáját azért kell használnunk, mert a nyugati világ szótárában és filozófiáiban nincsenek olyan szavak, amelyek megfelelően lefednék ezt a fogalmat. E filozófia szülőatyja Lao-Ce, az ókori filozófus (lásd az alábbi szövegrészt).

Jung megállapította:

Sajnos a mi nyugati elménk, amelyből e tekintetben minden kultúra hiányzik, sohasem fedezett fel egy koncepciót, de még nevet sem talált ki arra, hogy „ellentétek egyesülése (közös része) a középső ösvényen”, ami a belső tapasztalás legalapvetőbb eleme, és amit méltóképpen lehetne a kínai Tao² koncepcióval szembeállítani.

Lao-Ce és a Tao

A jin és a jang fogalma az ősi Kinában született meg. A félig mitikus uralkodó, a Sárگا Császár, aki valamikor az i.e. 2500-as években élt, gyógyításról szóló írásaiban gyakran használta a két fogalmat. A taoizmust, mint eszmerendszert a kínai tudós, Lao-Ce, a császár Birodalmi Könyvtárának kurátora alkotta meg az i.e. 6. század körül.

A legenda szerint az öregedő Lao-Ce, akinek elege volt a császári udvar intrikáiból, lemondott köztiszteltettség örvendő hivataláról, és vagyontárgyai nagy részét hátrahagyva felült egy vízibivalyra, hogy hátralevő éveit remeteként élje

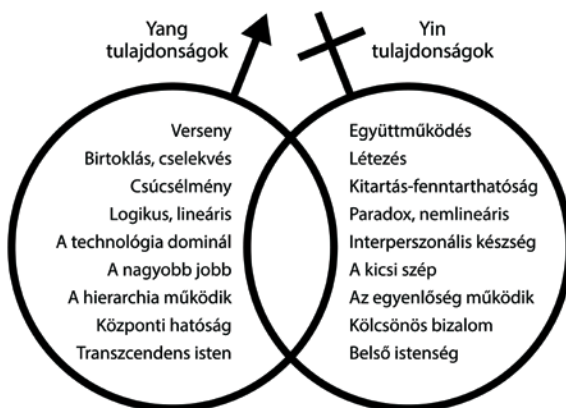
le. Azonban amikor a palota kapujához ért, megállította az egyik kapuőr és megkérte, hogy összegezze tudását, amelyet a birodalom legnagyobb könyvtárában eltöltött élete során szerzett.

Lao-Ce ott nyomban megírta a Tao te Kinget, azaz Az Út és az Erény könyvét. A rövidke könyv csak 5000 ideogramot tartalmaz, így az egyik legtömörebb értekezés a helyes életről. Ezekkel a halhatatlan sorokkal kezdődik: „Az út, mely szóba-fogható, / nem az öröktől-való; / a szó, mely rája-mondható, / nem az örök szó”. Ez a néhány sor rávilágít arra, hogy az Út megismerésének első akadályát a nyelv és az intellektus képezik.

Lao-Ce a kiegyensúlyozott élet fontosságát hangsúlyozta, amelyben mind a femininnek, mind a maszkulinnak helye van, a férfiak és nők pedig egyenlőek.

A 23.1. ábrán néhány, a jin és jang által megtestesített tulajdonság látható. Az ábrát kétféleképp lehet olvasni: főről lefelé, melyből látható a jin és a jang egyéni koherenciája – az általuk megtestesített, egymást erősítő tulajdonságok, és a köztük lévő logikus kapcsolat. Ha viszont balról jobbra olvassuk, a diagram két oldalán kitűnnek a jin és a jang ellentétpárjai.

Ki kell hangsúlyozzuk, hogy a legfontosabb a megfelelő egyensúly a jin és a jang között. A taoisták óvnak a csapdától, hogy kizárólag a jint vagy a jangot, vagy az ezek által képviselt értékeket tekintsük jónak vagy rossznak, helyesnek vagy helytelennek.

23.1. ábra – A jin és jang összefüggései és ellentétei

Az elmélet kulcsa az, hogy a jin és a jang egyaránt szükségesek az élethez. Ezen egyensúly nélkül veszélyes lelki betegségek fejlődhetnek ki, amelyeket Jung árnyékoknak nevez.

A jin és a jang árnyékai

Ahogy már említettük, amikor egy archetípust elnyomunk, az energiái a két árnyéka közül valamelyikben jelennek meg, amelyek az archetípus többletét vagy hiányát jelentik. A taoista fogalomrendszert alkalmazva a hiány megnyilvánulásait hívhatjuk *jin árnyékoknak*, míg a többleteket nevezhetjük *jang árnyékoknak*.

Az öt nagy emberi archetípust – az Uralkodót, a Harcost, a Szeretót a Varázslót és a Nagy Anyát – tekintve a jin (hiány) árnyékok a következők: gyengeség, mazochizmus, impotencia, szellemi rendezetlenség és a hiánytól való félelem. Az ezek alkotta csoportot jin árnyéktengeynek is nevezhetjük.

Hasonlóképp a *jang árnyéktengeybe* a következő jang (többlet-) árnyékok tartoznak: zsarnokság, szadizmus, függés, ultra-racionális gondolkodás és a kapzsiság.

Ma a társadalmunkban a patriarchális befolyás és a Nagy Anya archetípusának elnyomása a jang árnyéktengey dominanciájához vezetett. Sok helyen az emberek ki vannak szolgáltatva a zsarnoki vezetőiknek, akik visszaélnek hatalmukkal és nem a társadalom érdekében tevékenykednek, hanem uralkodnak rajta. Az ősi asszíroktól, akik sportból korbácsoltak és csonkítottak meg embereket, az olyan atrocitásokig és népirtásokig, amelyeket a II. világháborúban, Boszniában, Ruandában és Dárfúrban láttunk, a *szadista* árnyék már borzalmasan régen kíséri az emberiséget. A különböző függőségek társadalmunk népbetegségeivé váltak. Sokan alakítottak ki függőséget olyan illegális szerektől, mint a heroin és a kokain, de még többen függők legális anyagoktól, mint a koffein, a dohány és az alkohol; sőt a társadalom ma már olyan kényszeres viselkedésformákat is elfogad, mint a munkamániá, az irányításmánia, a szórakoztatóipar által teremtett képzeletbeli világokba menekülés vagy a kapcsolatfüggőség. Ironikus és irracionális módon az ézszerűség olyannyira elterjedt, hogy minden más gondolkodási formát kiszorított, ezzel *ultra-racionális* gondolkodást eredményezett, amely beszűkíti, sőt betegessé teszi gondolkodásunkat. Végül pedig állandó hajtóerőt jelent a kapzsiság, hogy még több pénzt és vagyontárgyat halmozzunk fel, ezzel szembekerülve mélyebb vágyainkkal és józan ítélőképességünkkel.

A kapzsiság és a többi jang-árnyékhoz tartozó érzelmek és viselkedésformák terjedése a különböző népcsoportokban, kultúrákban és vallásokban azt az illúziót keltheti, hogy ezek nem mások, mint normális megnyilvánulásai valódi énünknek.

Az emberi archetípusaink keretrendszere azonban teljesen mást mutat. Bár ezek az érzelmek és tettek jelen vannak és nagyon kitartóak, egyáltalán nem állnak összhangban az egészséges jin-jang egyensúllyal, épp ellenkezőleg: széles körű és régóta fennálló beteges viselkedést jeleznek. A zsarnokság, szadizmus, függés, ultra-racionalitás és kapzsiság uralma a társadalmunkban mind a jang árnyéktengey kifejeződései. A Nagy Anya jin árnyékával, a hiánytól való félelemmel együtt ezek az aberrált, egészségtelen viselkedésformák visszavezetnek minket a pénzügyi rendszerünkhöz.

„Jin” és „jang” valuták

A jin és jang közötti különbségek a valutákra is alkalmazhatók, az alapján, hogy milyen hallgatólagos megállapodásokra alapulnak, és milyen viselkedésmintákat és érzelmeket hívnak elő. A mai pénzügyi rendszerünk alapja a központi bankok általi erős, hierarchikus kontroll.³ A rendszer szerves részét képező kamat versenyhelyzetet teremt, a folyamatos növekedésre és a vagyon koncentrációjára készlet, továbbá jutalmazza a pénz felhalmozását. Ezen minták alapján a mi hagyományos pénzünket jang típusú pénznek nevezhetjük. Mivel az összes tulajdonsága a jang területéhez tartozik, még akár azt is mondhatjuk, hogy pénzünk „szélsőségesen jang” típusú.

Más rendszerek, mint az Idődollár, a LETS és az érett középkorban használt helyi pénzek teljesen más viselkedésmintákat ösztönöznek. Néhányból ezek közül mindig elegendő állt rendelkezésre: a pénz forgását és elosztását, az együttműködést és a közösségépítést támogatták. Az ilyen tulajdonságokkal rendelkező pénzeket *jin-típusú* valutáknak nevezhetjük.

Így már talán világosabb, miért hívjuk a mai pénztől eltérő országos és helyi valutákat „kiegészítőnek”. A jin-jang párok definíciójuk szerint kiegészítik egymást. Ahogy Lao-Ce rámutatott: „mind tartalmazza a hímet és a nőt, / s a láthatatlan lehelet egybeolvasztja ezeket?”⁴

Árnyékpénz

A pénz, ahogy említettük, a Nagy Anya egyik legfontosabb attribútuma. Ezen archetípus elnyomása a Nagy Anya két árnyékát megtestesítő pénzrendszer kialakulásához vezetett. Történelmi perspektívából szemlélve megérthető, hogyan épültek be ezek az árnyékok a pénzügyi rendszerünkbe. Elvégre a mai pénzrendszer a viktoriánus kor előtti időkben született, amikor a feminin vonásokat minden lehetséges módon elnyomták, ahogyan az a vallásból, filozófiából, kutatási módszerekből is kitűnik; nem is beszélve a nők elnyomásáról, amely háromszáz évnyi boszorkányüldözésben öltött testet. Mivel pénzrendszerünk az archetípus elnyomásának idején született, nem a Nagy Anya bölcsességét vette át, hanem inkább az árnyékait.

Nemcsak a kapzsiság és a hiánytól való félelem épült be a pénzrendszerbe, hanem az a félelem is, amely a kettőt összeköti. Ez a félelem ma végtelen, ördögi kört eredményezett a monetáris rendszerben, a Wall Street jól ismert közhelye szerint: „A pénzpiacok csak két érzelmet ismernek: a kapzsiságot és a félelmet”. A félelem gyakran meghatározója az emberek pénzhez fűződő kapcsolatának, és alapja pénzügyi döntéseinknek és a pénzpiacoknak, míg a hiány a bankhitalra épülő pénzügyi rendszer elválaszthatatlan része. A hiány tartja fenn nemzeti valutáink értékét.

Szinte minden szükségletünk és vágyunk kielégítése ettől a ritka pénztől függ, azonban a beépített hiány miatt sok ember még a túléléséhez szükséges pénznek sincs birtokában. Ez a hiány tovább növeli a félelmet, tekintet nélkül saját pénzügyi helyzetünkre. Még azok is tudják, milyen hatalmas vagyonok keletkeznek és vesznek el nap mint nap a piacokon, akinek jelenleg elegendő pénzük van. A szegénységben élők, a kisemmizettek és a hajléktalanok állandóan emlékeztetnek minket, hogy mi lesz velünk, ha éppen mi leszünk a rendszer következő áldozatai. Pénzügyi biztonságérzetünk a legjobb esetben is ingatag. Ebből következik, hogy sokan olyan helyként éljük meg a világot, ahol harcolnunk kell a túlélésért.

Ezek az árnyékok és az általuk kiváltott viselkedésminták minden társadalomban megtalálhatók, ahol monopolhelyzetben van a jang-típusú pénz. Nem azért léteznek, mert valójában ilyenek vagyunk, hanem mert természetellenes világban kényszerülünk élni. Nemzeti valutáink monopóliuma fenntartja ezt az állapotot, a pénz információsokszorozó képessége pedig felerősíti azt.

A pénz, mint információsokszorozó

Humberto Maturana és Francisco Varela chilei biológusok a következőképpen írják le a rendszerek formálódását és szaporodás útján történő fennmaradását: „Ez a folyamat minden szinten jelen van: a molekuláris, biológiai és társadalmi szinten is. Minden rendszernek megvan a maga jellemző reprodukciós folyamata, amely megalkotja, bővíti és fenntartja az adott rendszert?”⁵

A kollektív gondolatok és érzelmek sokszorozói tartanak fenn egy adott társadalmi rendszert. Ezeket „mémeknek” is szokták hívni, a biológia „génjeinek” mintájára. Ezek a mémek a társadalom részeinek építőkövei, ezek alkotják annak szerkezetét és domináns meggyőződéseit.

A pénz legrégebb információs rendszerünk szerves része. Az írást a régészeti leletek szerint a sumérok fejlesztették ki, hogy a pénzügyi tranzakciókat regisztrálják, ahogy azt a legősibb, Urukban talált kőtáblák is igazolják. A mi pénzügyi rendszerünk is információsokszorozóként működik, és konzisztens viselkedésmintákat hoz létre. Minden kiadott és elköltött dollár megerősíti – azaz sokszorozza – a pénzügyi rendszerünkben mélyre ágyazott értékeket.

A pénz kulcsfontosságú információsokszorozó

A pénz formálja meggyőződéseinket és társadalmi struktúránkat, és megmondja, mit tehetünk és mit nem. Ez megmagyarázza, hogyan lehetséges, hogy minden jó szándékunk, teljesen különböző személyes értékeink, nemünk, társadalmi-kulturális beidegződéseink ellenére mindannyian a jang árnyéktengely szerint viselkedünk, hogy pénzhez jussunk. Ez részben úgy fejeződik ki, hogy a versenyt preferáljuk az együttműködés helyett. A verseny nélkül a nyugati civilizáció teljesen más képet mutatna és máshogy működne. A pénzünk az egyik legfontosabb információsokszorozó, amely gondoskodik róla, hogy a verseny hangsúlyos szerepet kapjon társadalmunkban.

A hiánytól való félelem és a túlzó jang árnyékok folyamatos megerősítést kapnak a jang-típusú pénz által. Ez számos kulturális sztereotípiánkban megjelenik, mint például Charles Dickens Karácsonyi énekében a zsarnoki, kapzsi Scrooge alakjánál, aki szadista élvezettel uralkodik mások felett. Scrooge figurája az angolszász kultúrában a kapitalizmus árnyoldalának szimbólumává vált. Későbből származik a munkamániás vezető archetípusa, aki betegesen hajhássza a pénzt, a hatalmat és dicsőséget, gyakran a boldogsága feláldozásával. Egyedül végzi egy értelem nélküli világban.

A szakmai életben sokan úgy érzik, a munkájuk során nem szabad törődniük saját érzelmeikkel és más emberekével. A média, gyógyszeripar és pénzügy területén a „professzionális” szó egyenlő azzal, hogy ultra-rationális távolságtartással viszonyulunk a többi emberhez, amit mások gyakran cinizmusként és közönyként érzékelnek. A helyzet az, hogy jelenlegi életünk és tetteink nem feltétlenül tükrözik valós természetünket. Egy globális mátrixban élünk, amelyben kollektív érzelmi és viselkedési mintáinkat a jang-típusú valuták kondicionálják úgy, hogy nagyon korlátozott értékrendet kényszerítenek rá a társadalomra és a benne élő egyénekre. Ennek hatásait vizsgáljuk meg a következőkben.

Záró gondolatok

A pénzügyi világ ma csak két érzelmet ismer: a kapzsiságot és a félelmet, mert minden pénzpiacnak egyetlen közös nevezője van: a szinte minden érték mérésére használt pénzünk típusa. A pénzpiacok az archetípusaink sérülését tükrözik.

Ne feledjük, hogy problémáinkért nem maga a pénz a felelős. Sokkal inkább az, hogy a jang-típusú pénz teljes monopóliumot élvez és a kalapácshoz hasonlóan csak korlátozott számú feladat megoldására való. Ha csak kalapácsunk van, előbb-utóbb mindent szögnek nézünk.

Bár pénzügyi rendszerünk sok területen nagy szolgálatot tesz a társadalomnak és sok vívmány valósult meg általa, a nemzeti valuták monopóliuma folyamatos egyensúlytalanságot is fenntart. Hammerville-lel (Kalapácsvárossal) ellentétben, amely csak tudatlanságai miatt használt egyetlen szerszámot, a mi korlátozott pénzügyi szerszámkészletünk – amely nem sokat változott az ipari forradalom ideje óta eltelt évszázadokban – nemcsak a tudatlanságunk eredménye, hanem egy archetípus régóta tartó elnyomásából adódik. Ennek hatásait a következő fejezetben vizsgáljuk meg.

24. fejezet

Az elnyomás következményei

*Mindarra, amit nem hozunk a tudatos szintre
a tudatalattiból, azt mondjuk: ez a sorsunk.*

Carl Gustav Jung

Amikor a modern pszichológia és pszichoterápia létrejött, eleinte a páciensre, mint egyénre koncentráltak – az ő traumájára és személyes pszichológiai mintáira. Azonban problémánk és viselkedésünk jó része nem pusztán az egyént ért traumákból származik.

Ahogy James Hillman régész írja:

Rengeteg ember elemzi a múltját, a gyermekkorát, az emlékeit, a szüleit, aztán rájön, hogy semmire sem megy ezekkel – vagy legalábbis lényegi változást nem tud elérni. A pszichoterápia elmélete mindent az egyén ellen fordít: minden bajunk a mi lelkünkől fakad. [Ám] ha egy gyermeknek problémái vannak vagy korlátozzák, akkor nemcsak a gyermekkel van a probléma, hanem a rendszerrel, a társadalommal. [...] Problémák származnak a környezetből, a városokból, a gazdaságból, a rasszizmusból, de származhatnak az építészetből, az iskolarendszerből, a kapitalizmusból vagy a kizsákmányolásból.”¹

Pénzügyi döntéseink is problémákhoz vezethetnek. Ahogy említettük, minden típusú pénz sajátos tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek bizonyos értékeket és viselkedésformákat ösztönöznek, másokat pedig elnyomnak. Nemzeti valutáinkat egyszerűen nem arra fejlesztették ki, hogy társadalmi, gazdasági vagy morális problémákat oldjanak meg. Arra szánták őket, hogy kielégítsenek bizonyos üzleti igényeket, és ezt nagyszerűen meg is tették. Bár a pénz nem eleve jó vagy rossz, és semmiképp sem minden rossz forrása, nemzeti valutáink rendszere igenis erősíti a kapzsiságot és a hiánytól való félelmet.² A pénz információszorozó képessége, és a jin-típusú pénz hiánya miatt a jang-árnyékok dominanciája megkérdőjelezhetetlen, ennek pedig jelentős következményei vannak.

A pénz és az alulfejlettség

A mai pénzügyi rendszer főként a geopolitikai hatalmi törekvések miatt alakult ki. A mai pénzügyi szabályok szerint a kevésbé fejlett országoknak nagy, befolyásos országok devizáiban kell kölcsönt felvenniük hogy gazdaságukat működtessék. Ezeknek az országoknak egyre több pénzre van szükségük már csak ahhoz is, hogy az előző kölcsönök kamatát fizetni tudják. Ez a kamatteher ma nagyjából napi 300 millió dollárra rúg.

Bono, az aktivista és rockzenész a következőképpen jellemzi a helyzetet:

*Csak Afrika országai 200 millió dollárt költenek minden nap, hogy a nyugattól kapott kölcsönök következő részletét kifizessék. Ennek semmi értelme. Azt jelenti, hogy minden dollár után, amit egy nyugati kormány ad kölcsön a legszegényebb országoknak, azoknak három dollárt kell visszafizetniük. Mi ez, ha nem barbárság? Nem barbár dolog az, hogy Tanzánia többet költ adósságszolgálatra, mint amennyit az egészségügyre és az oktatásra összesen?*³

Az Okinaván tartott 2000-es G8-as csúcstalálkozó után, Obasanjo elnök, Nigéria első embere a következőket nyilatkozta országa adósságáról:

*1985-ben és '86-ban körülbelül 5 milliárd dollárnyi kölcsönt vettünk fel. Eddig 16 milliárdot fizettünk vissza. Mégis azt mondják, hogy még 28 milliárddal tartozunk. Ez a 28 milliárd a külföldi hitelezők kamatrátái miatt van. Ha azt kérdezik tőlem, mi a legrosszabb dolog a világon, azt mondom: a kamatos kamat.*⁴

Obasajno elnök egy évtizeddel ezelőtti beszéde idején a fejlődő országok 13 dollárt fizettek adósságszolgálatként minden, segélyként kapott dollár után.⁵ Napjainkra ez a szám majdnem megduplázódott: most minden egyes kapott dollárra 25 dollárt kell visszafizetniük.

Rengeteg kritika éri azokat a pénzügyi szabályokat, amelyeket az IMF alkalmaz a fejlődő országokra szabott, „strukturális kiigazító programjaiban”. A ’80-as években indult kiigazító programok szerint eleinte a kölcsönök kamatát kell visszafizetni, még ha ez azt is jelenti, hogy le kell állítani egy ország oktatási rendszerét vagy társadalombiztosítási programjait. Sokak szerint, ha ugyanezeket a szabályokat alkalmaznák az Egyesült Államokra – legyen bármekkora nagyhatalom – egy-két generáció alatt visszasüllyedne a harmadik világ szintjére. Nem lenne jobb mindenkinek – beleértve a fejlett világot és annak pénzügyi intézményeit – ha minden ország megszabadulhatna ezektől a drákói szabályoktól, és képes lenne szabadon fejlődni és gyarapodni?

A múltban már történtek bizonyos lépések, hogy ellensúlyozzák a harmadik világ adósságának negatív hatásait. Például a Millennium mozgalom elérte, hogy a legszegényebb országok adósságainak legalább egy részét elengedjék. Azonban az adósságot valójában mégsem engedték el, hanem átirányították az Egyesült Államok és Európa országainak kormányaihoz, akik továbbhárították az adófizetőikre. Így végül az adófizetők fizették vissza a bankoknak a fejlődő országok adósságainak egy részét. Azonban most, hogy ezek az adósságok ki vannak fizetve, a legszegényebb országok újabb kölcsönöket tudnak felvenni, és ezzel újra adósságba verik magukat. Ez a megközelítés alapvető kérdéseket hagy megválaszolatlanul. Miért van például az, hogy olyan nemzetközi pénzügyi rendszert és szabályokat tartunk fenn, amelyek egyáltalán szükségessé teszik az adósságot? Nem lenne itt az ideje, hogy a rendszerszintű problémákat rendszerszintű megoldásokkal kezeljük?

A fejlődő országoknak szóló segélyprogramok és kölcsönök talán nemes célokért jöttek létre, azonban a jang típusú valuta monopóliuma katasztrofális következményekkel járt. Ne feledjük, hogy nemzeti valutáink rendszerét nem az együttműködés és az egyenlőség értékei ihlették, és nem alkalmas társadalmi szükségleteink többségének megoldására. Épp ellenkezőleg: az iparosítás, a verseny és a nacionalizmus erősítésére született. Ezzel a valutával

próbáljuk segíteni – természetesen sikertelenül – a fejlődő országokat, pedig pénzügyi rendszerünk célja eredetileg ezen országok *kolonizálása*, nem pedig *felszabadítása* volt, ahogy azt Ghána példáján keresztül láthatjuk.

A ghánai kunyhóadó

A britek érdekes problémával találták szemben magukat, amikor a 19. században gyarmatosították azt a területet, amelyen ma Ghána található. Abban az időben a területen több száz többé-kevésbé jól működő közösség létezett, mindegyikük saját ősi területén. Zárt kereskedelmi láncokban üzleteltek egymással, amelyek a törzsek közötti hagyományra alapultak. Ezen kereskedelmi rendszer segítségével a ghánaiak ki tudták elégíteni alapvető szükségleteiket. Ráadásul viszonylag függetlenek maradhattak a gyarmattartó kormánytól és a brit termékektől. Azonban minden gyarmatosítás célja, hogy biztonságos piacot alakítsanak ki egy ellenőrzés alatt tartott területen. A britek ezért elhatározták, hogy feltörik ezt a regionális rendszert, hogy keresletet teremtsenek az angol árukra, és biztosítsák a gyarmat feletti ellenőrzést.

A brit megoldás nem az volt, hogy nagy reklám- és marketingkampányt indítottak az áruikról, még csak nem is próbálták betiltani a régi rendszert, vagy erővel bevezetni az újat. Sokkal olcsóbb, egyszerűbb és elegánsabb megoldást választottak. A gyarmati kormány megteremtette a ghánai nemzeti valutát – az első ilyet a területen – és bevezetett egy nagyon csekély mértékű „kunyhóadót”. Az adót (egy schilling évente és kunyhónként) csak a nemzeti valutában fogadták el. És lássunk csodát, néhány éven belül a hagyományos kereskedelmi rendszer összeomlott. Hogyan történhetett ez meg?

Minden „kunyhónak” – amely jellemzően nagycsaládi közösséget jelentett – keresnie kellett némi pénzt nemzeti valutában, hogy ki tudja fizetni az adót. Ezt csak úgy tudták megtenni, hogy nem a saját, hagyományos rendszerükben kereskedtek, hanem az új valutarendszerben. Ez az egyetlen szabály elég volt, hogy megtörjön egy fenntartható, tradicionális kereskedelmi rendszert.

„Arra ösztönözzük az embereket, hogy vegyék ki a részüket saját megmentésükből”

A tanulság világos: ha úgy próbáljuk stimulálni a helyi fejlesztéseket, hogy közben fenntartjuk a nemzeti vagy egy nemzetközi valuta monopóliumát, az olyan, mintha alkohollal próbálnánk kigyógyítani egy alkoholistát. A bankhitelre épülő pénz mindannyiunkra hatással

van, akár fejlődő, akár fejlett országokban élünk. Mindenkit arra kényszerít, hogy a jangra jellemző árnyéktulajdonságok szerint viselkedjen.

A teljes közgazdaság tudománya arra a hibás elképzelésre alapszik, hogy az emberi természet – és nem a jelenleg használt pénzeink típusa – határozza meg viselkedésünket.

A közgazdaságtan és a gazdasági ember

Adam Smith a patriarchális nyugati társadalom csúcsán írta meg híres műveit *Az erkölcsi érzelmek elméletét* (The Theory of Moral Sentiments, 1758) és *A nemzetek gazdagságát* (The Wealth of Nations, 1776). Ez még abban az időszakban volt, amikor az utolsó feltételezett boszorkányokat máglyahalálra ítélték. Smith megfigyelése szerint minden modern társadalom tagjaiban él az egyetemes vágy, hogy pénzt halmozzanak fel. Ez nagyban befolyásolta Smith elméletének – a közgazdaságtannak – létrejöttét, amelynek célja a szűkös erőforrások elosztása volt egyéni felhalmozáson keresztül.

A közgazdaságtan elméletének pszichológiai sarokköve a „gazdasági ember” elmélete lett. A gazdasági ember egy olyan elméleti személy, aki emberbaráti érzelmektől mentes, és motivációi tisztán az önző vagyonfelhalmozásra, a vagyon élvezetére korlátozódnak”.⁶ Megjegyzendő, hogy ezt a fogalmat nem Smith vezette be; ő meg sem említette.

A hagyományos közgazdaságtan modelljeiben mindannyiunknak meg kellene találnunk magunkban a gazdasági embert, és az ő akarata szerint kellene cselekednünk. Azaz teljesen észszerűen és önző módon kellene élnünk, amelyből végül mindannyian hasznot húznánk. Ezt az elméletet azonban már régen megkérdőjelezték (lásd az alábbi szövegészt).

A képzeletbeli gazdasági ember

A gazdasági ember eszményképének pszichológiai háttere jelentős problémákat vet fel. Már maga a definíció is azt sugallja, hogy mindenki képes a teljesen racionális viselkedésre, és hogy ezt meg is kell valósítania – azaz a Varázsló jang árnyékának ultra-racionalitása szerint kell cselekednie. Más szavakkal ez a meghatározás arra ösztönöz, hogy megszabaduljunk a bennünk élő jin tulajdonságoktól, mint például közösségünk érdekeinek tiszteletétől. Amikor a Nagy Anyát elnyomják, a jin utat és tanításokat automatikusan leértékelik a jin koherenciájával együtt. A gazdasági ember fogalma azt is feltételezi, hogy egy adott csoport az egyénhez hasonló viselkedési mintákat mutat. Nem hagy teret az olyan csoportpszichológia számára, amely az egyéntől különböző viselkedési mintákat tartalmaz. A gazdasági ember fogalma abból az érvelési hibából ered, amelyet a filozófia „az összetétel csapdájának” nevez. Ez az érvelés nem veszi számításba, hogy az egész több, mint a részek összessége.

Gustave Le Bon, a társadalompszichológia úttörője a következőképpen fogalmaz: „Az egyéneket – legyenek bármilyen hasonlóak vagy különbözőek életmódjuk, foglalkozásuk vagy intelligenciájuk tekintetében – egy kollektív meggyőződésrendszer irányítja. A gondolatok és tettek ezen rendszere arra sarkallja az egyént, hogy teljesen máshogy viselkedjen, mint azt egyedül tenné”.⁷ Le Bon meghatározása a csoportpszichológiáról egybevág kortársa, Jung elméletével a kollektív tudattalatról.

A közgazdaságtan és a jang-perspektíva

A közgazdászok már rég rájöttek, mennyire túlegyszerűsített a gazdasági ember fogalma és nem értelmezik szó szerint ezt az elméletet. Wesley Clark Mitchell közgazdász szerint „a pszichológia nélküli közgazdaságtan olyan, mintha a fizika törvényei nélkül próbálnánk meg tanulmányozni a mechanikát”.⁸ Azonban a gazdasági ember alakja még így is alapvető eleme a hagyományos közgazdaságtan működésének.

A pénz értéksemlegességének hiánya és az újabb elméletek, mind az általunk használt pénz és a gazdasági viselkedésminták közti nagyon fontos kapcsolatra utalnak. A monopolhelyzetben lévő jang típusú pénz nem csupán passzív segítője a gazdasági ügyleteknek – ahogy azt a hagyományos közgazdaságtan állítja –, hanem nagyban befolyásolja az őt használó emberek kapcsolatát és kollektív viselkedését. Azonban bármekkora is a hatása, ez csak az első következménye a Nagy Anya elnyomásának és a jang árnyékok uralmának.

A Dominátor-paradigma

A modern társadalom ismertebb betegségei közé tartozik a nárcizmus, a fogyasztóközpontúság és a fundamentalizmus. Bár a felszínen ezek nem kapcsolódnak pénzügyi rendszerünkhöz vagy a Nagy Anya archetípusához, hagyományos pénzeink mégis katalizátorként táplálják és aktiválják ezeket a beteges viselkedésformákat. Ez a „dominátor-paradigma”.

A dominancia a mások fölötti uralom fenntartásának igénye, hogy a dominanciára törekvő egyén biztonságban érezhesse és definiálhassa önmagát. A dominancia iránti vágy igazolja az elnyomó társadalmi rend szükségességét, és szorosan kötődik patriarchális rendszerünkhöz. A dominancia és a patriarchális ideológia központjában a mások feletti teljes uralom áll. Ez az erőre alapuló biztonságérzet megteremtésében fejeződik ki, mégpedig minden lehetséges módon, legyen az katonai, politika, gazdasági, vallásos vagy lélektani módszer.

Más, a dominancia paradigmát mutató társadalmi jelenségek az erőszak dicsőítése, az erőszakos sportok és játékok, a háború és a fegyvertechnológiák csodálata. Amíg kulturálisan mind a jang-árnyékokhoz kötődünk, néhányunk jobban vonzódik hozzá, mint mások. Akik az árnyékok csapdájába esnek, azok új, felsőbbrendű énképet kezdenek kialakítani magukról és automatikusan „másnak” bélyegzik azokat, akiktől félnek, akiket nem tudnak irányítani vagy nem értenek meg. Ezek a „mások” általában a jin-tulajdonságokkal felruházott csoportok vagy kategóriák, mint a nők és a természet, más embercsoportok és kultúrák, vagy a primitív társadalmak.

Ez megmagyarázza, hogy a nyugati társadalom (amely maga is a jang árnyékok uralma alatt áll) miért utasítja el a másságot és miért tart minden, hozzá nem hasonló embert vagy közösséget gyengének, impotensnek, sőt mazochistának. Ezek a jin-árnyékok tulajdonságai, és a mai kor felfogása szerint az ilyen emberek megérdemlik, hogy hiányt szenvedjenek.

A nárcizmus és a fogyasztóközpontúság

A dominátor-paradigmáért súlyos árat kell fizetnie nemcsak az elnyomottaknak, hanem az elnyomóknak is.⁹ Ez a paradigma van annak a jelenségnek középpontjában, amelyet a pszichológusok a nyugati társadalom nárcizmusának neveznek.

Ondine Norman pszichológus így ír a nárcizmus legfontosabb tényezőiről:

A nárcizmus egyik legfontosabb diagnosztikai ismérve a mások iránti empátia hiánya. Ez a dominátor-paradigma kulcseleme. Az egyén el sem tudja képzelni, hogy másokkal partneri viszonyt alakítson ki, ha nem képes valamilyen szinten beleélni magát a másik helyzetébe.¹⁰

Az empátia hiánya ahhoz vezet, hogy az ember jelentéktelenségnek érzi a létét. Az értelmes lét érzése mindig egyfajta kapcsolatból ered: a szereteteinkkel, Istennel, a természettel vagy a saját nemzetünkkel. Ebből egyenesen következik, hogy ha nem tudunk kapcsolatot teremteni másokkal, az a haszontalanság, jelentéktelenség érzéséhez vezet, amely megteremti az „üres én” érzését.

Christopher Lasch pszichológus kiemeli, hogy a nárcizmusnak van néhány, a társadalom számára hasznos vetülete is: „Az egyéni benyomások kezelése természetes [egy narcisztikus személy] számára, és ez jól szolgálja őt a politikai és az üzleti életben”.¹¹ A nárcizmusból azonban sok olyan viselkedésforma is származik, amelyek a mai társadalmi problémákat okozzák, mint például hosszú távú partnerkapcsolatok kialakítására való alkalmatlanság. Ezt Mario Jacoby jungi pszichológus „szupermaterialista és környezetvédelmi szempontból fenntarthatatlan fogyasztói életstílusként” jellemzi.¹²

A reklámpipar is az üres énré épít. B. Earl Puckett, az Allied Stores Corporation, egy nagy amerikai bolthálózat elnöke így fogalmaz: „a mi munkánk abból áll, hogy elégedetlenné tegyük a nőket azzal, amijük van”.¹³ A reklámok alapvető célja, hogy az emberek üresnek, tökéletlennek és elégedetlenné érezzék magukat. Alapvető üzenetük a tudatalattink felé: ha ezt a sportcipőt viselnéd, ezt az autót vezetnéd, ezt a kütyüt birtokolnád vagy ezt a parfümöd használnád, akkor ismét teljes ember lennél, és nem éreznéd üresnek magad.

A fundamentalizmus

Egy másik, a dominátor-paradigmához kapcsolódó jelenség a fundamentalizmus. Ez nem arról szól, hogy miben hisz valaki, hanem arról, hogy milyenek tartja a hitét. Fundamentalizmusról akkor beszélünk, ha valaki abszolút igazságként értékeli saját meggyőződését és ebből következően elítél minden más véleményt.

A fundamentalizmust a jelentéktelenségtől való félelem és az üres én érzése is kiválthatja.

Jacobi így ír:

Amikor az ősi düh a magas eszmék és az élet értelmének keresésével párosul, a düh, annak minden következményével egy ideálon keresztül tör a felszínre. Bármilyen borzalmas tett, bármilyen harag és bosszúvágy igazolható azzal az „ideállal”, aminek az adott személy szentelte az életét.¹⁴

A fundamentalizmus egy szélsőséges megnyilvánulása a terrorizmus is...

És a győztes...

Valójában ki profitál abból, hogy a társadalom patriarchális felépítésű és nincs meg az egyensúly az archetípusok között? Ki nyer egy olyan pénzügyi rendszerrel, amely fenntartja ezt az egyensúlytalanságot, amely a tömegeket nélkülözésre ítéli, és a vagyont egy elenyésző kisebbség kezében koncentrálja? A szegények milliárdjainak aránytalan mértékű szenvedés a részük. És bár úgy tűnik, a vagyonos emberek a rendszer haszonélvezői, a valóság ennél egy kicsit összetettebb.

A rendszer hatása a férfiakra

Ha a nyugati kultúrát patriarchátusnak tekintjük, akkor logikusan következik, hogy a férfiak irányítják. Ez volt a feltételezése a Pulitzer-díjas újságírónak és feministának, Susan Faludinak, amikor megkezdte a kutatómunkát a *Stiffed: The Betrayal of the American Man* (Beccsapva: az amerikai férfi elárulása) című könyvéhez. Azonban a kutatás eredményei még őt magát is meglepték.

Faludi rájött, hogy napjaink patriarchális társadalmában a férfiaktól elvárják, hogy senkire és semmire ne legyen szükségük, hanem teljes meggyőződéssel dolgozzanak a családjukért. Elvárják tőlük, hogy menjenek ki a világba, a piacokra és hogy nyerjenek, mégpedig sokat. Tudniuk kell, hogy mit akarnak az élettől és hogyan szerezhetik meg azt. Eközben pedig maradjanak nyugodtak, szenttelenek, és készek arra, hogy mindent megtegyenek családjuk és országuk megvédése érdekében.

Amíg a patriarchátus szó azt sugallja, hogy a férfiak irányítanak mindent, a valóságban sokszor nincs lehetőségük, hogy döntsenek a saját sorsukról. Nem kapják meg az eszközt és a lehetőséget, hogy megismerjék érzelmeiket és önmagukat. Különösen a mostani, egyre növekvő munkanélküliség idején, sok férfi érzi magát olyan kizsájtottnak, hogy elveszti a fejét.

Faludi a kutatását egy olyan segítő csoportban kezdte, amelynek családon belüli erőszakot elkövető férfiak voltak a tagjai. Így ír:

A férfiak, akiket a csoportban megismertem, kivétel nélkül össze voltak zavarodva. Elvesztették a munkájukat, otthonukat, családjukat, vagy ha nem, akkor ezek elvesztésétől rettegtek. Törvényszegőknek bélyegezték őket, de inkább kizsájtottnak érezték magukat. Legnagyobb vágyuk az volt, hogy hasznosnak érezzék magukat és tartozzanak valahová, hogy pontosan beilleszkedjenek azokba a szerepekbe, amelyeket a társadalom osztott rájuk, férfiakra.¹⁵

Faludi kutatása fontos titkot árul el a patriarchális társadalomról, amelyben élünk. „A férfiak úgy érzik, hogy egyforma dobozokba vannak bepréselve, de azt mondják nekik, hogy ők maguk építették ezeket a dobozokat, a saját terveik szerint”.¹⁶ Ez a doboz – a patriarchátus – a hatalom illúzióját nyújtja, de valójában hatalmas szenvedést okoz férfiaknak és nőknek egyaránt.

A gazdagoknak – akiket általában szintén a társadalmi berendezkedés nyerteseinek tartunk – szintén megvannak a maguk problémái.

A gazdagság sebei

A kiegyensúlyozatlan pénzügyi rendszerből eredő lelki problémákat „sebeknek” is nevezhetjük, mert mélyek, legérzékenyebb pontunkig hatolnak és szinte lehetetlen őket elkerülni. Ezek a sebek aláássák kapcsolatainkat és hatásukra megkérdőjelezzük saját értékünket. A legtöbbünk együtt érez azokkal, akik a nem elegendő pénz miatti állandó nélkülözésben élnek. A szegénység által vágott sebek valóban mélyek, kínzóak és könnyen érthetőek. Azonban a jang monopóliuma minden gazdasági osztályt érint – nemcsak a szegényeket, hanem a gazdagokat is. Mégis, a túl nagy vagyonból eredő problémákat általában alulértékeljük.

Bernice Hill jungi pszichológus négy, a túl nagy vagyonhoz kötődő sebet határozott meg, amelyek a személyes kapcsolatok különböző szintjén jelennek meg: ezek az elvárások, elszigeteltség, egészségtelen családi kapcsolatok és az identitásválság béklyói (lásd az alábbi szövegrészt).

A gazdagság négy sebe

1. Az elvárások béklyói. *A gazdagok, gyakran válnak a nélkülözők félelmeinek, igényeinek és elvárásainak célpontjaivá. A társadalmi elvárások átszövik az élet számos területét. A gazdagoktól elvárják a jótékonykodást, és általában a „jótetteket”, amely alatt gyakran azt értik, hogy mindenkinek pénzt kellene adniuk. Amikor meghívják őket egy partira vagy eseményre, gyakran meg kell kérdezniük maguktól: „engem hívtak, vagy a csekk-könyvemet?”*

2. Elszigetelődés. *A gazdagokban gyakran felmerül a kérdés, hogy kapcsolataik igaz barátságra épülnek, vagy esetleg a pénzük, társadalmi helyzetük vonzza a körülöttük lévőket Ennek következménye az, hogy általában csak azokkal barátkoznak, akik hasonló pénzügyi és társadalmi háttérrel rendelkeznek, de így is elszigeteltnek érzik magukat. Felmerül a fájó kérdés: „ha elveszteném az összes pénzemet, hány barátom maradna, és hogyan tudhatom meg, hogy vannak-e igazi barátaim?” A szerelem, a népszerűség és a bajtársiasság gyorsan elpárologhatnak a pénzzel együtt.*

Ez a bizalomhiány jelenik meg a hatalmas biztonsági intézkedésekben: a házuk, értéktárgyaik és életük köré épített magas falban, a szó szoros és átvitt értelmében is. Egy idő után a gazdagok „aranykalitkában” érezhetik magukat.

3. Egészségtelen családi kapcsolatok. Milyen gyakran hallunk a gazdag családokon belüli viszályról, az örökséggel kapcsolatos félelemről és általános idegességről, a végrendeletekről és az örökösökre gyakorolt nyomásról, hogy az elvárások szerint viselkedjenek? Még a legbensőségesebb kapcsolat – a párválasztás – is házassági szerződésekkel terhelt, így maga a párkapcsolat is egy újabb szerződéssé silányul.

4. Identitásválság. Talán a legnagyobb probléma, főleg azok számára, akik örökség útján jutottak vagyonhoz, hogy megkérdőjelezzik saját értéküket és identitásukat. Ha egy embert főleg arról azonosítják, hogy pénze van, a következő kérdés merülhet fel benne: „ki vagyok én valójában?” Jacob Needleman filozófus szerint „az egyetlen, ami pénzen nem megvehető, a jelentőségteljes élet”.¹⁸ A vagyonos emberek gyakran szembesülnek büntudattal, feszültséggel és a jelentéktelenség érzésével.

Világunkban, ahol az ember pénzben mért értéke sok mindent meghatároz, van egy hiányban lévő árucikk: a bizalom. Mind a négy seb a bizalomhiány miatt alakul ki: a társadalom, a barátok, a család, és egy ember saját identitása iránt. Ha az ember gazdagokról hall, a közhelyes válasz ez: „irigylem a problémáit”. Ez a hozzáállás azonban közömbössé tesz az egyén által érzett fájdalomra.

Teljesen világos, hogy mind a szegények, mind a gazdagok szenvednek ettől a pénzügyi rendszertől. Minden gazdasági csoportnak a saját, pénzzel összefüggő sérüléseivel kell szembenéznie. Ezek a sebek azt jelzik, hogy ebben az uniformizált pénzügyi rendszerben senki sem nyer, mert az emberi természetnek csak bizonyos részeit erősíti fel és irigységet, valamint a hiánytól való félelmet kelt.

Záró gondolatok

Olyan világban élünk, mely csak egyetlen típusú pénzt használ. Ez a pénz évszázadokkal ezelőtt született, és az iparosodás korának értékrendjéből származik. Csak kevesen képesek kivonni magukat az egyensúlytalanság és a küzdelem alól, amelyet ez a csereeszköz eredményezett.

Számos társadalmi problémánk a jang árnyékokban gyökerezik. Nem egyszerű ok-okozati viszony áll fenn köztük, hanem egy olyan kapcsolat, amit a kémikusok katalitikus reakciónak neveznek: egy anyag nemcsak részt vesz a reakcióban, hanem erősíti is azt. Az itt leírt társadalmi betegségek nem szükségszerűen a pénzügyi rendszer közvetlen eredményei, hanem egy olyan tulajdonságcsoportból következnek, amelyben a pénz a legfontosabb információszorozó.

A modern pénzrendszer azokat jutalmazza, akik pénzt halmoznak fel: kamatot, presztízt és anyagi kényelmet biztosít nekik. Viszont kegyetlenül megbünteti azokat, akik nem tudnak részt venni a felhalmozásban: ők gyakran csődbe mennek és elszegényednek. Ez a játssza a végtelenségig folytatódik, hatása pedig romboló: tízezrek halnak éhen minden nap a világon; nagy részük gyerek. Nem is játssza ez; inkább népirtás.

Hogy végre egyénileg és közösségileg is „egésszé” váljunk, minden archetípus energiáját integrálnunk kell, és szükségünk van a jin és a jang összhangjára is. A feminin elnyomása

nem folytatódnak, nemcsak mert mélyen helytelen, hanem mert elpusztít minket. A Nagy Anya energiájának integrálása ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a patriarchális társadalomról át kell állnunk matriarchálisra. Újra hangsúlyozzuk, hogy a kívánatos megoldás a maskulin és a feminin közti egyensúly létrehozása; egy olyan rendszer, amely mindkét fél tulajdonságait tiszteletben tartja. Azonban ez az egyensúly a jin- és a jang-típusú valuták integrációját is megköveteli, hogy egymást kiegészítve dolgozzanak sokféle igényünk és vágyunk kielégítésén, és kifejeződhessen az összes archetípus energiája.

IV. rész

A pénz, az archetípusok és a történelmi korok

*A pénz a legfontosabb építőanyag,
amelyből az emberiség a civilizációt építi.*

Lewis Lapham

25. fejezet

Visszatérés az érett középkorba

*A történelem segít tájékozódni a viharos időkben.
Megmutatja, milyenek vagyunk, és hogy miért vagyunk ilyenek.*

David C. McCullough

Azt állítjuk, hogy a Nagy Anya archetípusának elnyomása összefügg a pénzrendszerünkkel és a jang-típusú nemzeti valuták monopóliumával. Pénzügyi rendszerünk az eltorzult patriarchális tulajdonságok folyamatos újratermelőjeként működik, beleértve a Nagy Anya archetípusának két árnyékát is: a kapzsiságot és a hiánytól való félelmet. Ezért e könyv szerzői nagy érdeklődéssel vetették bele magukat a kettős pénzrendszert használó társadalmak tanulmányozásába, amelyek nemcsak a maskulin, de a feminin értékeket is tiszteletben tartották.

Ezért ismét a történelmi idők felé fordulunk: egy olyan korszakot tekintünk át részletesebben, ahol kettős pénzrendszer működött, és más archetípusrendszer volt érvényben.

Felfedező utunknak nem az a célja, hogy letűnt korok kódos pénzügyi kérdéseit vizsgálgassuk. Ahogy már láttuk, a mai pénzügyi rendszerből számos társadalmi probléma ered, mint az értékes erőforrások kimerítése és természeti környezetünk hosszú távú károsodása. A múlt példája segíthet, hogy a jövő társadalma már jobb egyensúlyban legyen, és ezért különlegesen fontos a jelen számára.

A középkori archetípusrendszer

Ahogy a hatodik fejezetben említettük, az érett középkor azzal tűnt ki a nyugati világ történelméből, hogy a társadalom minden rétege számára elérhető jólétet biztosított. A termelőeszközökbe való, számunkra szokatlan befektetési módok akkor mindennaposak voltak. A hosszú távú gondolkodás és a magas szintű szaktudás olyan, még ma is létező műveket hozott létre, mint például Nyugat-Európa katedrálisai.

E korszak egy másik fontos jellemzője a kettős pénzrendszerek használata volt. A nagy távolságú kereskedelemben használt pénzeket – amelyek a mai nemzeti valutákhoz hasonlóan működtek – kiegészítették a helyi csereeszközök, köztük néhány állásdíjat magába foglaló pénz is, amely minden társadalmi réteg számára elérhető volt. A kiegészítő pénzek nagy szerepet játszottak a kor vívmányainak létrejöttében. Mi több, a helyi pénzek betiltása az aranykor hirtelen és drámai bukásához vezetett az 1200-as évek vége felé.

Az eddig vizsgált megkülönböztető tényezők azonban még nem mutatják meg a teljes képet. Ennek a kivételes kornak egy másik fontos vetülete akkor válik láthatóvá számunkra, ha az archetípusokra épülő pszichológia szemüvegén keresztül tekintjük.

Kezdjük azzal, hogy megvizsgáljuk a nők helyzetét ebben a korban.

Majdnem-reneszánsz a nők számára

Ahogy már láttuk, a középkorban élt emberek földi maradványainak vizsgálata azt mutatja, hogy az érett középkor Londonjában élő nők magasabbak voltak, mint bármikor máskor az írott történelemben. Ezek a kutatási eredmények nemcsak azt mutatják, hogy milyen magas volt az életszínvonal abban az időben, hanem a kor egy másik fontos jellegzetességét is tükrözik.

Erika Uitz történész így ír: „A 12. században az európai városi nők egyre nagyobb szabadságot kezdtek élvezni, melynek csak a késő 15. században lett vége”.¹ Bár a körülmények nem voltak idilliek, a nők kétségtelenül jóval szabadabbak voltak, mint a kort megelőző és azt követő időkben. A jóval későbbi, „hivatalos” reneszánszban a nők sokkal kevésbé voltak egyenlők és felvilágosultak, pedig a művészetekben és más területeken sokat javult a helyzetük.² A 20. század második feléig a nők nem kapták vissza az érett középkor társadalmában természetesnek számító jogaikat és lehetőségeiket.

A munka a nők széles körének elérhetővé vált. A 13. századi Franciaországban a 312 hivatalosan bejegyzett *métier* (foglalkozás) közül az iratok tanúsága szerint 108-ban foglalkoztattak nőket. A 1292-es párizsi adónyilvántartás még ennél is szebb képet fest: a nők 172 különböző szakmában tevékenykedtek, többek közt a kádár, szappankészítő, gyertyaöntő, könyvkötő és babafestő mesterségekben. Bár nem volt túl gyakori, néhány nő hentesként dolgozott, és – Uitz szerint – még a bányászatban, kard- és kaszakovácsolásban is szerepet kaptak”.³

A világi népeesség körében a nők nagyobb százalékban voltak írástudók, mint a férfiak. Amíg az arisztokrata származású fiúkat inkább a fegyverforgatásra és a hadviselésre képezték, a nőket írásra, olvasásra, éneklésre és festésre oktatták. Ez az oktatás ráadásul nemcsak az arisztokrata gyermekeknek járt, hanem a szolgák és kézművesek leányainak is.⁴

Az érett középkori nők a tulajdon viszonylatában is kivételes szabadságot élveztek. Angliában „csak harminc végrendelet maradt fenn a késő-angolszász periódusból [10-11. század], de ezek közül tíz nő végrendelete volt, akik mind jelentős birtokok tulajdonosai voltak, a férfiakkal egyenlő tulajdonjogokkal”.⁵ A nők nagy vagyonok felett is rendelkeztek, kolostorokat alapítottak és széles körben jótékonykodtak, amiért a közösségek megbecsült tagjainak számítottak.

A nők meglepően nagy szerepet játszottak a vallásos intézmények életében is. Sok kolostor volt „ikerház”, azaz az egyik fele apácáknak, a másik szerzeteseknek volt fenntartva, a két ház pedig közös irányítás alatt állt. Egy ötven ilyen kolostort vizsgáló tanulmányban a vizsgált kolostorok mindegyike nők irányítása alatt állt. Az ott lakók nem egy apátnak feleltek, hanem egy főnökasszonynak.⁶

A művészetek virágoztak ebben a korban és sok nő volt prominens művész. Olyan híres misztikus gondolkodók és írók kerültek ki közülük, mint Bingeni Szent Hildegárd, Herrad von Landsberg, Margery Kempe, Norwichi Julianna, Sziénai Szent Katalin és Genovai Szent Katalin.

A kor ismert asszonyai jelentős szerepet tölthettek be a társadalom szellemi és politikai életében is. Olyan személyiségek éltek ebben az időszakban, mint Anna brit királynő, Matilda grófnő és Akvitániai Eleonóra. Akvitánia hercegnőjeként Eleonóra saját jogon is befolyásos és gazdag volt. Azonban azzal, hogy VII. Lajos francia királlyal, majd II. Henrik angol királlyal kötött házassága révén mindkét ország királynéja volt (sorrendben 1137–1152 között, majd 1154–1189 között), az érett középkor legbefolyásosabb alakjai közé emelkedett. Ő volt a szülőanyja Anglia két későbbi királynak is: I. (Oroszlánszívű) Richárdnak

és Földnélküli Jánosnak. Eleonóra nagy támogatója volt a „lovagi szerelem” nevű irodalmi irányzatnak (lásd az alábbi szövegrészt).

A lovagi szerelem

Ennek a gazdag kultúrájú kornak a leginkább előremutató és legmaradandóbb irányzata a „lovagi szerelem” (L'Amour Courtois) volt. Az irányzat jelentősen megváltoztatta a nyugati civilizáció hozzáállását a szerelemhez. A lovagi szerelem „a nők emancipációjának jelentős lépéseként” tartják számon.⁷

Ezek az irodalmi művek egy dicső, új, romantikus életet festettek le, és gyakori témái voltak a titkos és tiltott, házasságon kívüli kapcsolatok. Ezek a kapcsolatok általában az arisztokrácia és a nemesség köreiben voltak jellemzőek, a királyi udvarok miliójében (innen származnak az udvarlás, udvariasság és a kurtizán szavak). Ezekben a művekben a férfiak magasztos hölgyek kegyeiért versengenek. Toulouse grófja és Akvitániai Eleonóra a lovagi szerelem jelentős mecénásai voltak. Támogatásuk rámutat, milyen hatása van, ha a művészetet a legmagasabb hatalmi szinten támogatják.

A lovagi szerelem a késő 11. századból ered egy dél-franciaországi régióból, Languedocból. Ez az irodalom a Gai Saber (szó szerint „boldog bölcsesség” vagy „boldog tudomány”) világnézetéből ered. A Gai Saber és a lovagi szerelem megkérdőjelezték és újradefiniálták a leghagyományosabb keresztény ideálokat: a szerelmet, házasságot, erényt és azt, hogy mit jelent férfinak és nőnek lenni.

Régine Pernoud történész kijelenti: „A szerelmet a 12. században fejlesztették ki.”⁸ Uc de Saint-Circ 13. századi trubadúr szerint a lovagi szerelem lehetőség a férfi számára, hogy a nő által mennybe menjen. Az irányzat újradefiniálta a nők szerepét: már nem tulajdonok voltak, hanem szeretők és partnerek. C.S. Lewis, a híres regényíró és irodalmár így fogalmaz:

„[A lovagi szerelem] olyan változásokat indított el, amely etikai rendszerünk, képzeletünk és mindennapi életünk egyetlen részét sem hagyta érintetlenül. Áthatolhatatlan határt emelt köztünk és a klasszikus múlt vagy az orientális jelen között. Ehhez a forradalomhoz képest a reneszánsz egy aprócska hullám csak az irodalom felszínén.”⁹

A lovagi szerelem jelentős hatását a társadalomra nemcsak témája mutatja, hanem az is, hogy a társadalom széles rétegei számára elérhető volt. Az addigi irodalom latin nyelven íródott, és általában csak az egyházi képzést kapott irodalmárok számára volt érthető. Az okcitán (langue d’Oc) vagy más néven provanszál – az akkori dél-Franciaországban beszélt nyelv – indította el azt a hullámot, melynek révén a költészet más nyelveken is elterjedt, mint a katalán, a germán nyelvek, az angol és az olasz.¹⁰ Meg Bogin irodalomtörténész így ír: „A történelem során először végre volt olvasnivalójuk az átlagembereknek!”¹¹

A lovagi szerelem irodalmi irányzata által képviselt szabadság, magas szintű önkifejezés és értékrend az érett középkor végén teljesen eltűnt. Azonban a 18. században újra divatba jött, és nagy hatása volt a romantika korszakának beköszöntében.¹²

Egy lovag térdet hajt hölgye előtt. A tárgy Raymond de Mondragon hivatalos pecsétje volt, és mint ilyen, azt a képet mutatja, amelyet az uraság önmagáról kívánt sugározni. Ez a kép szöges ellentétben áll a megelőző és utána következő lovagok pecsétjeitől, akik egytől egyig harcosi kiválóságukat hangsúlyozták.
(Raymond de Mondragon bronzöntvény pecsétje, Franciaország 12. század)

Néhány történész egyszerűen csak a munkahelyhiánnyal próbálta magyarázni a nők szokatlanul aktív szerepét. Azonban, ha kevés volt a munkahely, akkor minek voltak köszönhetőek a hatórási munkanapok, a 90 vagy még több szabadnap és a Kék Keddek? Miért töltötték volna az emberek olyan sok időt azzal, hogy gigantikus katedrálisok sarkában véstek kifinomult kőszobrokat? Vagy ami még furcsább: miért építettek volna akkora katedrálisokat, amelyben a falu teljes lakossága négyszer elfért volna, és amelyek elkészültét nem láthatták azok, akik elkezdték az építésüket?

A katedrálisépítések azt tanúsítják, hogy valami sokkal jelentősebb állt a háttérben. Majdnem az összes, ebben a korszakban épült katedrális Jézus helyett a Miasszonyunknak (*Notre Dame*) ajánlották. Még különösebb a forma, amelyben Máriát sokszor ábrázolták – a Fekete Madonna erőteljesen archetipikus képe.

A Fekete Madonna

E kivételes korban a Fekete Madonna a kor legeredetibb és legnagyobb hatású vallási ikonjává vált. A legnagyobb tiszteletben tartott szobrok, fontos zarándoklatok – köztük a híres, Santiago De Compostelába tartó út, a Camino – és számos vallási központ adózott neki tisztelettel. Jóval több, mint ötszáz román stílusú szobor ábrázolja őt, amelyek az érett középkorban születtek.¹³ Csak Franciaországban nem kevesebb, mint 80 katedrális, 250 templom és 302 kegyhely épült a tiszteletére.

A Fekete Madonna a lovagi szerelem költészetének egyik központi alakja is volt. Bár Fekete Madonnáról készült ikonok már e költészeti irányzat előtt is születtek, az új versek hatására ugrásszerűen megnőtt az őt ábrázoló szobrok száma is. A lovagi szerelem trubadúrjai a *Notre Dame de la Nuit*-ről írtak, és az „átalakulás Madonnájaként”, a lelki utazásuk „királynőjeként” tisztelték.¹⁴

Petra von Cronenburg irodalmár így ír: „A lovagi szerelem költészete, a Fekete Madonna misztikus szerelme [...] egy célt szolgált: a *Hieros Gamos* (szent házasság) élményének megtapasztalását, melynek androgün jellege volt, összeolvasztotta a maskulint és a feminint, az emberit és az istenit”.¹⁵

A Fekete Madonna jelentősége még nyilvánvalóbb, ha észrevesszük, hogy alakja egyéni módon jelképezte a feminin tulajdonságokat. Az általa képviselt feminin jelentős kontraszt-

ban áll a későbbi „fehér Madonnával” – akit kék-fehér köpenyben ábrázoltak, és csak egy összekötő kapocs volt az istenivel. Más szavakkal a Fekete Madonna nemcsak a Nagy Anya archetípusát jelképezte, hanem az archetípusok egyensúlyát is. Az ezoterikus tradícióban számos ezt igazoló hivatkozást találunk.

Az ezotéria és az egzotéria

Minden nagy vallásnak van egy egzoterikus és egy ezoterikus hagyománya is.¹⁶ Az egzotéria a hivatalos, nyilvánosan elérhető tanításokat foglalja magába, míg az ezotéria a „rejtett” tanokat, amelyek csak a beavatottak számára hozzáférhetők. Az ezoterikus hagyomány képviselője a judaizmusban a kabbala, az iszlámban a szúfizmus, a hinduizmusban és a tibeti buddhizmusban pedig a tantra. A kereszténységben az ezoterikus hagyomány őrzői az ágoston-, bencés-, ciszterci- és templomos rendek voltak. Minden ilyen hagyománynak más a hozzáállása a femininhez, amelyet a hivatalos, egzoterikus üzenetük is jelképez.

A gnosztikus eredetű ezoterikus szövegben, a *Zsidó evangéliumban* (más néven *Evangélium a Nazrétusok szerint*) Jézus a Szentléleket édesanyjának hívja. A különböző misztikus keresztény hagyományokban, például Jacob Böhme, Eckhart mester, Bingeni Szent Hildegárd, Mechtild von Magdeburg, Norwichi Julianna írásaiban, és a portugál Szentlélek-kultuszban mind találunk hivatkozást Isten „anyai voltára”.¹⁷ A héber hagyomány a sekináról beszél, azaz „Isten megnyilvánulásáról”. A hinduizmusban az isteninek számos feminin megnyilvánulására találunk példát. A szufi tradícióban a neve *Laila* (az éjszaka), és a misztikus kutatás végcéljaként tisztelik.¹⁸

Jacques Bonvin író így fogalmazza meg ezt: „Csak a Fekete Madonna volt képes a pogány hiedelmek integrálására a keresztény vallásba anélkül, hogy eltorzította volna a pogány hagyományt. Ebben a Fekete Madonna teljesen egyedülálló”.¹⁹

A kereszténységben az ezoterikus keresztény tanítások egyik legkiemelkedőbb terjesztője Szent Bernát volt (lásd az alábbi szövegrészt.)

Szent Bernát, a Fekete Madonna szerelmese

Clairvaux-i Bernát a 12. század egyik kiemelkedő személyisége volt. Fontaines-ben született, a franciaországi Dijon közelében, ahol a helyi kápolnában volt egy Fekete Madonna-szobor. Egy 14. századi legenda szerint Bernát szakmába avatása „a Fekete Madonna tejének három cseppjével” történt, még amikor kisfiú volt. Az ezoterikus hagyományban az „egy szűz három csepp teje” a misztikus materia primára utal, azaz az alkimisták „nyersanyagára”. Szent Bernát nevéhez fűződik a hányatott sorsú ciszterci rend átalakítása – amely akkoriban csak egyetlen kolostorból, a Cîteaux-ban élő néhány szerzetesből állt – „egy hatalmas, világméretű civilizációs vállalkozássá”.²⁰ Ebben aztán több száz kolostor vett részt Oroszországtól az Ibériai-félszigetig, amelyek mindegyikét a „Miasszonyunknak” szentelték.

A ciszterci rend mélyreható ezoterikus kutatásokat folytatott; specializált írásokokat alkalmaztak, akik héber és iszlám alkímiai témájú szövegeket fordítottak, amelyeket Róma biztosan nem tartott volna „katolikusnak”.²¹ Szent Bernát maga kétszáz szentbeszédet írt Salamon király „Énekek énekéről”, arról a versről, amelyet a zsidó kabbalisták az egyik legfontosabb írásuknak tartanak. Ez így kezdődik: „Fekete vagyok, mégis gyönyörű, ó Jeruzsálem leányai”.²²

Szent Bernát zarándokutat is hirdetett az észak-spanyolországi Santiago De Compostelába, amely rengeteg ciszterci és templomos szent helynek ad otthont.²³ Ezt a zarándokutat úgy is ismerték, mint a Fekete Madonnák útja, mert a Fekete Madonna-szentélyek többsége az útvonalán található.

A templomosok rendjének alapító iratát is Szent Bernát szerezte. Ez az írás – az összes többi hivatalos templomos rendi irattal együtt – a Miasszonyunkat Jézusnál előbb helyezte, éles ellentétben a kor keresztény gyakorlatával.

Nem Szent Bernát volt az egyetlen nagy hatású személyiség, aki a Fekete Madonnát választotta egész élete inspirációjául. Loyolai Szent Ignác például kardját a Monserrati Fekete Madonnának ajánlotta, amikor megalapította a jezsuita rendet. Jean D'Arc a Fekete Madonnához fohászzkodott, anyja pedig – lánya kiszabadulása érdekében – a Le Puyi Fekete Madonnához. Goethe a Fekete Madonnát a Faustban az „örök feminin” ábrázolásaként használta.²⁴

A valláson belüli ezoterikus és az ezoterikus tradíciók közt nem voltak ritkák a politikai feszültségek, amelyek időnként erőszakba torkoltak. Ezek a konfliktusok részben abból eredtek, hogy az ezoterikus tudás általában túlmutat saját vallásának hagyományos szokásain és doktrínáin, és más vallások tanításaira is kiterjeszti kutató munkáját. A Fekete Madonna alakjának ugrásszerű elterjedése a középkorban, és a gazdag ezoterikus tradíció tényerése Európában egybeesett a szűfizmus virágzásával az iszlám kultúrában,²⁵ a kabbala terjedésével a judaizmusban,²⁶ és az alkímia iránti megnövekedett érdeklődéssel is.

Az alkímia és a Madonna „feketésege”

Mi a Fekete Madonna ezoterikus üzenete, és miért fekete a színe?

A legkevésbé elvont szinten a Fekete Madonna a Földanyát jelképezi: fekete, akár a termőföld. A karjában tartott gyermek minden embert, az emberiséget szimbolizálja. A Fekete Madonna alakja így visszautal a Nagy Anya több ezer éves alakjára és az emberiség táplálásának témájára.

Elvontabb szinten a Fekete Madonna színe az alkímiával áll összefüggésben. Erre a kapcsolatra a nyelvészet világít rá. Az alkímia szó etimológiailag az arabból származik: az „Al” általános arab szócska, a Khemit, vagyis „fekete föld”, Egyiptom hagyományos neve, ahonnan a hagyomány szerint az alkímia tudománya származik. A Fekete Madonna meghökkentő színe tehát nemcsak a Földanyát, hanem magát az alkímiát hivatott jelképezni.²⁷

Az alkímiát a köztudatban – tévesen – a legalacsonyabb fém, az ólom, a legnemesebb fémmé, arannyá való átalakításával azonosítják. Azonban a különböző korok alkímistái arra figyelmeztetnek, hogy ennek a transzmutációnak szimbolikus jelentősége van: az emberi személyiség átalakulására utal. Az alkímia valódi beavatottjai mindig is megvetették azokat, akik az alkímia könyveit szó szerint értelmezve próbáltak meggazdagodni. Az alkímia valódi lényege – az egyén fejlődése – metaforikusan van kódolva az írásokban. A gazdagság, amit kerestek, nem anyagi gazdagság volt, hanem spirituális tudás és bölcsesség.

Az alkímisták azért kendőzték el ilyen bonyolult módon a transzformációt, hogy ne bélyegezzék őket eretneknek, vagy ami még rosszabb, varázslónak, amelynek büntetése karóba húzás volt. A fém átalakításának témája csak álca volt, szimbólum, kódolt nyelvzet. Az alkímia gyakorlói – sokan közülük benedek-rendi szerzetesek – azért használták ezt a nyelvet, hogy megvédjék a valódi tudást az avatatlanoktól.²⁸ Ez a megtévesztés lehetővé tette az

igazi alkímistáknak, hogy kiterjedt kutatásokat folytassanak ebben az érzékeny témában az egyház rosszallása nélkül.

Az alkímia valójában a hagyományos nyugati ezoterikus út volt az egyén spirituális fejlődéséhez. Sir Isaac Newton több oldalt írt tele alkímiai kutatásokkal, mint fizikával és optikával együttvéve. Az alkímia másik ismert gyakorlója maga Carl Gustav Jung volt.²⁹

Az alkímia tehát a lélek metafizikai értelemben vett arannyá való átalakításának útja volt, mely után az emberi szellem egyfajta fényes, belső napként ragyog. A misztikus materia prima – az ólom, amely arannyá alakul – nem más, mint maga az alkímia gyakorlója. Jung ezt a folyamatot „individuációnak” nevezi, amely az *animus* (a maskulin jelleg, amely tudatos a férfiaknál és tudattalan a nőknél) integrációja az *animával* (a feminin jelleggel, amely tudattalan a férfiaknál és tudatos a nőknél).

Az alkímia folyamatának legelső lépése a nigredo, azaz szó szerint „a feketében való munka”; amit Jung az égő halálaként ír le, amely „a lélek sötét éjszakája”, vagy a „sötétség ruházata”.³⁰ A középkori és reneszánsz kor kutatói ezt időnként melankóliának is nevezték (szó szerint „fekete hangulatnak”). A „komor melankólia” állapota a valódi inspiráció és teljesség elérésének nehéz, kellemetlen, de szükséges lépése volt (lásd az alábbi szövegrészt).³¹

Az alkímia, mint jelképes individuációs kód³²

Az alkímia folyamatában három fontos elem vesz részt: a kén, azaz a jang vagy maskulin princípium, amelyet a nap és a tűz jelképez; a higany, azaz a jin vagy feminin princípium, melynek szimbólumai a hold, az ezüst és a víz; valamint a só, amely az anyagi testet reprezentálja.

A Katalóniában található monserrati Fekete Madonna volt Spanyolország leghíresebb Madonnája. Arca – bár hasonlít a „fehér” Madonnákéra – teljesen feketére van festve, a gyermekével együtt.

Az alkímia célja a legendás „bölcsek kövének” megalkotása (azaz az integrált én, vagy a jungi, az individualizált emberi tudat elérése). Ez az integráció a maskulin és a feminin oldal misztikus házasságán keresztül valósul meg. Ahogy az alkímia kézikönyve, az Aurofontina Chymica írja: „Ez a feketeség a Férfi és a Nő összefonódásaként nyilvánul meg”.³³

Robert Graves, *Mammon and the Black Goddess* (Mammon és a fekete istennő) című könyvében így ír: „A fekete istennő egyelőre alig több, mint egy reménysugár [...] Egy új, békés kapcsolat ígérete férfi és nő között. [...] A férfit vissza fogja vezetni a szerelem ösztönéhez, amelyet oly régen elvett tőle az intellektuális büszkeség”.³⁴

Az archetípus középkori elnyomása

Az autoriter uralom folyamatos erősödése a 13. század első felétől figyelhető meg. A helyi, autonóm közösségeket felváltotta a hatalom koncentrációja. Ezt a hatalomeltolódást gazdasági események sorozata követte.

1265-ben bevezették a jang-típusú királyi pénz monopóliumát. Ezután fokozatosan eltörölték a helyi, jin-típusú pénzeket. Az ebből következő gazdasági visszaesést csak súlyosbította, hogy 1295 körül IV. Fülöp király leértékelte a királyi pénzt. Ez 1300 körül gazdasági összeomláshoz vezetett.

A válság számos járványt és éhínséget eredményezett, amelyek évtizedeken keresztül rontották a lakosság általános egészségi állapotát. Ez a folyamat az 1347-ben kitörő halálos pestisjárványban csúcsosodott ki. A válság és szenvedés ezután még egy évszázadig fennállt, körülbelül 1470-ig.

A hatalom áthelyeződése és a gazdasági események, bár nyilvánvalóan destabilizálóan hatottak, csak részét képezték egy jóval nagyobb összeomlásnak. Az előző három évszázadban nagy becsben tartott archetípus értékeit szisztematikusan az ellenkezőjükkal helyettesítették. A kezdőlökést egy brutális erejű hadjárat indította el, amely mögött az egyre növekvő pápai hatalom állt.

A pápai hadjárat célpontja egy unortodox keresztény egyházi közösség volt Dél-Franciaországban, amelyet összefoglaló néven albigens egyháznak neveztek (a név az *Albigi* szóból ered, amely Languedoc dél-francia provincia ősi neve. Itt volt a közösség központja és ebből a régióból ered a lovagi szerelem költészete is.) Az albigens kereszties hadjárat az egyház első inkvizíciójához vezetett (lásd az alábbi szövegrészt).

A katórok és az albigens kereszties hadjárat

A hagyományos történelemtanulmányokban szerepel egy keresztény szekta, a katórok, akik eretnek tanokban hittek, többek között a nemek egyenlőségében. Tanaik a 13. században kiváltották Róma nemtetszését. Azonban az új kutatások ennél összetettebb képet mutatnak.

A katór szekta csak egy volt a kor számos népszerű csoportja – a vaudois, bégúins, bogumil és más szekták – közül. Bár tanaikban voltak eltérések, mindegyik kifejezte nemtetszését Róma autoriter irányítása és világi fényűzése miatt.

Eddig a korszakig a pápa Róma püspöke volt, a püspökök között az első, de csak egy a keresztény közösség számos hatalmi ága közül.³⁵ A 12–14. század között azonban a pápai hatalom egyre jobban kezdett terjeszkedni, olyan új doktrínákat bevezetve, mint a papi cölibátus intézménye, a purgatórium, a szentségek számának rögzítése, és más liturgikus részletek.³⁶ Az egyre nagyobb hatalomközpontosítás az egyházon belül, és a papi elit egyre fényűzőbb élete sokakat Róma hatalmának elutasítására sarkalltak.

A számos ilyen csoportosulás egyike volt a katárok szektája. A szót először a német szerzetes, Eckbert von Schönau használta derogáló szójáteként két szó összevonásával: ezek a görög katharos (a tiszták) és az elterjedtebb catier („macskaszerező varázslók”; a latin catus, „macska” szóból).³⁷ A katár szekta tagjai inkább les bonhommes-ként („kedves fickók”) hivatkoztak magukra. 1209-ben III. Ince pápa elrendelte az albigens keresztes hadjáratot, hogy elnyomja a Róma uralmát elutasítókat. Észak-Franciaország uralkodójával, IX. Lajossal (akit később szentté avattak) kötött megállapodásában a király birtokként ismerte el a korábban languedoci nemesség birtokában lévő dél-francia vidékeket.³⁸ Cserébe a király támogatta a pápát hatalmának megerősítésében.³⁹ A király és a pápa szövetsége vetett véget a nagyszerű languedoci civilizációnak. Egy hírheft béziens-i eset rávilágít az albigens keresztes hadjárat brutalitására. A város lakóinak csak egy részét minősítették eretneknek. Azonban amikor Arnaud Amauryt, a pápa megbízottját megkérdezték, a katonák hogyan tudják megkülönböztetni a katárokat a többiektől, ő így válaszolt: „Tuez les tous. Dieu reconaitra les siens”. (Öljék meg mindet! Isten majd megismeri az övéit.⁴⁰) A válogatás nélküli mészárlás ellenére a Rómával szembeni ellenállás nem csökkent, amely arra sarkallta IX. Gergely pápát, hogy 1231-ben bejegyezze a domonkos rendet, amelyet azzal bízott meg, hogy az eretnekek felkutatására és megbüntetésére kezdje meg az inkvizíciót.

Az albigens hadjárat mészárlásait és az inkvizíciót a nők jogainak fokozatos megnyirbálása kísérte mind az egyházon belül, mind a társadalomban. Petra von Cronenburg így ír erről:

Az apácáknak és szerzeteseknek egyaránt otthont adó kolostorok főnökszszonyainak jogait megnyirbálták. Szentséget kizárólag férfi papok adhattak át. [...] A nők, akik azelőtt viszonylag szabadok voltak, és lehettek költők, orvosok, céhmesterek, mostantól vagy visszaminősültek a házasság tárgyává, vagy démoni csábítónak bélyegezték őket. Az egyetlen értékes tulajdonságuk az utódnemzés maradt.⁴¹

Az egyház elítélte a lovagi szerelem költészetét, amelyet szerinte az ördög inspirált. Ez először nagy ellenállást váltott ki, még a klérus tagjaiból is. Von Cronenburg szerint:

Amikor a nők oktatását korlátozták, és még az apácák sem végezhetek nevelő tevékenységet, elindult a „Beguines-mozgalom”, amelynek tagjai nem tettek vallási esküket, hogy folytathassák a nők és lányok oktatását. Azonban 1312-ben birtokaikat elkobozták, jogukat megnyirbálták, és az inkvizíció is ellenük fordult.⁴²

A 14. században, az érett középkorban valaha virágzó feminin értékeket teljesen elnyomták Nyugat-Európában.

Az alábbiakban a hatalom átrendeződését vizsgáljuk meg különböző nézőpontokból.

Egy archetípus vége

Az archetípusok nézőpontjából jól értelmezhetőek azok az események, amelyek a korszak bukásához vezettek. A legfontosabb kiváltó ok a hangsúlyok fokozatos eltolódása volt a masculin és feminin egyensúlya felől a patriarchális gondolkodásmód irányába. Ez imperialista monarchiák létrejöttéhez vezetett, valamint a Nagy Anya archetípus és a feminin szerepek erőteljes elnyomásához.

A királyt maga Krisztus koronázza meg. A nyitott könyvön látható szöveg így szól:

„Én vagyok a világ fénye. Kövess engem!”

(A rajz Moreno Tomasetig munkája, és a II. Vilmos, szicíliai király koronázását ábrázoló mozaik egy részlete. Monreale-katedrális, Olaszország.)

Szigorúan pénzügyi nézőpontból lehetetlen megérteni azokat a jelentős változásokat, amelyek a gazdasági összeomlás idején történtek. Nem lehet megérteni például a nők kiszorulását a munkahelyekről, és megújult társadalmi elnyomásukat.

Azonban az archetípusok perspektívájából nemcsak hogy megmagyarázhatók a pénzügyi változások, hanem kontextusba helyezhetők más, a gazdasági összeomlást kísérő jelenségek. A Nagy Anya archetípusának tisztelete, majd elnyomása vizsgálatával megérthetők a nők elnyomása, a lovagi szerelem költészete és a Nagy Anya-archetípus mellőzésének okai (mely utóbbit a 14. századtól kezdve felváltotta a fehér Madonna), valamint az albigenes keresztes hadjárat és a pápai, királyi hatalom központosításának háttere is. Az archetípusok perspektívájából az is észrevehető, hogyan vették át a hatalmat a jang oldalra jellemző egyéb jegyek a társadalomban.

A patriarchális elnyomás az 1300-as évek utáni hat évszázad alatt csak erősödött. Az egyházi inkvizíció (amely 1784-ig tartott) számos kínzási módszert tartott az eszköztárában, és ahogy már említettük, nagyjából hatmillió nő kivégzéséért volt felelős. Ezen nők nagy részét boszorkánynak bélyegezték és máglyahalálra ítélték.

Az üldözésekkel és kivégzésekkel párhuzamosan a nők munkalehetőségei egyre csökkentek, egészen addig a pontig, hogy Turgot, a francia törvényhozó 1776-ban azt a szomorú megfigyelést tette, hogy a nők gyakorlatilag minden gazdasági tevékenységből kiszorultak, „még azokból is, amelyek a legmegfelelőbbek számukra, például a hímzés”.⁴³ A 20. század

közepéig a nyugati nők többsége még saját bankszámlát sem nyithatott a férje hozzájárulása nélkül. Ezt a helyzetet Akvitániai Eleonóra valószínűleg abszurdnak találta volna. Az addig széles körben hozzáférhető helyi pénzeket egyszerűen elhagyták, és a szűkösen rendelkezésre álló, jang-típusú, hagyományos valutákkal helyettesítették, amely tovább erősítette a jang-árnyékok egységét, a patriarchátust és a nők függőségi viszonyát.

Az érett középkor szellemisége

A könyvben korábban említett pénzügyi perspektíva bár fontos, nem veszi figyelembe az érett középkorban végbement jelentős változásokat.

Ne felejtjük el azt sem, hogy nem állítjuk, hogy az archetípusok nézőpontja egy lineáris ok-okozati viszony eredménye lenne a feminin értékek, a Fekete Madonna tisztelete és a kiegészítő jin-jang pénzrendszerek között. Inkább kölcsönös okozati viszonyról beszélhetünk, ezen jelenségek közötti nemlineáris koherenciáról, amely valószínűségi hullámként jelenik meg: ezek a tényezők együtt jelentek meg és együtt is tűntek el. A németek ezt *Zeitgeist*nek, „korszellemnek” nevezik, amikor bizonyos kulturális értékek egyszerre tűnnek fel. Az érett középkor *Zeitgeist*-je a feminin értékek tiszteletéről, az állásdíjas rendszerű, jin-típusú valutákról szólt, és két évszázados jólétről, amelyből mindenki részesedhetett.

Záró gondolatok

Az érett középkor egyediségét és ennek az aranykornak a bukását nem lehet teljesen a korábban tárgyalt pénzrendszernek betudni. A kiegészítő pénzek kétségkívül hozzájárultak a kor magas életszínvonalához, a betiltásuk pedig segít fényt deríteni az 1200-as és 1300-as évek közti drámai gazdasági visszaesésre, azonban a pénzügyi rendszer önmagában nem magyarázza meg a nyugat-európai társadalomra jellemző különleges koherenciát. A jin-jang pénzrendszerek csak egy részét képezték annak a gondolatrendszernek, amelybe beletartoztak a Nagy Anya energiái, a feminin értékek, a lovagi szerelem, a Fekete Madonna imádata, és még sorolhatnánk. Ezeken keresztül jobban megérthetjük a kor szellemiségét, amely az egész társadalmat magába foglaló kivételes jólétben, hosszú távú gondolkodásban és a nők helyzetének javulásában érte el tetőpontját. Hasonlóképpen, az archetípusok elnyomása megmagyarázza, miért nyomták el a kiegészítő valutákat és a nőket, és hogyan nyerhettek teret olyan jelenségek, mint az önkényuralom vagy az inkvizíció.

26. fejezet

Az ókori Egyiptom

A múlt felfedte előttem a jövő szerkezetét.
Pierre Teilhard de Chardin

A jólét, hosszú távú gondolkodás és más, az érett középkorra jellemző tulajdonságok egy másik korszakban is fellelhetőek: az ókori, dinasztikus Egyiptom idején. A társadalom életét meghatározó egyik hasonló elem a kettős pénzrendszer. Az egyetlen jelentős különbség az, hogy Egyiptom aranykora sokkal tovább tartott az érett középkornál: az i.e. 2. évezredtől egészen i.e. 30-ig (lásd az alábbi szövegrészt).

Egyiptomi évezredek¹

Az ókori egyiptomi civilizáció az Óbirodalomtól (i.e. 2575) a római korszakig (i.e. 30) tartott. Hogy képet kapjunk, milyen hosszú volt ez az időszak, gondoljuk csak át, hogy amikor Nagy Sándor 332-ben meghódította Egyiptomot, az egyiptomi civilizáció már ugyanannyi ideje állt fenn, mint amennyi Nagy Sándor kora óta mostanáig eltelt. A civilizáció korszakait a kormányzás jellege szerint csoportosíthatjuk.

Késő-predinasztikus kor (i.e. 3100–2950) – Kezdetre Alsó- és Felső-Egyiptom egyesítése. A legkorábbi hieroglifák ebből a korszakból származnak.

Dinasztiák kora (i.e. 2950–332) – az Egyiptomban született uralkodók 31 dinasztiáját jelöli. E hatalmas korszak felosztása a következő: korai dinasztikus kor (i.e. 2950–2575), az Óbirodalom (i.e. 2575–2150), a Középbirodalom (i.e. 1975–1640), az Újbirodalom (i.e. 1539–1075), és a hanyatlás kora (i.e. 715–332). Ezek között három átmeneti kort is megkülönböztetünk. Az első piramisokat a kutatások szerint a korai dinasztikus periódusban emelték.

Macedón/ptolemaioszi kor (i.e. 332–50) – Nagy Sándor Macedóniából Egyiptomba érkezésével kezdődik. Ő és leszármazottai (I–XII. Ptolemaiosz) uralkodtak Egyiptom fölött a következő háromszáz évben. Ez a periódus VII. Kleopátra drámai halálával ért véget (aki maga is Nagy Sándor közvetlen leszármazottja volt).

Római kor (i.e. 30–i.sz. 395) – Kezdetre az a csata, amikor Octavianus császár legyőzte Antonius és Kleopátra erőit, amely után Egyiptom Róma uralma alá került (i.e. 30). Róma fennhatósága véget vetett az egyiptomi kettős pénzrendszernek. I.sz. 395-ben Egyiptom a Bizánci Birodalom része lett.

Az egyiptomi gazdaság

A középkori Európában nem vezettek rendszeres statisztikákat. A gazdasági helyzetre azonban következtetni lehet olyan közvetett tényezőkből is, mint a táplálkozás, a munkakörülmények, az oktatás és a régészeti leletek.

Táplálkozás. Egyiptomot már régóta az ókori világ kenyereskosarának tartják. Az Óbirodalomban nem kevesebb mint 15 szót használtak a kenyérre, ami a népesség jólétéről árulkodik. Az Újbirodalomban 40 különböző szó volt a kenyérre és péksüteményekre.² Az egyik fennmaradt írásos emlékből egy írnok így neveli tanítványait: „ha valaki más is van a közelben, ne kezdjétek meg a kenyeret, amíg nem ajánlottátok fel neki a részeteket. Kenyér mindig lesz, az ember viszont halandó”³

A kenyér, sajt, hagyma, dinnye, bab és zöldségek mellett bőségesen rendelkezésre állt hús és hal is. Diórus Siculus, a híres görög történész így ír: „A Nílusban mindenféle hal megtalálható, mégpedig hihetetlen számban. A folyó az ott élőket nemcsak friss hallal látja el folyamatosan, hanem még sózott hal céljára is marad elég”⁴

Egyiptom gabona-terméshozama a legnagyobb volt az ókori világban, a kor átlagának akár tízszerese is lehetett. A különleges bőség további árulkodó jele az volt, hogy Egyiptom indította el az első történelmileg dokumentált élelmiszersegély-programot más népeknek. Az írásos emlékek szerint Egyiptom ingyen adott gabonát Athén lakóinak, amikor azokat éhínség sújtotta i.e. 445-ben.⁵ A bőséges ételkínálathoz hasonlóan gazdag italválaszték társult, az egyiptomiak pedig ezen a téren is kifinomult ízléssel rendelkeztek.

Italfogyasztás. A sört és a bort a társadalom minden rétege nagy mennyiségben fogyasztotta. A görög-egyiptomi Athenaeus, az első borkritikusok egyike olyan kifinomult jellemezte az egyiptomi borokat, akár egy mai borszakértő:

*A Mareotis-régió bora kiváló, fehér, kellemes ízű, illatos, könnyű, nem száll az ember fejébe és vizelethajtó hatású. A Teniotis-régió bora még jobb, kissé fákóbb; olajos, kellemes, aromás, kissé vérzescsillapító hatású. Antylla provincia bora azonban a legjobb mind közül.*⁶

Egy, a Középbírodalomból származó bölcsességgyűjtemény írója azt tanácsolja a fiataloknak, hogy adjanak segítő kezet azoknak az öregeknek, akik túl sok sört ittak és tiszteljék őket úgy, ahogy saját apjukkal tennék.

Oktatás. Nem volt szokatlan a formális oktatás, különösen a Középbírodalomtól kezdve. Az uralkodói elit lakhelyén és a templomok környékén nappali iskolákat, vagyis „oktatóházakat” alapítottak. „Egyszerűen fogalmazva mindenki, aki számított a dinasztikus Egyiptom társadalmában, tudott írni és olvasni”⁷ A hieroglifás írást nem mindenki ismerte, mivel azt csak szent szövegekhez és emlékművek felirataihoz használták. Azonban fennmaradtak mosodai listák, valamint ruhakészítési tanácsok és egyéb háztartási ismeretek, amelyek arról árulkodtak, hogy az egyszerű szolgálók és a ház körüli munkát végzők is ismerték az elterjedt demotikus írást.

Egy tipikus munkanap. A munkanapok nyolcórások voltak és az emberek számos szabadnappal rendelkeztek. A korabeli feljegyzések szerint a munkások 50 egymást követő nappól csak 18-at dolgoztak.⁸

Régészeti leletek. Az írásos feljegyzéseken kívül rengeteg régészeti bizonyíték áll rendelkezésre a kor magas életszínvonaláról. Mark Lehner, a Chicagói Egyetem és a Harvard Egyetem közös, a gízai-fennsíkkal foglalkozó régészeti projektjének vezető régésze szerint:

A [Gíza] területén talált csontleletek arról tanúskodnak, hogy az egyiptomi munkások meglehetősen sok, jó minőségű marhahúst fogyasztottak. Korábbi ásatások feltárták, hogy sok kenyeret és halat is ettek, valamint jelentős mennyiségű sört fogyasztottak. Az emberi maradványok elemzése azt mutatja, hogy a munkásoknak orvosi ellátás is rendelkezésükre állt. Találtak begyógyult csonttörést, amputált végtagokat és még agysebészeti beavatkozások nyomait is.⁹

A pontosság kedvéért megjegyzendő, hogy bár a leletek nagy része az egyiptomi társadalom jólétét mutatja, a bizonyítékok nem teljes mértékben konzisztensek. Kivételt képeznek például a Tell el-Amarna területén talált csontvázak vizsgálatának eredményei.

Tell el-Amarna, a kivétel

Tell el-Amarna egy rövid ideig Egyiptom fővárosa volt, Ehnaton fáraó uralkodása alatt (i.e. 1379-1362). Az újabb ásatások a területen azt mutatják, hogy a gyermekek és tizenévesek 74 százaléka, a felnőtteknek pedig 44 százaléka vérszegény volt. A férfiak átlagos magassága 159 cm volt, a nőké pedig csupán 153 cm. Jerome Rose kutató, az Arkansas-i Egyetem antropológus professzora így ír: „A felnőttek magasságából jól lehet következtetni az általános életszínvonalra. Az általánosan alacsony testmagasság fehérjeszegény étrendre utal. Az emberek nem érték el potenciális magasságukat”.¹⁰

A Tell el-Amarna és az Egyiptomban talált többi régészeti lelet különbözőségére részben magyarázattal szolgál az időszak történelme. Ehnaton fáraó népszerűtlen volt, eretneknek tartották, és új – a sivatag közepén emelt – fővárosának életkörülményei nem tükrözték a Nílus vidékének vagy az évezred általános életminőségének színvonalát.¹¹ Röviden, Tell-el-Amarna a szokatlan történelmi körülmények miatt képez kivételt Egyiptom általános jóléte alól.

Mi volt az ókori Egyiptom sikerének titka?

Bár Egyiptom termékeny, fekete földje valóban kivételes volt, a Nílus ezen ajándéka csak részben szolgál magyarázatul a társadalmi jólétre. Az olyan eszközök, mint az egész ókori világban irigyelt öntözőrendszerek szintén közrejátszottak a sikerben, csakúgy, mint az egyiptomi nép szorgalma és egyedi gazdasági kezdeményezései. Azonban ezek az elemek, bármilyen fontosak is, valószínűleg csak egy másik különlegesség, az egyiptomi pénzügyi rendszer folyományai voltak.

Az egyiptomi kettős pénzrendszer

Egyiptomban két pénzrendszer működött párhuzamosan.

A Mezopotámiával és Núbiával folytatott, hosszú távú kereskedelemben szabványosított aranygyűrűket és ezüstrudakat alkalmaztak. Ezeket a fizetőeszközöket ingatlanok, luxuscikkek és házassági ajándékok megvásárlására használták. Csereeszközként és értékmegőrzőként egyaránt funkcionáltak.

Azonban egy másik típusú pénz is használatban volt. Ehhez állásdíj kapcsolódott és az ételek raktározásához kötődött.

Egyiptomi birtok a 18. dinasztia korából. A kép felső részén szőlőszüretelés és borkészítés, alsó részén pedig madárbefogás és a madarak feldolgozása látható. Érdekes megfigyelni mindkét kép közös elemét: a tárolóedényeket.

(TT 55 Nakht. Metropolitan Museum of Art, New York. 15,19 c)

Az egyiptomi állásdíj és az ételraktározás

Egyiptomban az állásdíjas helyi pénzek – középkori társaikhoz hasonlóan – csak csereeszközként funkcionáltak az egyiptomiak között. A legfontosabb különbség az volt, hogy Egyiptomban az állásdíj közvetlenül az élelmiszerek raktározási költségére alapult.¹² Persze az élelmiszerek raktározása egyáltalán nem csak az egyiptomi társadalomra volt jellemző. A rossz termésű évek áthidalása és az új vetés magjainak tárolása minden mezőgazdasági társadalom közös gyakorlata volt, a mezőgazdasági forradalom (i.e. 10 000) kezdete óta egészen napjainkig. Az egyiptomiak azonban pénzügyi rendszerük alapjául is használták. Ez az élelmiszeralapú pénzügyi rendszer nemcsak a nemesi osztályok javát szolgálta, hanem minden egyiptominak, kiemelve az egyiptomi civilizációt a kor többi társadalma közül.

Az élelmiszer-raktározásra alapuló pénz a következőképpen működött.

Képzeld el, hogy egy ókori egyiptomi földműves vagyunk, akinek a betakarítás után tízszáznyi többlete keletkezett búzából. Ezeket a zsákokat a helyi búzaraktárba visszük, ahol az írnok cserébe átad egy bizonylatot a következő szöveggel: „átvettem tíz zsák búzát, aláírás, dátum”. Az időszaktól és helytől függően ezeket a bizonylatokat vagy papiruszra

(egy vastag, papírszerű anyagra) írták, vagy – elméletünk szerint – egy osztrakonra, vagyis egy törött cserépdarabra, amelyből milliónyit találtak szerte Egyiptomban.¹³

A búza alapú pénz működése akkor válik világossá nekünk, egyszeri földművesnek, amikor – mondjuk egy évvel később – visszatérünk a raktárhoz és vissza szeretnénk váltani a tíz zsák búzára szóló osztrakonunkat. Az írnok vet egy pillantást a cserépdarabon látható írásra, majd utasítja a raktárosokat, hogy utaljanak ki nekünk kilenc zsák búzát. Ekkor a következő párbeszéd kezdődhet köztünk és az írnok között:

– Én tíz zsák búzát hoztam, miért csak kilencet adsz vissza nekem?

Az írnok némileg ingerülten így válaszol: – De az egy éve volt, nem így van?

– És akkor mi van? – kérdezzük vissza.

– Látod ott azt az őrt, aki a raktárkapu előtt áll. Neki is ennie kell! Meg nekem is, ha már itt tartunk. És minden óvintézkedésünk ellenére a búzát időnként megdézsmálják a patkányok és az egerek.

– Na jó, de mi köze ennek az én tizedik zsák búzámhoz?

A tizedik zsák búza az állásdíj, amely fedezi a búza egy éves raktározásának költségeit. Így tehát az egyiptomi osztrakonokért az idő előrehaladtával egyre kevesebb árut lehetett kapni.

Például ha nem egy évvel, hanem csak hat hónappal később tértünk vissza a búzánkért, akkor 9,5 zsákot kaptunk volna vissza (a fél zsák búza az éves raktározási költség fele). Lényegében tehát minél tovább marad az élelmiszer a raktárban, annál nagyobb volt a költsége, csakúgy, mint egy parkolóóra esetén. Ezért az emberek igyekeztek nem felhalmozni az ilyen pénzeket, hanem csupán csereeszközként használták; olyan ütemben kereskedtek vele, ahogy az lehetséges és gyakorlatias volt.

Ezek a raktárjegyek helyi pénzként funkcionáltak, és az aranygyűrűkkel, ezüstrodákkal párhuzamosan forogtak.

Az egyiptomi és középkori állásdíj különbségei

Bár az egyiptomi állásdíj-rendszer jóval régebbi, mint középkori párja, annál mégis sokkal kifinomultabb. A mérési rendszert hónapra, sőt napra pontosan finomhangolták, ráadásul a valójában felmerülő veszteségek és tárolási költségek fedezésére is szolgált. A középkori *renovatio monetae* ezzel szemben csak egy durva, egyszeri beavatkozás volt a pénz értékébe, öt-hat évente, egy uraság halálakor.

A középkori állásdíj véletlenszerűsége mind a gyakoriság, mind az adózási szint tekintetében számos visszaéléshez vezetett. Például Szászországban II. János herceg 18 éves uralkodása (1350–1368) alatt 86 alkalommal nyomtatta újra a pénzt. Egy lengyel földesúr évente négyszer cserélte le az általa kiadott pénzt. Ezek a visszaélések aláásták az egész rendszer hitelét.

Az egyiptomiaknak viszont nagyon bevált a saját rendszerük, amellyel még a legkisebb földműves is pénzre tudta váltani termését, ha akarta. A görögök gyakran jegyezték meg, milyen primitív az egyiptomiak által használt pénz (az osztrakon), az egyiptomiak pedig roppant furcsának találták a görögök rajongását az arany- és ezüstpénzek iránt. Ők a nemesfém érméket csak „a hiúság, a patriotizmus és a felvágás kifejeződésének tartották, és nem tulajdonítottak neki különösebb fontosságot”.¹⁴ Az egyiptomiak csak nemesfém tartalmuk miatt fogadták el ezeket az érméket, egyszerű nyersanyagnak tekintve ezeket. Erről az Egyiptomban talált görög érmék tanúskodnak, amelyeket felváltak, csak hogy ellenőrizzék a fémtartalmukat.

Az állásdíjas, élelemraktározáshoz kötött pénz eredete a történelem kódéba vész. Annyit tudunk, hogy a ptolemaioszi korban (i.e. 332–30) az egyiptomiak az állásdíjas pénzt már régi pénznek tartották.

Ezüstsztatér, azaz görög érme (Észak-Görögország, i.e. 500), amely egy, a Nílus deltájánál talált nagyobb leletből származik. Ezt az érmét felvágták, hogy ellenőrizzék anyagának tisztaságát és minőségét. A rajta látható kifinomult kép egy bikára támadó oroszlánt ábrázol, de ez az egyiptomiakat nem érdekelte: csak nyers ezüstként volt számukra jelentősége.

A pénz eredetéről érdekes elméletet olvashatunk a Bibliában (lásd az alábbi szövegrészt).

József és az állásdíj

József (valamikor i.e. 1900–1600 között) bibliai történetén keresztül talán megfejtethető az egyiptomi állásdíjas pénz eredete. Azonban nemcsak az érdekes, amit a Biblia tartalmaz, hanem az is, amiről nem beszél.

Józsefet a történet szerint irigy testvérei elárulták, és „eladták Józsefet az izmálieknek hús ezüstartért. Azok pedig elvitték Józsefet Egyiptomba”. (I. Móz. 37:28). József a fáraó színe elé került, ahol megfejtette a fáraó álmát a hét kövér és a hét sovány tehénről. Azt tanácsolta, hogy a hét bő esztendő alatt halmozák fel a búzakészleteket, hogy aztán abból éljenek a hét szűk esztendő alatt. A Biblia szerint a fáraót és udvartartását annyira lenyűgözte József ötlete, hogy megtették őt „főgondviselőnek”, amely a fáraó mögötti legmagasabb hatalmi pozíció volt Egyiptomban.

Azonban a történelemből tudjuk, hogy az élelemraktározás az ókori gazdaságok bevett módszere volt, és lássuk be: egy álmogfejtése elég soványka magyarázattal szolgál arra, hogyan emelkedett József ilyen magas pozícióba. Egy másik magyarázat sokkal valószínűbb. Nem lehetséges, hogy József ötletére dolgozták ki az élelemraktározásra alapuló, állásdíjas pénzrendszert, amiért Józsefet az egyiptomi gazdaság megmentőjeként tisztelték?

Ezek az osztrakonok legalább 1600 évig szolgáltak a napi kereskedelem csereeszközéül, talán sokkal tovább is. Az állásdíj minden tranzakcióba beépült egy „búzastandard” alapján, és más, hasonló élelmiszerek (gabonák, árpa, bor) tárolásának költségei szerint. Ez a pénzügyi rendszer megmagyarázhatja az ókori Egyiptom kiemelkedő gazdasági erejét.

Az osztrakonok jelentősége

Meg kell jegyeznünk, hogy bár milliónyi búzarakározást igazoló osztrakont találtak szerte Egyiptomban, amelyek az általunk vizsgált korból származnak, azonban egyelőre nincs

közvetlen bizonyíték arra, hogy ezek egy állásdíjat tartalmazó pénzügyi rendszer csereeszközeként szolgáltak. Az állásdíjas pénzekről az első nagyobb kutatást 1910-ben az ókori Görögország német kutatója, Friedrich Preisigke végezte, aki az i.e. 332-ben kezdődő ptolemaioszi kortól kezdte vizsgálatát.¹⁵ Kutatása kiterjedt az Egyiptomban talált, görög nyelven papiruszra írt pénzekre is.

Azonban kutatása során Preisigke szinte teljesen figyelmen kívül hagyta a jóval nagyobb számú és jóval régebbi osztrakonokat.¹⁶ Az osztrakonok széles körű használatát mi sem mutatja jobban, hogy nem kevesebb, mint 1,6 milliót találtak belőlük csupán egyetlen faluban, Medinet közelében, amely egy jó állapotban fennmaradt egyiptomi település.¹⁷

Preisigke semmiképp sem állítja, hogy az élelem-bizonylatok rendszere az általa vizsgált korban keletkezett volna. A ptolemaioszi korban a rendszer gazdagodott még néhány banki funkcióval, de az élelmiszerért cserébe, a templomokban kapott bizonylatok sokkal régebről származnak. Azt sem állítja, hogy a pénzt csak papirusz formájában használták. Viszont implicit módon arra következtet, hogy a papiruszdarabok és az osztrakonok ugyanazt a funkciót töltötték be. Kiemeli például, hogy a Nílus deltájánál papiruszokat használtak, Memfis környékén azonban inkább osztrakonokat.¹⁸

Preisigke azt is megfigyeli, hogy az adókat osztrakonokban is be lehetett fizetni. Ebből egyenesen következik, hogy az élelembizonylatokat általánosan használták pénzként. Preisigke így ír: „Különösen a falvakra volt jellemző, hogy néhány adót természetben is be lehetett fizetni. A föld tulajdonosa kérhette, hogy a föld bérlője búzában fizesse be a föld bérleti díjának egy részét, amit aztán levontak a díjból”.¹⁹

Az osztrakonra írt búzabizonylat volt az egyiptomi nép tagjainak leggyakrabban használt fizetőeszköze. A képen látható osztrakon viszonylag kis összegről szól. A rajta látható szöveg a következő: „II. Ramszesz fáraó uralkodásának második éve, semu évszak harmadik hónapjának második napja. Ezen a napon alulírott hivatalnok három hin (kb. 1,5 liter) búzát vett át”. Az ilyen bizonylatok értéke az idő előrehaladtával csökkent, a búza tárolási költsége miatt. Ezek a költségek a viszonylag alacsony állásdíjban jelentkeztek.

(Kestner Múzeum, Hannover. Raktári szám: 4633)

Preisigke továbbá pontos megfigyeléseket tesz a búza használatáról az egyiptomi számviteli rendszerben:

Úgy tűnik, a hosszú távon tárolt készleteknek létezett egy államilag adminisztrált elszámolási rendszere. Így az emberek egy adott helyen tárolt búzáról szóló csekket kaphattak, amelyet díj ellenében beválthattak búzára egy másik helyen.

A tranzakciók láthatóan hálózatban működtek (azaz ha 100 egység búzát kellett A-ból B-be szállítani, és 90 egység búzát B-ből A-ba, akkor csak 10 egységet szállítottak A-ból B-be.²⁰

Mivel Preisigke munkája csak egy viszonylag rövid korszakot vizsgál, helytelen lenne arra következtetni, hogy az állásdíjas pénzek a ptolemaioszi korban jelentek meg először. Hangsúlyozandó, hogy Preisigke tanulmánya az egyetlen, amely ezekkel a „nem hagyományos” pénzekkel foglalkozik. Tudomásunk szerint eddig nem sok kutatót érdekeltek a jin-típusú pénzek, legyen szó akár Egyiptomról, akár a középkorról. A 19. és a 20. század tudományos világának Zeitgeistjébe úgy tűnik, nem fértek bele az ilyen kutatások.

Bár közvetlen, megkérdőjelezhetetlen bizonyítékok még nem állnak rendelkezésre állításaink alátámasztására, számos közvetett bizonyíték vág egybe arról, hogy az osztrakonokat a mai, modern pénz mintájára használták a legkülönbözőbb célokra, az informális feljegyzésektől a formális szerződésekig egyaránt. Azt állítjuk, hogy pénzként is használták, a modern papírpénzhez vagy csekkhez hasonlóan. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy számtalan osztrakont találtak Egyiptom egész területén, amelyek feliratai azt igazolják, hogy ezeket a raktározott élelmiszerek bizonylataiként használták; szerepelt rajtuk az áru súlya és az átvétel dátuma is. Az ókori Egyiptom jin-típusú pénzeit tehát érdemes tovább vizsgálni és a vizsgálatot kiterjeszteni több, más ókori társadalomra is.

A grégoromán korszak és egyiptom fénykorának vége

Azt, hogy a pénzügyi rendszer szorosan kötődik a dinasztikus Egyiptom jólétéhez jól mutatja a tény, hogy az ország évezredes virágzásának vége egybeesett a kettős pénzrendszernek a hódító rómaiak általi eltörlésével. Jelentős és hosszú távú következményeket eredményezett, hogy az állásdíjas osztrakonok rendszerét a „modern” római valutával helyettesítették, amelyre kamatot számítottak fel, s ez általában Rómát gazdagította. Az egész ókori világ által irigyelt egyiptomi gazdaság, amely jóval több, mint kétezer évnvi kivételes jólétet teremtetett, néhány generáció alatt összeomlott az új pénzügyi rendszer súlya alatt. Egyiptom az elmaradott országok szintjére csúszott vissza, amelyből máig nem tudott kikecmeregni.

Az általános vélekedés szerint – amely Plutarkhosztól, az i.sz. 1. században élt görög történelemszótól ered – az ókori Egyiptom gazdagsága pusztán a Nílus ajándéka volt. Azonban a több ezer évig sikeres gazdaság ugyanakkor omlott össze, amikor véget ért a kettős pénzrendszer. A Nílus mindig is ott volt, a birodalom sikereinek csúcán és a gazdaság visszaesésénél is. A mi elméletünk az, hogy az „ókori világ kenyérkosarának” kitüntető címe legalább részben a vicces kinézetű, állásdíjat tartalmazó osztrakonoknak köszönhető.

Záró gondolatok

Az ókori Egyiptomból származó bizonyítékok egybeesengenek abban a tekintetben, hogy a kettős pénzrendszer olyan lehetőségeket és megoldásokat teremtett, amelyek máskülönben nem jöhettek volna létre. Az érett középkor és az ókori Egyiptom kivételesen gazdag és stabil gazdasági civilizációk voltak, amelyek minden társadalmi osztályt aktív részvételre ösztönöztek.

27. fejezet

Visszatérés az ókori Egyiptomba

Egy nép legjobban a férfiak és nők közötti viszonyain keresztül érthető meg.

Pearl S. Buck

Az archetípusok nem egy bizonyos kultúra vagy történelmi kor termékei; inkább olyan alapvető pszichológiai mintázatok, amelyek az egész emberiséghez tartoznak, átívelnek emberfajtákon, nemzeteken, társadalmakon és történelmi korokon. Ami jelentősen megkülönbözteti az egyéneket, közösségeket, kultúrákat, civilizációkat és korokat, az, hogy milyen mértékben integrálják vagy nyomják el ezeket az archetípusokat és hogy milyen pénzrendszer működik náluk.

Megismételjük állításunkat, hogy az archetípusok elnyomása elválaszthatatlanul összefügg napjaink nagy problémáival és hogy a Nagy Anya elnyomása mély hatást gyakorolt pénzügyi rendszerünkre és torz patriarchális értékrendszerünkre. Mostani céljainkat észben tartva folytatjuk a kettős valutarendszert használó egyiptomi társadalom vizsgálatát, amely a maszkulin értékek mellett a feminin tulajdonságokat is nagy becsben tartotta.

Az archetípusok integráltsága az ókori egyiptomban

Ahogy már említettük, az érett középkornak és az ókori Egyiptomnak számos közös jellemzője volt: a kettős valutarendszer, a virágzó gazdaság és a hosszú távú gondolkodás. Ezekon kívül hasonló volt az is, ahogy az archetípusokhoz viszonyultak. Az ókori Egyiptomban a Nagy Anya tisztelete Ízisz istennő alakjában nyilvánult meg.

Ízisz kultusza

Az ókori Egyiptomról alkotott mai nézetek főleg a 19. század, illetve a 20. század elejéről származnak, és a nyugati felfedezők kutatásain alapulnak. A kor egyiptológusai – valószínűleg követve saját kulturális előítéleteiket – úgy vélekedtek, hogy az egyiptomi kultúra alapvetően patriarchális volt, ahol egy mindenható, férfi fáraó uralkodott. Az újabb kutatások azonban ettől jelentősen eltérő képet festenek; egyértelműen nőközpontú vallási, törvényhozási és társadalmi hagyományokra világítanak rá. E hagyomány központjában „a nagy Ízisz”, Egyiptom legnagyobb istennőjének alakja áll. Ő a mindenható Nagy Anya megtestesítője, akit több mint háromezer évig tiszteltek, az i. e. 3200-as évektől legalább i. sz. 200-ig.

Ízisz és a fáraó ideiglenes hatalmának kapcsolatát jól mutatják azok az ábrázolások, amelyek a fáraó Ízisz melléből szívja az isteni tudást, így nyervén el az uralkodás jogát. Ízisz volt a Bölcsesség Trónja is, amelyet a hieroglifája mutat: egy magas támlájú trónszék – a *ka-tedra* – látható a fején. Ez a trónszerű szék az istennő legfontosabb megkülönböztető jegye.¹

„A trónus teszi a királyt”, áll számos szövegben az első dinasztiától kezdődően.² Az istennő öle Egyiptom fáraói trónjává vált.

*A XIX. dinasztia fáraója, I. Szeti Ízisz melléből szívja a tejet. Ízisz tejét a fáraó bölcsessége és hatalma forrásának tartották.
(Falfestmény, I. Szeti temploma, Abidosz, i.e. 1300 körül)*

Ízisz volt a „híd” az élők világa és a holtak birodalma között is. A mitológia szerint tőle ered a mumifikáció fontos rítusa, és minden, a túlvilágra való átlépéshez szükséges egyéb rítus is.

Az ókori Egyiptom halálkultusza azon a hiten alapult, hogy bár a halál elkerülhetetlen, nem feltétlenül jelenti a véget. Ha megtesszük a megfelelő intézkedéseket, akkor élvezhetjük a túlvilági életet a „nádak mezején”, az öröm és bőség földjén.³ A bonyolult mumifikációs és temetési előkészületek gyakorlatias eljárásnak számítottak, amely a „jó élet” halál utáni eléréséhez kellett. Az egyiptomiak hite szerint át lehetett vinni anyagi javait a túlvilágra, ezért temették el őket legértékesebb tárgyaikkal együtt.

Ez a procedura eleinte csak a fáraóknak és családtagjaiknak járt, aztán a Középbirodalomtól kezdve bárkinek rendelkezésére állt, aki megengedhette magának. Ezek a szokások azt mutatják, hogy az egyiptomiak elfogadták a halált, az élet egyik elemének tartották, ami egybecseng a Nagy Anyát tisztelő kultúrák hitrendszerével, amelyben a Nagy Anya fő attribútumai a szex, a halál és a pénz voltak.

Ízisz mítosza számos bizonyítékkal szolgál, hogy az ókori Egyiptomban milyen nagy tisztelet övezete a Nagy Anya archetípusát. A görög és más indoeurópai mitológiákkal szemben nemcsak hogy tisztelték a női princípiumot, hanem nagy hatalommal is felruházták. Ozirisz, a túlvilág férfi istensége és a Nílus istene (így az áradás és a növények istene is), szinte csak Ízisz istennő segítőjeként jelenik meg. Ozirisz kissé szerencsétlen figura, akit Ízisz szerelemből többször megment (lásd az alábbi szövegrészt).

Ízisz: a női megmentő

Ízisz elsőszülött leánya Nutnak, az égistennőnek, „aki minden isten szülőanyja”, és a földistennek, Gebnek. Az ókori egyiptomi nyelven Aszet volt a neve (a magasztos királynő), amelyet a ptolemaioszi korban változtattak Íziszre a gyarmatosító görögök.

A legenda szerint Ízisz Ozirisszel, a Nílus istenével élt, aki testvére és szeretője volt egyben. Azonban gonosz és féltékeny testvérük, Széth megölte Oziriszt, és testét tizenhárom darabra vágta. Így kezdődik a hosszú monda, amelyben Ízisz egyenként felkutatja Ozirisz testrészeit, majd minden helyen egy templomot és egy szent várost emel. Minden testrészét megtalálja, kivéve a nemi szervét, amelyet egy arany fallosszal helyettesít. Ezután Ízisz kifejleszti a balzsamozás művészetét és varázslatos rituáléval visszahozza Oziriszt az életbe, majd teherbe esik Ozirisz arany fallosza által, és megszüli Hóruszt, az arany napistent. Az akkori és azt követő patriarchális vallásokkal éles ellentétben a női princípium öleli magába az égben lakó férfi napistent. Erich Neumann jungi pszichológus így fogalmazza meg ezt: „A nappali égbolt az a hely, ahol a nap születik és meghal, nem pedig az – mint a későbbi vallásokban – ahol uralkodik”.⁴

Ízisz eleinte a tűzhely és az otthon istennője volt, azonban később univerzális hatalmat kapott. Úgy ismerték, mint a „számtalan nevű asszonyt” (Ízisz Mirionümosz) és „mindenek istennőjét” (Ízisz Panthea).⁵ „Én vagyok mindennek az anyja, minden elem úrnője, az idő szülője, az első az istenek és istennők között [...] Én uralkodom mindenben”.⁶ Ő volt az egek királynője, a Nap anyja, a napkelte szülője és a királyok teremtője. Ő volt a gyászoló feleség, a gyengéd nővér, a művészetek teremtője és mindené, amely az életet civilizálttá, kényelemessé és értelmessé teszi. Ő volt az öröm és a bőség istennője, Szochit (a gabonamező), és Hathor (az étel bőkezű forrása), aki minden nap kenyeret adott az embereknek. Felülkerekedett a vakvégzeten, és igazságos világot teremtett. Ízisz Medikaként ő volt a betegségek meggyógyítója. Végül pedig ő volt „a Szeretet, a szó legteltesebb értelmében”.⁷ Ízisz valóban mindenható volt.

Ízisz már a kezdetektől fogva szeretettel viszonyult az emberekhez: a nőket megtanította, hogyan örömljenek búzáat, hogyan fonjanak lent, szőjenek ruhát, és hogyan zabolázzák meg a férfiakat, hogy velük éljenek. Minden élőlény az ő egy csepp vére volt, és a feminin értékek ugyanolyan fontosak voltak, mint a maskulin tulajdonságok. Ezt a nők társadalmi helyzete is mutatta.

A nők helyzete az egyiptomi társadalomban

Az egyiptológia felfedi, hogy a nők privilegizált helyzetet élveztek az egyiptomi társadalomban, különösen, ha a kor és az utána következő időszakok többi társadalmával hasonlítjuk össze.

Jogi státusz

Max Müller történész szerint „az ókori vagy a modern világban egy nép sem adott olyan magas jogállást a nőknek, mint a Nílus völgyének lakói”.⁸ Az ókori egyiptomi nők jogi helyzete nemcsak a kor többi társadalmához képest volt kivételes, de sok mai országnál is fejlettebb volt.

Janet H. Johnson egyiptológus így ír:

Már a legkorábbi megmaradt feljegyzések (Az Óbirodalomból) is azt bizonyítják, hogy a nők a férfiakéval egyenlő jogállást élveztek (tekintet nélkül arra, hogy egyedülállók, házasok, elváltak vagy özvegyek voltak). Az egyiptomi nők a férfiakhoz hasonlóan jogilag felelősek voltak saját tetteikért és személy szerint felelősségre vonhatók mind polgári, mind büntetőügyekben. Joguk volt ingatlant és más vagyontárgyakat vásárolni, birtokolni és eladni. Saját nevük alatt szerződéseket köthettek, pert indíthattak és perelhetőek voltak, részt vehettek bírósági tárgyalásokon esküdként, és tanúként aláírhattak jogi dokumentumokat. A nőknek számos joguk volt, és készek is voltak kiállni ezekért.⁹

Házasság

A házassági szerződések elsősorban a pénzügyi kérdésekkel foglalkoztak, és „nagyon előnyösek voltak a feleség számára. [...] Mindkét fél elválhatott a másiktól bármilyen indokkal, de a szerződés felmondásának gazdasági következményei miatt a férj kétszer is meggondolta, hogy elváljon-e”.¹⁰ Válás esetén a nők általában megkapták gyermekeik felügyeleti jogát. Ez éles ellentétben áll a „patriarchális Rómával, ahol egy terhes özvegyasszonynak törvényi kötelezettsége volt, hogy felajánlja születendő gyermekét az elhunyt férj családjának, és ha nekik nem kellett, csak akkor tudta saját maga felnevelni”.¹¹

Az egyiptomi nők megválaszthatták, kihez mennek férjhez, társadalmi osztálytól függetlenül – akár egy rabszolgához vagy egy külföldihez is hozzámehtek. Ez szintén jelentősen különbözött a kor többi társadalmának szokásaitól. Egyiptomi uralkodásuk alatt a rómaiak bonyolult öröklési szabályozást vezettek be, nyomást gyakorolva az egyiptomiakra, hogy csak saját társadalmi osztályukon belül házasodjanak.¹²

Mint ahogy számos, a nők számára előnyös szokásban, Ízisz a házasságban is központi szerepet játszott: „ő volt a házassági szövetség fenntartója”. Az esküvői szertartáson a férj Ízisz nevében tett „ünnepléses esküt, hogy tisztelni fogja felesége akarát”.¹³

A nők munkája

A karrier és munka tekintetében a nők számos pozícióból kiszorultak; nem lehettek például városvezetők, királyi írnokok, illetve nem üzhettek szobrász-, ács- vagy kertész-mesterséget.¹⁴ A teljes képhez azonban hozzátartozik, hogy a férfiak sem vehettek részt minden tevékenységben. Egyiptom két legfontosabb iparágában, az élelmiszer- és vászonkészítésben szinte csak nők dolgoztak.¹⁵

Egyiptomban a legfontosabb iparág a lent használó vászonkészítés volt. A vászon az élők és a holtak esetében is központi jelentőségű volt – egyetlen mumifikációhoz majdnem 1000 négyzetméter vászonra volt szükség.¹⁶ Ahogy a középkorban is, a nők a vászonkészítés minden munkafázisában részt vettek: a len betakarításában, gerebenezésben, előfonásban, fonásban és a vászonszövésben is. A vászon gyakran tömeggyártásban, gyárszerű intézményekben készült, egy munkavezető irányítása alatt, aki általában nő volt. Ezek a nők pénzt kaptak a munkájukért, és a „szövőnők házának felügyelője” címet viselték. Csak az Újbirodalom késői éveiben vált lehetővé, hogy egy-két férfi is belépjen a vászonkészítő mesterségbe.¹⁷

Sok nő ért el magas beosztást a közigazgatásban és az udvarban. A nők lehettek a fáraók és családjuk személyi cselédei, „pecsétőrök”, azaz kincstárnokok, és a temetéseket végző papság vezetői is. Erről számos írásos bizonyíték áll rendelkezésre az Óbirodalom korából.

Hatshepszut, Egyiptom legismertebb női fáraója, dinasztiájának legnagyobb építője. A szobor jól láthatóan ábrázolja magabiztosságát és női büszkeségét. (Gránitszobor, Ókortörténelmi Nemzeti Múzeum, Leiden, Hollandia. Az eredeti fejről készült öntvény a New York-i Metropolitan Múzeumban található.)

Női uralkodók

Míg a nők láthatóan egyenrangúak voltak a férfiakkal, sőt néhány jogi és más értelemben még előnyöket is élveztek, a legnagyobb hatalommal felruházott személy – a fáraó – szinte mindig férfi volt. Szinte mindig, de nem kizárólag. Nem voltak ritkák a régensnők, azaz fiatal fáraók szülei, akik fiuk nagykorúvá válásáig irányították a birodalmat. Azonban még ennél is fontosabb, hogy i.e. 3000 és 1000 között Egyiptomnak négy női fáraója is volt.¹⁸ Ninetjer, a második dinasztia (i.e. 2770–2649) fáraójának uralkodása alatt „elődöntött, hogy nők is betölthetik a királyi hivatalt”.¹⁹

Bár a gyakorlatban ritkán került nő a fáraói trónra, már az is egészen kivételes, hogy ennek nem volt ideológiai vagy teológiai akadály, és jól mutatja az ókori Egyiptom világnézetét. Még különlegesebbé teszi ezt az a tény, hogy számos mai nagyhatalomnak, mint az Egyesült Államok, Kína, Oroszország, Franciaország vagy Japán, még sosem állt nő az élén.

A nők és a költészet

Egy további párhuzam az érett középkorral az egyiptomi szerelmi költészet, amely számos tulajdonságában hasonlít a lovagi szerelem költészetéhez. A mai tudásunk szerint az ókori egyiptomi volt az első nép, amelynek szerelmi költészete volt.²⁰ Az akkori görögök legnagyobb ámulatára az egyiptomi nők gyakran ragadták magukhoz a kezdeményezést az udvarlásban, verseken és szerelmes leveleken keresztül megszólítva a szeretett férfit, és akár házasságot is ajánlottak neki.²¹

Modern szemszögből nézve – ha figyelembe vesszük a nők jogainak kiszélesedését napjainkban – az egyiptomi kultúra középpontjában inkább a férfiak álltak. Azonban jobban megérthetjük, milyen kivételes helyzetben voltak a nők, ha összehasonlítjuk a kor más civilizációival (lásd az alábbi szövegrészt).

A nők helyzete más ókori civilizációkban

A nők helyzetére összehasonlításként szolgál két olyan civilizáció, amellyel Egyiptomnak kiterjedt kulturális és gazdasági kapcsolatai voltak: Mezopotámia és a görög városállamok. Az alábbiakban összehasonlítunk néhány ide vonatkozó törvényt és szokást.

Mezopotámiában Hamurapi törvénykönyve (i.e. 1750 körül) bevett gyakorlatnak tekintette, hogy ha egy férfi nem volt képes visszafizetni tartozásait, akkor feleségét vagy gyermekeit felajánlja rabszolgának a tartozás fejében. Az apák a feleségük vagy a lányuk megkérdezése nélkül dönthették el, hogy a lányok kihez menjen feleségül.²² Az ókori Közel-Keleten a következő szabály volt érvényben: „házasságtörés bűnébe csak a feleség eshet, hiszen a feleség a férje tulajdona”.²³

Gerda Lerner történész–író a következőket írja:

A férfiak könnyen elválhattak; csak annyit kellett tenniük, hogy nyilvánosan kijelentik ezen szándékukat. A feleségnek nehéz volt elválnia, és csak akkor tehetette meg, ha becsületén nem esett csorba, mert a törvény kimondta: „Ha [a feleség] nem tartja be házassági fogadalmát, és férjét megszégyenítve eljár [otthonról], azt a nőt a folyóba kell vetni”.²⁴

Athén és más görög városállamok sem ismerték el a nő függetlenségét. A nőknek nem voltak politikai jogaik, és nem vettek részt a döntéshozatalban. A nők házasságát az apák vagy férfitörökönök rendezték el. A nők nem örökölhettek vagyont, és nem üzlethelhetek egy véka gabonánál nagyobb értékben.²⁵

A görög nőket a társadalmi életből is kizárták. A gyeneceumban, azaz a ház hátsó részében volt a helyük, ahová a közeli rokonokon kívül egyetlen férfi sem léphetett be. Xenophón görög történész (i.e. 428–354) így írt: „Jobb, ha egy nő a háznál marad, és nem tűnik fel az ajtóban”.²⁶

Menander, a görög színdarabíró (i.e. 342–292) így fogalmaz: „Egy jóra való nőnek otthon a helye; az utcák csak a kétes nőtiszteletűeknek valóak”. A nők egyetlen csoportja, akiket eltűrték a közterületeken, és akik számára engedélyezték az irodalom és a finom társadalmi művészetek elsajátítását, a hetérák (prostituáltak) voltak.²⁷

Joyce Tyldesley egyiptológus így fogalmaz:

A legjobb hely, ahová az ókorban egy leánygyermek születhetett, kétségkívül Egyiptom volt. A korabeli görög történész, Hérodotosz azt látta, hogy a dinasztiaik korában az egyiptomi nők a görög és római civilizációnál sokkal nagyobb jogi, társadalmi és szexuális függetlenséget élveztek. [...] Lehetett vagyonuk, dolgozhattak az otthonukon kívül, házasodhattak külföldiekkel, sőt egyedül is élhettek, egy férfi gondviselő védelme nélkül.²⁸

Ezt a kivételes helyzetet ismét csak Ízisznek tulajdonítják, aki lehetővé tette, hogy „a nőknek egyenlő hatalmuk legyen a férfiakéval”.²⁹

Az archetípus elnyomása Egyiptomban

A középkori és az ókori aranykor egyaránt akkor ért véget, amikor egy központosított hatalom vette át az irányítást. Európában ez az „isteni jogból uralkodó királyok” személyében jelent meg, Egyiptomban pedig akkor, amikor a római hódítások miatt elvesztették függetlenségüket. Azonban a középkor gyors összeomlásával ellentétben az egyiptomi aranykor lassan tűnt le, olyan társadalmak patriarchális nyomása miatt, mint Mezopotámia, a hettiták, Perzsia, a hikszosziak, a görögök, a rómaiak, majd pedig a kereszténység.

Európa-hoz hasonlóan Egyiptom alkonya is egybeesett a jin-típusú valuta jang-típusú pénzrendszerrel való helyettesítésével, amelyet Róma erőltetett az országra. Ezt a változást a vagyon egyre gyorsuló koncentrációja kísérte, amely nagyon is jellemző volt a Római Birodalomra. A római uralom korszaka alatti tipikus településen, a Fajum-oázis területén lévő Kerkereoziriszban körülbelül 1500 család gazdálkodott 3 000 holdnyi területen, amely családonként csak két holdnak felel meg. Ezzel éles ellentétben a jómódú Apion-családnak, amelynek két tagja is praetori prefektus volt a i.sz. 6. században, mintegy 75 000 holdnyi birtok állt a rendelkezésére.³⁰

A középkori Európához hasonlóan Egyiptomban is egyre dominánsabb szerephez jutottak a jang-árnyékok: a jang-típusú pénz monopóliuma érvényesült a patriarchális rendszerben, a Nagy Anya archetípusának pedig elnyomás lett az osztályrésze. Ez az elnyomás a kapzsiságban és a hiánytól való félelemben jelent meg, amely a pénzügyi rendszeren keresztül beágyazódott a kultúrába.

Hasonlóságok

A Nagy Anya archetípusának tisztelete, az állásdíjjal rendelkező valuták, és a tömegek számára is elérhető jólét az archetípus koherenciájaként is értékelhető. Egyiptom és a középkori Nyugat-Európa aranykora egybeesett azzal az időszakkal, amikor mind a jin, mind a jang értékeket egyformán tiszteletben tartották. A két korszaknak pedig akkor lett vége, amikor megkezdődött a Nagy Anya archetípusának elnyomása.

Ismét megjegyezzük: nem állítjuk, hogy valamilyen mágikus, közvetlen okozati kapcsolat van a Nagy Anya archetípusának tisztelete és a pénzügyi rendszer típusa között. Azonban mindkét korszakban, amikor a Nagy Anyát tisztelték, jin-típusú pénzrendszer volt érvényben, amely nagy valószínűséggel jelentősen hozzájárult mindkét civilizáció kivételes jólétéhez és gazdasági körülményeihez.

Ebben a két társadalomban az archetípusok nagy koherenciája érvényesült, amely látványosan megkülönböztette őket a világ többi részétől. Sőt, nemcsak hogy tisztelték a Nagy Anyát, hanem az is elmondható, hogy a középkori Fekete Madonna nem volt más, mint Ízisz maga – csak neveit és emblematis trónját változtatták meg. Ami még meglepőbb: a Franciaországban tisztelt Fekete Madonna-szobrok valójában Ízisz egyiptomi szobrai voltak (lásd az alábbi szövegrészt.)

A Fekete Madonna – az egyiptomi kapcsolat

A középkori Fekete Madonna és az egyiptomi Ízisz számos módon összefüggnek. Mindkét ikonikus figurát ülő helyzetben ábrázolják, ugyanabban a magas, egyenes támlájú székekben – a katedrálisban – amely hatalmát jelképezi, és ebből ered a „katedrális” szavunk is. A Fekete Madonna legendáiban gyakran megje-

lennek a „keleti” anekdoták, az egyiptomi ezoterikus „alkímia”, és a két alakhoz kötődő, sokban hasonlító csodák. Azonban még ezekkel sem ér véget a hasonlóságok sora; a következő bekezdésekben ezek közül említünk meg néhányat. Több Fekete Madonna-szobor – például a boulogne-i Fekete Szűz Franciaországban, vagy a belgiumi Brüsszelben, a Sablon-templomban látható Madonna – a történet szerint vízi úton érkeztek, olyan hajókon, melyeknek sem vitorlájuk, sem legénységük nem volt, keleti írással írott evangéliumok kíséretében.³¹ Ez pontos mása annak az egyiptomi történetnek, ahogyan Ízisz érkezett hajón az ő szent városaiba. Íziszt a hagyomány „a tenger csillaga”, „a bölcsesség trónja” és a „mennyeek királynője” néven emlegette. Ez a három név ugyanaz, mint amelyeken Szent Bernát hivatkozik a Fekete Madonnára ezer évvel később.

A Fekete Madonna szó szerinti és szimbolikus feketesége szintén mélyen összefügg Ízisz alakjával. Plutarkhosz Ízisz híres fátylát feketeként írja le. Ízisz fő egyházi csoportjait úgy hívták: „a fekete ruhások”, mivel vallásuk közép-pontjában Ízisz gyászolása állt.³² Oziriszt, Ízisz testvérét és szerelmét szintén „feketének” hívták. Az Ízisz megidéző ima így kezdődik: „Királyságod a teljes feketeségben lakozik”.³³

A Santiago de Compostelába vezető híres zarándokút, a Camino célpontjának neve a latin *compostus stellae* kifejezésből ered, mely szó szerint azt jelenti: „a csillagoktól származó föld”. A zarándokút a Fekete Madonna több szentélyét érinti. Úgy is hívták, hogy „a tejút ösvénye”, amely közvetlen hivatkozás Íziszre Hathor alakjában, és saját csillagrendszerünkre. Néhány francia Fekete Madonna-szobrot a köznyelv úgy hívott: *les Egyptiennes*.³⁴ Ezek például a chartres-i Fekete Madonna Észak-Franciaországban, és a meymac-i Madonna Dél-Franciaországban, amely a 12. századból származik.

Számos esetben még ennél is közvetlenebb kapcsolatot találunk a két alak között. Több középkori szobor, amelyeket a Fekete Madonna ábrázolásainak tartottak, valójában Ízisz-szobrok voltak, amelyeket közvetlenül Egyiptomból vittek Európába. Egy 1255-ben íródott krónika megemlíti, hogy amikor IX. Lajos király visszatért keresztes hadjáratából, „Forez provinciában hagyott egy fekete Miasszonyunk-szobrot, amelyet Levantéből hozott”. Valójában ez egy eredeti egyiptomi Ízisz-szobor, Hóruszsal az ölében.

Egy másik egyiptomi „Fekete Madonna-szobrot”, amelyet régóta őriztek és tiszteltek Saint Germain de Prés-ben (Párizs egyik külvárosában), a 16. században Bretonneau püspökének parancsára eltávolították és megsemmisítették, mert a püspök nem állhatta a „pogány eredetű” szobrot.³⁵ A híres Le Puy-i Fekete Madonnát több hasonló szoborral együtt szintén megsemmisítették a francia forradalmárok 1793-ban. Szerencsére 1777-ben Fajuas de Saint-Fons, a korszak egyik tudósa nagyon részletes leírást készített a szoborról. Ő ezt írta: a szobor eredetileg „Íziszt ábrázolja Ozirisszel [sic], ám aztán átalakították Madonna-szoborrá”.³⁶ Saint-Fons még hieroglifákat is említ a szobron, amelyek hasonlóak a jól ismert régészeti leleten, „Ízisz tábláján” láthatóakhoz.³⁷

Záró gondolatok

Az érett középkor és az ókori Egyiptom jól mutatják, milyen kapcsolat van a pénz típusai és a társadalom kollektív tudata között. Ezek a régi társadalmak napjaink számára is fontos figyelmeztetéssel szolgálnak. Guy Bois középkorkutató a pestishez vezető események sorozatát „egy rendszerszintű válság előzményeként”³⁸ értékeli. Jól tesszük tehát, ha megfogadjuk a múlt ezen leckéit és megértjük, milyen hatást gyakorol a pénzügyi rendszer mindannyiunkra, különösen a globális pénzvillág folyamatos instabilitásának fényében.

28. fejezet

Bali, a kivétel

Az élet és az életfeltételek nem elválaszthatók, hanem ugyanabból a forrásból származnak: a lélekből. A lélek életet jelent és mind az élet, mind az életfeltételek a mély, jelentőségteljes életről, célokról, örömről és a közösség életéhez való hozzájárulásról szólnak.

Matthew Fox

A nőközpontú társadalmak vizsgálata rávilágít, hogy egy, a miénktől eltérő archetípus-szemlélet és pénzrendszer milyen hatással lehet életünkre és társadalmunkra. A vizsgálatnak ki kellett terjednie a múlt civilizációira is, mivel a legtöbb, természethez közelebb élő és matriarchális társadalom megsemmisült, a felismerhetetlenségig adaptálódott gyarmatosítóinak szabályaihoz, vagy más módon lett a modern világ nyomásának áldozata.

Azonban szerencsére van legalább egy ismert kivétel: egy szokatlanul ősi formában fennmaradt kultúra, amely még ma is létezik, és megtartotta kulturális örökségét és pénzrendszerét. A mai Bali legalább részben bepillantást enged abba, hogy fest egy, a Nagy Anya archetípusát és a jin-jang egyensúlyt tisztelő társadalom.

A kivételes Bali

Kanyargó rizsföldek, felhőkbe vesző vulkánok, sűrű esőerdők, türkizkék tenger, vallási szobrok és végtelen számú színes fesztivál fogadja a turistákat, akik minden évben milliószám érkeznek Bali szigetére. Bali az Indonéz szigetcsoport tagja, többségében iszlám vallású nép lakja, amely büszke arra, hogy megőrizte sajátos hindu kultúráját is.

Sok trópusi szigethez hasonlóan Bali gazdasága is a turizmusból nyeri bevételei egy részét. Azonban Bali különbözik a többi turistaparadicsomtól. A különbséget az a szó szerint több ezernyi kulturális és vallási esemény jelenti, amelyeket minden évben megtartanak Balin. Ezen szertartások legtöbbször nem a turisták szórakoztatására rendezik, hanem Bali lakóinak és istenségeinek szólnak.

Még ma is igaznak bizonyulnak Tyre de Kleen svéd művész megfigyelései az 1920-as évekből: „A templomi ünnepeken [a balinézek] két célt egyesítenek: áldoznak isteneknek, miközben remekül szórakoznak”.¹ A tíz éve a provinciák hatóságainál bejegyzett 5 000 táncsoportból kevesebb mint 200 volt a turistákat szórakoztató, fizetett együttes; a többi 4 800 csoport csak a templomi ünnepek idején táncolt.²

A templomi táncgyűttesek játszanak a turistáknak is, hogy új hangszereket és ruházatot tudjanak vásárolni maguknak, azonban nem a pénzkereset az elsődleges céljuk. A többi csendes-óceáni sziget – Hawaii, Fidzsi, vagy Tahiti – táncsoportjai elsősorban a turistáknak szóló fellépésekből élnek.

Pura Ulun Danu Bratan (A Bratan-tó temploma). Ezt a fontos hindu-buddhista templomot a 17. században alapították a Bratan-tó partján, a Bedugulhoz közeli hegyekben. A templomot Dewi Danunak, a víz istennőjének szentelték. Zarándoklatokat és különféle szertartásokat tartanak itt, hogy biztosítsák az elegendő vízellátást Bali gazdálkodóinak. Kisebb víztemplomok is vannak a tó mellett, amelyek az egyes öntözési szövetségek (subakok) szertartásainak adnak otthont.

Bali kivételes kultúrája további vizsgálódásra sarkall. Mi a titka annak, hogy ilyen ellenállóak a külső hatásokkal szemben? Hogyan őrizték meg ősi kultúrájukat, amikor ez oly sok más népek nem sikerült? Hogyan lehet, hogy egy olyan nép, amelynek egy főre jutó GDP-je az amerikai GDP nagyjából egytizede, talál rá időt, pénzt és erőforrást, hogy ilyen extravagáns ünnepeket tartson egész évben? Ezen kérdések megválaszolásához vizsgáljuk meg e szokatlan társadalom legfontosabb tulajdonságait.

A közösség színtere: a bandzsar

A balinézek életének és kultúrájának fontos eleme a közösség. Sok fontos tevékenység, mint a rizstermesztés vagy a fesztiválok és vallási ceremóniák bonyolult előkészítő munkálatai, nemcsak egy család és a család barátainak az együttműködését igényli, hanem alkalmanként az egész közösséget is.

Bali társadalmi együttműködése és rendje egymással összefüggő, helyi szervezeti struktúrákon keresztül valósul meg.³ A legjelentősebb társadalmi szerveződések, amelyeknek a balinézek máig tagjai, a következők:

- subak: öntözési szervezet a rizstermesztéshez
- pemaksan: a vallási rituálék szervezése

- bandzsar: a legfontosabb szerveződés, amely a közösség társadalmi együttélését irányítja.

Ezek a szerveződések integrált társadalmi szövetet alkotnak, amely erősíti a közösséget és az egész kultúrát.

A bandzsar az elsődleges polgári szerveződés Balin. Alulról szerveződik és decentralizált, nagyon demokratikus és együttműködésre alapuló rendszerben működik. A bandzsarról már i.sz. 914-ből is vannak írásos emlékek (egy évszázaddal az érett középkor előttről).⁴

A rendszer hosszú fennállása nagymértékben köszönhető rugalmasságának. A Balin lakó Fred B. Eiseman antropológus így magyarázza ezt: „A bandzsar még az olyan családok életében is nagy szerepet játszik, akik már generációk óta a nagyvárosokban laknak.”⁵

Az egy területen lévő bandzsarok száma változó: egy kis faluban talán csak egy van, egy nagyobb városban pedig jó néhány található. Minden bandzsarnak saját szabálykönyve van, az Awig-awig, és minden szabálykönyv ugyanazokon a demokratikus elveken alapul. A bandzsar vezetőjét, a klián bandzsart többségi szavazás útján választják és bármikor meneszthetik, bár ez ritkán fordul elő. A vezető nem kap anyagi ellenszolgáltatást a munkájáért. Clifford és Hildred Geertz antropológusok szerint a vezető „inkább szervező, mint főnök”.⁶

Minden család egy taggal képviselteti magát a kramában, azaz a bandzsar tanácsban, ahol mindenkit egyenlő jogok illetnek meg, és egy szavazattal rendelkezik. A gazdagabb vagy magasabb kasztba tartozók sem bírnak magasabb státusszal. A havi találkozók új tevékenységekre tesznek javaslatokat, és megbeszélik a folyamatban lévő ügyeket. Az egyes ügyekre fordítandó időt és pénzt is ilyenkor ítélik oda, általában többségi szavazással. Röviden, a bandzsar közösségalapú tervező és végrehajtó egységként működik, amely minden tevékenységéhez meghatározza a szükséges költségkereteket.

Bali vezetői a bandzsart, ezt a kölcsönös együttműködésre épülő rendszert tartják a balinéz kultúra legfőbb megtartójának. Két klián bandzsar így beszél az előnyökről: „A bandzsar az, ami összetartja a közösséget, az embereket”.⁷ „A bandzsarnak kulcsfontosságú szerepe van a balinéz jellegzetességek megőrzésében”.⁸

De mi tartja össze a bandzsart?

Egy kiegészítő pénzrendszer

A bandzsar lelke Bali kettős pénzrendszere.⁹ A hagyományos indonéz pénz nem a rúpia, de emellett létezik a najahan bandzsar, azaz „a bandzsar javára végzett munka”, amely egy időalapú pénz, körülbelül három órának megfelelő elszámolási egységgel. A tény, hogy két pénz is elérhető, kivételes rugalmasságot kölcsönöz a rendszernek a helyi erőforrások kihasználására.

Átlagosan a bandzsar hét-tíz különböző projektet indít havonta, kicsiket és nagyokat egyaránt. Ehhez felbecsülik azt, hogy az egyes családoknak milyen mértékben kell hozzájárulniuk a projekthez, rúpiában és najahanban egyaránt. Szegényebb bandzsarok esetén a pénztárca a szűk keresztmetszet, a gazdagabbaknál pedig az időráfordítás biztosítása problémásabb. Az összes bandzsar ezt a két „pénznemet” használja, azonban az arányuk projektenként és bandzsaronként különbözhet.¹⁰

A közösség tagjai az együttműködés biztosítására fontosabbnak tartják a najahan bandzsart, mint a rúpiát. Az időbefektetések fontosságát a projekt megvalósulásában jól mutatja a kiszabott büntetés mértéke. Ez nem rúpiában kiszabott büntetés, hanem kiközösítés: ha valaki

háromszor egymás után nem vesz részt a közösség döntéseinek végrehajtásában, azt kizárják a bandszARBól. Ez a balinéz kultúrában megsemmisítőleg hat: Clifford és Hildred Geertz szerint „a balinézek még ma is úgy gondolják, hogy a kramából (a bandszar tanácsból) való kizárás rosszabb, mint a halál”.¹¹ Egy klian bandszar így magyarázza az elszigetelés hatásait: „Amikor [a kizárt bandszar-tagoknak] fontos családi ceremóniát kell tartaniuk – például halotthamvasztást, esküvőt, vagy nagykorúvá válási rituálét – senki nem segít nekik az előkészületekben”. Ezek a rituálék szentek és sérthetetlenek, és közösségi munkát igényelnek. Így ha valakit megfosztanak a közösségi erőforrásokhoz való hozzáféréstől, az a legsúlyosabb büntetésnek minősül.

Mindehhez hozzátartozik, hogy a rúpiát Balin csak azóta használják, hogy Indonézia az 1940-es években elnyerte függetlenségét. Addig a hivatalos nemzeti valuta a holland forint volt. A najahan bandszart már az írásos emlékeknél régebben használják, mint időalapú fizetőeszközt, a bandszar fő pénzügyi csereeszköze pedig egy furcsa alakú érme volt, köze-pén tradicionális négyzet alakú lyukkal. Ezt a pénzt uang kepengnek („pénzérme”) hívták.¹² Ezt a pénzfajtát az 1950-es években betiltották, és 1970-es évekre teljesen eltűnt. Stephen DeMeulenaere, a nemzetközi valuták szakértőjének kutatásai irányították rá a figyelmünket erre a pénzemre (lásd az alábbi szövegrészt).

A balinéz uang kepeng

Az uang kepeng hosszú történelemmel rendelkezik. Bali szigetén hivatalos feljegyzések útján vissza lehet követni egészen az i.sz. 914-es helyi, nem központosított kormányzási forma megalakulásáig, bár valószínűleg több száz évvel azelőtről ered.¹³ Azonban DeMeulenaere szerint csak akkortól vált hivatalos jelentőségű pénzzé Bali társadalmában, amikor a bandszarok hivatalos csereeszköze lett, és ezáltal adóztatható volt, el tudták költeni közösségi projektekre és teljes értékű pénzként vett részt a pénzforgalomban.¹⁴

Egy uang kepeng pénzérme (balra az elülső, jobbra a hátoldala). Bronz- és vörösréz ötvözet. Ezek a pénzérmék egészen az i.sz. 6. századi Kínáig követhetők vissza. Balin már az i.sz. 7. században megjelentek a kereskedelem csereeszközeként. A Sukawana nevű faluban talált felirat szerint a 9. században már rendszeresen használták őket a szigeten hindu rituálékhoz.

Ezt a pénzérmét Kínában verték, és kereskedelmi csereeszközként szolgált, hasonlóan ahhoz, ahogy az észak-amerikai indián törzsek kereskedtek gyöngyök segítségével.¹⁵ A kínai hajós kereskedők ezen érmék és más áruk segítségével fűszereket vásároltak Balin.

Bár a balinézek számos kultúrával kapcsolatba kerültek hosszú történelmük

során, melyek közül nem egynek uralma alá is kerültek, az egyetlen pénznem, amellyel szorosabb kapcsolatot alakítottak ki, ez a furcsa pénzérme volt. De Kat Angelino holland antropológus még 1921-ben azt a megfigyelést tette, hogy Bali népe többre tartotta az uang kepenget a holland, brit és mexikói valutáknál, amelyeket gyakran beolvasztottak, hogy ezüstékszereket készítsenek belőlük.¹⁶ Az uang kepeng csak akkor szorult ki a forgalomból, amikor a 40-es években bevezették az indonéz rúpiát, bár a ceremóniákon még ma is szerepet kap, sőt, néhány bandzsarban ebben szabják ki a pénzbüntetéseket.

Az uang kepeng szorosan kapcsolódik a balinéz gazdasághoz és matematikához. A balinéz számítási rendszer, amely hasonló az abakuszéhoz, ezeket az érméket használta. Miguel Covarrubias az 1930-as években ezt írja: „A balinéznek nem a jelenlegi holland pénzrendszerben számolnak. [...] A ringgiteket, azaz nagy ezüstérméket (amelyek két és fél holland forintot érnek), [ehelyett] 1200 Kepengre váltják”.¹⁷

Ezeket az érméket általában összefűzték, és huszonöt darabos kötegekben szállították. A „huszonöt” balinézül selae, amely a se (egy) szóból származik. Az ikat szó valaminek az összekötözését jelenti. Az „ötven” balizénül sekato, azaz két köteg összekötött selae. A „hetvenöt” telang, amely három sekato-t jelent és így tovább. Amikor valakinek nincs egy fillérje se, arra azt mondják „Sing Ada Pis”, amelyben az uang kepeng másik elnevezése, a pis bolong (lyukas darab) jelenik meg.

Az uang kepeng és az árfolyam

A balinézeket csak akkor kényszerítették rá, hogy a holland forint és az uang kepeng helyett elfogadják az indonéz rúpiát, amikor Indonézia visszanyerte a függetlenségét, és új nemzeti bankrendszert, valamint valutarendszert vezettek be. A nem hivatalos források szerint azonban az uang kepenget a bandzsarok még az 1970-es évek elejéig használták csereeszközként.

Tudnunk kell, hogy az uang kepeng volt a népszerűbb pénz. Ez a kiegészítő pénz és a rúpia funkcionálisan teljesen eltérő pénzek voltak. A helyi pénz felváltása a hivatalos fizetőeszközzel nem egyszerűen a pénz megváltoztatását jelentette: megváltoztatta Bali pénzrendszerének egész dinamikáját. Bár mindkét valutának volt kamata, a két rendszer teljesen különböző volt. A rúpiánál az összes modern nemzeti valutához hasonlóan, a kamatot automatikusan számítják fel. Az uang kepeng esetében azonban a kamat kevésbé volt formális, jóval rugalmasabb volt, és nem halmozódott fel az idő előrehaladtával. A kamatot vissza lehetett fizetni uang kepengben, vagy akár áruval és szolgáltatásokkal, mint a betakarításban vagy egy ceremónia előkészületeiben való segítség. Ráadásul ennek a pénznek nem volt hivatalos korlátozása. Az uang kepeng mindig rendelkezésre állt.

DeMeulenaere szerint:

Azt hihetnénk, hogy nem lehet úgy kezelni egy valutát, hogy nem tudjuk kontrollálni a kínálatát, és hogy csak egy hiányban lévő pénz lehet erős; ebből pedig az következik, hogy az a pénz, amelynél nincs hiány, gyenge volna. A balinézek és más tradicionális népek azonban bőségesen rendelkezésre álló valutát

használtak csereeszközként, és más módon oldották meg, hogy elegendően kevés ilyen pénz forogjon ahhoz, hogy megtartsa az értékét: ceremóniákra vagy művészi alkotásokra költöttek. Balin azok, akiknél túl sok uang kepeng volt, szobrot készítették belőlük egy istennő tiszteletére, amelyet házuk elé állítottak. Az érméket egy új ház megáldására szervezett rituálékra is nagy mennyiségben használták, valamint halotthamvasztáskor és más kulturális ceremóniáknál. Ily módon az érmék iránti kereslet és azok értéke nem sokat változott az évszázadok alatt.

Mint bőségesen rendelkezésre álló helyi csereeszköz, az uang kepeng a helyi áruk és szolgáltatások kereskedelmét ösztönözte, így támogatva a mezőgazdaságot, a helyi piacokat, és az azokon áruló asszonyokat. Az 1950-es évekig az uang kepeng védte meg Bali mezőgazdaságát és társadalmát attól, hogy a külföldi pénz, kereskedelem, turizmus tönkretegyje, illetve hogy a piac és valutaárfolyam fluktuációja vagy más hátrányos jelenségek hatással legyenek rá. Egészen addig a külföldi pénz nem volt hatással a helyi gazdaságra és az emberek viselkedésére, akik inkább a kettős gazdasági rendszerben tevékenykedtek, és nem kényszerültek választani az uang kepeng által fenntartott hagyományos gazdaság és az indonéz rúpiával bevezetett új gazdaság között.

Az uang kepeng eltűnése egybeesik az indonéz rúpia irányába történő hangsúlyeltolódással. Bár a hagyományos életforma számos eleme él még mindig Balin, az a pénzügyi védőháló, amelyeket az uang kepeng jelentett, mostanra eltűnt, amely miatt a balinéz emberek és a társadalom egyre kiszolgáltatottabb olyan körülményeknek, amelyekre nincs befolyásuk. Ugyanazok a pénzügyi és fogyasztási nyomások érik őket, amelyeknek mindannyian ki vagyunk téve a modern világban.¹⁸

A kiegészítő valuták – különösen az uang kepeng¹⁹ és a najahan bandzsar – a bandzsar-rendszer gerincét képezték több mint ezer éven át. Ez a kettős pénzrendszer megőrzi a közösségi szellemet és a kollektív kulturális kifejezésformákat, mert nagyobb szabadságot ad a helyi projektek és a különféle tevékenységek kiválasztásában. A szegényebb régiók bandzsarjai olyan projekteket indíthatnak, amelyek inkább időt igényelnek, mint például a nagy templomi tánc, a kecsak, amelyhez hagyományosan sok ember kell. A gazdagabb negyedek, ahol kevésbé számítanak a költségek, inkább olyan projektekbe fognak, amelyeket rúpiában lehet fizetni. Például az egyik vagyonosabb bandzsar egyetlen projektjének költségvetése 1,2 milliárd rúpia volt (amely nagyjából 132 ezer dollárnak felel meg), viszont az időráfordítás sokkal kisebb volt, mint más projektek esetében.²⁰

A bandzsar-rendszer túlmutat a vallási és kulturális események szervezésén, és olyan társadalmi projekteken is részt vesz, mint az iskola- vagy útépitések, különösen akkor, ha a központi kormány nem tud forrásokat biztosítani ezekre. Röviden, ezek a helyi erőforrások könnyen bevethetők célkitűzések egész sorának elérésére, a helyi közösség döntése szerint.

A Nagy Anya archetípusa

Ahogy írtuk, a Nagy Anya archetípusának elnyomása árnyékot vetett egész modern világunkra. Alig maradt valami a régen étellel teli kultúrákból, ahol sok mindent szentként tiszteltek. Ezeket ma már úgy emlegetjük: „primitív” társadalmak. Nagyjából 5 000 évvel ezelőtt az

egyensúly felbomlott, és a patriarchális uralom kialakította a modernista világnézetet, amelyben kettéválik a szellem és a természet, az elme és az anyag, a test és a lélek.

Bali azonban megtartotta örökségének legfontosabb elemeit, amelyek jóval az érett középkor előttről származnak, és részben még ma is megfigyelhetőek az olyan hatások ellenére, mint az 1700 évnvi invázió, külső vallási befolyás, európaiak általi gyarmatosítás, a muszlim többségű Indonéziába való beolvasztás és a terrorizmus. Ez a kitartás teremtette meg azt a kulturális egységet, ami miatt Balit kivételesnek nevezhetjük. Balin a mindennapi életben a világi és a spirituális tevékenységek elválaszthatatlanul összefonódnak. Ez a jin koherenciájának és a feminin értékek tiszteletének bizonyítéka, mint a közösségi együttműködéssel készített számos vallásos felajánlás, a napi rituálék és a fesztiválok.

Az istenségeknek felajánlott egyik áldozati kosár, amelyeket mindennap frissen készítenek el, és mindenhol megtalálhatók Balin.

Felajánlások

A balinéz kultúra megértésének egyik kulcsa a sziget nevének etimológiai vizsgálata. A bali szó felajánlást vagy ajándékot jelent. Ez a név nagyszerűen illik egy olyan kultúrára, amelyben egyetlen napot kivéve mindennap tesznek valamilyen felajánlást.

Francine Brinkreuve és David Stuart-Fox írók így fogalmazzak:

Ezek [a felajánlások] mindenhol megtalálhatók. A ház asszonya nap mint nap gyönyörű virágokkal teli, pálmalevélből készült kosárkát helyez a családi szentély elé. A teherautósófőrök hasonló felajánlásokat tesznek a műszerfalukra. Egy templomi fesztivál napján a család egy tagja gyümölcs- és édességfalokat visz a templomhoz. Egyes falvak lakói néha összeállnak, és több méter magas szobrokat készítenek a felajánlott virágokból és gyümölcsökből. Ezekben belül kicsiny rizstészta-ból készült figurákat és kifinomult pálmalevél-alkotásokat helyeznek el, amelyek szinte alig láthatók. A balinéz felajánlások formáinak és színeinek változatossága egészen lenyűgöző.²¹

Fesztiválok

A Balin található több száz templom mindegyikének saját odalan-fesztiválja van; egy kivételes ünneplés, amely az isteneket ünnepli templomuk alapításának évfordulóján. „Az emberek az előkészületek és ceremóniák alatt megújítják szövetségüket az istenekkel és egymással is”.²² Ezeken a fesztiválokon egymást érik a táncok, melyek közül néhány maszkulin, a harcosok tánca, mások pedig kecsesek és nőiesek.

Vannak felvonulások is, amelyekben minden család felajánlást tesz a család istenségeinek és az ősöknek. Ezeket a rituálékat imák kísérik, megszentelt vizet locsolnak és megáldott rizst szórnak a résztvevők fejére. Ezt karnevál követi, amelyen egész éjszaka táncelőadások követik egymást, és olyan táncokat is járnak, amelyek célja a transzba esés és a szellemekkel való kommunikáció. A fontosabb fesztiválok napokon vagy akár heteken át tarthatnak.

Halál

Miguel Covarrubias, aki először 1937-ben járt Balin, így írta le a halálhoz kapcsolódó rituálét:

*Bármilyen furcsának is tűnik, a balinézek a halotthamvasztási ceremóniákon szórakoznak a legjobban. A hamvasztás nem a gyászra, hanem az örömré váló alkalom, mert azt jelképezi, hogy elvégezték legszentebb kötelességüket: elégették az elhunyt testét, és ezzel felszabadították a lelkét, amely így magasabb világokba juthat és megszabadul a reinkarnációtól.*²³

A halál alkalom az ünneplésre: „A lélek elindítása a mennyek felé egy nagy és teljes hamvasztási ceremóniával minden balinéz életcélja”.²⁴

Az anyagi testet a lélek tartóedényének tekintik. A halál nem más, mint átmenet egyik formából a másikba, egy új fejezet kezdete, az emberi élet ciklusainak következő szakasza. Az életet Bali népe csak egy állomásnak tekinti a lélek hosszú fejlődése során. Röviden, a halál egyáltalán nem tabu a balinéz kultúrában.

A hamvasztások, vallási ceremóniák és művészeti tevékenységek az egész életet áthatják, és nagy jelentőséggel bírnak a balinézek számára, akik büszkén, lelkesen és nagy tettvággyal vetik bele magukat ezekbe. Az ünnepekhez gyakran napokig, akár hetekig tartó előkészítő munkára van szükség, valamint az egész közösség együttes erőfeszítésére.

A mindennapi élet minden területén mély tiszteletnek örvend az élet jin-megközelítése, amelyben a fizikai és a spirituális világ egységes egészt képez.

Egyensúly és bizalom

Az archetípusrendszeren és kettős pénzrendszeren kívül van még egy dolog, ami kivételes Balin, és ami megkülönbözteti Bali társadalmát a többi országétól. Ez a tényező a bizalom.

Térjünk vissza egy kicsit Dr. Bernice Hill, felosztására, a gazdagság szent sebeire, amelyek leírják, milyen nehézségekkel kell szembenézniük a gazdagoknak a mai világban: az elvárások béklyóival, az elszigeteltség érzésével és az ezzel összefüggő gyanakvással barátaik és családjuk iránt, a diszfunkcionális családi kapcsolatokra való hajlammal és saját maguk folyamatos megkérdőjelezésével. Megállapítottuk, hogy ezek mindegyike összefügg a bizalom hiányával a kapcsolatok egyes szintjein. Bár az alsó és középosztálybeliek problémái némileg különbözőek, ők is szenvednek a bizalomhiánytól; úgy érzik, nem bízhatnak sem

embertársaikban, sem abban, hogy fenn tudják tartani életszínvonalukat egy olyan társadalomban, amely csak hagyományos nemzeti valutákat használ.

Amikor az emberek elszegényednek, és arra kényszerülnek, hogy fizetéstől fizetésig éljenek anélkül, hogy munkájuk vagy szociális juttatásaik biztonságban lennének, egyre jobban aggódnak saját és családjuk pusztá túléléséért. Ebben a rendszerben az embereknek lépten-nyomon meg kell küzdeniük a hiánnyal, a versennyel és a jang-árnyékokkal.

Teljesen más viselkedésformák uralkodnak egy olyan társadalomban, ahol egy csereeszköz mindenki számára rendelkezésre áll, legyen az akár pénz, idő, vagy bármi, amivel a társadalom tagjai hozzá tudnak járulni a közösség boldogulásához. Az embereknek nagyobb a biztonságérzetük, úgy érzik tartoznak valahova, jobb az önismeretük, valamint nincs szükségük az egymástól elválasztó falakra. A kiegészítő pénz rendszerében még a legszegényebbek alapvető igényeit is jóval könnyebb kielégíteni, ezért a gazdagoknak és a szegényeknek sokkal kevesebb okuk van arra, hogy ne bízzanak egymásban, és hogy irigyeljék egymást.

A bizalom, büszkeség, elégedettség, életminőség és az emberi értékek nehezen mérhetőek hagyományos eszközökkel. Ezek a tényezők minőségileg más dimenzióban léteznek, ezért nem könnyű statisztikák, lineáris logika vagy számítógépes adatok rendszerében gondolkodni. Ezért gyakran figyelmen kívül hagyjuk az archetípusok egyensúlyát, amely a balinéz kultúrában magától értetődik. Ahogy láttuk, világos összefüggés áll fenn a szent női princípium, a kettős pénzrendszer és egy igazságosabb társadalom között.

Bali társadalmának reakciója a nemrég történt tragédiákra talán megvilágítja, milyen hatással van egy kultúrára az archetípusok egyensúlya és az ebből származó világnézet.

Terrortámadás Balin

Bali a világ figyelmének középpontjába került, amikor 2002. október 12-én terrortámadás érte Kuta városát, amely 180 halálos áldozatot követelt. Ez a támadás, amit Bali szeptember tizenegyének is nevezhetünk, pontosan egy évvel, egy hónappal és egy nappal a New York-i World Trade Center elleni támadás után történt. Bár magát a terrortámadást a globális média részletesen tárgyalta, Bali népének reakciója nem sok figyelmet kapott.

Az alábbiakban két jelentést közlünk. Az első egy rendőrségi jelentés, amely a robbantást követő napokban íródott.

Made Mudra rendőr alezredes tudomásunkra hozta, hogy bár a robbanás több száz bolt kirakatát betörte, egyetlen lopásról sem érkezett bejelentés. Legianban ott állnak a kirakatok tele áruval; nagyon könnyű lenne ellopni őket, de senki nem teszi.

Attól is tartottunk, hogy Bali muszlim lakosságát atrocitások fogják érni a terrortámadás miatt, de ilyesmi sem történt. Ehelyett az emberek virrasztásokat tartottak a békéért, a keresztények, muszlimok és külföldiek kart karba öltve dolgoztak a romok eltakarításán.²⁵

A másik jelentés a Parum Samigitától, a bandzsarokkal foglalkozó kutatóintézettől származik, melynek központja a robbantás közelében található (Kuta, Legian és Szeminjak). Szóvivőjük, Asana Viebeke a következő beszédet tartotta 2002. október 25-én:

Mi, Bali népe tudjuk, mi az igazi egyensúly; a Tri Hita Karan, a három harmonikus egyensúly. Az egyensúly isten és ember között, az ember egyensúlya saját magával, és az ember egyensúlya a természettel. Ez egy közös tudás univerzumába helyez minket.

Ki tette ezt? – nekünk nem ezzel a kérdéssel kell foglalkoznunk. Miért történt? – ez talán fontosabb probléma. Mit tehetünk, hogy szépséget teremtsünk a tragédia után, és hogy olyan tudás birtokába jussunk, amelynél már senkinek nem kell ilyen beszédeket tartania? – Ez az, amivel valójában foglalkoznunk kell. Ez az a kiindulópont, amelyből mindenkit testvérünként szerethetünk.

Bizonytalanság, változások korát éljük. Azonban ez lehetőséget is nyújt, hogy jobb jövőt teremtsünk – olyan jövőt, amely az egész emberiség összetartozásáról szól. Ez a robbantás rádöbbenett minket, hogy mindannyian, nemzetiségre való tekintet nélkül ugyanúgy nézünk ki, ha összeégünk, és az égett hús bűze is ugyanolyan.

A múlt nem fontos. Most a jövőre kell koncentrálnunk. Itt az ideje, hogy értékeinket és empátiánkat megosszuk a társadalommal és az egész világgal. Hogy törődjünk egymással, hogy szeressük egymást.

Miért akarnánk bosszút állni olyanokon, akik azt tették, amit helyesnek tartottak? Mi megtévedt, félrevezetett embereknek tartjuk őket, ám ők nyilván haragosak voltak és igazolva látták szörnyű tetteiket.

Üzenetet szeretnénk küldeni a világnak: fogadjuk el a megértés hiányát a testvéreink között és keressünk békés választ a problémára, amely ilyen tragédiába torkollott. Szeretettel fordulunk az egész világon élő emberek hite, reményei és álmai felé.

Ne keltsünk viszályt a világban. Ami történt, megtörtént. Ne beszéljünk többet arról, hogy ki tette ezt, és miért. Ez nem szolgálja népünk javát. A gyűlölködés nem fogja újjáépíteni a lerombolt üzleteket és házakat. Nem gyógyítja be a sebeket. Nem hozza vissza halottainkat. Segítsetek, hogy szépséget tudjunk teremteni a tragédia romjain.

A világon mindenki egyetlen testvériségbe tartozik. Tat Tvam Asi – „te és én egyek vagyunk”. Ezek azok az elvek, amelyek alapján mi, Bali népe élünk.

Ha gyűlölettel fordulunk fivéreink és nővéreink felé, elveszünk a Kali Jugában (a sötét korban). Ha szeretjük őket, akkor már el is indultunk a Kerta Juga felé. Akkor már meg is nyertük „a terrorizmus elleni háborút”.

Köszönöm mindenkinek az együttérzést és a szeretetet.

Asana L. Viebeke
Kuta Desa Adat²⁶

2005 októberében még egy támadáshullám söpört át Balin. A válasz ugyanaz volt, mint az elsónél. A balinéz kultúrát különleges jellemzői – a jin és jang dinamikus egyensúlya, az archetípusok integráltsága, a békés megoldás iránti elkötelezettség és a szentség felismerése mindenben, ami körülvesz minket – jóval rugalmasabbá teszik az ilyen események feldolgozására, mint a világ sok más társadalmát.²⁷

Azonban változások jelei is felfedezhetők. A változások természetét és kiváltó okait érdemes részletesebben is megvizsgálunk.

Változások

Bali főútfjai majdnem minden reggel és délután megtelnek forgalommal. Egyre több balinéz dolgozik gyárakban, import-export cégeknél, hotelekben, gyorséttermekben, plázákban és turistaboltokban. Utcai árusok, taxisok és masszőrök ajánlgatják szolgáltatásukat a járókelőknek Ubudban, Kutában és Sanurban.

A balinéz kultúra kétségtelenül kitart. A vallási ikonok és felajánlások még mindig a mindennapok részét képezik, ahogy a hagyományos felvonulások és fesztiválok is. Azonban már a globalizáció ismerős ikonjai is kezdenek mindennapivá válni, és összeolvadni a hagyományokkal. Két évtizeddel ezelőtt így állt hozzá Bali a turizmushoz: „A turizmus van Baliért, nem pedig Bali a turizmusért”. Ezt a kijelentést érdemes alaposabban is megvizsgálni. Egy jóval összetettebb világ van kibontakozóban.

A balinézekkel folytatott kötetlen beszélgetések rámutatnak, hogy valamilyen félreértett változás zajlik a szigeten. A televíziót, a turizmust és a globalizációt gyakran emlegetik, mint a gazdasági nyomás és a kulturális változás előidézőit. Azonban a balinézek nincsenek tisztában a kettős pénzrendszer elnyomásának a kultúrájukra gyakorolt hatásával. Szerencsére akad néhány kivétel. Egyikük Csokorda Raka Kertiasa herceg, a Bali Öröksége Alapítvány vezetője, aki az uang kepeng újbóli bevezetésén dolgozik.²⁸ A kulturális értékek és tulajdonságok kivételes együttállása figyelhető meg az ókori Egyiptomban, az érett középkorban és Bali szigetén is, amelyek közös eleme a Nagy Anya archetípusának tisztelete és a kettős pénzrendszer. Mi több, a pénzügyi rendszer változása és a jin értékek elnyomása közvetlenül vezetett Egyiptom és az érett középkor bukásához, valamint ez az, ami napjainkban nyomás alá helyezi Bali társadalmát is.

Zárásképpen szeretnénk kiemelni, hogy a történelmi korok és Bali vizsgálatával nem célunk, hogy egy bizonyos életformát, értékrendet vagy vallást állítsunk követendő példaként az olvasók elé. Ráadásul azok a konkrét szabályok és módszerek, amelyeket ezek a nagyrészt homogén, mezőgazdasági társadalmak alkalmaztak, nem feltétlenül vonatkoztathatók a mai kor multikulturális, összetett, globális gazdaságára.

Amit ezek a civilizációk adhatnak a nyugati világnak, az a lehetőségek jóval szélesebb skálája, amelyek az archetípusok értékeinek integrációján és a pénz potenciáljának jobb kihasználásán alapulnak. Tekintve, hogy a modern világ kézzel fogható előnyöket biztosít számunkra szinte minden más korról összehasonlítva, és hogy sokkal többet tudunk a pénzről, mint eddig bármikor, joggal feltételezhetjük, hogy képesek leszünk egyesíteni az előző korokban elért eredményeket a mi rendszerünkkel, sőt jóval többet is elérhetünk.

Záró gondolatok

A balinéz kultúra a gyakran félresöpört jin tulajdonságoknak köszönheti összetettségét és sokszínűségét. Olyan területek virágoznak Bali szigetén, mint a máshol általában alulfinanszírozott, viszont egy társadalom életében kritikusan fontos művészetek, közösségépítés

és családi élet. A gazdasági lehetőségek direkt következményeként a társadalmi jólét ezen fontos elemei gyakran a puszta túlélésért küzdenek az egész világon.

Balin hosszú története van a kettős pénzrendszernek, amely lehetővé tette, hogy ez a gazdag hindu kultúra túlélje a sorozatos inváziókat egészen az 1970-es évekig, amikor az egyik jin-típusú pénzüket, az uang kepenget betiltották. Az elmúlt negyven évben Bali kultúrája és értékrendje lassan erodálódott. Ennek okaként gyakran a tömegmédiát, a tömeges turizmust és a globalizációt hozzák fel. A jin és jang értékek egyensúlyára épülő pénzrendszer eltűnése azonban hasonlóan fontos tényező.

Ez a pénzügyi egyensúly ismét elérhető, ahogyan Bali szigetén már dolgoznak is ezen, mert pontosan értik a pénz funkcionális dinamikáját, valamint pszichológiai és archetipikus alapjait.

29. fejezet

Meghívás egy új világba

*Őrületség: folyamatosan ismétелgetni ugyanazt,
de más eredményt várni.*

Albert Einstein

1901-ben Georg Simmel *A pénz filozófiája* című könyvében azt az észrevételt tette, hogy „a pénz jövőjéről folytatott vita nem az inflációról vagy a deflációról szól, fix vagy változó árfolyamokról, arany vagy papírstandardokról; sokkal inkább arról a társadalomról, amelyben a pénznek működnie kell”.¹ Könyvünk utolsó oldalain szeretnénk megosztani néhány záró gondolatot a pénzügyi fejlesztésekről, és az általunk lehetségesnek tartott társadalomról.

Szeretettel meghívjuk minden olvasónkat, hogy csatlakozzanak hozzánk az interneten, ahol folytatódik a pénz és a társadalmi átalakulás felfedezése.

Ami biztosan lehetséges

A mi korunk történelmi lehetőséget kínál számunkra. Reális lehetőség van arra, hogy ne csak megoldjuk legfőbb problémáinkat, hanem olyan példa nélkül álló korszakot indítsunk el, amely az emberiség *minden tagja* számára jó életminőséget biztosít, és közben megóvja bolygónk értékes ökoszisztémáját is. Ezt a célt szem előtt tartva összegezzük könyvünk állításait.

Képesek vagyunk mindenki számára értelmes munkát biztosítani. *Képesek vagyunk* sokkal hatékonyabban és aktívabban szembeszállni a gazdasági ciklusok hullámmásával. *Képesek vagyunk* biztosítani a szabad vállalkozáshoz és gazdasági fejlődéshez szükséges feltételeket, miközben megvédjük a társadalom és a természeti környezet közös, hosszú távú érdekeit. *Képesek vagyunk* megteremteni egy világot, amelyben hatékony választ adunk az olyan társadalmi problémákra, mint gyermekeink oktatása és nevelése, az idősek gondozása. Egy olyan világot, amely tiszteli az élet sokszínűségét és szentségét, és megélhetővé teszi mindazt, ami emberivé tesz bennünket. *Képesek vagyunk* arra, hogy mindezt elérjük; sőt, még többet is.

Ezek a tervek nemcsak hogy lehetségesek, de egyetlen generáció alatt meg is valósíthatóak. Továbbá, ez az átalakulás nagyobb konfliktusok és nehézségek nélkül kivitelezhető; adóemelés, a vagyon újraelosztása vagy a kormány segítsége nélkül. A technológiák, képességek és módszerek már megvannak, sikeres próbaprogramokban bizonyítják életképességüket, és készek a széles körű alkalmazásra.

Ismét leszögezzük, hogy a könyvben leírt lehetőségek nemcsak feltételezések, hanem egyre nagyobb elméleti és gyakorlati háttérrel alátámasztott módszerek. Olyan példák bizonyítják hatékonyságukat, mint Curitiba városa, az Idődollár- és a LETS-programok, a társadalmi célú pénzek, mint a Fureai Kippu és a Saber, vagy a kereskedelmi célú pénzek, mint a WIR, a C3 és a Terra TRC, valamint a nagy világválság kemény tanulságai, az ókor és az érett középkor

évezredes történelme. Ezek mindegyike arról szól, micsoda lehetőségek nyílnak meg előttünk, ha jobban megismerjük és jobban használjuk a pénzt.

Az emberiségnek megvan a tudása és a lehetősége arra, hogy elindítsa a történelem legnagyobb léptékű megújulását. Amink viszont nem áll rendelkezésre, az a végtelen idő luxusa.

Eljött az idő a cselekvésre

Ahogy már megjegyeztük, a könyvben szereplő számos elmélet először több, mint egy évtizede jelent meg, a *The Future of Money* (A pénz jövője) című könyvünkben. Visszatekintve, 1999 talán nem a legjobb év volt arra, hogy a nemzeti valuták évszázados rendszerének felülvizsgálatát és megújítását szorgalmazzuk. Emlékezzünk, hogy a dátumváltás miatti banki aggodalmakat leszámítva általános optimizmus jellemezte az új évezred beköszöntét. Az Egyesült Államok gazdasága kiemelkedően alacsony, mindössze 4,5 százalékos munkanélküliséggel és 2,1 százalékos inflációval büszkélkedhetett. A benzin ára alig 1,17 dollár volt gallononként (azaz kb. 32 cent literenként), az internetes cégek példátlanul magas bevételekre tettek szert, a Dow Jones-index pedig egészen 11750 pontig emelkedett. Néhány neves közgazdász a körülmények és a jövőbe vetett remények hatására kijelentette, hogy talán sikerült megszelídíteni a régóta velünk lévő gazdasági ciklusok hullámzását is.

Az ezredforduló optimizmusa más területekre is áterjedt: bízunk benne, hogy meg tudjuk oldani az olyan problémákat, mint az országok fedezetlen fizetési kötelezettségei és a környezet pusztulása. A baby boom generáció még egy évtizedre volt a nyugdíjba vonulástól. És bár a világ vezető tudósai egyetértettek abban, hogy az üvegházhatás és a klímaváltozás egyre erősödik, sokan mégis vitatták ezt. A szén utáni gazdaság létrehozását húsz évre becsülték, amely a rövid távú gondolkodásmód számára még jó távoli időpontnak tűnt.

Lényegében már 1999-ben is látható volt egy pénzügyi reform szükségessége.

Azonban a második évezred 999. éve és a harmadik évezred első éve anélkül jött és múlt, hogy az öt nagy megatrend közül akár csak eggyel is komolyan foglalkoztak volna. Problémáink és a világ helyzete azóta csak még súlyosabbá váltak.

A baby boom generáció tagjai, akik várhatóan minden korábbi generációnál hosszabb életet fognak élni, most kezdenek nyugdíjba vonulni. Azonban az életükhöz és nyugodt időskorukhoz szükséges anyagi fedezet nem áll rendelkezésre. Ezt a társadalmi problémát csak súlyosbították a gazdasági válság és a központi költségvetések túlterheltsége. Bár a válságnak hivatalosan vége van, a kiváltó okaival nem foglalkoztak. A 2010-re várt gazdasági fellendülés csak ígélet maradt, 2011-ben pedig folytatódó gazdasági instabilitásnak és egymást érő takarékosági intézkedések bevezetésének voltunk tanúi, a munkahelyek zömét adó kis- és középvállalkozások pedig további nehézségekkel szembesülnek. A hivatalos munkanélküliségi adatok az Egyesült Államokban és más országokban is a tíz évvel ezelőtti kétszeresére rúgnak, a nem hivatalos adatok pedig még ennél is magasabbak. A vagyonkoncentrációja tovább folytatódik, miközben egyre több középosztálybeli állampolgárnak kell szembenéznie pénzügyi bizonytalansággal. A magánszektor a rövid távú célok csapdájában vergődik, a válság előtt megszokott neoliberais gazdaságpolitika és a soha nem látott méretű, új-keynesi gazdaságélénkítő csomagok pedig csúfosan leszerepeltek. A privatizáció, a feltételezett „megoldás” ugyan lehetővé teszi a kormányoknak, hogy megoldják rövid távú fiskális problémáikat, azonban megfosztja a gazdaságot attól a rugalmasságtól, amely a jövőbeli

stabilitáshoz és fejlődéshez szükséges. Ami még ennél is fenyegetőbb: az új évezred első tíz éve már hivatalosan is a valaha mért legmelegebb évtized volt. Mivel a szén utáni gazdaság létrehozásához szükséges húsz évből már tíz eltelt anélkül, hogy bármi értékelhetőt elértünk volna a felmelegedés csökkentésére, most komolyan el kell gondolkodnunk a megmaradt lehetőségeinken, és késedelem nélkül cselekednünk kell.

Vissza a pénzhez

Megismételjük: a tény, hogy eddig nem sikerült megoldani a globális kihívásainkat, nem azt jelenti, hogy a klímaváltozás, a munkahelyek elvesztése és más problémák megoldhatatlanok lennének. Ezek a problémák azért nem voltak megoldhatók eddig, mert képtelenek voltunk azonosítani és kezelni rendszerszintű kiváltó okait, és nem láttuk át, milyen kapcsolatban állnak az iparosodás korából származó pénzügyi rendszerünkkel.

Mindegy, mennyire őszintén vágyunk rá vagy mennyire eltökélten próbáljuk megoldani a problémáinkat, egyszerűen nem várhatjuk, hogy eltűnjenek, amíg meg nem értjük a jelenlegi pénzügyi rendszer működését és meg nem újítjuk azt. Ha mindent ugyanúgy csinálunk, mint eddig, és közben azt várjuk, hogy varázsütésre megváltozzanak a dolgok, az valóban egyenlő az örültséggel.

Pénz, valuták és a nagy változás

Amikor azon gondolkodunk, milyen világban élhetnénk, emlékezzünk vissza a „money” (pénz) és a „currency” (valuta) szavak etimológiájára.

A „money” szó, ahogyan láthattuk, Juno Moneta istennő nevéből származik, és az emberiség, társadalom életében örök érvényű értékekhez kötődik. A „currency” szó jelentése pedig „áramlás” (a latin *currens*, *currere*, „futni, áramlani” szóból). Ahogy a középkori Nyugat-Európa és az ókori Egyiptom példája mutatja, néhány pénznek úgy kell működnie, mint a vérnek egy egészséges vérkeringésben: áramlania kell és táplálnia a társadalom minden tagját, hogy az egész társadalom gyarapodhasson. Egy szűkösen rendelkezésre álló pénz – legyen akármilyen jól tervezett is – megakadályozza, hogy olyanok legyünk, amilyenek természetüktől fogva lennénk, és kihasználjuk teljes potenciálunkat.

Egy hatalmas átalakulás közepén vagyunk. Ennek a vége vagy sosem látott mértékű összeomlás lesz, vagy jelentős áttörés a civilizáció számára. A pozitív változások azonban nem jönnek csak úgy, maguktól. Az életünket javító és a problémákat megoldó változásokhoz felül kell vizsgálnunk és meg kell újítanunk azt a rendszert, amely számos jótékony hatása és az általa megvalósult eredmények mellett a minket sújtó válságok sorozatát is előidézte. Ez különösen igaz az iparosodás korának legfőbb információközvetítőjére, a nemzeti valuták rendszerére, amely több évszázada monopóliumot élvez társadalmunkban.

Eljött a pénz demokratizálásának ideje. Veszténivalónk nincs sok, viszont annyi mindent nyerhetünk, hát miért is várnánk tovább?

30. fejezet

Az átalakulás és a pénz dinamikája

MEGHÍVÓ

Utazásaink a pénzügyi újítások és társadalmi átalakulás témakörében tovább folytatódnak internetes partneroldalainkon:

<http://www.newmoneyforanewworld.com>

és

<http://www.lietaer.com>

Végjegyzetek

I. rész

Első fejezet

1. A Curitibáról szóló részek Bernard Lietaer az 1990-es évek végén a városban tett látogatása és egy 2007-es interjú alapján készültek.
2. Kalapácsváros metaforája a könyv kiadását megelőző négy évben született meg a szerzőkben, és a könyv megjelenése előtt számos alkalommal jelent meg különböző formákban.

Második fejezet

1. John Maynard Keynes, *A Treatise on Money* (Értekezés a pénzről), London, 1930, 13.
2. Richard Wagner, a szerzők interjúja, 2004. június 22.
3. Jacques Rueff, *The Age of Inflation*, ford. A. H. Meeus – F.G. Clarke, Chicago, Henry Regnery Co., 1964.
4. Lásd: Peter Sloterdijk, *Aus Herbstschrift I*, Steierischer Herbst, 1990.

Harmadik fejezet

1. Ken Dychtwald, a Büntető Igazságszolgáltatás Tudományos Akadémiájának, (Academy of Criminal Justice Sciences) szóló beszédéből, San Francisco, 1999. április 3.
2. Uo.
3. Uo.
4. Jonathan Sacks, *The Dignity of Difference: How to Avoid the Clash of Civilizations*, London, New York, Continuum International Publishing Group, 2003, 106. A párizsi székhelyű OECD, azaz a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet a világ gazdaságilag legfejlettebb országait tömöríti.
5. Peter G. Peterson, *Gray Dawn: The Global Aging Crisis*, Foreign Affairs, 1999.

január-február.

6. Uo.
 7. Forrás: www.nchc.org/facts/cost.shtml
 8. Forrás: www.nchc.org/facts/cost.shtml
- Lásd még: Fidelity Investments, sajtóközlemény, 2006. március 6.
9. Paul Eccleston, *Ecological credit crunch potentially more damaging than financial crisis*, says WWF, *The Daily Telegraph*, London, 2008. október 9, idézet James Leape-től, a WWF nemzetközi igazgatójától és WWF Living Planet Report-ból.
 10. Uo.
 11. Sigmar Garbriel, *Biodiversity 'fundamental' to Economics*, 2007. március 9. www.bbc.co.uk
 12. *Deforestation continues at an alarming rate*, sajtóközlemény, Az ENSZ Élelmészügyi és Mezőgazdasági Szervezete (FAO), Róma, 2005. november 14.
 13. Elhangzott az ENSZ Klímaváltozási konferenciáján, a klímaváltozási keretrendszerrel foglalkozó gyűlésen, Bali, Indonézia, 2007. december. unfccc.int/meetings/cop_13/items/4094.php
 14. A NASA GISS Surface Temperature (GISTEMP) felületihőmérséklet-mérési elemzés, amely „a föld felületének hőmérsékletváltozását méri havi felbontásban 1880 óta” a Szén-dioxid Információs Elemzési Központ (CDIAC) jelentése alapján. www.cdiac.esd.ornl.gov
 15. Sigmar Gabriel német szövetségi környezet- és természetvédelmi és nukleáris biztonsági miniszter beszédéből a *The Economics of Ecosystems and Biodiversity* című jelentés alapján, amely az EU és a német környezetvédelmi minisz-

- térium kutatásán alapul, és az ENSZ Biodiverzitási Gyűlésén hangzott el, Bonn, 2008. május 19.
16. Economic Sector and Climate Change, a Munich Re jelentése, 2008. május 21., www.munichre.com
 17. Munich Re, sajtóközlemény, 2005. december 29. www.munichre.com
 18. Jim Coleman, Cap and Trade - The Booster Shot Our Economy Needs, Terra Rossa, 2008. február 29, www.terrarossa.com
 19. Summary for Policymakers, Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Az I. munkacsoport jelentése az Éghajlat-változási Kormányközi Testület Negyedik értékelő jelentéséhez, Éghajlat-változási Kormányközi Testület (IPCC) 2007. www.ipcc.ch/pdf/assessmentreport/ar4/wg1/ar4-wg1-spm.pdf
 20. A 2001-es közös nyilatkozatot a következő országok tudományos akadémiái írták alá: Ausztrália, Belgium, Brazília, Kanada, a Karib-térség, Kína, Franciaország, Németország, India, Indonézia, Írország, Olaszország, Malajzia, Új-Zéland, Svédország és az Egyesült Királyság. A 2005-ös nyilatkozatot az előbbieken kívül aláírta Japán, Oroszország és az Egyesült Államok. A 2007 nyilatkozat további aláírói Mexikó és Dél-Afrika. A résztvevő szakmai szervezetek: Amerikai Meteorológiai Társaság, Amerikai Geofizikai Unió, Amerikai Fizikai Intézet, Amerikai Csillagászati Társaság, Amerikai Szövetség a Tudomány Fejlesztéséért, a Londoni Földtani Társaság Sztratigráfiai Bizottsága, Amerikai Földtani Társaság, Amerikai Kémiai Társaság, és az Ausztrál Mérnökök Szövetsége. The Science Of Climate Change, Royal Society, 2001. május. Joint science academies' statement: Global response to climate change, Royal Society, 2005. június. royalsociety.org/displaypagedoc.asp?id=13619, Joint science academies' statement on growth and responsibility: sustainability, energy efficiency and climate protection, royalsociety.org/displaypagedoc.asp?id=20742, Potsdami Klímaváltozási Kutatóintézet (Potsdam Institute for Climate Impact Research), 2007. május. www.pik-potsdam.de/news/press-releases
 21. John Thornhill, Income Inequality seen as the Great Divide, The Financial Times, London, 2008. május 19.
 22. Sacks, The Dignity of Difference, 107.
 23. Edward N. Wolff, Recent Trends in Wealth Ownership, egy tanulmány a Benefits and Mechanisms for Spreading Asset Ownership in the United States című konferenciára, New York Egyetem, 1998. december 12-14.
 24. Executive Pay Special Report, Business Week, 2001. április.
 25. Center on Budget and Policy Priorities and the Economic Policy Institute, 2008. április.
 26. David Boyle, The New Alchemists, Resurgence Magazine, 1999. január.
 27. Sacks, The Dignity of Difference, 107.
 28. Stijn Claessens – Larry H. Lang – Simeon Djankov, Who Controls East Asian Corporations, Policy Research Working Papers, no. 2054, Washington, D.C., The World Bank 1999.
 29. Uo.
 30. State of the World Population 2002: Useful Facts, Planetwire. www.planetwire.org
 31. Anup Shah, Causes of Hunger are Related to Poverty, 2005. november 19. www.globalissues.org
 32. Department of Labor Commissioner's Statement on the Employment Situation News Release: unemployment rose by

- 1.8 million in the last four months of 2008.
33. Tomoko A. Hosaka, Japan's exports tumble on global spending freeze, The Associated Press, MSNBC, 2009. március 25.
34. Sharon LaFraniere, 20 million migrant workers in China can't find jobs, The International Herald Tribune, 2009. február 2.
35. World economy may lose 51 million jobs, Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), az ENSZ Rádió 2009. január 28-i adásából.
36. Kofi Annan korábbi ENSZ-főtitkár az ENSZ Gazdasági és Társadalmi Tanácsának (ECOSOC) mondott beszédéből, éves közgyűlés, 2006. július 3.
37. Paul Craig Roberts, Forget Iran, Americans Should be Hysterical About This: Nuking the Economy, Counterpunch, 2006. február 11-12. Paul Craig Roberts a következőképpen fogalmaz: „Az amerikai gazdaság több mint 7 millió munkahellyel van lemaradva a népességnövekedés mögött. Az amerikai gyártási szektor 2,9 millió munkahelyet veszített el, amely a teljes gyártásban dolgozó munkaerő majdnem 17 százaléka. A tudásalapú munkák, amelyeknek át kellett volna venniük a gyári munkák helyét a globalizált 'új gazdaságban,' nem jelentek meg”
www.counterpunch.org
38. Floyd Norris, Off The Charts, New York Times, 2009. augusztus 8. Az évtizedben 121000 munkahely keletkezett a magánszektorban az amerikai Munkaügyi Statisztikai Hivatal munkáltatókról szóló felmérése szerint. Egy 109 millió ilyen munkahellyel rendelkező gazdaságban ez tíz éves periódusra vetítve évi 0,01 százalékos növekedést jelent.
39. Az Amerikai Munkaügyi Minisztérium 2008. februári jelentése szerint az átlagos kereset 2007-ben 3,7 százalékkal emelkedett. Mivel az árak még ennél is gyorsabban emelkedtek ugyanebben az időben, a valós kereset a vásárlóerőt tekintve valójában 0,8 százalékkal csökkent. Az átlagos kereset 596 dollár volt, éves viszonylatban 30.992 dollár. Megjegyzés: ez a teljes magánszektorra vonatkozó statisztika, kivéve a mezőgazdasági egységeket, vezető dolgozókat, beleértve a teljes és a részmunkaidős foglalkoztatottakat, elosztva a magánszektorban ledolgozott órák számával. Forrás: amerikai Munkaügyi Statisztikai Hivatal, Real Earnings Report.
40. Employees Put In More Hours, CNN.com, 2001. augusztus 31.
www.cnn.com
41. Barbara Killinger, Workaholics: The Respectable Addict, Toronto, Key Porter Books, 1991, 7.
42. Jacob Hacker, The Great Risk Shift, Oxford, Oxford University Press, 2006.
43. James Surowiecki, The Financial Page: Lifers, The New Yorker, 2006. január 16, 29: „Az egészségügyi juttatásokat nyújtó cégek aránya 13 százalékkal esett az elmúlt öt évben, és még a biztosítottak is jóval nagyobb számban kényszerülnek saját maguk fedezni a költségek egy részét. A nyugdíjak esetében a változás jelentős: a meghatározott juttatási terveket, amelyekben a vállalatok fix összeget garantálnak a dolgozóiknak, fokozatosan felváltották a meghatározott hozzájárulási tervek, mint a 401 (k). Az előbbieket esetén a vállalat viseli az erőforrások befektetésének felelősségét, és elnyeli a piaci visszaesések hatásait, a 401 (k) esetében azonban a dolgozó teljesen ki van téve a piac kilengéseinek. [...] Ezalatt nagyon megnőtt az állás elvesztésének kockázata. A munkanélküliek általában 50 százalékkal tovább maradnak

- munkanélküliek, mint a '70-es években, és csak nagyjából felük részesül munkanélküliségi járadékban, mint 1947-ben. Ráadásul az egészségügyi ellátás árának robbanása azt jelenti, hogy a vállalati egészségbiztosítás elmaradásának következményei minden eddiginél súlyosabbak. [...] A közgazdászok úgy becsülik, hogy egy dolgozó bevételei kétszer nagyobb volatilitásnak vannak kitéve, mint a '70-es évek elején”
44. Az ENSZ Népegésügyi Osztálya, World Population Prospects: The 2004 Revision Population Database, esa.un.org
45. William Greider, One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism, New York, Simon and Schuster, 1997.
46. Wassily Leontieff, idézi Jeremy Rifkin, After Work, Utne Reader, 1995. május-június, 54.
47. A pénzügyi és banki válságok ezen számai megjelentek: Gerardo Caprio, Jr. és Daniela Klingelbiel, Bank Insolvencies: Cross Country Experience, Policy Research Working Papers, no.1620, Washington D.C., World Bank, Policy and Research Department, 1996. Az azóta eltelt időből több újabb válságot említhetünk: az ázsiai, az orosz és az argentin válságot. Lásd még: Jeffrey Frankel – Andrew Rose, Currency Crashes in Emerging Markets: an Empirical Treatment, Journal of International Economics 4, 1996, 351-66; Graciela Kaminsk – Carmen Reinhart, The Twin Crisis: the Causes of Banking and Balance of Payment Problems, American Economic Review 89, no. 3, 1999, 473-500; Carl-Johan Lindgren – Gillian Garcia, – Matthew Saal, Bank Soundness and Macro-economic Policy, Washington D.C., IMF, 1996.
48. Joseph Stiglitz, How to Reform the Global Financial System, Harvard Relations Council International Review 25, no. 1, Spring 2003, 54-9.
49. Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2010 – Final results, 2010. december.
www.bis.org/publ/rpfx07t.htm
50. Ez a szám a Bank of International Settlements (BIS) által három évente elvégzett felmérésből származik. A hagyományos pénzügyi tranzakciókon kívül a BIS 2004. áprilisában „napi 2,4 billió dollár értékű pénzügyi derivatívát mért a pénzügyi és kamattal kapcsolatos termékeken, beleértve a határidős és swap-ügyleteket. [...] A bruttó piaci érték a 2004 júniusáig tartó három év alatt megduplázódott, 3 billió dollárról 6,4 billió dollárra nőtt”. Bank of International Settlements, BIS, Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives Market Activity 2004–Final Results, Bazel, Svájc, 2005. március 7, 1.
51. Ezek a statisztikák a napi pénzügyi tranzakciók alapján készültek, amelyekről a BIS 3 évente ad ki jelentést, összehasonlítva a globális éves kereskedelemmel, elosztva a napok számával.
52. Russia blames U.S. for Global Financial Crisis, Reuters, 2008. június 7.
www.reuters.com/article/ousiv/idUSL0749277620080607?sp=true
53. Catherine Clifford, Household net worth sinks \$11.2 trillion, CNNMoney, 2009. március 12.
54. Tami Luhby, Americans \$1.7 trillion poorer, CNNMoney, 2008. június 5.

Negyedik fejezet

1. Geoffrey K. Ingham, Concepts Of Money: Interdisciplinary Perspectives From Economics, Sociology. xi.
2. The Forum on Magic című előadás, Aaron Burr Hall, Princeton Egyetem,

2008. május 30.
www.princeton.edu/prok/issues/3-2/forum.xml
3. William Greider, *The Secrets of the Temple*, New York, Touchstone Books, 1987, 240.
 4. Binyamin Appelbaum, *Fed to Take a Step Out From Behind the Veil*, New York Times, 2011. március 25.
 5. Edmund L. Andrews, *Greenspan Concedes Error on Regulation*, New York Times, 2008. október 23.
 6. Glyn Davies, *A History of Money from Ancient Times to the Present Day*, Cardiff: University of Wales Press, 1994, 27.
 7. Ezt a definíciót Rabbi Nilton Bonder is megvizsgálta könyvében: *The Kabbalah of Money: Jewish Insights on Giving, Owning, and Receiving*, Boston: Shambhala Books, 1996.
 8. Money Facts, Bank- és Valutabizottság, Belföldi Pénzügyek Albizottsága, az amerikai Képviselőház 88. Kongresszusa, 2. ülés, 1964 szeptember 21.: „Bármilyen lehet pénz, amit az emberek elfogadnak a kínált árukért vagy szolgáltatásokért cserébe, abban bízva, hogy cserébe, most vagy később ők is árukra vagy szolgáltatásokra válthatják azt”.
 9. Charles F. Durban, *The Bank of Venice*, *Quarterly Journal of Economics* 6, no. 1982. április 3.
 10. Money Facts, Bank- és Valutabizottság, Belföldi Pénzügyek Albizottsága, az amerikai Képviselőház 88. Kongresszusa, 2. ülés, 1964 szeptember 21.: „A törvényes fizetőeszköz bármilyen formájú pénz, amelyet az amerikai kormány alkalmasnak minősít az adók befizetésére és a közzféra és a magánszektor adósságainak rendezésére. [...] A következő szöveg olvasható a dollár bankjegyek minden címletén: 'Ez a bankjegy törvényes fizetőeszköz a állami- és magánszektor adósságainak rendezésére.'”

- A gyakorlatban ez a következőt jelenti: ha tartozunk valakinek, de ő nem fogadja el az adósság rendezését dollárban, akkor egyszerűen semmisnek tekinthető a tartozás. Ha szükséges, ennek jogszerűségét a bíróság is meg fogja erősíteni.
11. A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy bár a Bank of England alapító okirata 1688-as keltezésű, a papírpénz kiadásának monopóliumát csak 1694-ben kapta meg, amikor a királynak 1,2 millió fontra volt szüksége sürgősen a franciák elleni háborúhoz. Svédország esetében a pénzkiadás jogát szintén át kellett adni a Királyság Birtokainak Bankjának, amikor a koronának sürgősen pénzre volt szüksége egy Svédország elleni háborúhoz.
 12. John Kenneth Galbraith, *Money: Whence It Came, Where It Went*, London, Andre Deutsch, 1975.
 13. A törvény szerint csak 10 százaléknyi tartalékot kell megtartani, ha az ügyfél felveszi a betétet. Ebből következik, hogy a pénz 90 százaléka kiadható új hitelekre. Ez az arány a Fed egyik eszköze a bankok által teremthető hitelpénz mennyiségének szabályozására. A pontos százalék a betét típusának függvényében változik: minél hosszabb időre szól a betét, annál kevesebb százalékos szabály csak egy példa, amely körülbelül 9:1 többszörözési arányt jelent, és jól illusztrálja a folyamatot.

Ötödik fejezet

1. Charles Handy, *The Empty Raincoat*, London, Arrow Business Books, 1995, 108.
2. A folyamat részletes leírása megtalálható: Bernard Lietaer – Stefan Brunnhuber, *Money and Sustainability – The Missing Link*, 2008.
3. John Jackson – Campbell R. McConnell, *Economics*, Sydney: McGraw Hill, 1988.

4. Marc van de Mierop, *The Invention of Interest* = William N. Goetzman – K. Geert Rouwenhorst, *The Origins of Value: The Financial Innovations that Created Modern Capital Markets*, Oxford: Oxford University Press, 2005, 24.
5. Forrás: www.appropriate-economics.org/materials/Brief_History_of_interest.html
6. Az iszlámban például lásd: Gillian Tett, *Banks Create Muslim 'Windows' as Islamic Banking Expands its Niche*, *The Financial Times*, 2006. június 2, 6: „Az iszlám pénzvilágot hajtó központi gondolat, hogy a riba (amely „kamatként” vagy „uzsoraként” is fordítható) az haram („tiltott”, „bűnös” dolog). [...] Első pillantásra a modern pénzügyek legtöbb vonatkozására is ez a szabály érvényes. Azonban, bár a Korán tiltja a pénz általi pénzkeresést, azt megengedi, hogy a pénz tárgyi eszközök kereskedelmével és cégeken keresztül keressék meg – amelyből profit származhat. [...] Ironikus módon [a modern iszlám bankrendszer] néhány szerkezeti eleme és technikája a 12.-15. századi keresztény Európa módszereit tükrözi. A I. niceai zsinat (i.sz. 325) megtiltotta a kamat kiszabását a papság körében, 1140-ben pedig ezt az egyház összes tagjára kiterjesztették”.
7. Forrás: www.sacred-texts.com/chr/ecf/002/0020342.htm
8. Forrás: www.newadvent.org, 2006. szeptember 14.: „Az I. karthágói zsinat (345), 12. kánonja és az aixi zsinat (789) 36. kánonja, kimondja, hogy még világi emberek számára is kifogásolható, ha kamattal bíró kölcsönt adnak ki. A középkor kánoni törvényei teljességgel tiltották ezt a gyakorlatot. Ez a tilalom Graciánusz dekrétumában található, és elrendeli, hogy az így szerzett nyereséget vissza kell adni a kölcsönvevőnek; a III. lateráni (1179) és a II. lyoni zsinat (1274) is elítéli az uzsorásokat. A bécsi zsinat (1311) kijelenti, hogy ha egy személy megátalkodottan ragaszkodik ahhoz, hogy nem bűn kamatot kérni, azt a személyt eretneknek kell minősíteni, és büntetésben részesíteni. Érdekes tény, hogy a zsidók hosszú ideig mentességet kaptak ezen szabály alól. A IV. lateráni zsinat (1215) 27. kánonja a zsidóknak csak túlságosan magas kamat kiadását tiltja meg”.
9. Estelle Carota – Mario Carota, *The Ignored Doctrine on Money*, 1986, = John H. Hotson, *The Comer Papers*, Ontario, Canada: 1987, 1.
10. Andrew Lowd, *szakdolgozat, Alternative Currencies in Theory and Practice*.
11. Pierre Thuillier, *Darwin Chez les Samourai*, *La Recherche*, no. 181, 1986, 1276–80.
12. Elisabet Sahtouris, *Earth Dance: Living Systems in Evolution*, Alameda: Metalog Books, 1996.
13. David Loye, *személyes e-mail Stephen Belginnek*, 2005.
14. Uo.
15. Uo.
16. Margrit Kennedy, et.al., *Interest and Inflation Free Money: Creating an Exchange Medium that Works for Everybody and Protects the Earth*, Okemos: Sava International, 1995, 26.
17. Ian Dew-Becker – Robert J. Gordon, *Where Did the Productivity Growth Go? Inflation Dynamics and the Distribution of Income*, a Brookings Panel on Economic Activity 81. ülésén előadott tanulmány, Washington, D.C. 2005. szeptember 8–9. <<http://www.brookings.edu>>

Hatodik fejezet

1. Mindhárom, a kort jellemző kifejezés megtalálható: Guy Bois, *La Grande Dépression Médiévale – le XIV–XVème siècle: le Précédent d’une crise systé-*

- mique, Paris, PUF, 2000, 11.
2. Eva Matthews Sanford, *The Twelfth Century – Renaissance or Proto-Renaissance?* *Speculum* 26, 1951, 635-42. Lásd még: Warren Hollister, szerk., *The Twelfth Century Renaissance*, New York, John Wiley & Sons, 1969, Charles Young, szerk., *The Twelfth Century Renaissance*, Melbourne, FL: Krieger Publishing Company, 1977, Chris Ferguson, *Europe in Transition: A Select, Annotated Bibliography of the Twelfth-Century Renaissance*, New York, London, Taylor & Francis, 1987, Jacques Verger, *La Renaissance du XIIe Siècle*, Paris, Editions du Cerf, 1996.
 3. Robert Delort, *La Vie au Moyen Age*, Lausanne: Editta, 1982, 45.
 4. Bois, *La Grande Dépression*, 16.
 5. Marcel Bloch idézve Bois, *La Grande Dépression*, 15.
 6. Guy Fourquin, *Histoire Economique de l'Occident Medieval*, Paris, Armand Collin, 1969, 215.
 7. Francois Icher, *Les Oeuvriers des Cathédrales*, Paris, Editions de la Martinière, 1998, 20.
 8. Bois, *La Grande Dépression*, 21.
 9. Bayard, *La Tradition Cachee*, 42.
 10. Robert L. Reynolds, *Europe Emerges: Transition Toward an Industrial World-wide Society, 600–1750*, Madison: University of Wisconsin Press, 1967, 185–6.
 11. R. Philippe, *L'Énergie au Moyen Age: L'Exemple des Pays d'Entre Seine et Loire de la fin du XIeme Siècle a la fin du XVeme Siècle*, Paris, 1982.
 12. Frances Gies – Joseph Gies, *Cathedral, Forges and Waterwheel: Technology and Invention in the Middle Ages*, New York, Harper Perennial, 1995, 107.
 13. Robert Lacey – Danny Danzinger, *The Year 1000: What life was like at the turn of the first Millennium*, London, Little Brown & Co., 1999, 87.
 14. Bois, *La Grande Dépression*, 52.
 15. Alex Werner, szerk., *London Bodies: The Changing Shape of Londoners from Prehistoric Times to the Present Day*, London, Museum of London, 1998, 108. A testmagasságot a csontok hosszából becsülték meg, ezért a mérés esetleg nem pontos. „Azonban ha nagyszámú olyan nagyszámú mintáról van szó, mint esetünkben, a hiba mértéke állandó, ezért az összehasonlítás céljából figyelmen kívül hagyható”.
 16. Lásd például: Georges Duby, *Europe des Cathédrales: 1140–1290* (Geneva: Skira, 1966).
 17. Sacheverell Sitwell, *The Gothick North: A Study of Medieval Life, Art, and Thought*, Boston: Houghton Mifflin, 1929.
 18. Delort, *La vie au Moyen Age*, 211–2.
 19. H. Kraus, *A Prix d'Or: le Financement des Cathédrales*, Paris, Cerf, 1991. Megjegyzendő, hogy az apátságok nem illeszkedtek ebbe az általános szabályba: ezek annak a rendnek a tulajdonában álltak, amely építette őket, és amelynek tagjai bennük laktak. Az apátságok fedezetének nagy része a nemeség föld- és egyéb adományaiból származott.
 20. Barbara Schock-Werner, *Le Chantier de la Cathédrale de Strasbourg, Chantiers Médiévaux*, Editions du Zodiaque, DDB, 1995. Minden egyes katedrális építésének finanszírozását egy speciális jogi státuszú és pénzügyileg független intézmény, a „la Maison de l'Oeuvre Notre Dame” végezte. Ennek egyik legteljesebb formában fennmaradt dokumentuma a franciaországi Strasbourg katedrálisához kapcsolódik. 1206-ban a helyi Oeuvre Notre Dame a polgárokból álló bizottság volt, amelynek tagja volt a helyi érsek is. Azonban 1230-tól az érsek és a klérus befolyása egyre csökkent, amíg 1262-ben az érseket

- teljesen ki is zárták a bizottságból. 1290-ben a „L'Oeuvre Notre Dame” hivatalos önkormányzati intézmény lett, és máig is az, leszámítva a francia forradalom utáni rövid időszakot (1789-1803), amikor a francia állam irányította („Régie des Domaines”).
21. Bois, La Grande Dépression, 11.
 22. Fourquin, Histoire Économique de l'Occident Médiéval, 192.
 23. Henry S. Lucas, The Great European Famine of 1315–1316, Speculum 5, no. 4, 1930, 343–77
 24. Gilles Le Muisit, Saint-Martin de Tournai apátjának krónikája, 1272–1352, = Textes et documents d'histoire du Moyen Age, XIVe-XVe siècles, tome 1, S.E.D.E.S., Paris, 1970, p 8-9. Lásd még: R. Fossier, Le Moyen Age, le temps des crises, 1250-1520, Paris, 1997. A. Colin – Jean Delumeau, Les malheurs des temps. Histoire des fléaux et des calamités en France, Paris, Larousse, 1987.
 25. Lucas, The Great European Famine of 1315–1316, Speculum 5, no. 4, 1930, 343–77.
 26. Daniel Power, szerk., The Central Middle Ages, Oxford University Press, 2006, 60.
 27. Bois, La Grande Dépression, 93–4.
 2. A vagyon koncentrációjának folyamata évszázadokon át tartott, és nem csak negatív hatásai voltak. Például az elit művészetpártolása vezetett el a reneszánsz korához.
 3. A korai egyházatya, Hippói Szent Ágoston írásaiból.
 4. A „tudományos forradalom” megnevezés és annak meghatározása Alexandre Koyré francia filozófus nevéhez fűződik, 1943-ból. A tudományos forradalom kezdetének általában 1543-at tartják, amikor Nikolausz Kopernikusz kiadta De revolutionibus orbium coelestium (Az égi pályák körforgásairól) című művét, és Andreas Vesalius megjelentette De humani corporis fabrica (Az emberi test működéséről) című művét. Néhány, a korszakot előkészítő változás már a középkorban elindult. Lásd: Edward Grant, The Foundations of Modern Science in the Middle Ages: Their Religious, Institutional, and Intellectual Context, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
 5. Lásd a Needham Kutatóintézet honlapját: www.nri.org.uk/joseph.html
 6. Forrás: en.wikipedia.org/wiki/Scientific_revolution
 7. Az integrál- és differenciálszámítás kifejlesztését általában Isaac Newton és Gottfried Wilhelm Leibniz nevéhez kapcsolják. Newton volt az első, aki ezeket alkalmazta az általános fizikában, Leibniz pedig a mai integrál- és differenciálszámítás ma is használt fogalomrendszerét alkotta meg. Newton idejére az alapvető elmélet már ismert volt.
 8. Néhány történész megkülönbözteti az értelem korát (1600-as évek) és a felvilágosodást (1700-as évek). A mi céljainknak most tökéletesen megfelel, ha a könyvben a két korszakra összefoglalóan hivatkozunk felvilágosodás koraként.

Hetedik fejezet

1. A késő- középkori társadalmi rendet Isten három birtoka testesítette meg, amelyben az egyháznak, a nemességnek és a népnek egymást kellett volna szolgálniuk a közös jó érdekében. Barbara Tuchman történész szerint a „a klérus feladata volt, hogy imádkozzon az emberekért, a lovagoké, hogy harcoljon értük, a közemberé pedig, hogy dolgozzon, hogy mindannyian ehessenek”. Ez a terv a korai keresztény meggyőződésből ered, hogy az emberiség elvesztette korábbi kegyelmi állapotát.

9. Forrás: www.riksbank.com és www.bankofengland.co.uk
10. A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy bár a Bank of England alapító okirata 1688-as keltezésű, a papírpénz kiadásának monopóliumát Orániai Vilmos csak 1694-ben adta meg a banknak, amikor 1,2 millió fontra volt szüksége sürgősen a franciák elleni háborúhoz. Lásd még: www.bankofengland.co.uk
11. Több információért lásd: www.humanscience.wikia.com/wiki/Social_Development_Theory
12. Michael D. Bordo, The Concise Encyclopedia of Economics. „Anglia nem hivatalos aranystandardot vezetett be 1717-ben, Sir Isaac Newtonnak, az állami pénzverde vezetőjének előkészítő munkájával. Az ország 1819-ben aztán hivatalosan is bevezette az aranystandardot?” www.econlib.org/library/Enc/GoldStandard.html
13. Voltaire, The Works of Voltaire, Vol. VII, Philosophical Dictionary Part 5, 1764.
14. Személyes kommunikáció Alec Tsoucatosszal, 2005. június 15.
15. David Dugan és Alan Macfarlane, The Day the World Took Off, University of Cambridge. www.dspace.cam.ac.uk/handle/1810/270
16. Alfred W. Crosby, The Measure of Reality: Quantification and Western Society 1250–1600, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
17. Ezt a feltételezést arra a lapozzuk, hogy a helyi fizetőeszközökkel kapcsolatos francia kísérlet sikere idővel semmivé vált.
18. A Technokrata Materialista Mechanisztikus (TMM) modell neve Anne Wilson Schaefer könyvéből származik: Living in Process: Basic Truths for Living the Path of the Soul, New York, Ballantine Wellspring, 1999.

Nyolcadik fejezet

1. Eric Beinhocker, The Origins of Wealth Complexity, and the Radical Remaking of Economics, Cambridge, Massachusetts: Harvard Business School Press, 2006. „Sok korai közgazdász, mint Smith (és Bentham) sokkal inkább filozófusoknak tartották magukat, mint tudósoknak, és a klasszikus kor matematikája csupán néhány numerikus példára és némi algebrára szorítkozik, de semmi ennél kifinomultabbra”
2. Uo., 67.
3. Uo., 24. A hagyományos közgazdaságtan teljesebb, de némileg zavaros definíciója: „azon fogalmak és elméletek összessége, amelyeket az iskolák tankönyveiben találunk. Benne foglaltatnak azok a fogalmak és elméletek, amelyekről tudományos igényű felmérések azt állítják vagy feltételezik, hogy a terület szakértőinek közmegegyezésén alapulnak”
4. Uo., 67.
5. Uo.
6. Uo., 52–7.
7. Uo., 33.
8. „A GDP csak az árukat foglalja magába; a GNP nem foglalja magába a külföldi cégek áruit és szolgáltatásait, de magába foglalja a külföldön működő amerikai cégek áruit és szolgáltatásait. A GDP 1991-ben váltotta fel a Bruttó Nemzeti Terméket (GNP-t) az amerikai gazdaság fő mérőszámaként” www.traderslog.com
9. Az amerikai átlagfizetés egy iskolás kornál fiatalabb és egy iskolás gyermekkel rendelkező főállású anyára vetítve 138.095 dollár. swz.salary.com/momsalarywizard/
10. Ezek a számok, a 25 százalékos résznegy, az USA különböző területen élő csoportjának átlagfizetésén alapulnak, és a következő honlap adatai alapján

- készültek: www.salary.com
11. Clifford Cobb – Ted Halstead – Jonathan Rowe, *If the GDP is Up, Why is America Down?* Atlantic Monthly, 276 (4), október, 51–8. Idézve Sally Goerner *After the Clockwork Universe: The Emerging Science and Culture of Integral Society*, Edinburgh, Scotland: Floris Publishers, 1999, 331.
 12. Uo. Simon Kuznets megjegyzései 1934-ben az amerikai kongresszusnak szóló első jelentésben jelennek meg, a *Measuring Progress: Annex* tanúsága szerint.
 13. Uo. A világbank korábbi közgazdász, Herman Daly így fogalmaz: „a mai nemzeti elszámolási rendszer felszámolás alatt lévő vállalatként kezeli a Földet”? Ha hozzávesszük még a környezetszennyezést is, a kép még jobb adatokat kapunk. A környezetszennyezés ugyanis kétszer jelentkezik a számításban pozitív tételként: egyszer, amikor egy vegyi üzem kibocsát egy mellékterméket, aztán amikor az ország milliárdokat költ a szennyezés megszüntetésére. Sőt, még egyszer jelentkezik, amikor a kórházi számlák megnőnek a szennyezett levegő miatt.
 14. Robert Kennedy, Jr., egy, a Föld barátai gyűlésén tartott beszédből, New York, 1963. március 13.
 15. Hazel Henderson – Jon Lickerman – Patrice Flynn Calvert_Henderson *Quality of Life Indicators*, Calvert Group, 2000. Lásd még: *Ethical Markets*, White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing, 2006.
 16. Cobb – Halstead – Rowe, *If the GDP is Up, Why is America Down?* 51–8.
 17. Uo.
 18. Uo.
 2009. szeptember 2. www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html
 2. Uo.
 3. *Saving the System, The Panic, The Rescues and a Full Report on the World Economy*, The Economist, 2008. október 11.
 4. Paul Krugman, *The Third Depression*, New York Times, 2010. június 27. <http://www.nytimes.com/2010/06/28/opinion/28krugman.html>
 5. The Economist, 2008. október 11.
 6. Charles Kindleberger, *Manias, Panics and Crashes*, New York, Wiley & Sons, 3. kiadás. 1996, 1.
 7. A Weimari Köztársaság előtt (1919–1933) a német nemzeti fizetőeszköz a „márka” volt. 1923-ban az infláció ellensúlyozására a márkát felváltotta a „rentenmark”. Egy évvel később, amikor az infláció lassulásnak indult, bevezették a „reichsmark”-ot és a háború éveit is ez maradt a nemzeti valuta. 1948. június 20-án egy új valutatörvény ezt kivonta, és bevezette a „német márkát”, amelyet végül az euro váltott fel.
 8. Glyn Davies, *A History of Money: From Ancient Times to the Present Day*, Cardiff: University of Wales, 1994, 572–4.
 9. A „Wära Tauschgesellschaft”-ot Gesell két követője, Hans Timm és Reinhard Rödiger alapította 1929-ben. Claude Million, Ph.D. disszertáció, *Nebenwährungen gegen Absatzstocung und Beschäftigungskrise – Die amerikanischen Versuche mit scrip während der Grossen Depression*, Humboldt Universität zu Berlin, 1998 április.
 10. Uo.
 11. Uo. A törvény neve Brüningische Notverordnungen volt (Brüning szükségállapotra vonatkozó törvénye), amelyet Heinrich Brüning kancellár és külügyminiszter után neveztek el. Ebben az ügy-

Kilencedik fejezet

1. Paul Krugman, *How Did Economists Get It So Wrong*, New York Times,

- ben íródott például a Reichsbank vezető testületének levele (I 10513), a pénzügyminiszternek, 1931/8/8, Bundesbank Archiv R 31.01/15345, 145.
12. Margrit Kennedy, *Interest and Inflation Free Money*, Seva International, 1995.: „A Weimari Köztársaság (1924–33) alatt a központi bank elnöke, Hjalmar Schacht szeretett volna egy ‘igaz’ fizetőeszközt adni Németországnak, amely az ő értelmezésében az aranystandardhoz való visszatérést jelentette. Mivel nem tudott elég aranyat vásárolni a világpiacon a forgalomban lévő pénz megtámasztásához, az utóbbi mennyiségét kezdte csökkenteni. A kisebb pénzkínálat nagyobb kamatlábakat eredményezett, így nehezítette a befektetést, és sok céget csődbe taszított. Ez növelte a munkanélküliséget, amely utat engedett a radikalizmusnak, és Hitler egyre nagyobb és nagyobb hatalomra tett szert általa”
 13. 1930 márciusában Schacht lemondott a Reichsbank elnöki tisztségéről, de három évvel később – Hitler hatalomra lépése után – visszatért.
 14. John Weitz, *Hitler’s Banker: Hjalmar Horace Greely Schacht*, London, Warner Books, 1999, 131.
 15. A hivatalos német munkanélküliségi statisztika neve: „Arbeitsktdaten”
 16. Max Schwarz, *MdR – Biographisches Handbuch der Reichstage*, Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1965, 810–16.
 17. Alex von Murat, *The Wörgl Experiment with Depreciating Money*, 1934. Lásd még Fritz Schwartz, *Das Experiment von Wörgl*, Bern: Genossenschaft Verlag Freiwirtschaftlicher Schriften, 1951, 14.
 18. Uo.
 19. Irving Fisher, *Stamp Scrip*, New York, Adelphi Co., 1933.
 20. H.W. Brands, *Traitor to His Class: The Privileged Life and Radical Presidency of Franklin Delano Roosevelt*, New York, Doubleday, 2008. idézve itt: *The Economist*, 2008. november 1., 83.
 21. Lásd: en.wikipedia.org/wiki/Currency_Act#Act_of_1764.
„A valutatörvények feszültséget teremtettek a kolóniák és az anyaország között, és hozzájárultak az amerikai forradalom kitöréséhez. Delaware kivételével az összes gyarmaton ezeket a törvényeket ‘nagy bosszúságként’ értékelték. Amikor az első kontinentális kongresszus 1774-ben összeült, kiadta a *Jogok Nyilatkozatát*, amely a brit parlament egyes döntései elleni gyarmati ellenállást fogalmazta meg.
A Kongresszus felszólította a parlamentet, hogy vonja vissza az 1764-es valutatörvényt, az egyiket a hét közül, amelyet az ‘amerikai jogokba ütközőnek’ értékelték”. Lásd még: Jack Greene – Richard M. Jellison, *The Currency Act of 1764 in Imperial-Colonial Relations, 1764–1776*, *The William and Mary Quarterly*, Third Series, Vol. 18, No. 4, 1961 október 4, 517. John Phillip Reid, *Constitutional History of the American Revolution, III: The Authority to Legislate*, Madison: University of Wisconsin Press, 1991, 265.

Tizedik fejezet

1. John Maynard Keynes, *A Tract on Monetary Reform*, (Rövd értekezés a pénzügyi reformról) 1923.

II. rész

Tizenegyedik fejezet

1. The National Center for Health Sciences, *National Vital Statistics Report 47*, no. 28, 12. táblázat.
www.cdc.gov/nchs
2. K. Bruce Newbold, *Six billion plus: world population in the twenty-first century*, Lanham, Maryland: Rowman

- & Littlefield, 2007. Lásd még: www.thedailygreen.com/environmental-news/latest/world-population-cartograms-47012201?click=main_sr
3. Lásd: www.worldmapper.org
 4. Lily Nonomiya, Japan's Industrial Production Unexpectedly Declines Bloomberg News, 2007. június 28.
 5. Heather Landym, Neil Irwin, Massive Shifts on Wall St. Troubled Investment Bank To File for Bankruptcy, The Washington Post, A01, 2008. szeptember 15.
 6. Lásd: www.efluxmedia.com/news_Financial_behemoth_Lehman_Brothers_largest_failure_in_US_24397.html
 7. Barry Ritholtz, Bernanke Bombshell: AIG Insurer Exposed to FP, 2009. március 24. www.ritholtz.com.
 8. „A fizetések növekedése nagyjából egyezik a 11 százalékos profinnövekedéssel, amelyre a Wall Street elemzői számítanak az olajipari óriásnál, amely most kicsivel 46 milliárd dollár felett van a FactSet Research felmérése szerint”. Idézve: Steve Gelsi, Exxon Mobil CEO Tillerson gets 10 percent Raise, MarketWatch, The Wall Street Journal, 2008. december 3.
 9. „A Bank of England az Egyesült Királyság a kamatlábat a mindenkori legalacsonyabb 0,5 százalékra vágta vissza. Idézve: Christine Oliver, Interest Rates through the Ages: From Puritanism to Prudence”, The Guardian, 2009. március 5.
 10. Adam Voiland, 2009: Second Warmest Year on Record; End of Warmest Decade, NASA, 2010. január 28. www.nasa.gov/topics/earth/features/temp-analysis-2009.html
 11. Stephen Dinan, Obama signs massive stimulus bill, The Washington Times, 2009. február 17.
 12. Sally Goerner, After the Clockwork Universe: The Emerging Science and Culture of Integral Society. Chapel Hill, NC: Triangle Center for Complex Systems, 1999.
 13. Duane Elgin – Coleen LeDrew, Global Paradigm Change: Is a Shift Underway?, San Francisco, CA: State of the World Forum, 1996 október 2–6.
 14. Thomas Griffith, This Turbulent World: People's Endless Struggles to Change Their Lives, Time, 1983. október 5. www.time.com/time/magazine/article/0,9171,952063,00.html
 15. A hatalmas átalakulás gondolata az írótól származik, együttműködésben Dr. Sally Goernerrel, 2006. február 6.
 16. Amy Maxmen, The Gut's 'Friendly' Viruses Revealed, Nature, internetes megjelenés, doi: 10.1038/news.2010.353, 2010. július 4. „Lehetséges, hogy a vírusok a rendszer valódi hajtóereje, mert módosítják azokat a baktériumokat, amelyek aztán módosítják az emberi testet”.
 17. Jamshid Garajedaghi, Systems Methodology: A Holistic Language of Design and Interaction – Seeing through Chaos and Understanding Complexity. www.acasa.upenn.edu/JGsystems.pdf
 18. Goerner, After the Clockwork Universe: The Emerging Science and Culture of Integral Society.
 19. John Langone, Alternative Therapies Challenging the Mainstream, Time Special Issue, 1996 ősz, 40.
 20. Uo.
 21. John A. Astin, Why Patients Use Alternative Medicine, Journal of the American Medical Association, 279, no. 19, 1998, 1548–1553.
 22. James Robbins, Free market flawed, says survey, BBC News. news.bbc.co.uk/2/hi/8347409.stm. Lásd még: www.bbc.co.uk/pressoffice/pressreleases/stories/2009/11_november/09/poll.shtml, Sharp Drop in American Enthusiasm for Free Market, Poll Shows, GlobeScan, 2011. április 6. www.globescan.com/news_archives/ra

dar10w2_free_market/

23. Paul Ray – Sherry Anderson, *The Cultural Creatives*, New York, Harmony Books, 1999, az eredeti, Paul Ray által készített felmérés kiegészítésével, *The Integral Culture Survey: A Study of the Emergence of Transformational Value in America*, a Fetzer Intézet és a Noetikus Tudományok Intézete által szponzorált kutatási monográfia, 1996.
 24. Duane Elgin – Coleen LeDrew, *Global Paradigm Change: Is a Shift Underway?*, San Francisco, CA. State of the World Forum, 1996. október 2–6.
 25. Uo.
 26. Paul Hawken, *Blessed Unrest: How The Largest Movement in the World Came Into Being and Why No One Saw It Coming*, New York, Viking Press, 2007.
 27. Goerner, *After the Clockwork Universe: The Emerging Science and Culture of Integral Society*.
 28. Astin, *Why Patients Use Alternative Medicine*.
- hoz. Paul Samuelson 1965-ben, *Roegen Analytical Economics* című könyvének előszavában kijelentette, hogy „Roegen” a tudósok tudósa, és a közgazdászok közgazdásza”. Hozzátette: „Kíváncsi vagyok, melyik közgazdász maradna nyugodt, miután elolvasta ezt az írást”. Azonban a közgazdászok nagy része nem zavartatta magát a megjelenés után sem, mint ahogy a következő könyv, az *Entropy Law and the Economic Process* sem forgatta fel a közgazdaságtant.
 2. Predrag Cvitanović, *Introduction to Universality in Chaos*, Bristol, UK: Adam Hilger, 11.
 3. Lásd: Robert Ulanowicz – Sally Goerner – Bernard Lietaer – Rocio Gomez, *Quantifying Sustainability: Efficiency, Resiliency and the Return of Information Theory*, *Journal of Ecological Complexity*. A tanulmány letölthető: www.lietaer.com
 4. R.M. May, Will a large complex system be stable? *Nature* 238:413–414, 1972.
 5. C.S. Holling, Resiliency and the stability of ecological systems, *Annual Review of Ecology and Systematics*, 1973, and Brian H. Walker – John M. Anderies – Ann Kinzig – Paul Ryan, *Exploring Resiliency in Social-Ecological Systems: Comparative Studies and Theory Development = Ecology and Society* különkiadás, 2006. szerk.: Walker – Anderies – Kinzig – Ryan, Collingwood, Victoria, Australia: CSIRO Publishing. Online verzió: www.ecologyandsociety.org/viewissue.php?sf=22
 6. A grafika eredetileg megjelent: S. Goerner – R. Dyck – D. Lagerroos, *The New Science of Sustainability: Building a Foundation for Great Change*, Chapel Hill, NC: Triangle Center for Complex Systems, kiadja a Gabriel Island, BC, Canada: New Society Publishers, 2008. Egy módosított kép megjelent: S. Goer-

Tizenkettedik fejezet

1. Az energiáról és annak áramlásáról alkotott modern fogalmakat már 1951-ben bevezette a közgazdaságtanba Vaszilij Leontyiev, az input-output analízisekkel, amelyek az áruk és érték áramlását írja le a közgazdasági rendszerekben. Az ökológusok ezután ezt a képletet az ökoszisztémákra is alkalmazták, majd a közgazdászok ezeket a továbbfejlesztett elméleteket alkalmazták ismételtelen a közgazdaságtanban. Odum (1971, 1984), Hannon (1973) és Costanza (1984), például a termonikát és az áramlási hálózatok elemzését használták mind az ökológia, mind a közgazdaságtan folyamatainak leírásához. Georgescu Roegen (1971) teljesen termodinamikai alapú leírást adott a közgazdaságtan-

- ner, B. Lietaer, R. Ulanowicz, R. Quantifying economic sustainability: Implications for free enterprise, theory, policy and practice, *Ecological Economics* 69 (1), 76–81.
7. Az eredeti szakirodalomban ezt „életképességi zónának” hívják, a természetes ökoszisztémákban betöltött szerepe miatt. Egy ökoszisztéma csak ebben a tartományban tudja fenntartani az életet. Lásd R.E. Ulanowicz, *A Third Window: Natural Foundations for Life*, New York, Oxford University Press, 2008. és A.C. Zorach – R.E. Ulanowicz Quantifying the complexity of flow networks: How many roles are there? *Complexity* 8 (3) 68–76, 2003.
 8. „2003. augusztus 14-én több mint 50 millió észak-amerikai polgár marad áram nélkül az elektromosság létezése óta történt legnagyobb áramkimaradásban?” archives.cbc.ca/science_technology/energy_production/clips/13545/
 9. V.V. Gafiychuk – I.A. Lubashevsky – R.E. Ulanowicz, Distributed self-regulation in ecological and economic systems, *Complex Systems* 11, 1997, 357–372.
- Tizenharmadik fejezet**
1. Lásd: Robert Ulanowicz – Sally J. Goerner – Bernard Lietaer – Rocio Gomez, Quantifying Sustainability: Resilience, efficiency and the return of information theory, *Ecological Complexity*, 6 (1), 2009. március 27, 36. „Mivel a fenntartható fejlődés megköveteli a hatékonyság és rugalmasság közti egyensúlyt, Ulanowicz (1980) a természetes ökoszisztémák áramlási útvonalait és méreteit használta, hogy kifejlessze a hálózatok hatékonyságának mérésére használt módszert, a Systemic Efficiency-t (SE vagy E), amely a rendszer összteljesítményét méri, és a képességét, hogy mind több és több energiát tudjon magába olvasztani, miközben csökkenti a külső sokféleséget és konnektivitást”. Az eredeti tanulmány letölthető innen: www.lietaer.com. Lásd még: Ulanowicz, A hypothesis on the development of natural communities, *Journal of Theoretical Biology*. 85, 1980, 223–245.
 2. Uo. Lásd még: Robert E. Ulanowicz – C. Bondavalli – M.S. Egnotovitch, 1996. Network Analysis of Trophic Dynamics in South Florida Ecosystems, FY 96: The Cypress Wetland Ecosystem, Annual Report to the United States Geological Service Biological Resources Division, Miami, Egyetem, Coral Gables, FL 33124: 1996.
 3. Uo.
 4. E. Goldsmith, J. Mander, *The Case Against the Global Economy and, For a Turn, Towards the Local*, Sierra Club Books, 1997, Idézve itt: S. Goerner – B. Lietaer – R. Ulanowicz, Quantifying economic sustainability: Implications for free enterprise, theory, policy and practice, *Ecological Economics*, 69 (1), 78.
 5. Walmart: The High Cost of Low Prices, Brave New Films, 2005.
 6. Civic Economics, Austin Unchained, Austin, 2003. október. www.civiceconomics.com/Lamar_Retail_Analysis.pdf
 7. The Economic Impact of Locally Owned Business vs Chains: A Case Study in Mid-coast Maine, New Rules Project, Institute for Local Self-Reliance, ILSR, Minneapolis, 2003. szeptember.
 8. Joseph Tainter, *The Collapse of Complex Societies.*, London, Cambridge University Press, 1988.
 9. Joseph Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, London, New York, Penguin Books, 2002.
 10. Robert Pollin, *Contours of Descent: U.S. Economic Fractures and the Landscape of Global Austerity*, London, New

- York, Verso, 2003.
11. John Ralston Saul, *The Collapse of Globalism and the Rebirth of Nationalism*, Harper's Magazine, March 2004, 33.
 12. Caprio – Klingelbiel, *Bank Insolvencies: Cross Country Experience*, Policy Research Working Papers, no.1620, Washington D.C.: A Világbank Politikai és Kutatási Osztálya, 1996.
 13. A gazdag és szegény országok közti növekvő különbségről lásd: Culpeper, Roy, 2005. *Approaches to globalization and inequality within the international system*, = *Overarching Concerns Programme Paper*, no. 6, 2005. október, Az ENSZ Társadalomfejlesztési Kutatóintézete, UNRISD.
 14. A „foglalkoztatás nélküli növekedés” a munkahelyek bővülése nélküli GDP-növekedést jelent. 1995-re például a világ 2,8 milliárd fős dolgozói létszámának harmada vagy munkanélküli volt, vagy olyan alacsony bérért dolgozott, hogy semmi esélye nem volt az előrelépésre. Lásd: Jeremy Rifkin, *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, New York, Jeremy Tarcher, 1995.
 15. További részletekért lásd: N. Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, New York, Holt and Company, 2008.
 16. Hazel Henderson, *Paradigms in Progress: Life Beyond Economic*, Indianapolis = Knowledge Systems, 1991. *Creating Alternative Futures: the End of Economics*, West Hartford, CT: Kumarian Press 1966, és *Ethical Markets: Growing a Green Economy*, White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing, 2006.
 17. Paul Glover olyan programok elindítója, mint az Ithaca HOURS, az Ithaca Health Alliance, és a Citizen Planners.
 - Ő a szerzője a következő könyveknek: *Hometown Money: How to Enrich Your Community with Local Currency*, 2005, és a *Recipe for Successful Local Currency*, 2009.
 18. Thomas Greco, *New Money for Healthy Communities*, 1994., *Money: Understanding and Creating Alternatives to Legal Tender*, Chelsea Green, 2001, *The End of Money and the Future of Civilization*, White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing, 2009.
 19. Edgar S. Cahn, *No More Throw Away People*, Washington, DC: Essential Books, 2004.
 20. Sergio Lub, a Friendly Favors megalotója. Lásd: www.favors.org/FF/
 21. Susan Witt, az E. F. Schumacher Society társalapítója és ügyvezetője, amely a New Economics Institute (Új Gazdaság Intézet) elődje. Ez utóbbi indította a Berkshares currency-t és más kezdeményezéseket.

Tizennegyedik fejezet

1. Különösen nehéz aktuális becsléseket találni a világban működő kiegészítővaluta-rendszerekről. Az ilyen projektek természetüktől fogva helyiek, és a bennük részt vevő emberek gyakran nem tudnak a többi rendszerről, még ha a saját országukban működnek is. Még nehezebb követni ezeket, amikor leállnak. Japánra vonatkozóan lásd: Rui Izumi, *The Development and Future Challenges of the Community-Based Currencies in Japan*, Keizaigaku Ronshu, 2006. Franciaországra vonatkozóan lásd: selidaire.org/spip/rubrique.php3?id_rubrique=211. Németország: Regio-rendszerek. Lásd: www.regiogeld.de/. A LETS-típusú valuták témájában a legújabb kutatás Simone Wagnertől, a Konstanz-i Egyetem munkatársától származik (simone.wagner@uni-konstanz.de), amely a né-

- met helyzetet írja le: Lokale Austausch-netzwerke - Entstehung, Stabilisierung und sozialpolitische Bedeutung (készlőben). Lásd még: Susan Wagner, Diffusion of a Social Movement: The Example of the German Local Exchange Systems ASA Meeting 2007. lásd még: www.tauschringportal.de/Tauschringportal/index.htmlb, www.tauschring.de/d0402add.htm. Ausztria: www.tauschkreise.at/. Ausztriában szintén van két Regio-fizetőeszköz: a Waldviertler és a Styria. Svájc: www.tauschnetz.ch/ és www.tauschnetz.ch/orgliste.htm. Hollandia: members.home.nl/letsdb/kaart.htm. Létezik még jó néhány forrás, amely kísérletet tesz a kiegészítő pénzek nyomán követésére a világon. Néhány ezek közül: <http://www.cyberclass.net/turmel/urlsnat.htm>; <http://www.lets.org.au/>; <http://www.lets-linkup.com/>; <http://www.complementarycurrency.org/>
2. Michael Linton, interjú
 3. James Taris, The LETSaholic Twist, Camberwell, Australia, 2005.
 4. Minden idézet az Edgar Cahn-nal való személyes levelezésből származik, 2007. július 8.
 5. Az idődollár honlapjáról: www.timedollar.org
 6. R. J. Sampson – S. W. Raudenbush – F. Earls. Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy, Science 277, 1997. augusztus 15, 918.
 7. Robert Wood Johnson Foundation: Service Credit Banking Project Site Summaries, University of Maryland Centre of Aging, 1990. Ez a tanulmány bemutatja, hogyan csökken a kiegészi arány 40 százalékról mindössze 3 százalékra az idődollár-rendszer bevezetése után.
 8. Az idődollár- és időbank-programok a kormánytisztviselők egyre nagyobb támogatását élvezik. Egy, az elöregedésről szóló Fehér Ház-beli konferencián, Massachusetts és Wisconsin képviselői javasolták az idődollár-program bevezetését az idősekkel való munkához. A brit egészségügyi miniszter az időbank-programot tartja a nem hivatalos egészségügy leghatékonyabb módjának.
 9. Time Banks USA, Time Bank Models: Youth at Risk, www.timedollar.org, 2005. szeptember 15.
 10. Uo.
 11. Uo.
 12. Time Banks USA, IRS Ruling, 2006. február 23. www.timedollar.org
 13. Linton, interjú.
 14. A Double coincidence of wants kifejezést William Stanley Jevons alkotta meg. Lásd: W.S. Jevons, Money and the Mechanism of Exchange, London, Macmillan, 1875, 1. fejezet, 5–6 bekezdés.

Tizenötödik fejezet

1. 1. Toshiharu Kato, The New Model of Community Currency from Japan to the World: The Development of Eco-point Succeeding Eco-money, Aichi, Japan: Világkiállítás, 2006. február.
2. Rui Izumi, The Development and Future Challenges of the Community-Based Currencies in Japan, Keizaigaku Ronshu, 2006.
3. Általános feltételezés, hogy az első modern, II. világháború utáni kiegészítőpénz-rendszer a Kanadában, 1982-ben indított LETS. Valójában a japán kezdeményezés több mint egy évtizeddel megelőzi ezt.
4. Mitsui Ichien, Kutatási jelentés az idősek non-profit szociális rendszerének helyes modelljeiről, japán nyelven, Kansai: University of Kansai: Research Institute of Ageless Society, 1991.
5. Jaszujuki Miguel, Hirota, személyes üzenet Bernard Lietaernek, 2002 nyara.
6. Rui Izumival, a tokiói Szensu Egyetem Gazdasági Iskolájának docensével foly-

- tatott személyes levelezés, 2006. július. A helyi pénzek növekedésének fő tényezői: „Először is – talán kissé meglepő módon – volt egy műsor a nemzeti tévében a ’90-es évek végén, melynek a címe Michael Ende’ utolsó üzenete volt. Ez az adás a kiegészítő fizetőeszközökről szólt az 1930-as évektől napjainkig, éritve a WIR-t, a LETS-et és más népszerű rendszereket. Ez a műsor rátapintott a társadalom közös érzésére. Abban az időben japán deflációs válságban volt. Túl volt az 1997-es kelet-ázsiai pénzügyi válságon, és az 1991-es gazdasági összeomlásokon, ezek pedig számos japán arra késztettek, hogy elgondolkozzon a pénz és a spekuláció működéséről. Másodszor, Tosiharu Kato, a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium egy tisztviselője megalkotta az ’öko-pénz’ kifejezést. Ezt az emberek sokkal közelebb érezték magukhoz, mint a közösségi vagy kiegészítő fizetőeszköz kifejezést, s számos könyv jelent meg, melynek címében szerepelt az ’öko-pénz’ szó.”
7. Az OECD-be tartozó fejlett országok esetében 1965-ben minden 11. ember volt 65 évesnél idősebb, míg ma minden 7. ember az. Húsz év múlva pedig minden 4. ember tartozhat ebbe a csoportba. A fejlett országokban is hasonló folyamatra számítanak, egy-két évtized eltéréssel. Peter G. Petersen, *Gray Dawn: The Global Aging Crisis*, Foreign Affairs, January-February 1999.
 8. Rui Izumi, személyes levelezés
 9. Idézve: Makoto Maruyama, *Local Currencies in New Zealand and Australia*, = Junji Koizumi, szerk., *Dynamics of Cultures and Systems in the Pacific Rim*, Oszaka: 2003, 183.
 10. Dr. Gilson Schwartz „kreatív fizetőeszközök” projektje 2003-ban indult, amikor a Tudás városa (City of Knowledge) kutatócsoport, amelyet Brazília Elnöki

Hivatalának Információtechnológiai Civil Irodája (ITI) szponzorált, kísérleti mobil- és kiegészítő pénzekkel kapcsolatos projekteket kezdeményezett Pipában, a Mato Grosso-i Xavante faluban, és Parában (Abaetetuba).

A mobiltechnológiák és innovatív üzleti modellek kutatása (mint a sok ember általi támogatás) és az internetes társadalom kulturális trendjei egy második generációs útitervezéséhez vezetnek, amelyeknek pénzügyi hátterét a Tudományos és Technikai Minisztérium, a Kulturális Minisztérium és a Brazil Fejlesztési Bank biztosította (portugálul: Banco Nacional de Desenvolvimento Economico e Social, abbreviated: BNDES) a brazil központi bank hivatalos támogatásával.

11. Bernard Lietaer *The Saber: An Education Currency for Brazil*, *The International Journal for Community Currency Research*, 2006. február 27. www.uea.ac.uk/env/ijccr/abstracts/vol10,3,lietaer.html
12. Lásd: www.cofc.edu/bellsandwhistles/research/retentionmodel.html. Lásd még: www.know.org/
13. F. Taddei, *Training creative and collaborative Knowledge Builders: a major challenge for 21st century education*, Paris, OECD, 2009. q.liberation.fr/pdf/20090414/10901_telechargez-le-rapport.pdf
14. Bernard Lietaer, *Proposal for a Brazilian Education Complementary Currency*, *International Journal for Community Currency Research*, Vol. 10, 18–23.; [www.uea.ac.uk/env/ijccr/pdfs/IJCCR%20vol%2010%20\(2006\)%203%20Lietaer.pdf](http://www.uea.ac.uk/env/ijccr/pdfs/IJCCR%20vol%2010%20(2006)%203%20Lietaer.pdf)
15. Thom Hartmann, *Beyond ADD*, Nevada City, California, Underwood Books, 1996.
16. Lásd: H. Gardner, *Frames of Mind: The*

- Theory of Multiple Intelligences, Tufts University Press, 1993. Lásd még: Thomas Armstrong, Seven kinds of Smarts: Identifying and Developing your Multiple Intelligence, Plume Books, 1999,
17. Jeffrey Freed – Laurie Parsons Cantillo, Right-Brained Children in a Left-Brained World, Unlocking the Potential Of Your ADD Child, New York, Simon and Schuster, 1997.
 18. Lásd: visualspatial.org
 19. Stephen Belgin és Jeffrey Freed személyes beszélgetéséből, 2011. március 20.
 20. Lásd: visualspatial.org
 21. Marusa Vasconcelos Freire, Social Economy and Central Banks: Legal and Regulatory Issues On Social Currencies, Social Money, As A Public Policy Instrument Consistent With Monetary Policy, International Journal Of Community Currency Research Vol 13, 2009, 76–94

Tizenhatodik fejezet

1. Webflyer Press Room, szerk. Randy Peterson. www.webflyer.com
2. Az amerikai Munkaügyi Statisztikai Hivatal sajtóközleménye 2011. március 11. www.bls.gov/news.release/pdf/empsit.pdf
3. Jeannine Aversa, Poll Finds Debt-Dogged Americans Stressed Out, 2010. május 30. abcnews.go.com/Business/wireStory?id=10782052
4. AP-GfK közvéleménykutatás, Politics and Economy Topline, 2010. március 9. www.ap-gfkipoll.com/pdf/AP-GfK%20Poll%20March%202010%20Topline%20Release2%203.9.10.pdf
5. James Stodder, Complementary Credit Networks and Macro-Economic Stability: Switzerland's Wirtschaftsring, Journal of Economic Behavior & Organization, 72, 2009. október, 79–95, és Reciprocal Exchange Networks: Implications for Macroeconomic Stability, az

- International Electronic and Electrical Engineering (IEEE) Mérnökmenedzsment Társaságának (EMS) gyűlésén, Albuquerque, NM, 2000. augusztusa, 3.
6. Tobias Studer, Le Système WIR dans l'optique d'un chercheur Américain, Wir-Plus, 2000. október
www.wir.ch
 7. A rendszernek számos, benne résztvevő vállalat megmentése köszönhető.
 8. WIR éves jelentés 2006. Lásd részletesebben: www.wir.ch

Tizenhetedik fejezet

1. További információkért lásd a témáról szóló fehér könyvet, amely letölthető a következő oldalról: www.lietaer.com/2010/01/terra/
2. Az ilyen portfólió-kiegyensúlyozás elérhető az érintett árucikkek határidős piacain keresztül is, beleértve azt is, hogy az árucikket csak a számla lejártakor szállítják.
3. Paul Volcker és Bernard Lietaer személyes beszélgetéséből.
4. Egy projektre vonatkozó teljes diszkont-ráta három összetevőt tartalmaz: a fizetőeszköz kamatát, a projekt kockázatát és a törzstőke költségét. Az állásdíj hasonlít egy negatív kamatlábbhoz. Ezért különösen a kis kockázatú projektek esetén a teljes diszkont-ráta negatív is lehet, amely a jövőbeli cash flowt értékesebbé teszi, mint a rövid távút.
5. „1717-ben, Sir Isaac Newton, a Királyi Pénzverde vezetője olyan arányt határozott meg ezüst és arany között, amely az ezüst forgalomból való kivonását eredményezte, és Nagy Britanniában aranystandardra alapuló pénzrendszert eredményezett. azonban csak 1821-ben, miután az új, Tower Hill-i Királyi Pénzverde 1816-ban bevezette az arany sovereign érmét, váltott át az Egyesült Királyság hivatalosan is az aranystan-

dardra. Őt Kanada követte 1853-ban Új Foundland 1865-ben, majd de jure az USA és Németország 1873-ban. Az USA egységként az eagle-t használta, Németország bevezette az új arany márkát, Kanada pedig kettős rendszert vezetett be, az amerikai arany eagle és az angol arany sovereign használatával? Lásd: en.wikipedia.org/wiki/Gold_standard

Tizennyolcadik fejezet

1. Paul Hawken, Commencement Address to the Class of 2009, University of Portland, 2009. május 3. www.commondreams.org/view/2009/05/23-2
2. data.worldbank.org/indicator/FS.AST.PRVT.GD.ZS/countries/1W-US?display=graph
3. Betting the balance-sheet, Why managers loaded their companies with debt, A special report on debt, The Economist, 2010. június 24. www.economist.com/node/16397174
4. Uo.
5. Adam Smith, Wealth of Nations (A nemzetek gazdagsága) 1776, 929–30.
6. Ludwig von Mises, Human Action, A Treatise on Economics, 1949, 1. és 4. kiadás. Lásd online: mises.org/resources/3250
7. Betting the balance-sheet, Why managers loaded their companies with debt, The Economist, 2010 június 24. www.economist.com/node/16397174
8. A teljes lista ábécésorrendben: Abertis, Allen & Overy LLP, Barclays Capital, Carlyle Infrastructure Partners, Chadbourne & Parke LLP, Citi Infrastructure Investors, CII, Credit Suisse, Debevoise & Plimpton, Freshfields Bruckhaus Deringer, Fulbright & Jaworski, Mayer Brown, McKenna Long & Aldridge LLP, Merrill Lynch, Morgan Stanley, RBC Capital Markets, Scotia Capital, és az UBS. A Benefits of private investment in

- infrastructure, című dokumentumot 2009. januárjában hozták nyilvánosságra.
9. Euromoney, 2010. április, 85.
 10. Nick Lord, The Road to Wiping Out the US Deficit, Euromoney, 2010. április, 84–9.
 11. Uo., 88
 12. Ezek közé tartozik számos sziget a velencei lagúnákban, egy ókori királyi palota Palermóban, és egy etruszk múzeum Rómában, a Villa Giulia-ban. John Follain, Hard-up Italy sells islands and palaces Sunday Times, 2010. március 7, 24.
 13. Barack Obama elnök, a 2010-es amerikai költségvetés ismertetése, 2010. február 1.

III. rész

Tizenkilencedik fejezet

1. Gareth Cook, A Fish, a Gene, and a Source of Skin Color, The Boston Globe, 2005. december 19.
2. Az ókori görögök a pszichét az énnel azonosították, a lélekkel, amely egy személyen belül lakik és felelős a viselkedéséért. James Hillman pszichológus egy énnél összetettebb magyarázatot javasol, mely szerint a lélek nem egy szubsztancia vagy lény, amely az ember fejében van. Sokkal inkább egy „perspektíva, nézőpont, a dolgokról való vélekedés. [...] Reflektál a körülötte levő világra, elgondolkodik az eseményeken és megkülönbözteti őket egymástól [...]” (1975). Hillman úgy látja, hogy az ember lelke az egyik legfontosabb tényező a személyiség kialakulásában. A világ ezzel szemben az anima mundi, azaz a világlélek. Hillman gyakran idéz egy sort John Keats romantikus költőtől: „Hívhatod a világot a lélekteremtés völgyének”. en.wikipedia.org/wiki/Arc-hetypal_psychology
3. Jacob Needleman, Money and the

- Meaning of Life, New York, Currency Doubleday, 1991.
4. Az archetipikus pszichológia irányzatát Carl Gustav Jung indította el, és olyan pszichológusok fejlesztették tovább, mint Erich Neumann, Jolande Jacobi, Edward F. Edinger, Christine Downing és Jean Shinoda Bolen. James Hillman hivatalosan megalapította az archetípusokra épülő pszichológiai iskolát.
 5. Máshol Jung kifejti ezt a lakonikus megjegyzést: „Az archetípusok egy bizonyos mértékig beavatkoznak a tudatos tartalmakba azzal, hogy szabályozzák, módosítják és motiválják őket, és így ösztönökként működnek?”. Carl Gustav Jung, *On the Nature of the Psyche*, Collected Works Volume 8: The Structure and Dynamics of the Psyche, Princeton: Princeton University Press, 1969, 408.
 6. Bernice Hill, *Money and the Spiritual Warrior*, Boulder: Five Centuries Foundation, 2004, 17.
 7. Joseph Campbell, *Myths to Live By*, 13.
 8. Eric Robertson Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley: University of California Press, 1951, 104.
 9. Carl Gustav Jung és mtsai, *Az ember és szimbólumai*, Göncöl kiadó, 2000.
 10. Carl Gustav Jung, *The Structure of the Psyche*, 1927 = Collected Works Volume 8, 342.
 11. Uo.
 12. Moore és Gillette írtak egy ötkötetes sorozatot a négy archetípusról. Minden archetípus egy külön kötetben szerepel, egy kötet pedig elméletük szintézisét tartalmazza. A megjelent kötetek: *King, Warrior, Magician, Lover*, San Francisco: Harper Collins, 1991. *The King Within*, New York, William Morrow, 1991, *The Warrior Within*, New York, William Morrow, 1992, *The Lover Within*, New York, Avon Books, 1993, és a *The Magician Within*, New York, Avon Books, 1993.
- Az archetípusok elnevezéseit némileg módosítottunk, hogy jobban tükrözzék a nemek egyensúlyát. A Királyból például Uralkodó lett, amelybe beletartozik a Királynő és a Király is.
- Huszadik fejezet**
1. Craig S. Barnes, *The Great Goddess Debate*, *The Salt Journal: Reconstructing Meaning* 2, no. 3, 2000. március-április, 6.
 2. Marilyn Yalom, *A History of the Breast*, New York, Alfred Knopf, 1997, 9.
 3. Starhawk, *The Spiral Dance: A Rebirth of the Ancient Religion of the Goddess*, San Francisco: Harper and Row, 1979.
 4. Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization*, San Francisco: Harper & Row, 1989, 321.
 5. Ezt a címet a következő könyv szarvasmarha-fizetőeszközzel szembe fordított: Glyn Davies, *A History of Money from Ancient Times to the Present Day*, Cardiff: University of Wales Press, 1994.
 6. Negley Farson, *Behind God's Back*, London, Harcourt, Brace and Company, 1941, 264.
 7. Az angolszász „capital punishment” (halálbüntetés) szó ugyanilyen etimológiájú, a lefejezés általi kivégzésre utal.
 8. Georges Ifrah, *Histoire Universelle des Chiffres*, Paris, Robert Laffont, 1995, 180.
 9. Thorkild Jacobsen, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, New Haven: Yale University Press, 1976, 138.
 10. Demetra George, *Mysteries of the Dark Moon*, San Francisco: Harper Collins, 1992, 162.
 11. Davies, *A History of Money*, 35.
 12. Uo.
 13. Abbé Breuil idézve itt: Jean Servier, *L'homme et l'invisible*, Paris, 1964,

- 37–8.
14. Jean Chevalier – Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des Symbole*, Paris, Robert Laffont, 1982, 283.
15. „Bálványszobrai mind összetörnek, és minden szerzeménye tűzben ég el. Minden bálványát megsemmisítem, mert paráznak béréből gyűjtötte azokat, paráznak bérévé lesznek ismét”. Biblia, Mikeás 1:1–7.
16. Patricia Monaghan, *The Book of Goddesses and Heroines*, St. Paul, MN: Llewellyn Publications, 1990, 185.
17. Uo.

Huszonegyedik fejezet

1. James DeMeo, *Sahasaria: The 4000 BCE Origins of Child Abuse, Sex-repression, Warfare and Social Violence in the Deserts of the Old World*, Greensprings, OR: Orgone Biophysical Research Lab, 1998.
2. Philip Van Doren Stern, *Prehistoric Europe, From Stone Age Men to the Early Greeks*, New York, W. W. Norton, 1969, 230, 302.
3. A folyamat építészeti és régészeti elemzését, lásd Vincent Scully, *The Earth, the Temple and the Gods: Greek Sacred Architecture*, New Haven: Yale University Press, 1979.
4. Richard Tarnas, *The Passions of the Western Mind: Understanding the Ideas that Have Shaped Our World View*, New York, Ballantine Books, 1991, 21.
5. Arisztotelész, *De Generatione Animalium* II 3, 737a, 26–31, = *The Works of Aristotle*, J. A. Smith – W. D. Ross, ford., Oxford: Clarendon Press, 1912.
6. Arisztotelész, *Politika*, Ford: Szabó Miklós mek.oszk.hu/04900/04966/
7. Sigmund Freud, *A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye*. [Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds]. Ford. Pető Katalin = Sigmund Freud *Művei.*, Sorozatszerkesztő: Erős Ferenc, Cserépfalvi, Bp., 1993–1995, Filum, Bp., 1997-től. 193–203.
8. Biblia, Máté 5:44–45.
9. Jutta Voss, *Frauenrequiem: Totenmesse für alle Frauen die als ‘Hexen’ ermordet wurden*, Stuttgart: Kreuz, 1989., Matilda Joslyn Gage, Women, Church, and State, Watertown, MA: Persephone Press, 1980, Susan Griffin, *Woman and Nature*, New York, Harper and Row, 1980, 17–8, Barbara Ehrenreich – Deirdre English, *Witches, Midwives and Nurses*, New York, Feminist Press, 1973, 6–14, Gordon Rattray Taylor, *Sex in History*, London, Thames & Hudson, 1953.
10. 1468-ban a pápa a boszorkányságot crimen exceptumnak minősítette, azaz elhárított minden korlátozást a kiszabható kínzás mértékéről. A domonkos rendet, amelyet eredetileg a katar eretnekek ellen hoztak létre, ezután a boszorkányok elleni prédikálásra utasították. A *Malleus Malleficarum* (Boszorkánypöröly) című mű volt a hivatalos útmutatójuk, mely előírta a kérdéseket és az azokra adható helyes válaszokat. a könyvvel felfegyverkezve VIII. Ince pápa 1488-ban hivatalosan szent háborút indított a boszorkányok ellen. Ez a könyv 29 kiadást ért meg a következő 300 évben.

Huszonkettedik fejezet

1. Carl Gustav Jung és mtsai, *Az ember és szimbólumai*, Göncöl kiadó, 2000.
2. Az árnyék egy további meghatározása: „Olyan negatív egó-személyiség, amely minden fájdalmas vagy általunk elítélt tulajdonságokat tartalmaz”, C. G. Jung, *Collected Works Vol. 12: Psychology and Alchemy*, Princeton: Princeton University Press, 1980, 177, lábjegyzetben 178. Erich Neumann így határozza meg az árnyékokat: „a személyiség

- ismeretlen oldala [...] egy sötét, vészjóslo alak képében, amellyel ha az egyén szembeszegül, az mindig meghatározó a sorsára nézve”. Erich Neumann, *Depth Psychology and a New Ethic*, New York, G. Putnam and Sons, 1969, 137. Az árnyékok mai klinikai definíciója: autonóm komplexus, amely gyakran egy gyermekkori traumából következik. A személyiségünk olyan aspektusa, amelyet nem fogadunk el.
3. Evangélium Tamás szerint, hu.scribd.com/doc/19963662/Evangeliium-Tamas-szerint

Huszonharmadik fejezet

- Jung az animus (a férfi energia, amely tudatos a férfiakban és tudattalan a nőkben) és az anima (a női energia, amely tudattalan a férfiakban és tudatos a nőkben) szükségszerű integrációjára alkotta meg. Az emberi individuáció meghatározása az anima és az animus teljes integrációja.
- Carl Gustav Jung, *Collected Works Vol. 3*, R.F.C. Hull ford, Princeton: Princeton University Press, 1960, 203.
- Bernard Lietaer – Stephen Brunhubber, *Money and Sustainability–The Missing Link: A report to the Club of Rome*, 2010.
- Tao te King., Weöres Sándor ford, mek.oszk.hu/00100/00191/00191.htm
- Humberto R. Maturana, *The Organization of the Living: A Theory of the Living Organization*, *Journal of Man-Machine Studies* 7, 1975, 313–32, idézve itt: Riane Eisler, *The Chalice and the Blade*, New York, Harper Collins, 1987, 82.
- Máté valójában azt írta evangéliumában, hogy a pénz szeretete minden gonosz forrása.
- Bono, Live Aid koncert, 1985. június.
- Olusegun Obasanjo, comment on the G8 meeting, 2000, www.jubileereseearch.org
- Soren Ambrose, *Multilateral Debt: The Unbearable Burden*, 2001. november. www.irc-online.org
- Merriam-Webster, szerk., *Webster’s Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged*, Springfield, MA: Merriam-Webster, 1993.
- Gustave Le Bon, *The Crowd, A Study in the Popular Mind*, London, T.F. Unwin, 1896, újrakiadás 1921, 29.
- Wesley C. Mitchell, *Analysis of Economic Theory*, *American Economic Review*, no. 15, 1925. március 1–12.
- Ondine Norman, *Healing the Empty Self: Narcissism and the Cultural Shift from Dominance to Mutuality*, nem kiadott szakdolgozat, Pacifica Graduate Institute, 1997, 8, 15.
- Uo., 38.
- Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York, Warner Books, 1979, 91.
- Mario Jacoby, *Individuation and Narcissism: The Psychology of Self in Jung and Kohut*, New York, Routledge, 1990, 84.
- Stephen Donadio – Susan Davidson szerk., *The New York Public Library Book of Twentieth-Century American Quotations*, New York, Warner Books, Inc., 1992.
- Jacoby, *Individuation and Narcissism*, 174.
- Susan Faludi, *Stuffed: The Betrayal of the American Man*, New York, William Morrow, 1999, 9.
- Uo., 13.
- Bernice H. Hill, *Money and the Spirit*

Huszonnegyedik fejezet

- James Hillman, *Little Acorns: A Radical New Psychology*, *The Sun Magazine*, 1998. március.

tual Warrior, Boulder, CO: Five Centuries Foundation, 2004, 56–9. 18. Jacob Needleman, *Money and the Meaning of Life*, New York, Doubleday Currency, 1994, 239.

IV. rész

Huszonötödik fejezet

1. Erika Uitz, *The Legend of Good Women: The Liberation of Women in Medieval Cities*, London, Wakefield: Myer Bell, 1994, 9.
2. Joan Kelly-Gadol, *Did Women Have a Renaissance?* = Renate Bridenthal – Susan Mosher Stuard – Merry E. Wiesner, szerk., *Becoming Visible: Women in European History*, Boston: Houghton Mifflin, 1977. Ez ellentmond Jacob Buckhardt klasszikus értékelését a nők helyzetének változásáról a következő könyvben: *The Civilization of the Renaissance in Italy*, Ötödik könyv, ötödik fejezet, New York, Harper, 1929.
3. Uitz, *The Legend of Good Women*, 10.
4. Régine Pernoud, *La Femme au Temps des Cathédrales*, Paris, Stock, 1980, 84.
5. Robert Lacey – Danny Danziger, *The Year 1000: What Life was like at the Turn of the First Millennium*, London, Little Brown & Co, 1999, 164.
6. Christine Fell, *Women in Anglo-Saxon England*, London, British Museum, 1984, 109.
7. Claude Marks, *Pilgrims, Heretics and Lovers*, New York, Macmillan, 1975.
8. Pernoud, *La Femme au Temps des Cathédrales*, a 7. fejezet címe, 134.
9. C.S. Lewis, *The Allegory of Love*, Cambridge: Cambridge University Press, 1965, 101.
10. Meg Bogin, *The Women Troubadours*, New York, London, Norton & Co, 1980, 12.
11. Uo.
12. Denis de Rougemont, *L'Amour et l'Occident*, Paris, Union Générale d'Éditions, 1971.
13. Ean Begg több mint ötszáz ilyen szobrot azonosított név szerint, azonban még az ő listája sem teljes, mert sok ilyen szobor esett áldozatul tűzvésznek, háborúknak, vagy francia forradalomnak és más lázadásoknak. Lásd Ean Begg, *The Cult of the Black Virgin*, London, Routledge, 1985. Lásd még Pierre Gordon, *Essais sur les Vierges Noires*, Neuilly sur Seine, Arma Artis, 1983.
14. Petra von Cronenburg, *Schwarze Madonnen: Das Mysterium einer Kultfigur*, München, Hugendubel Verlag, 1999, 172.
15. Uo., 154.
16. Pierre A. Riffard, *L'Ésotérisme: Anthologie de l'Ésotérisme Occidental*, Paris, Robert Laffont, 1990.
17. Lásd többek közt: Manuela Dunn Mascetti, *Christian Mysticism*, New York, Hyperion, 1998.
18. Malek Chebel, *Dictionnaire des Symboles Musulmans: Rites, Mystique et Civilization*, Paris, Perrin, 1995, kulcsszavak: Sufisme, Nuit, Marie.
19. Jacques Bonvin, *Vierges Noires: La Réponse vient de la Terre*, Paris, Dervy Livres, 1988, 75.
20. Begg, *The Cult of the Black Virgin*, 25–6.
21. Louis Charpentier megjegyzi, milyen meglepődött a Vacandard nevű pap, amikor 1108 és 1115 között felfedezte, hogy hébert tanulmányozó irodalomtudósok egész csoportja dolgozott Citeaux-ban, Etienne Harding apát közvetlen irányítása alatt. Lásd Louis Charpentier, *Les Mystères Templiers*, Paris, Laffont, 1967, 15.
22. Jacques Huynen, *L'énigme des Vierges Noires*, Paris, Robert Laffont, 1972, 116–7.
23. A becslések szerint a zarándokutak fénykorában évente 500 000 ember ment végig valamelyik zarándokúton. Lásd Claude Marks, *Pilgrims, Heretics and*

- Lovers, New York, Macmillan, 1975, 111.
24. Hans C. Binswanger, *Geld und Magie: Deutung und Kritik der Modernen Wirtschaft an hand von Goethe's "Faust"*; Stuttgart: Weinbrecht Verlag, 1985, 20–1.
25. de Rougemont, *L'Amour et l'Occident*.
26. A Kabbala eredetét Dél-Franciaországra helyezik, ahonnan aztán áterjedt Spanyolországba, ahol virágzásnak indult. Lásd a következő cikket: Kabbale = André Vauchez, *Dictionnaire Encyclopédique du Moyen Age*, Vol. 1, Paris, Editions du Cerf, 1997, 8.
27. Huynen, *L'énigme des Vierges Noires*. 145–9.
28. Az alkímiával foglalkozó egyik specializált szótár Don Pemety munkája, aki a Párizs közeli Saint Maur apátságban élő benedek-rendi szerzetes volt. Paris. Lásd Antoine-Joseph Pernety, *Dictionnaire Alchimique és a Les Fables Egyptiennes et Grecques Dévoilées et Réduites au même Principe*, Paris, Delalain l'Ainé, 1706.
29. Carl Gustav Jung, *Psychology and Alchemy*, Bollingen Series, Vol. XX, Princeton: Princeton University Press, 1968.
30. Carl Gustav Jung, *Collected Works*, Vol. XIV, *Mysterium Conjunctionis*, Princeton: Princeton University Press, 1956, 44, 72. jegyzet.
31. Lásd például: Dürer híres, *Melankólia* című metszetét. A melas görög szó feketét jelent.
32. Jung, *Psychology and Alchemy*, Bollingen Series, Volume XX.
33. Aurfontina Chymica, London, 1680, www.levity.com
34. Robert Graves, *Mammon and the Great Goddess*, London, Cassells, 1964, 126.
35. „A 11. század utolsó harmadáig nem annyira egyházzal érdemes beszélünk, hanem többes számban, egyházakról. A római egyház megpróbálta magát a kereszténység fő szervezőjeként beállítani, de a 12. század előtt teljesen más gyakorlat uralkodott”. Giuseppe Sergi, *L'Idée du Moyen Age: Entre Sens Commun et Pratique Historique*, Paris, Flammarion, 1999, 75–6.
36. Robert Moore, *La Persécution sa Formation en Europe, 950–1250*, Paris, Les Belles-Lettres, 1991, és *A la Naissance de la Société Persécutrice: les Clercs, les Cathares et la Formation en Europe*, = *La Persécution du Catharisme, XII–XIVe siècle. Actes de la 6ième Session d'Histoire Médiévale*, Carcassonne: Centre d'Etudes Cathares, 1996, 11–37.
37. Anne Brenon, *La Catharisme Méridional: Questions et Problèmes*, in Jacques Berlioz, *Le Pays Cathare: Les Religions Médiévales et Leurs Expressions Méridionales*, Paris, Editions du Seuil, 2000, 87.
38. 1246-ig a francia királynak nem volt fennhatósága a dél-francia területek vagy a mediterrán térség felett. Az albigenes kereszties hadjárat mindkettőt biztosította számára.
39. Jacques Fournier inkvizítor részletes írásait megőrizték 1318 és 1325 között. Jacques Berlioz elemzése rávilágít, hogy az inkvizítor végső célja nem a doktrínák betarttatása volt, hanem a helyi hatalmak elfojtása, amelyek ellenszegülhetek volna a király vagy a pápa központosítási törekvéseinek, vagy a pápai adó (la dime) befizetésének. „Jacques Fournier valójában minden olyan helyi erő ellen dolgozott, amelyek korlátozták a király hatalmát”. Lásd Berlioz, *Le Pays Cathare*, 62.
40. Jacques Berlioz, *Tuez-les Tous. Dieu Reconnaîtra les Siens. Le Massacre de Béziers et la Croisade des Albigeois vus par Césaire de Heisterbach, Portet-sur-Garonne: Loubatières*, 1994.
41. von Cronenburg, *Schwarze Madonnen: Das Mysterium einer Kultfigur*, 143–7.

42. Uo., 149.

43. Jacques Turgot, Ancient Guild Statutes of France, 1776.

Huszonhatodik fejezet

1. A dátumokat ókori feljegyzésekből kalkuláltuk, elsősorban a troinóban őrzött királyi papiruszból, és más forrásokból. A hibahatár legalább egy évtized a 3. átmeneti korban és az Újbirodalomban, és legfeljebb 150 év az 1. dinasztia korából. A 3. évezred dátumai teljes dinasztikára vonatkoznak és kerekítettek, mint más későbbi dátumok is.

A 12. dinasztiatól a dátumok lehetséges sorrendje kiszámítható a csillagképekből, itt a jelenleg elfogadott dátumokat használtuk. I.e. 664-től már nagyjából egy éves pontossággal számolhatók az adatok. www.bbc.co.uk. Az egyiptomi kettős pénzrendszerről és annak társadalmi hatásairól részletesebb tanulmány olvasható a következő könyv hatodik fejezetében: Bernard Lietaer, *Mysterium Geld: Emotionale Bedeutung und Wirkungsweise eines Tabu*, Munich: Riemann Verlag, 2001,

2. Moses I. Finley, *The Ancient Economy*, Sather Classical Lectures 43, Berkeley: University of California Press, 1985, 138

3. Joyce Tyldesley, *The Daughters of Isis: Women in Ancient Egypt*, London, Penguin Books, 1995, 104.

4. Uo., 106–7.

5. Finley, *The Ancient Economy*, 166.

6. Moses I. Finley, *The Ancient Economy*, Sather Classical Lectures 43, Berkeley: University of California Press, 1985, 112.

7. Uo., 155.

8. Uo., 138.

9. Brian Handwerk, *Pyramid Builders' Village Found in Egypt*, National Geographic News, frissítve 2002. szeptember 18. news.nationalgeographic.com/news/2002/08/0805_020805_giza.html.

Számos magyarázat lehetséges a dolgozók rossz egészségi állapotára, például hogy alacsony társadalmi osztályból származtak, és megpróbálták nehéz körülmények között új életet kezdeni. Ezen kívül szabotálhatták is a projektet, mivel Ehnaton szakított a papsággal és a kor doktrínájával.

10. Alaa Shahine, *Study shows life was tough for ancient Egyptians*, Reuters, U.K. Edition, 2008. március 30. uk.reuters.com/article/2008/03/30/us-egypt-archaeology-study-idUKL2886575820080330

11. Ehnaton fáraó, aki Egyiptom legtöbb régi istenét elhagyta, a napisten, Aton kultuszáért, 17 évig építtette Tell el-Amarna városát Egyiptom középső részén. A várost röviddel halála után nagyrészt elhagyták, és a híres gyermekkirály, Tutenhamon került hatalomra.

12. Friedrich Preisigke, *Girowesen im Griechischen Ägypten enthaltend Krongiro, Geldgiro, Girobanknotariat mit Einschluß des Archivwesens*, Strasbourg: Verlag von Schlesier és Schweikhardt, 1910, újrakiadás, Hildesheim és New York, Georg Olms, 1971, 13.

13. Hugo Godschalk, *Wurden die ägyptischen Pyramiden mit einer Demurrage-Währung gebaut?* Zeitschrift für Sozialökonomie, no.149, 2006. június. A gondolat, hogy az állásdíjas valutákat először a ptolemaioszi korban vezették be – Preisigke munkájára alapozva – nagyjából annyira lenne reális, mintha egy „19. századi holland festmények” című könyv alapján azt feltételeznénk, hogy a 16., 17. vagy 18. században nem létezett holland festészet.

14. Finley, *The Ancient Economy*, 166.

15. Friedrich Preisigke, *Girowesen im Griechischen Ägypten enthaltend Krongiro, Geldgiro, Girobanknotariat mit Einschluß des Archivwesens*, Strasbourg:

Verlag von Schlesier és Schweikhardt, 1910, újranyomás, Hildesheim és New York, Georg Olms, 1971.

16. Nem kevesebb, mint 1,6 millió osztrakont találtak az ókori Medinet településén, amely az egyiptomi sivatagban található. Szinte alig fordítottak le közülük néhányat.
17. Medinet ott van, ahol az Ogdoadot – azaz a négy pár ősi istenséget – a legenda szerint eltemették, és az egyik legkorábbi hely a thébai régióban, amelyen Ámon istent tisztelték.
18. Preisigke, Girowesen im Griechischen Ägypten, 13.
19. Uo., 75.
20. Uo., 101.

Huszonhetedik fejezet

1. Anne Baring – Jules Cashford, *The Myth of the Goddess: Evolution of an Image*, London, Penguin Books, Arkana, 1993, 250.
2. „Ízisz elsősorban a megszemélyesített trón volt. A trón manifesztálta az isteni hatalmat, amely a hercegeket uralkodni képes királyokká tette”. Érdekesség, hogy Ízisz trónjának szimbóluma a Fekete Madonna alakjánál is megjelent a katedra formájában, amely egyik fontos megkülönböztető jegye. Henri Frankfort, *Ancient Egyptian Religion*, New York, Harper and Row, Torch Books, 1961, 17.
3. Ezek az intézkedések pontosak és részletesek voltak. A halottaknak bonyolult jelszavakra kellett emlékezniük az alvilágban való utazásuk különböző szakaszaiban (ezért született az egyiptomi Halottak könyve, amely minden temetés kelléke volt, és amelyben szerepeltek az utazás szakaszai és a felidézendő mágikus jelszavak), és a felkészülés része volt a halott fizikai szükségleteinek kielégítése is a túlvilágon. Az egyiptomiak abban hittek, hogy amit mi az emberi „léleknek” hívunk, az valójában három összetevőből áll: a ka, a ba, és a harmadik, amit mi az egyéni tudatnak hívnánk. A kának a porhüvely közelében kellett maradnia, a ba egy emberfejű madár volt, amely el tudta hagyni a sírboltot, de időről időre vissza kellett térnie, a tudat pedig végigment a túlvilágba vezető úton. Mind a hárommal törődni kellett, ezért volt szükség arra, hogy a tetet örök időkre tartósítsák, mumifikálják, és ezért kellett az ézel a bútor és különféle amulettek, amelyek az Ozirisz királyságába tartó úton voltak szükségesek. Ha az átmenet bármilyen okból meghíúsult, akkor jött egy második, végleges halál. Ezért az egyiptomiak számára az „első”, fizikai halál elkerülhetetlen volt, de nem feltétlenül végleges. Ezért voltak olyan fontosak az helyes intézkedések, hogy biztosítsák a kényelmes túlvilági életet, az egyiptomiak szerint a tárgyakat a halott magával tudta vinni.
4. Erich Neumann, *The Great Mother*, Bollington Series XLVII, Princeton: Princeton University Press, 1955, 223.
5. A myrionymos (a számtalan nevű), jelentősen különbözik a polynymostól (a soknevűtől). Sok istent és istennőt hívtak több néven (pl. Afroditét, Apollót, Hélioszt, Hermészt, Artemiszt. Reginald Eldred Witt, *Isis in the Ancient World* (Baltimore, London, The Johns Hopkins University Press, 1971, 121: „Ízisz azonban az egyetlen istenség volt, akinek nemcsak számos, de végtelen számú neve volt. Különlegessége végtelen változatosságában lakozik. Ez volt erejének és gyengeségének forrása. Végtelen számú isteni cím birtokosa volt, és minden ember számára mindent jelentett. Lehetett szűzies, de hatással volt a falloszra. Meg tudta szüntetni az

- élet viharait a nyugalmával, később mégis a római háborúistenné vált”. Lásd még 138: „Sok kritikus szerint a kép ellentmondásokban gazdag. De vitathatatlan a bizonyíték, hogy Ízisz bármelyik elem eltávolításával sérülne”. Az archetípusokra épülő jin-jang rendszerben tökéletesen megtestesíti „az ambivalencia befogadásának” képességét.
6. Georges Posener, *Dictionnaire de la Civilisation Egyptienne*, Paris, 1959, 140.
 7. Witt, *Isis in the Ancient World*, 137.
 8. Robert R. Briffault, *The Mothers*, Vol. 1, New York, Charles Scribner's Sons, 1924, 384.
 9. Janet H. Johnson, *The Legal Status of Women in Ancient Egypt*, = Anne K. Capel – Glenn E. Markoe, szerk., *Mistress of the House, Mistress of the Heavens: Women in Ancient Egypt*, New York, Hudson Hills Press, 1996, 175.
 10. *Ibid.*, 183. A házassági szerződések legjobban egy „életjáradéki szerződésre” hasonlítottak, és főleg pénzügyekről szóltak.
 11. Joyce Tyldesley, *The Daughters of Isis: Women in Ancient Egypt*, London, Penguin Books, 1995, 48.
 12. *Uo.*, 58.
 13. Witt, *Isis in the Ancient World*, 41. Eredet idézet: Diodorus Siculus, *Geography of Strabo Book I*, Boston: Loeb Classical Library, Harvard University Press, 27.
 14. Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy* (Oxford: Oxford University Press, 1986), 114
 15. Louis M. Epstein, *Sex Laws and Customs in Judaism* (New York, 1948), 194.
 16. Gay Robins, *Women in Ancient Egypt*, London, British Museum Press, 1993.
 17. Ahol máshogy nem jelöljük, ezen rész adatai a következő könyvből származnak: Catherine H. Roehrig, *Women's Work: Some Occupations of Non-Royal Women as Depicted in Ancient Egyptian Art*, = Capel – Markoe, szerk., *Mistress of the House, Mistress of the Heavens*, 13–24.
 18. Herbert E. Winlock, *Excavations at Deir el-Bahri 1911–1931*, New York, 1942, 226.
 19. Henry Fischer, *Administrative Titles of Women in the Old and Middle Kingdom*, = *Egyptian Studies*, William Ward, *Non-Royal Women and their Occupations in the Middle Kingdom*, = Lesko, szerk., *Women's Earliest Record*, Gay Robins, *Women in Ancient Egypt*, 114–7.
 20. Négy nő foglalta el a fáraói trónt: Nitokret (6. dinasztia), Szobernefru (12. dinasztia). Hatsepszut (18. dinasztia) és Tauszeret (19. dinasztia).
 21. Idéve Sir Alan Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford: Oxford University Press, 1961, 431.
 22. Lerner, *The Creation of Patriarchy*, 115–6.
 23. Peter B. Ellis, *Celtic Women*, Grand Rapids: William Eerdmans Publishing Co., 1995, 99
 24. Férfiakról és nőkről = *Oikonomikos*, ca. i.e. 370.
 25. „A harmadik osztályt Hetérákként ismerték. A hetérák – a rabszolgáktól és a polgároktól eltérően – inkább a japán gésákra hasonlítottak. A hetérákak olvasásra, írásra és zenére oktatták, és bemehettek az agórákba és más helyekre, ahová gyakran egyszerű polgárok vagy rabszolgák nem. Azonban a legtöbb forrás megjegyzi, hogy megbecsülésük inkább egy prostituálté volt, és az általuk gyakorolt befolyás nem volt túl jelentős”. Idézet innen: *The Women of Athens*, *Ancient Greek Civilizations*, Minnesota State University.
 26. Tyldesley, *The Daughters of Isis: Women in Ancient Egypt*, hátsó borító.
 27. Witt, *Isis in the Ancient World*, 110.
 28. Moses I. Finley, *The Ancient Economy*, Sather Classical Lectures 43, Berkeley:

- University of California Press, 1985, 99.
29. Jean Chevalier – Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des Symbols*, Paris, Laffont, 1983, 524.
 30. Fred Gustafson, *The Black Madonna*, Boston: Sigo Press, 1990, 90.
 31. Witt, *Isis in the Ancient World*, 193–4.
 32. A Fekete Madonna szobrait másokkal együtt elégették az 1793-as francia forradalom alatt. Chartres-ben ezt kiáltozták, mialatt máglyára vetették a szobrokat: „A bas l’Egyptienne!”, mely szó szerint ezt jelenti „Le az egyiptomival!”
 33. H. W. Müller a *Münchener Jahrhundert Bild Kunst*, (1963, 35) című művében idézi a történeket dokumentáló eredeti részt az 1620-as *Histoire Généalogique de la Maison des Briçonnet*-ből. Witt itt is hivatkozik ugyanerre: Witt, *Isis in the Ancient World*, 274. Dr. Witt feltételezi, hogy ez az Ízisz szobor egyúttal Fekete Madonna-szobor is volt.
 34. Faujas de Saint-Fons’ tanulmánya, melynek címe *Recherches sue les Volcans Éteints du Vivarais et du Velay*, elsősorban földrajzi témájú munka, de a Le Puy-i Fekete Madonnával kapcsolatos kutatásait is tartalmazza. Lásd még: Bonvin, *Vierges Noires: La Réponse vient de la Terre*, 205–12, és von Cronenburg, *Schwarze Madonnen*, 35–8.
 35. Az Mensa Isaicát, azaz Ízisz asztalát, amely az i.sz. 1. századból való, 1720-ban találták meg és 1775-ben állították ki a Torinói Egyiptom Múzeum királyi archívumában. Faujas de Saint-Fons erről a tárgyról és a rajta látható hieroglifákról nemcsak feljegyzésekből alkothatott képet, hanem személyes tapasztalatból is, ami még hitelesebbé teszi a leírását.
 36. A könyv alcíme konkretizálja ezt: Guy Bois, *La Grande Dépression Médiévale du XIVE et XVE Siècles: Le Précédent d’une Crise Systémique*, Paris, PUF, 2000.
 37. A vésett „Ízisz tábláját (Mensa Isaica), mely az első században keletkezett, 1720-ban fedezték fel és 1775-ben állították ki a Torinói Egyiptomi Múzeum Királyi Levéltárában. Faujas de Saint-Fons, erre a darabra hivatkozva valószínűleg azért alapozta következtéseit nemcsak a közzétett bejegyzésekre, hanem az első kézből előkerült hieroglifákra, hogy azok állításait még értéke- sebbé tegyék.
 38. Könyvének alcíme ezt a kifejezést használja: Guy Bois, *La Grande Dépression Médiévale du XIVE et XVE Siècles: Le precedens d’une Crise SYSTEMIQUE* (Paris: PUF, 2000).

Huszonnyolcadik fejezet

1. Tyra de Kleen, Bali: *Its Dances and Customs*, *Sluyter’s Monthly* 2, 1921, 129.
2. Michel Picard, Bali: *Cultural Tourism and Touristic Culture*, Singapore: Archipelago Press, 1996, 138.
3. Clifford Geertz – Hildred Geertz, *Kinship in Bali*, Chicago: University of Chicago Press, 1987, és Carol Warren, *Adat and Dinas: Balinese Communities in the Indonesian State*, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993.
4. Agung and Purwita, *Pemantapan Adat Dalam Menujang Usaha-Usaha Pembangunan*, Denpasar: Majelis Pembina Lembaga Ada, 1983, 18.
5. Fred B. Eiseman, *Bali Sekala and Niskala: Essays on Society, Tradition and Craft*, Volume II, Berkeley: Periplus Editions, Inc., 1989, 74.
6. Geertz – Geertz, *Kinship in Bali*.
7. Pak Ketut Suartana, személyes interjú, klian bandzsar szambahan, észak-ubudi bandzsar, Ubud Kadzsja, 2002. július 30.
8. Pak Wayan Suecha, személyes interjú, klian bandzsar, Kelod–Ubud, 2002. augusztus 6.
9. A balinéz kettős pénzrendszer egy négy hónapos kutatási program tárgya volt,

- melyet Bernard Lietaer és Stephen De-meulenaere végzett 2002-ben az Ubud területén lévő bandzsarokról, amely Bali „kulturális fővárosa”. A hivatkozások nélküli idézetek a kutatás alatti interjúkból származnak. A publikált eredményeket lásd: Bernard Lietaer – Stephen De-meulenaere, *Sustaining Cultural Vitality in a Globalizing World: the Balinese Example*, *International Journal for Social Economics*, 2003. szeptember.
10. A legtöbb esetben elég embert találnak, hogy a terv időszükségletét kielégítsék. Ezért ezeket a hozzájárulásokat még csak regisztrálni sem kell.
 11. Geertz – Geertz, *Kinship in Bali*.
 12. A kepeng etimológiai rokonságban áll az angolszász „chip” és „fragment” (töredék) szavakkal. Ez valószínűleg hivatkozás a hagyományos négyzet alakú lyukra az uang kepeng érmék közepén. Lásd: S. Hassan – J. Echols, *Kamus Indonesia-Inggris*, PT Gramedia, Jakarta, Indonesia, 2004.
 13. Ida Bagus Sidemen, *Nilai Historis Uang Kepeng*, (Az uang kepeng történelmi értéke) Despansar, Bali: Larasan-Sejarah, 2002. A Balin talált legrégebbi uang kepeng érméket a kínai Tang dinasztia verette (i.sz. 618–909). Más érméket és rézgongokat is találtak Balin, amelyek egy része a vietnámi dong szon kultúrából származik, a 4. századból.
 14. Uo.
 15. Uo.
 16. De Kat Angelino – Arnold Dirk Adrian, 1930, *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indie*. Gravenhage: Nijhoff.
 17. M. Covarrubias, *Island of Bali*, First edition: New York, Knopff 1937, újrakiadás: Singapore: Periplus, 1998.
 18. Személyes kommunikáció Stephen DeMeulenaere és az írók között, 2007. május.
 19. Technikailag az uang kepeng még így is jang pénznek minősül, mert nem a balinézek vezették be, hanem külföldről érkezett (a kínai kereskedők hozták). Azonban „gyenge jang” pénzként értékelhetjük, ha például a rúpiához hasonlítjuk, mert alig vagy egyáltalán nincs rajta kamat. Ezért szigorú értelemben, ami az 1950-es években Balin történt, az az uang kepeng és a bandzsar időpénze (egy gyenge jang és egy erős jin-pénz) által alkotott kettős pénzrendszer átalakítása a rúpia-időpénz (erős jang és erős jin) kettős pénzrendszeré. Azonban az átalakulás elég nagy hatást gyakorolt a balinéz társadalmi berendezkedésre. Nyilvánvalóan nem állítjuk, hogy a jang-pénz felé való elmozdulás az egyetlen oka annak, hogy a balinéz társadalomban felborult a jin és a jang egyensúlya. Más tényezőket is említ a könyv, amelyek szintén hozzájárultak a változásokhoz, mint a helyi nyelvű televízióadás bevezetése. Ahogy minden társadalmi változás esetén, komplex, egymást erősítő folyamatokról beszélünk, amelyekben a legkisebb pénzügyi változás is kifejtheti hatását.
 20. Francine Brinkgreve – David Stuart-Fox, *Offerings: The Ritual Art of Bali*, Singapore: Select Books, 1992, 199–219.
 21. Bali: *A Traveller's Companion*, Singapore: Editions Didier Millet Pte Ltd., 1995, 57.
 22. Miguel Covarrubias, *Island of Bali*, New York, Alfred Knopf, 1946, 359.
 23. Uo., 361.
 24. Bernard Lietaer, *A World in Balance, Reflections: Journal of the Organizational Learning Society*, Summer 2003.
 25. Viebeke L. Asana, *Now We Move Forward!* Lásd: www.foothill.net
 26. 2008. november 8-án három militáns iszlámistát ítélték halálra és végeztek ki egy indonéz börtönben, a 2002-es

bombatámadásban való részvételükért.

Forrás: www.bbc.co.uk/news

27. Berfungsi Religius: Uang Kepeng Perlu Diproduksi Kembali (Vallási funkció; az uang kepenget ismét gyártani kell) The Bali Post, 2003. december 23. Lásd: www.balipost.co.id/balipostcetak/2003/12/23/b4.htm; továbbá itt: Keberadaan 'Pis Bolong' di Bali: Dulu Uang Kartal, Sekarang Sarana Budaya, (A pis bolong [uang kepeng] története Balin; régebben csereeszköz, ma kulturális tárgy), The Bali Post, 2004. január 10. [\[tak/2004/1/10/topik.html\]\(http://www.balipost.co.id/balipostcetak/2004/1/10/topik.html\)](http://www.balipost.co.id/balipostce-</p></div><div data-bbox=)

28. „Berfungsi Religius: Uang Kepeng Perlu Diproduksi Kembali” (Vallási Funkció: Uang Kepenget újra kell teremteni), The Bali Post (2003. december 23.). Lásd: www.balipost.co.id/balipostcetak/2003/12/23/b4.htm; illetve “Keberadaan 'Pis Bolong' di Bali: Dulu Uang Kartal, Sekarang Sarana Budaya” (Pis Bolong története [Uang Kepeng] Balin, régebben a változás közepe, ma a kultúra közepe The Bali Post 2004. január 10. www.balipost.co.id/balipostcetak/2004/1/10/topik.html

INDEX

A

A fajok eredete 55–6
A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) 36, 135
A History of the Breast 175
a kapcsolatok száma konnektivitás 104–5
A köz-és magánszféra együttműködése (PPP) lásd PPP
a közösség felbomlása xi, 76, 255
A LETSaholic TWIST 119
A menny királynője 233, 238
a munkanélküliség 39, 82–3, 142, 146
Acheson, Dean 84
adósság
túlzott 160–1
nemzeti 160
Akvitániai Eleonóra 212–3, 220
Albigens keresztes hadjárat 218–9
Alexandriai Kelemen 50
aligátorok 110–1
alkimisták 215–7
állásdíj 63, 150–54, 226–7, 230
állásdíj összege 90, 137–8, 226–7, 230
álláspénz 63–4, 80, 137–8, 156, 228–230
Amaury, Arnaud 219
American GI Bill 133
Amerikai Monetáris Intézet 51

Anderson, Sherry 99–100
Angelino, De Kat 245
Anna királyné 212
Annan, Kofi 39
áramlási rendszerek 103, 107–8, 109, 115
aranykor 64, 66, 221
aranystandard 70, 157–8
archetípus
Nagy Anya lásd a Nagy Anya archetípusa
Szerető lásd Szerető archetípusa
Varázsló lásd a Varázsló archetípusa
Uralkodó lásd Uralkodó archetípusa
Harcos lásd Harcos archetípusa
archetípusok 169–72, 173
többség 172–3, 195
hiány 172, 175
árnyéka 170, 189–92, 194–7, 211
archetípusok koherenciája 221, 237
archetípusok nézőpontja 220–1
archetípusokra épülő pszichológia 170, 189, 192, 211
árfolyam 80, 253
árnyékok lásd archetípusok, árnyéka
árúk 46, 75, 150–2, 157, 230
Astin, John 99, 101
átalakulás, jelenlegi 101–2
Aurofontina Chymica 217
az elvárások terhe 206

B

Bali 66, 241–6, 248–52
fesztiválok 242, 247, 248, 251
bandzsar 243–5, 246, 249
bandzsar, klián lásd klián bandzsar
bandzsar, najahan lásd najahan bandzsar
bankhitelek 47, 49–50, 53, 90, 160
bankrendszer eredete 45
barter 103, 121, 123, 157
barter csere 75, 123
Bayard, Jean-Pierre 61
Bear Stearns 89, 160
Beinhocker, Eric 74
bérkülönbség 38
Berlusconi, Silvio 164
bevételek 40, 57, 146, 242
Beyond ADD 135
biomassza 103, 110–1
bizalom 58, 144, 160, 206, 248
biztosított számlák 145–6
Blackstone, William 187
Blessed Unrest: How The Largest Movement in the World Came Into Being and Why No One Saw It Coming 100
Bloch, Marcel 60
Böhme, Jakob 215
Bogin, Meg 213
Bois, Guy 61, 66, 239
bolond archetípusa, lásd Varázsló archetípus árnyéka
Bonvin, Jacques 215
bor 32, 224, 226, 228

- borostyán 44, 179, 184
bőség 25, 177–9, 182, 233, 237, 248–9
Bretton Woods-i megállapodás 90, 157
Breuil, Abbé 179
Brinkreve, Francine 247
bruttó hazai termék lásd GDP
bruttó nemzeti termék lásd GNP
Brüning, Heinrich 83
búza bevételek 226–7, 229
- C
- C3 144–7, 150
Calvert-Henderson Életminőség Mutatók 77
Campbell, Joseph 171
Cantillo, Laurie lásd Parsons-Cantillo, Laurie
Ciszterci rend 215
Cobb, Clifford 76–7
Colonial scrip 85
Covarrubias, Miguel 245, 248
Curitiba 25–6, 28, 33
Cvitanovič, Predrag 104
csere eszközei 249
csereeszköz 45, 49–50, 90, 123, 226–7, 244–6
- D
- Daley, Richard 163
Daly, Herman 77
Danziger, Danny 61
Darwin, Charles 54–5
Darwin's Lost Theory of Love 55
Davies, Glyn 44, 179
de Kleen, Tyra 241
de Saint-Fons, Faujas 238
de Saint-Circ, Uc 213
- default védelem 52
DeMeulenaere, Stephen 244–5
dereguláció 44, 80
deviza átváltás 41
dinamika, egészségtelen családi 205–6
Diszkontált Cash Flow 156
diverzitássokféleség 104–7, 108
Dodds, Eric Robertson 171
dominátor paradigma 203–4
- E
- Eckhart, mester 215
egészségügyi költségek 36
éghajlatváltozás xi, 37–8, 95, 155, 183, 254
egyensúlyelmélet 73–5, 78, 157, 207
együttműködés 123, 196, 197, 200, 242, 243
Ehnaton 225
Eiseman, Fred B. 243
el-Amarna 225
Elderplan 120
élelmiszerek tárolása 226–7, 228
Elements of Pure Economics (A tiszta közgazdaságtan elemei) 74
Elgin, Duane 96
ellenkereskedelem 157
Előregedés 35, 36–7, 127
elszigeteltség 206–7
empátia 173, 204–5, 250
energia, archetipikus 172, 189, 207
ENSZ Éghajlatváltozási konferenciája, Bali 37
ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet (FAO) 37
ENSZ Környezetvédelmi Program 26
Érett középkor 59–60, 65–6, 221, 251
kialakulása 62–3
katedrálisok 62
kiegészítő pénznemek 63–4, 66
vége 64
elfeledése 70–71
jólét 60
a nők helyzete 211–2
Zeitgeist 221
érték tárolása 45, 64, 90, 143, 150, 226
értékek
alapvető 67–8
integratív 98
érzelmek 169, 195–7, 197, 202
kollektív 169, 177, 197, 239
euró 50
evolúció 55–6, 74, 104, 170
ezoterikus hagyományok 215–7
- F
- Faludi, Susan 205
fáraók 90, 228, 232, 235
favellák 25
fedezeti alapok 114
fedezetlen kötelezettségek 36
Fekete Halál 64–5
Fekete Madonna 214–5, 221, 237–8
felajánlások 246–7, 251
félelem a hiánytól
lásd a Nagy Anya archetipus, árnyéka
felesleges készlet 151, 152–3, 155
fellendülések 113, 154–5,

- 158, 162, 254
felvilágosodás 69–70, 71, 89
feminin értékek 70, 185,
219, 220–21, 233–4
fenntarthatóság 27, 95, 165
fiat pénz lásd pénz
Fichte, Johann G. 136
Fisher, Irving 84, 86
foglalkoztatási válsága 35,
39
fogyasztói társadalom 203–4
forgási sebesség 64
Fourquin, Guy 60, 64
Franklin, Benjamin 69
Freed, Jeffrey 136–7
fundamentalizmus 203, 204
Fureai Kippu 126, 127–8,
132, 138
Függő archetípus lásd Sze-
rető archetípus, árnyéka
IV. Fülöp 65–6, 218
- G
- Gai Saber 213
Galbraith, John Kenneth 46
Galilei 68
garnélarák 110
gazdasági ciklus 88, 113–4,
126, 141, 143, 155
gazdasági életképességének
109–10, 112
gazdasági ember 202
gazdasági fejlődés 61,
109–10, 112, 115, 253
gazdasági fejlődés 70
gazdasági instabilitás 35,
41, 114–5, 254
gazdasági jólét 110, 112,
114–5
gazdasági növekedés XIV,
56, 109, 113
gazdasági rendszerek 70,
74, 103–4, 154–5
gazdasági visszaesés 65, 68,
141–2, 143, 144
gazdasági, kereskedelmi és
ipari miniszter 126
gazdaságok fenntarthatósá-
ga 109–10, 111, 114, 115
gazdaságok
mezőgazdaságra épülő 246
országos 83, 86, 154
GDP (bruttó hazai termék)
26, 75, 76–8, 110–1, 112
Geertz, Clifford és Hildred
243–4
Genovai Szent Katalin 212
IX. Gergely 219
Gesell, Silvio 81
Gharajedaghi, Jamshid 98
Gies, Frances és Joseph 61
Gillette, Douglas 172
Gimbutas, Marija 176
Gimpel, Jean 64
globális fizetőeszköz
149–50, 154
globalizáció 100, 251
GNP (bruttó nemzeti ter-
mék) 75, 76–7
Goerner, Sally 96, 98, 104,
111
Goethe 216
gondolkodásmód 71–2,
77–8
görög civilizáció 184
Graves, Robert 218
Greenspan, Alan 44
Greider, William 40, 44
Gullveid 179
Gyenge archetípusa lásd
Uralkodó archetípus, ár-
nyéka
- H
- Hacker, Jacob 40
hal 110–1, 224–5
Halstead, Ted 76–7
Hammerville (Kalapácsvá-
ros) 26–7, 30
Handy, Charles 50
Harcos archetípus 172–3,
214
árnyéka 191, 194–5
Hartmann, Thom 135–6
használdozati költség
52–3
hasznélvezők 151–2
hatalmas átalakulás 97, 102,
117, 255
hatalmi átrendeződés 218,
220
hatékonyság 104–9,
110–11, 115
Hathor 178–9, 233, 238
Hawken, Paul 100, 159
házasság
misztikus 217
szent 214
Hebecker, Max 82
helyi pénzek 63, 65–6, 83,
90, 122, 196
Balin 245
Egyiptomban 90, 227
II. Henrik 212
VIII. Henrik 51
Héra 181
Hérodotosz 236
Hill, Bernice 170, 206, 248
Hillman, James 167, 170
hiperinfláció 65, 81–2
Hiranuma, Takeo 128
Hitler, Adolf 83, 85
Homérosz 177
Hórusz 233, 238
Hotta, Cutomu 127
- I
- idegenforgalom 62–3, 142,
241–3, 246, 250–1
identitás 170, 206–7, 248
Identitásválság 205–6
Időbank 120, 121–3

- Idődollár 120–1, 122–3, 196
 illeték 83
 ILO (Nemzetközi Munka-
 üggyi Szervezet) 39
 Imanisi, Kindzsi 55
 IMF (Nemzetközi Valuta-
 alap) 85, 149, 164, 200
 impotens archetípus lásd
 Szerető archetípus, árnyéka
 Inanna 178, 180–1
 III. Ince 219
 Indonéz rúpia 243–6
 infláció 50, 52, 65, 81–83,
 122, 138, 155, 253
 inkvizíció 186, 219, 220–1
 integráló tudomány 101
 Internal Revenue Service
 (IRS) 121–122
 Ipari forradalom 31, 46, 69
 iparosodás kora
 gondolkodásmódja 77–8
 célkitűzései 31, 50, 67–8,
 135
 értékei 55, 58, 89
 IPCC (Éghajlat-változási
 Kormányközi Testület) 38
 IRS (Internal Revenue
 Service) 120
 isteni 68, 175, 214–5
 istennő 178, 180, 182, 184,
 233, 242, 246
 Ízisz 179, 231–2, 234,
 236–39
 Izumi, Rui 126–127
- J
- Jackson, John 50
 Jacoby, Mario 203–3
 jang 193–6, 217, 250
 jang árnyéktengelye 195,
 197, 201, 203–4, 207, 237
 jang összefüggések 193–4,
 207
 jang pénz 196, 205–6
 jang-típusú pénznemek 195,
 197, 200, 203, 207, 237
 János király 213
 Japán 39, 95, 126–8, 132
 Japanese Resolution and
 Collection Corporation 89
 Jeanne d'Arc 216
 jelenlegi pénzrendszer 32,
 42, 43, 73, 255
 Jézus 191, 214–5
 jin 193–6, 202, 217, 237
 jin árnyéktengelye 194
 jin összefüggések 193–4,
 207, 246–7
 jin típusú pénznemek 195,
 207, 230, 237
 jin-jang 191, 193–4
 jólét 37, 59, 60, 211, 221,
 223, 230
 József 228
 Jung négyes felosztása
 172–3, 177
 Jung, Carl 170, 172,
 189–90, 193, 217–8
 Juno Moneta 181, 255
- K
- kamat 49–56, 88, 90, 156,
 199, 245
 viselkedési hatásai 53
 felszámítása 51, 52
 vagyonkoncentrációs hatása
 57
 versenyre ösztönzés 53–4
 gazdasági növekedés haj-
 tóereje 56
 oka 53
 kamatok 52–3, 56, 126,
 156, 200
 kapitalizmus 90, 144, 199
 kapzsiság lásd a Nagy
 Anya archetípus, árnyéka
 katórok 218–9
 katedrálisok 62–4, 212,
 214, 237
 Kato, Toshiharu 126
 Katolikus egyház doktríná-
 ja 52, 218
 Kempe, Margery 212
 Kennedy, Robert F. 77
 Kepler, Johannes 68
 kereskedelmi 90, 150, 151,
 154, 201
 Kereskedelmi célú pénzne-
 mek 141
 Kereskedelmi hitelkör (C3)
 144–5
 kereskedelmi referen-
 cia-pénznem (TRC) 149,
 151–2, 158
 kereslet és a kínálat 74
 Késő középkor 60, 68
 készlet 38, 70, 80, 126, 155
 kettős pénzrendszerek 27,
 65–6, 89, 231, 251
 Balin 243, 246, 248–9,
 251–52
 Közép középkorban 211
 Az ókori Egyiptomban 211,
 223–4, 238–9
 kevésbé fejlett országok
 lásd LCD-k
 Keynes, John Maynard 30,
 43, 87–8
 kiegészítő pénznem kezde-
 ményezések 26, 80, 86, 99,
 126–7, 143
 kiegészítő pénznemek 26, 66
 és a nagy gazdasági világ-
 válság 81
 és a második világháború
 81
 Kindleberger, Charles 80
 kkv-k 144–5, 146–7
 VII. Kleopátra 223
 klian bandzsar 243–4
 Klímaváltozási Kormány-
 közti Testület (IPCC) 38
 kockázat áthelyeződése 40

- Kopernikusz, Nicolaus 68
 korai középkor 59
 kölcsönös hitelrendszerek 117, 118, 122–3, 132, 142
 kölcsönös kapcsolatok rendszere összekapcsolhatóság 105, 106, 107
 középkor 52, 60, 186
 közgazdaságtan, hagyományos 72, 74, 107, 115
 közösségi pénznemek 122
 központi bankok 46, 48, 50, 90, 113, 149, 196
 intervenciója 83, 88, 143
 támogatói 138–9
 általi támogatás 143
 Krugman, Paul 79–80
 Kuznets, Simon 75, 76, 110
 külföldi segélyek 66
- L
- Lacey, Robert 61
 IX. Lajos 65, 219, 238
 VII. Lajos 212
 Lakshmi 179
 Languedoc 213, 218–9
 Lao-Ce 193–4, 196
 Lasch, Christopher 204
 LDC-k (kevésbé fejlett országok) 154–5
 Le Bon, Gustave 202
 lebegő árfolyam 80
 leértékelés 65–6, 218
 legrátermettebbek túlélése 55
 Lehman Brothers 30, 95, 161
 Lehner, Mark 225
 Leijonhufvud, Axel 74
 Leontieff, Vaszilij 40
 Lerner, Gerda 236
 Lerner, Jaime 25
 LETS (Local Exchange-Trading System) 117–9, 121, 123–4, 196
 LETSystem 118, 122
 Lewis, C. S. 212
 Linton, Michael 118, 122
 Lissakers, Karin 43
 Local Exchange Trading System lásd LETS
 Locke, John 69
 londoniak magassága 61
 Lovagi szerelem 212–4, 218, 220–1, 235
 Lowd, Andrew 52
 Loye, David 55
 Lub, Sergio 115
 Lucas, Henry S. 65
 Lucas, Robert 79
 Luther, Martin 68, 187
- M
- Mammon and the Black Goddess 218
 manifesztációk 63, 114, 189–90, 192, 215
 Mann, Horace 136
 Matilda grófnő 212
 matriarchátus 208
 Maturana, Humberto 196
 Maxmen, Amy 98
 Mazochista archetípus lásd Harcos archetípus, árnyéka
 McConnell, Campbell R. 50
 Mechtild Magdeburg 215
 Medvegyev, Dimitrij 41
 megatrendek 35–6, 42, 159, 161, 254
 Menander 236
 Mirowski, Philip 74
 Mitchell, Wesley Clark 203
 Mizushima, Teruko 126
 modernizmus 67, 69, 70, 71, 98, 101
 gondolkodásmódot 71–2
 célkitűzései 67, 70–1
 Moneyville (Pénzváros) 30–1, 32–3
- Moore, Robert 172
 multinacionális vállalat XII, 150, 155, 215
 munkahelyek megszűnése 39, 42, 88, 95, 255
 munkahelyteremtés XII, 26, 88
 Müller, Max 233
- N
- Náci párt 83
 Nagy Anya 175–82, 216, 221, 237, 251
 Balin 241
 az ókori Egyiptomban 231, 232
 elnyomása 183–86, 195–6, 202–3, 237, 246
 Nagy Anya archetípus 175, 185, 187, 189, 207, 215, 186–7
 elnyomása 185
 árnyéka 191, 194–6, 199, 207, 211, 237
 nagy gazdasági világválság 65, 79–80, 82, 87, 160, 162
 Nagy változás 95
 nárcizmus 203–4
 NASA Goddard Űrtanulmányi Kutatóintézet 37
 nayahan Bandzsar 242–3, 247
 Needham, Joseph 68
 Needleman, Jacob 170, 207
 nemek 197, 218
 nemzeti pénz 107, 145–6, 149
 nemzeti valuták 33, 50–1, 107, 123–4
 hagyományos 50, 128, 249
 monopóliuma 254–5
 Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 39

- Nemzetközi Valutaalap lásd IMF
- Nervus Rerum 81
- Neumann, Erich 233
- Newton, Isaac 68, 73, 217
- Nixon, Richard 80
- Norman, Ondine 204
- Northern Rock 89
- Norwichi Julianna 212, 215
- nők
- körülményei 233
- munkája 212, 220, 234
- nőközpontú 90, 184, 232, 241
- növekedés, munkanélkülség 40
- O
- Obama, Barack 165
- OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) 36, 135
- ókori Egyiptom 66, 90, 223–5, 230, 251
- társadalom 225, 226, 233
- nők 233–4, 235–6
- oktatás válsága 137
- oktatási alap 132–5
- Oroszlánszívű Richárd 212
- osztrakon 227, 229–230
- Ozirisz 232–3, 237–8
- ökológiai hitelválság 35, 37–8
- ökológiai lábnyom 37
- ökoszisztémák 103–6, 107, 109
- ökoszisztémák fenntarthatósága 104–6, 107, 109–110
- autokatalízis öngerjesztő folyamat 112–4, 115
- autokatalitikus körönmagát gerjesztő körforgás 112–4
- ösvények 104, 106, 109, 111
- összeomlások 111, 113–4, 150, 157, 253
- P
- Parsons-Cantillo, Laurie 136–7
- patriarchátus 90, 183, 202, 203, 205, 220, 221, 237
- pénz és a problémák össze nem illése 30–1
- pénz funkciói 44
- pénz
- érme lásd Uang Kepeng meghatározása 44
- álláspénzes 156, 227
- kidolgozása 58
- felfedezése, 170, 175, 253
- fiat 50, 123
- funkcionális dinamikája 71, 252
- nagy erejű 47 és 48
- ipari korban 31
- kibocsátása 83, 88, 101, 114
- monopóliuma 65, 90–1, 107, 160, 200–1
- nem anyagi jellege 44
- papír 44, 46, 69, 230
- újrágondolása XII–XIII, 32, 91, 125, 138, 160
- értéksemlegessége 49
- értéksemlegességének 52, 48, 121, 203
- jang típusú 196, 197, 205, 237
- pénzkínálat 50, 54, 56
- pénzrendszer strukturális problémái 80–1
- pénzteremtés 45, 48, 50, 141, 181–2
- pénzügyi dereguláció lásd dereguláció
- pénzügyi érdekek, rövid távú 38, 158
- pénzügyi eszközök 29, 33, 42, 91, 107
- pénzügyi kezdeményezések XIII, 26, 102
- pénzügyi körhinta 32–3
- pénzügyi megállapodások 44, 47, 66
- pénzügyi piac 196, 198
- pénzügyi szakadék 35, 38
- pénzügyi szempont 200–1
- pénzügyi szűkülés 65, 218
- pénzügyi válság 42, 44, 86, 113–4
- pénzügyi válságok 41–42, 79–80, 85–6
- Pernoud, Regine 213
- pestis 64–6, 239
- Phillippe, R. 61
- Philosophy of Money 253
- Pollin, Robert 115
- porceláncsiga háza 44, 119–120
- Poroszország 135
- Power, Daniel 65
- PPP-konstrukció 162–3
- Preisigke, Friedrich 229–230
- privatizáció 162–4, 254
- Project Zero 136
- Ptolemaioszi időszak 228, 229–230, 233
- Puckett, B. Earl 204
- R
- racionalizálás 102, 105–6
- raktáráruház kiskereskedők, big-box 112–3
- II. Ramszesz 178
- Ray, Paul 99
- recesszió 37, 79, 80, 99, 254
- Reconstruction Finance Corporation 88
- Resolution Trust Corporation 88

- résztartalék sokszorozó 47
részirtalékra épülő rendszer 46–7, 48
Reynolds, Robert L. 61
Right Brain Children in a Left Brain World (Jobb agyféltekés gyermekek egy bal agyféltekés világban) 136
Right Brain Children in a RIGHT Brain World (Jobb agyféltekés gyermekek egy jobb agyféltekés világban) 136
Roberts, Paul Craig 39
Roosevelt, Franklin D. 85, 162
Rose, Jerome 225
Rousseau, Jean-Jacques 69
Rowe, Jonathan 77
rögzített árfolyam 253
Rueff, Jacques 30
rugalmasság 104–111, 113–4, 242–3, 254
- S
- Saber 132–4, 135, 137–8
Sacred Wounds of Money 248
Sahtouris, Elisabeth 55
Saul, John 114
Schönaui Eckbert 219
Schwarz, Gilson 132
Schwarzenegger, Arnold 163
scrip 82, 85
Secrets of the Temple 44
SEIU (Szolgáltatási Alkalmazottak Nemzetközi Szövetsége) 164
sével 180–181
Silverman, Linda Kreger 137
Simmel, Georg 253
- Sitwell, Sacheverell 62
Smith, Adam 69–70, 101, 161, 202
speciáció 37
Sprague, Russell 84
Starhawk 176
Stiffed: The Betrayal of the American Man 205
Stiglitz, Joseph 40, 115
Stodder, James P. 143
Stuart-Fox, David 247
Studer, Tobias 143
Sumér 51, 172, 178, 180–1, 197
Sutton, Willie 45
Svéd Banktámogatási Hatóság 89
szabad piac 73, 88
Szadista archetípus lásd
Harcos archetípus, árnyéka
származtatott alapok 113
szarvasmarha 178, 180
Szent Bernát 215–6, 238
Szent Ignác 216
Szent Jeromos 186
szépség 77, 172, 178, 250
Szerető archetípusa 172, 186, 181
Szerető archetípusa, árnyékok a 189, 194–5
Sziénai Szent Katalin 212
Szolgáltatási Alkalmazottak Nemzetközi Szövetsége (SEIU) 164
Szoltsenyicin, Alekszandr 191
- T
- Tainter, Joseph 114
Taoizmus 192, 193–4
Taris, James 119
TARP (Troubled Assets Relief Program) 88
társadalmi darwinizmus 55
- társadalombiztosítás, német 36
tartalék 36, 46, 180
Tecaciztecatl 180
Technokrata materialista mechanisztikus (TMM) elmélet 71–2
Teljes rendszer átmenő teljesítménye (TST) 110, 111
termékenység 175–6, 178–181, 184
termodinamika első törvénye 74
Termodinamika második törvénye 74
Terra kosár 151, 157–8
Terra Szövetség 150–53
Terra TRC 157–8
Terra XIV, 149–58
The Collapse of Complex Societies (Komplex társadalmak összeomlása) 114
The Cultural Creatives: How 50 Million People are Changing the World (Kulturális kreatívak: Hogyan változtatja meg 50 millió ember a világot) 99
The Descent of Man 55–6
The Future of Money (A pénz jövője) 159, 254
The Great Adventure 55
The Nationalization of Money 81
The New Science of Sustainability: Building a foundation for Great Change 105
The Origin of Wealth: Evolution, Complexity, and the Radical Remaking of Economics 74
The Reformation Of The Monetary System As A Bridge To A Just State 81

- Theory of Moral Sentiments (Az erkölcsi érzelmek elmélete) 202
tizenegyedik kör 53–4, 122
TMM (technokrata materialista mechanisztikus elmélet) 71–2
tőke 69, 115, 142, 146, 178–9, 199
törvényes fizetőeszköz 46, 245
TRC lásd a kereskedelmi referencia-pénznem
Tri Hita Karan 250
Troubled Assets Relief Program (TARP) 88
Tsoucatos, Alec 70
TST (A rendszer teljes teljesítmény-átersztő képessége) 110, 111
tudomány, az új 98–9
tudományos forradalom 68, 73
túlvilág 232
Turgot, Jacques 220
Tzara, Christian 191
Tyldesley, Joyce 236
- U
- uang kepeng 244–246, 251
Uitz, Erika 212
Ulanowicz, Robert 105, 110
ultra-racionalitás archetípus lásd Varázsló archetípus, árnyéka
Uralkodó archetípus 172–3, 190, 203
árnyéka 190, 192, 194–5, 203
uzsora 51–2, 185
- V
- vagyon
koncentrációja 38, 56–7, 88, 195, 237, 254
átadása 56–8
sebei 205–7, 248
vakfolt, kollektív 30, 87–9, 90–1, 114
vállalkozások magatartás 31, 45, 143–4, 157
nemzetközi 149, 154–5
válság XIV, 66, 75, 79–82, 85
valuták, típusai 58, 63, 70, 87
Van Doren Stern, Philip 183
Varázsló archetípus 173
árnyéka 173, 191, 194–5, 202
Varela, Francisco 196
verseny 53–5, 135, 195, 197, 200
Viebecke, Asana 249–250
Világbank 26, 40, 77, 80, 90
II. Vilmos szicíliai király 220
visszaesések 41, 79–80, 81, 83, 113, 143–4, 218
visszafordítás 68, 220, 221
Volcker, Paul 38, 154
Voltaire 69–70
von Bingen, Hildegard 212, 215
von Bismarck, Otto 36
von Cronenburg, Petra 214, 219
von Landsberg, Herade 212
von Mises, Ludwig 161, 165
- W
- Wagner, Richard 30
Walmart: The High Cost of Low Prices (Walmart: Az alacsony árak nagy ára) 112
Walras 73–4
Walras, Léon 73
Wära 81–85, 142–3, 165
Wealth of Nations (A nemzetek gazdagsága) 161, 201
Whitehead, Alfred North 97
Why No One Saw It Coming (Egy áldott lázadás, avagy hogyan jött létre a világon legnagyobb társadalmi mozgalom, és miért nem vette észre senki) 100
WIR 141–45, 147, 150, 165, 253
Witt, Susan 115
World Wildlife Fund (WWF) 37
Wörgl 83–6, 143, 165
WWF (World Wildlife Fund) 37
- X
- Xenophón 236
- Y
- Yalom, Marilyn 175
- Z
- Zarlenga, Stephen 51
Zeitgeist 221, 230
Zsarnok archetípus, lásd Uralkodó archetípus, árnyéka

ÚJ PÉNZ EGY ÚJ VILÁGNAK

„Véget vehetünk a környezetünket fenyegető veszélyeknek és sokat tehetünk a környezetünk helyreállításáért. Segíthetünk abban, hogy mindenkinek legyen értelmes munkája, és teremthetünk olyan lehetőségeket, amelyek kitágítják és megtöltik étellel a körülöttünk lévő világot. Hatékony módszereket találhatnánk a komolyabb városi és vidéki problémák kezelésére, illetve kielégíthetnénk a fejlődő és fejlett országok sokféle, és gyakran eltérő igényeit. Létre tudnánk hozni egy jobb világot, ahol az élet és minden élőlény kivirul. Ez nem idealista álmom, hanem inkább konkrét cél, amely még a mi életünkben elérhető.”

BERNARD LIETAER a pénzügyek tanulmányozásával foglalkozik és ezen a területen dolgozik több mint harminc éve. Tevékenységi köre szokatlanul széles: volt már jegybanki munkatárs, alapkezelő, egyetemi professzor, és több kormány, multinacionális cég, illetve közösségi szervezet tanácsadója. Részt vett az egységes európai pénznem, az euró konvergencia-mechanizmusának kialakításában és bevezetésében, és elnöke volt a Belga Nemzeti Bank elektronikus fizetési részlegének. Számos könyvet és cikket írt a pénzügyi rendszerekről, pl. *The Future of Money [A pénz jövője]* (amelyet 18 nyelvre fordítottak le), és az *Új pénz egy új világnak* (2012, Qiterra Press) című műveket. Ez utóbbit tartja kezében az olvasó.

STEPHEN BELGIN író, kiadó és a Qiterra Press alapítója. A rendszerszintű gondolkodásmód és az abban rejlő lehetőségek elkötelezett kutatója. Az 1970-es években átélt halálközeli élménye után hosszú utazásba kezdett, amelynek során számos országban járt és a tudomány sok területére nyert betekintést az orvosi kutatástól a kommunikációig. Bernard Lietaerrel együtt már egy évtizede dolgozik az *Új pénz egy új világnak* megírásán, amely – a Qiterra Pressnél megjelenő más könyvekhez hasonlóan – a társadalmi átalakulásról és a rendelkezésünkre álló lehetőségekről szól.

„Ritkán jelenik meg a pénzről olyan mélységű és elkötelezettségű könyv, mint ez. Az *Új pénz egy új világnak* kivételesen hasznos, és könnyen lehet egy olyan mozgalom elindítója, amelynek célja a pénznemek és a jólét újszerű hasznosítása a korszerű és gazdaságos civilizáció konstruktív létrehozása érdekében. Az *Új pénz egy új világnak* több mint egy könyv: kulcsfontosságú lépés a teljes rendszer átalakulásának folyamatában.”

– Dr. Jean Houston
Szerző, ENSZ tanácsadó,
a PBS sorozatban megjelent „A Passion for the Possible” (Lehetőségvadászati) írója